

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Doktori értekezés

A nemzetközi bírói fórumok hatása az államok környezeti károkért való
nemzetközi felelősségének fejlődésére

Témavezető: Prof. Dr. habil Bruhács János
Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Jakab Éva

Szerző: dr. Regős Franciska Katalin

Budapest
2023.

Témavezetői ajánlás

dr. Regős Franciska: „A nemzetközi bírói fórumok hatása az államok környezeti károkért való nemzetközi felelősségének fejlődésére” c. PhD. értekezéséhez

A KRE Állam- és Jogtudományi Kara korábbi doktori programja a „jogi felelősség” intézményét helyezte a PhD fokozat megszerzésére irányuló kutatások középpontjába. A jelölt által választott téma e célkitűzéssel tökéletes összhangban van, a jogági felelősség formákhoz kötődik – a nemzetközi jog sajátosságait figyelembe véve – a nemzetközi felelősség témája is. Néhai Nagy Károly professzor akadémiai doktori értekezése, amelyen „Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt” (Bp. Akadémiai Kiadó, 1999.) c. publikálta, megfelelő alapot jelentett – a nemzetközi felelősség intézményében azóta bekövetkezett fejlődés, különösen a nemzeti jogrendszerek veszélyes üzem miatti objektív felelősségéhez hasonló nemzetközi felelősség kodifikációjának eredményei és más fejlemények (pl. a nemzetközi szervezetek nemzetközi felelősségéről szóló 2011. évi szabályok) figyelembe vételével – a nemzetközi felelősség működéseinek a nemzetközi jog speciális területén, a nemzetközi környezetvédelmi jogban történő kutatásához. A nemzetközi környezetvédelmi jog fontossága napjainkban nem szorul bizonyításra. Az említett indokok együttesen és külön-külön is igazolják a témaválasztás helyességét.

Az értekezés felépítése logikus: a bevezető rész tisztázza azokat a fogalmakat, jogforrásokat, intézményeket stb., amelyek a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség témájának kidolgozása építhető. A második rész tekinthető az értelmezés „szívének.” A nemzetközi jog induktív megközelítésének módszerét követve a rész feldolgozza a nemzetközi bírói gyakorlat releváns jogeseteit: a Nemzetközi Bíróság, a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék, a Kereskedelmi Világszervezet Vitarendezési Testülete és a választott bíróságok ítéleteit, továbbá az egyéni- és különvéleményeket. E megoldás adekvát kiindulópontot jelent a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség értelmezéséhez, bár az igazsághoz tartozik és ezért hozzátehető az, hogy egyrészt a nemzetközi bírói gyakorlat csak a kisebb, de – a jogi elemzés szempontjából meghatározó – részét jelenti az államközi gyakorlatnak, másrészt egyéb nemzetközi bírói fórumoknak (emberi jogi Bíróságok, ICSID, NAFTA VB stb.) is lehetnek értékelendő hozzájárulásai a választott témához. Ez azonban ellentétes lenne a *nemo ultra posse tenetur* maximával, tekintettel a területi korlátokra, valamint ezen döntések *sui generis* természetére.

Figyelemre méltó értéke az értekezésnek az is, hogy a *case law* felhasználásánál nemcsak az ítéleteket, valamint az egyéni- és különvéleményeket veszi figyelembe, hanem hasznosítja azok értelmezését, értékelését a nemzetközi jog tudományában, pontosabban döntően a magyar és angolszász munkák (monográfiák, folyóirat-cikkek) tükrében. Az értelmezés III. része – a nemzetközi *case law*-ra, és annak a nemzetközi jog elmélete által adott értelmezésére alapozva – tesz kísérletet a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség paramétereinek felvázolására, meghatározására. Nem meglepő módon és az autentikusnak tekinthető tudományos állásponttal (I. különösen a Nemzetközi Jogi Intézet 1997. évi strasbourgi határozatát és F. Orego-Vicuna jelentését) összhangban arra a konklúzióra jut, hogy a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség lényegében identifikálódik a nemzetközi jog un. primér szabályaival (azaz *contradictio in essentia*), a szekunder felelősségi normák pedig akkor érvényesülnek, ha a környezeti kár nemzetközi jogsértés következménye, és ebben az esetben alkalmazandó jog megegyezik a 2001. évi – az államok nemzetközi jogsértés miatti felelősségéről szóló – általános szabályokkal, eltekintve a szörványos – *lex specialis*-t jelentő, nemzetközi szerződéseken alapuló kivételtől. A dolgok logikája szerint az értekezés így a környezeti károk megelőzésére szolgáló nemzetközi jogintézmények kimunkálására törekszik, különösen a prevenció mint eseménymegelőzési kötelezettség és ezzel kapcsolatban az elvárható gondosság (*due diligence*) és annak magasabb foka: az elővigyázatosság elve (*precautionary principle*) tartalmának, jelentésének tisztázására. Ebben az elemzésben nemcsak figyelemre méltó módon hasznosítja az előzőekben említett szakirodalmat, de képes önálló következtetések megfogalmazására.

Az értekezés, amely mögött figyelemre méltó kutatómunka áll, kielégítően bizonyítja szerzőjének alkalmasságát a tudományos munkára: a kitűzött célt, azaz a környezeti károk miatti nemzetközi felelősség jelenlétét, megoldását a nemzetközi bírói gyakorlatban a nemzetközi jog tudománya jelentős számú képviselőjének álláspontja figyelembe vételével és az elért eredmény, azaz maga az értekezés

tartalma közötti összhangot biztosítja; a munka felépítése logikus, a következtetések kellően alátámasztottak vagy legalább is védhetők. Az értekezés a releváns magyar és angol nyelvű szakirodalom ismeretéről tanúskodik, különösen figyelemre méltó a legújabb monográfiák és tanulmányok hasznosítása a nemzetközi felelősség és a nemzetközi környezetvédelmi jog területéről. Bár a téma *ab ovo* speciális jellegű, a nemzetközi jog rendszerébe történő beillesztése sikeresen megvalósult, a speciális természet nem vezetett túlzásokhoz, a nemzetközi jog alapvető paramétereivel ellentétes bizonyítékokhoz, következtetésekhez, megállapításokhoz.

Dr. Regős Franciska értekezése önálló, értékes alkotás, megfelel a formai követelményeknek, ezért javaslom a KRE Állam- és Jogtudományi Kara Doktori Tanácsának a benyújtott értekezés nyilvános vitára bocsátását.

Pécs, 2023. augusztus 05.

Dr. Bruhács János s. k.

professor emeritus

témavezető

Tartalomjegyzék

Rövidítések Jegyzéke.....	11
I. Bevezetés.....	13
1. A témaválasztás indoka és a kutatómódszertan.....	13
<i>1.1 Témaválasztás.....</i>	<i>13</i>
<i>1.2 Kutatómódszertan.....</i>	<i>15</i>
1.2.1 A bíró feladata.....	18
1.2.2 A nemzetközi jogalkotás sajátossága.....	20
1.2.3 Konzisztencia.....	22
1.2.4 A nemzetközi szokásjog azonosításának nehézsége.....	25
2. Az értekezés felépítése és a kutatás során vizsgált kérdések.....	31
<i>2.1 Felépítés.....</i>	<i>31</i>
<i>2.2 Kutatási kérdések.....</i>	<i>32</i>
3. Rövid betekintés a legfontosabb ügyekbe.....	33
II. AZ ÁLLAMOK KÖRNYEZETI KÁROKÉRT VALÓ NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉGÉT FORMÁLÓ NEMZETKÖZI DÖNTÉSEK ELSŐ HULLÁMA.....	35
1. Az első hullámról.....	35
2. Trail Smelter ügy (1942).....	36
<i>2.1 Az ügy háttere.....</i>	<i>36</i>
<i>2.2 Az ítélet.....</i>	<i>37</i>
<i>2.3. Jelentősége.....</i>	<i>38</i>
3. Korfu-szoros ügy (1949).....	39
<i>3.1 Az ügy háttere.....</i>	<i>39</i>
<i>3.2 A felek kérelme.....</i>	<i>39</i>
<i>3.3 Az ítélet.....</i>	<i>40</i>
<i>3.3.4. Jelentősége.....</i>	<i>42</i>
4. Lac Lanoux ügy (1957).....	42
<i>4.1 Az ügy háttere.....</i>	<i>42</i>
<i>4.2 A felek kérelme.....</i>	<i>44</i>
<i>4.3 A felek érvelése.....</i>	<i>44</i>
4.3.1 Spanyolország érvelése.....	44
4.3.2 Franciaország érvelése.....	45

4.5 <i>Ítélet</i>	46
4.5.1 Sértette-e a francia projekt Spanyolország érdekeit és jogait?.....	47
4.5.2 Szükséges-e a szomszédos állam előzetes beleegyezése?.....	48
4.6 <i>Jelentősége</i>	50
5. Csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügy (1974)	50
5.1 <i>Az ügy háttere</i>	50
5.2 <i>A felek érvelése és kérelme</i>	51
5.3 <i>Ideiglenes intézkedések</i>	51
5.4 <i>Az ICJ döntése</i>	52
5.5. <i>Jelentősége</i>	54
6. Az Izlandi halászati övezet ügy (1974).....	55
6.1. <i>Az ügy háttere</i>	55
6.1 <i>A felek kérelme</i>	57
6.2 <i>Az ICJ döntése</i>	57
6.3. <i>Jelentősége</i>	59
7. A Tonhal-delfin ügy (1991).....	60
7.1 <i>A jogvita háttere</i>	60
7.2 <i>Döntés</i>	61
7.3 <i>Az ügy hatása</i>	62
8. Az újrafeldolgozott benzin ügy (1996).....	62
8.1 <i>Az ügy háttere</i>	62
8.2 <i>Döntés</i>	63
8.3 <i>Az ügy hatása</i>	64
III. AZ ÁLLAMOK KÖRNYEZETI KÁROKÉRT VALÓ NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉGÉT	
FORMÁLÓ NEMZETKÖZI DÖNTÉSEK MÁSODIK HULLÁMA.....	65
1. A második hullámról.....	65
2. Az ICJ nukleáris fegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés	
jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó véleménye (1996).....	66
2.1 <i>Előzmények</i>	66
2.2 <i>A tanácsadó vélemény tartalma és jelentősége</i>	67
3. Bős-Nagymaros ügy (1997)	69
3.1 <i>Az ügy háttere</i>	69
3.2 <i>A felek kérelme</i>	72
3.3 <i>A felek érvelése</i>	72
3.3.1 <i>Magyarország álláspontja</i>	72
3.3.2 <i>Szlovákia álláspontja</i>	73

3.4 <i>A szerződés felmondásának jogszerűsége és érvényessége</i>	73
3.4.1 Szerződés lehetetlenülése és a körülmények alapvető megváltozása, Csehszlovákia szerződészegése	74
3.4.2 Szükséghelyzet értékelése	75
3.4.3 A környezetvédelmi jog új normái	77
3.4.4 A C-variáns	78
3.4.5 Egyéb jogkövetkezmények	79
3.4.1 Az ítélet	80
3.5 <i>Jelentősége</i>	81
3.5 <i>A vízlépcsőrendszer az ítélet után</i>	82
4. A marha hormonok ügy (1997)	83
4.1 <i>Az ügy háttere</i>	83
4.2 <i>Döntés</i>	84
4.3 <i>Jelentősége</i>	86
5. Óriás lapos halak ügy (1998)	86
5.1 <i>Az ügy háttere</i>	86
5.2 <i>Felek álláspontja</i>	87
5.3 <i>A felek kérelme</i>	87
5.4 <i>A joghatóság kérdése</i>	88
5.5. <i>Jelentősége</i>	89
6. A garnélarák-teknős ügy (1998)	90
6.1 <i>A jogvita háttere</i>	90
6.2 <i>A döntés</i>	93
6.3 <i>Jelentősége</i>	95
7. A kékuszójú tonhal ügy (2000)	95
7.1 <i>Az ügy előzménye</i>	95
7.2 <i>Egyezmény a kékuszójú tonhal megőrzéséről (CCSBT)</i>	97
7.3 <i>Az ITLOS eljárása</i>	99
7.3.1 <i>A felek kérelme</i>	99
7.4 <i>Ideiglenes intézkedések</i>	100
7.5 <i>Választottbíróság eljárása</i>	101
7.5.1 <i>A felek érvelése</i>	101
7.5.2. <i>A választottbíróság döntése</i>	102
7.6 <i>Az ügy jelentősége</i>	103
8. MOX-üzem ügy (2001)	104

8.1 Az ügy háttere	104
8.3 A vitás felek álláspontja	106
8.3.1 Írország	106
8.3.2. Egyesült Királyság	107
8.4 ITLOS Ideiglenes intézkedések.....	107
8.4.1 Írország kérelme	107
8.4.2 Az elrendelés feltételeinek értékelése	108
8.4.3 Az ITLOS döntése.....	110
8.5 További eljárások.....	110
8.5.1 Választottbíróóság.....	110
8.5.2 Európai Unió Bírósága	112
8.6 Az ügy jelentősége.....	113
IV. AZ ÁLLAMOK KÖRNYEZETI KÁROKÉRT VALÓ NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉGÉT FORMÁLÓ NEMZETKÖZI DÖNTÉSEK HARMADIK HULLÁMA	114
1. A harmadik hullámról.....	114
2. Az Iron Rhine ügy (2005).....	114
2.1 Az ügy háttere	114
2.2 A felek érvelése.....	115
2.3 Az ítélet.....	116
2.3.1 A szerződés rendelkezéseinek értelmezése	116
2.3.2 Fenntartható fejlődés és a megelőzés	118
2.3.3 Szuverenitás	119
2.4 Jelentősége.....	121
3. Papírmalmok ügy (2010).....	121
3.1 Az ügy háttere	121
3.2 A felek kérelme.....	122
3.3 Ideiglenes intézkedések	123
3.4 Ítélet	124
3.4.1 Eljárási és anyagi kötelezettségek	124
3.4.2 Megelőzés és elvárható gondosság.....	125
3.4.3 Elővigyázatosság.....	126
3.4.4 Notifikáció, konzultáció és együttműködés	128
3.4.5 Környezeti hatásvizsgálat.....	130
3.4.5 Döntés.....	131
3.5 Az ügy jelentősége.....	132

4. Kishenganga ügy (2013)	132
4.1 Az ügy háttere	132
4.2 Ideiglenes Intézkedések	134
4.3 A felek érvelése	134
4.4 Részleges Ítélet	135
4.5 Végleges ítélet	137
4.5.1 A KHEP természetes környezetre gyakorolt hatása a felek szerint	138
4.5.2 KHEP hatása a környezetre a PCA szerint	139
4.5.3 Az ítélet	140
4.6 Jelentősége	141
5. Antarktisi bálnavadászat ügy (2014)	141
5.1 Az ügy előzményei	141
5.2 Az ügy háttere	143
5.3 A felek kérelme	144
5.4 Ítélet	145
5.4.1 Az ICRW 8. cikkének értelmezése	145
5.4.2 A JARPA II mint tudományos kutatás	147
5.4.3 A JARPA II tervezésének és kivitelezésének észszerűsége	148
5.4.4 Döntés	150
5.5 Jelentősége	150
6. Costa Rica és Nicaragua ügyek (2015)	151
6.1 Az ügyek előzményei	151
6.2 Az ügyek háttere	152
6.3 Csatornázási ügy	153
6.3.1 A felek kérelme	153
6.3.2 Szuverenitás és a környezeti károk kérdése	153
6.3.3 Eljárási kötelezettségek és érdemi kötelezettségek	154
6.3.4. Környezeti hatásvizsgálat	154
6.3.5 Értesítés és konzultációs kötelezettség	156
6.3.3 Érdemi kötelezettségsértés: a határon áttérjedő károk kérdése	156
5.6.4. Döntés	157
6.4 Az útépitési ügy	158
6.4.1 A felek kérelme	158
6.4.2 Környezeti hatásvizsgálat	158
6.4.3. Tájékoztatási és konzultációs kötelezettség	159

6.4.4	Érdemi kötelezettségsértés: a károkozás tilalma	160
6.4.5	Döntés.....	160
6.5	Jelentősége	161
7.	A Dél-kínai tenger ügy (2016).....	161
7.1	Ügy háttere.....	161
7.2	A felek álláspontja.....	163
7.3	Ítélet	164
7.3.1	Megelőzés.....	164
7.3.2	Elvárható gondosság	165
7.3.3	Környezeti hatásvizsgálat.....	166
7.3.4	Döntés.....	167
7.4	Jelentősége	168
8.	A Silala folyó ügy (2022)	168
8.1	Az ügy háttere	168
8.2	Az ítélet.....	170
8.2.1	A felek kérelme	170
8.2.2	Megelőzés.....	171
8.2.3	Notifikáció és konzultációs, együttműködés.....	172
8.3	Jelentősége	174
V.	A KÖRNYEZETI KÁROK MIATTI <i>SINE DELICTO</i> FELELŐSSÉG, MINT AZ ÁLTALÁNOS NEMZETKÖZI JOG EGYIK FELELŐSSÉGI ALAKZATA.....	175
1.	A határon áttérjedő hatások és a <i>sine delicto</i> felelősség kapcsolata.....	175
2.	A környezeti károk általános nemzetközi jog szerinti <i>sine delicto</i> felelősségi alakzatának felmerülése belső jogi analógia útján az ítéletekben.....	177
2.1	Analógia a nemzetközi jogban	177
2.2	Az <i>ex delicto</i> és a <i>sine delicto</i> felelősség közti különbség.....	179
2.3	Létrejött a <i>sine delicto</i> felelősség az esetjog szerint mint általános nemzetközi jogi felelősségi alakzat, belső jogi analógia útján?	181
3.	Az államok nemzetközi felelősségének kodifikációja: az <i>ex delicto</i> és <i>sine delicto</i> felelősség	187
3.1	Korai kodifikációs törekvések	187
3.2	A Nemzetek Szövetsége és a Hágai kodifikációs konferencia	188
3.3	Az ILC kodifikációs munkája	190
3.3.1	<i>Ex delicto</i> felelősség.....	190
3.3.2	<i>Sine delicto</i> felelősség	193
3.4	A Nemzetközi Jogi Intézet 1997. évi határozata	197

4. Környezeti károkért való felelősség <i>lex speialis</i> alapján	199
5. A környezeti károkért való felelősség alakzatai az ítélkezési gyakorlat olvasatában	202
VI. A SINE DELICTO FELELŐSSÉG ALAPJA, TARTALMI ELEMEI	204
1. Sic utere tuo maxima	205
1.1 <i>A szuverenitás és a környezeti károk problémája</i>	205
1.2 <i>Jelentése</i>	207
1.3 <i>Kapcsolata más elvekkel</i>	208
1.3.1 <i>A maxima metamorfózisa a környezeti károkért való felelősséggel kapcsolatban: a károkozás tilalma</i>	209
1.3.2 <i>A károkozás tilalmának küszöbértéke</i>	212
2. A környezeti károk megelőzése	214
2.1 <i>Jelentése és státusza</i>	214
2.2 <i>A megelőzés erga omnes jellege</i>	215
2.3 <i>A megelőzés mint magatartási kötelezettség</i>	217
3. Elvárható gondosság	219
3.1 <i>Elvárható gondosságról általában</i>	219
3.2 <i>Elvárható gondosság és környezetvédelem</i>	219
3.3 <i>Kapcsolata a primer és szekunder normákkal</i>	221
3.4 <i>Mikor felel meg az állam az elvárható gondosságnak?</i>	224
3.5 <i>Objektív vagy szubjektív?</i>	226
3.6 <i>Az elvárható gondosság tartalma</i>	228
4. Együttműködési kötelezettség	229
4.1 <i>Az együttműködés alapja</i>	229
4.2 <i>Az együttműködési kötelezettség formái a nemzetközi környezetvédelmi jogban</i>	230
5. Notifikációs és konzultációs kötelezettség	233
5.1 <i>Célja</i>	233
5.2 <i>A notifikáció címzettje</i>	233
5.3 <i>Időbelisége: mikor kell kezdeményezni a notifikációt és a konzultációt?</i>	235
5.4 <i>A notifikáció és konzultáció tartalma</i>	236
5.5 <i>Kell az érintett állam előzetes beleegyezése?</i>	237
6. Környezeti hatásvizsgálat	238
6.1 <i>A környezeti hatásvizsgálatról általában</i>	238
6.2 <i>Nemzetközi szokásjog?</i>	239
6.3 <i>Célja, tartalma</i>	240
6.4 <i>Időbelisége</i>	243

6.5 Jellege	244
7. Az elővigyázatosság	245
7.1 Az elővigyázatosságról általában	245
7.2 Elővigyázatosság mint elvárható gondossági kötelezettség	246
7.3 Megfordítja-e az elővigyázatosság a bizonyítási terhet?	248
7.4 Felülírja, vagy módosítja-e az elővigyázatosság elve a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítését?.....	249
7.5 Nemzetközi szokásjog az elővigyázatosság?	249
8. Fenntartható fejlődés	254
8.1 A fenntartható fejlődésről általában	254
8.1.1 A fenntartható fejlődés elterjedése	254
8.1.2 A fenntartható fejlődés jelentése	254
8.2 A fenntartható fejlődés természete	256
VII: ZÁRÓGONDOLATOK.....	261
VIII: A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉS.....	267
SUMMARY.....	277
AZ ÉRTEKEZÉSBEN ISMERTETETT ÜGYEK TÁBLÁZATA.....	286
FORRÁSJEGYZÉK	287

Rövidítések Jegyzéke

APTHHA	Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities	A veszélyes tevékenységekből származó határon áterjedő károk megelőzéséről szóló tervezet 2001
ARSIWA	Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts	Az államok nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősségéről szóló végleges tervezetet 2001
CARU	Administrative Commission of the River Uruguay	Uruguay Folyó Igazgatási Bizottsága
CBD	Convention on Biological Diversity	Biológiai Sokféleség Egyezmény 1992
CITES	Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora	Egyezmény a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről
CCSBT	Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna	Egyezmény a kékúszójú tonhal megőrzéséről 1993
ECJ	European Court of Justice	Európai Unió Bírósága
EURATOM	European Atomic Energy Community	Európai Atomenergia Közösség
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations	Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezet
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade	Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény
ICJ	International Court of Justice	Nemzetközi Bíróság
ICRW	International Convention of Regulation of Whaling	1946-os bálnavadászat egyezmény
ICW	International Whaling Commission	Nemzetközi Bálnavadászati Bizottság
ILA	International Law Association	Nemzetközi Jogi Egyesület
ILC	International Law Commission	Nemzetközi Jogi Bizottság
ILI	Institute of International Law	Nemzetközi Jogi Intézet
ITLOS	International Tribunal	Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék
JARPA	Japanese Whale Research Program under Special Permit in the Antarctica	Japán bálna kutatóprogram az Antarktiszon különleges engedély alatt

KHEP	Kishanganga Hydroelectric Project	Kishenganga Vízerőmű Projekt
NAFO	Northwest Atlantic Fisheries Organization	Északnyugat-atlanti Halászati Szervezet
NJHEP	Neelum-Jhelum Hydroelectric Project	Neelum-Jhelum Vízerőmű Projekt
OSPAR	Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic	az Atlanti-óceán észak-keleti körzete tengeri környezetének védelméről szóló egyezmény 1992
PCA	Permanent Court of Arbitration	Állandó Választottbíróóság
PCIJ	Permanent Court of International Justice	Állandó Nemzetközi Bíróóság
UNCLOS	United Nations Convention on Law of the Sea	Egyesült Nemzetek Tengerjogi egyezménye
UNEP	United Nations Environment Programme	az ENSZ Környezetvédelmi Programja
WHO	World Health Organization	Egészségügyi Világszervezet
WTO	World Trade Organization	Kereskedelmi Világszervezet

I. Bevezetés

1. A témaválasztás indoka és a kutatómódszertan

1.1 Témaválasztás

Mindenekelőtt indokoltnak tartom, hogy néhány mondat erejéig ismertessem témaválasztásom indokát. A téma melletti döntésem mögött számos ok sorolható fel. Először is, az értekezés tárgya igazodik a Kar korábbi, „jogi felelősség” megnevezést viselő programjához, hiszen mint ahogy az a címből is világosan kitűnik, az értekezés az államok környezeti károkkal kapcsolatos nemzetközi jogi felelősségével foglalkozik. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy jelen dolgozat különbözik Kecskés Gábor, „A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban” c. doktori értekezésétől. Utóbbi elsősorban a környezeti kár definíciójából indul ki, így átfogóan vizsgálja a környezet és a kár fogalmát, csoportosítja a kártípusokat, és a fontosabb környezeti tárgyú ügyek bemutatása mellett részletesen kitér a különböző nemzetközi szerződésekre is, górcső alá véve az egyes rezsimek felelősségi szabályait. Kecskés Gábor értekezésében a nemzetközi jog mellett megjelenik az európai uniós jog is. Jelen disszertáció elsősorban és főként a nemzetközi ítélkezési gyakorlatnak az államok környezeti károkért való felelősségének fejlődésére gyakorolt hatásaira összpontosít és az abból levonható következtetésekre szorítkozik. Másképpen fogalmazva, a környezeti károkért való nemzetközi felelősség induktív megközelítést alkalmazza. Ennek tükrében a dolgozat nem tér ki a különböző nemzetközi szerződések és a részterületek szabályainak (pl. a nukleáris károk, úrkárok, olajkárok) külön fejezetben történő, általános jellegű bemutatására és az egyes felelősségi rendelkezések vizsgálatára. Az értekezés csak az adott ügy szempontjából relevanciával bíró egyezmények fontosabb rendelkezéseinek ismertetésére vállalkozik. A környezeti károkért való felelősség témájában Kecskés Gábor mellett említést érdemel Csapó Orsolya „A környezeti jogi felelősség határai: Az uniós jog hatása a magyar szabályozásra” c. doktori értekezése is, ami a környezeti felelősséggel kapcsolatos magyar és uniós rendelkezésekre fókuszál, áttekintve a környezeti felelősség intézményeit, illetve rendszerét.

Az értekezés választott tárgyának további indokai közül következőnek az aktualitást emelném ki. Úgy gondolom, hogy a környezetvédelem napjaink egyik legfontosabb, de nem új témája, hiszen az emberiség környezettel kapcsolatos aggodalma már az ősi civilizációkban, vallási szokásokban is jelen volt.¹ Vitathatatlan, hogy az emberiség kizsákmányoló

¹ NANDA, Ved P. – PRING, George W.: *International Environmental Law and Policy for the 21st Century: 2nd revised edition*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2013, 71. p.

életmódjának köszönhetően mára számos természetet fenyegető és veszélyeztető problémával vagyunk kénytelenek szembesülni. Ezek olyan globális természetű nehézségek, melyek csak közös erővel, az államok összefogásával oldhatók meg. A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan számos faj a kipusztulás szélére került, az egyes ipari tevékenységek negatív hatásai egyre érezhetőbbé váltak. Kezdetben a környezet megóvására tett lépések leginkább a helyi problémákra összpontosultak,² azonban ökológiai oldalról nézve minden összekapcsolódik egymással: bizonyos környezeti hatások nem maradnak az adott területen belül. A savas eső, a vízszennyezés, a veszélyes hulladékok problémája vagy a klímaváltozás csak néhány példa a sok közül. Közös jellemzőjük, hogy mind globális következményeket hordoznak magukban.³ Nem kell messzire utaznunk, hogy saját bőrünkön tapasztaljuk a káros hatásokat, elég, ha csak a Tisza cianid-szennyezésre, vagy az 1986-ban bekövetkezett csernobili atomerőmű balesetére gondolunk. Utóbbi esetben, miután a 4. számú reaktor felrobbant, a levegőbe nagymennyiségű rendkívül veszélyes anyagok kerültek. A baleset eredményeként keletkezett radioaktív felhő számos ország területén áthaladt, következményként jelentősen megnövelve a radioaktivitást és radioaktív csapadékot előidézve.⁴ Másik globális méretű környezeti problémát előidéző esetként említhető Kína egyik tevékenysége: széntüzelésű gyárai nagymértékben hozzájárulnak Los Angeles finom porszennyezéséhez.

A határon áterjedő szennyezések és a környezetvédelmi károk, valamint a kimerülő természetes élő erőforrások (pl. a tonhal, bálna) bármilyen akadály nélkül történő kimerítésének lehetőségéből logikusan következik, hogy előbb utóbb határokon áterjedő problémák alakulnak ki, ami egyenes út az államok közötti jogviták felmerüléséhez. Ahogyan arra Scovazzi is felhívja a figyelmet, a nemzetközi környezetvédelmi jog területén a nemzetközi felelősséggel kapcsolatos számos összetett probléma abból a tényből adódik, hogy bizonyos, úgynevezett primer kötelezettségek tartalma még mindig nagymértékben tisztázatlan.⁵ A

² BARNES, A. James: *The Growing International Dimension to Environmental Issues*, Columbia Journal of Environmental Law Vol. 13, No. 12. 1988, 389. p.

³ HALVORSEN, Anita M.: The Origin and Development of International Environmental Law, In: SHAWKAT Alam – KRAVCHENKO Svitlana – CHOWDHURY Tareq M.R. – BHUIYAN Md Jahid Hossain – TECHERA J. Erika eds.: *Routledge Handbook of International Environmental Law*, New York, Routledge 2013, 26. p.

⁴ Mivel akkoriban nem volt alkalmazható nemzetközi szabályozás a balesetre, (Szovjetunió nem volt részese a releváns egyezményeknek, illetve ami alkalmazható lett volna az kizárta a radioaktív szennyezés), így a nemzetközi környezetvédelmi jog általános szabályait lehetett volna alkalmazni. Bizonyos megfontolásokat követően végül egyetlen állam sem lépett fel. Ld.: KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *Strict Liability in International Environmental Law*, In TAFSIR Malick Ndiaye – RÜDIGER Wolfrum eds.: *Law of the Sea, Environmental Law and Settlement of Disputes*, Liber Micorum, Judge Thomas A. Mensah, The George Washington University Law School, Washington, 2007, 1133- 1135. p.

⁵ SCOVAZZI, Tullio: *Some Remarks on International Responsibility in the Field of Environmental Protection*, In RAGAZZI Maurizio eds.: *International Responsibility Today: Essays in Memory of Oscar Schachter*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2005, 210. p.

nemzetközi környezetvédelmi jog relatíve új jogterület, csak a 20. században alakult ki, aminek a szabályai korántsem nevezhetők egyértelműnek és letisztultnak: az egyes normák a jelenben is formálódnak. Számos szerződés alkalmaz homályos megfogalmazást, és az sem egyértelmű, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog normái közül melyik rendelkezik nemzetközi szokásjogi státusszal vagy hogy egyáltalán mi a jelentésük. Véleményem szerint az egyes normák státuszának és tartalmának tisztázásával kapcsolatban fontos következtetéseket vonhatunk le és rendkívül hasznos információkat olvashatunk ki a nemzetközi bíróságok esetjogából.

Kétségtelen, hogy a felállított regionális és globális nemzetközi bíróságok feladata, hogy az államok közötti, határokat átlépő vitás ügyekben igazságot szolgáltatassanak.⁶ Montesquieu a bírót a törvény szájának tekinti, akik feladata, hogy kimondják a törvény szavait.⁷ Azonban Angliában a jogot a bíróságok fejlesztették az eléjük kerülő különböző ügyek eldöntésén keresztül.⁸ Mi a helyzet a nemzetközi bírói fórumok nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésében betöltött szerepével? Az ítéletek csak a felekre nézve vannak hatással, vagy a feleken kívül is? Mennyire járul hozzá a nemzetközi ítélkezési gyakorlat az államok környezeti károkért való felelősségével kapcsolatos, még tisztázatlan kérdések és kötelezettségek pontosításához? Az értekezés alapvetése, hogy a nemzetközi bírói fórumok az eléjük kerülő ügyek eldöntésével fontos jogfejlesztő tevékenységet végeznek, melynek során kardinális hatást gyakorolnak a környezeti károkért való felelősség fejlődésére.

Alábbiakban részletezem az értekezés tárgyának megközelítése mögötti indokokat és a kutatómódszertant, ami véleményem szerint igazodik a választott témához.

1.2 Kutatómódszertan

Az értekezés a környezeti károkért való felelősség induktív megközelítését alkalmazza. Az induktív módszer képviselője Georg Schwarzenberger, aki az egyedi döntések alapján jutott el az absztrakció és általánosítás szintjére, definiálva a nemzetközi jog elveit. Álláspontja szerint a fejlett jogrendszerekben az elvek egyrészt a „*case law-on*,” másrészt a szerződéseken

⁶ TERRIS, Daniel – ROMANO, Cesare P.R. – SWIGART, Leigh: *The International Judge: An Introduction to the Men and Women who Decide the World's Cases*, University Press of New England, Hanover and London, 2007, xi. p.

⁷ MONTESQUIEU, Charles-Louis: *A törvények szelleméről*; Fordította: CSÉCSY Imre - SEBESTYÉN Pál, Osiris – Attraktor, Budapest, 2000, 251. p.

⁸ J. TAMS, Christian: *The Development of International Law by the International Court of Justice*, Gaetano Morelli Lectures Series, Vol. 2., 2018, 63-64. p.

keresztül fejlődnek.⁹ Schwarzenberger nézete szerint a nemzetközi jog elveinek korrekt meghatározása megfelelő szintű általánosítást igényel, ami akkor valósul meg, amikor az elvek a bírósági döntésekre, és a bírók eltérő véleményére utalva kerülnek identifikálásra.¹⁰ A bíróságokat „jog meghatározó ügynökségeknek” tekinti, melyek a már létező ítélkezési gyakorlatot figyelembe véve határozzák meg a nemzetközi jog létező szabályait.¹¹ Egyszerűbben fogalmazva, az adott jogvita eldöntésében alkalmazott megoldásokból lehet eljutni az absztrakció és az általánosítás szintjére. Az ügyek, illetve az egyes *ratio decidendik* és *obiter dictumok* összevetése lehetőséget teremt a hasonlóságok azonosításához és feltárásához, elvezetve minket az előbb említett általánosítás szintjéhez. Az értekezés az előbbiekből kiindulva a téma induktív megközelítését használja.

Az értekezés elsősorban az ICJ (Nemzetközi Bíróság),¹² ITLOS (Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék), a WTO (Kereskedelmi Világszervezet) és a különböző, főként környezeti vonatkozású választottbírói döntéseket vizsgálja. Kérdésként merülhet fel, hogy az értekezés miért nem tárgyalja az ECJ (Európai Unió Bírósága) döntéseit. Ez egyrészt területi okokra vezethető vissza, másrészt az Európai Unió jog *sui generis* jellegére. Az értekezés továbbá nem foglalkozik a Világbank, az ICSID választottbírói (International Center for the Settlement of the Investment Dispute) döntésekkel és a NAFTA (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás) ügyeivel sem. Ennek oka, hogy ezekben az esetekben a jogviták a fogadó államok és a külföldi befektetők között merülnek fel, akik magánszemélyek, illetve nem állami szereplők. Értelemszerűen ebből következik, hogy az értekezés nem tesz kísérletet az emberi jogi bíróságok ügyeinek feldolgozására sem. Ezen jogesetekben a környezethez való jog mint emberi jog megsértése kerül a középpontba. Ilyen eset volt többek

⁹ SCHWARZENBERGER, Georg: *The Fundamental Principles of International Law*, Recueil des Cours, Vol. 87., 1955/I, 201. p.

¹⁰ Uo. 200-202. p.

¹¹ SCHWARZENBERGER, Georg: *The Inductive Approach to International Law*, Stevens, London, New York, 1965, 5. p.

¹² Az ICJ 1993-ban felállított egy környezeti ügyekkel foglalkozó, 7 tagú kamarát. Kihasználatlansága miatt 2006-ban felosztatásra került. Ez idő alatt egyetlen ügyet sem terjesztettek elé. Az jogviták gyakran kevert jellegűek, és a környezetvédelmi joggal kapcsolatos kérdések általában nem elszigetelten jelentkeznek. Jennings bíró már 1992-ben rámutatott a környezetvédelmi problémák globális természetére és összetettségére, és hogy ezeknek a megoldásához általánosan alkalmazandó elvek és szabályok szükségesek, következésképpen nem lehet csak és kizárólag a környezet szempontjára korlátozódva megoldást találni. Csapó felvetette, hogy az ICJ a hiányzó szakértelem pótlása során megfelelően, illetve kielégítően jár-e el, utalva a papírmalmok ügyre. Ld.: CSAPÓ Zsuzsanna: Szóló disputa a nemzetközi környezetjogi bíróság tervének létjogosultságáról, In.: KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (eds.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János 80. születésnapja tiszteletére*, PTE ÁJK, Pécs, 2019, 109. p.

JENNINGS, Robert: *The Role of the International Court of Justice in the Development of International Environment Protection Law*, Review of European, Comparative, and International Law, 1992, Vol. 1, No. 3, 240-241. p.

között az EJEB előtt a Tisza cianid szennyezésével kapcsolatos Tătar vs. Románia¹³ ügyben hozott döntés is. Előbbiekén túl az értekezés nem terjed ki az ENSZ Biztonsági Tanácsa által felállított Kártérítési Bizottság¹⁴ (United Nations Compensation Commission) munkájára se. A kizárás oka, hogy az értekezés elsősorban a klasszikus bírói fórumok releváns döntéseit vizsgálja.

Az adott ügyben eljáró bírók az ítéletekhez gyakran fűznek különvéleményt vagy eltérő véleményt, melyek egyrészt képet adnak a nemzetközi jog akkori állásáról, másrésztől azonosítanak bizonyos problémás kérdéseket, illetve körül rajzolják a jellemző tendenciákat is. Úgy gondolom, hogy az ítéletek értelmezéséhez és (a döntés mögött rejlő okok) megértéséhez fontos forrásként szolgálnak. Ennek okán a dolgozatban az ítéletek, illetve döntések mellett megjelennek az adott ügyben eljáró bírók releváns véleményei is, a teljesség igénye nélkül.

A fentiekén túl és a releváns, főleg angol és magyar nyelvű szakirodalom mellett az értekezés forrásként használja a *soft law* dokumentumokat is, tekintettel arra, hogy a nemzetközi bírói fórumok döntéseinek hatása a jogszerű tevékenységekkel okozott károkért való felelősség fejlődésével kapcsolatban megmutatkozik bizonyos *soft law* jellegű és szokásjogot tükröző dokumentumban is. A *soft law* előnye, hogy bár jogilag nem kötelező - ellentétben párjával, a *hard law*-val - mégis aktívan segítik a környezetvédelmi jog fejlesztését. Ennek okát pont a „*soft*” jelző adja: az államok sok esetben könnyebben érnek el konszenzust *soft law* dokumentumok kapcsán, mint a nemzetközi szerződések megkötése során. Bizonyos körülmények esetén ezek átalakulhatnak *hard law*-á is.¹⁵ Az értekezés így ezeket is forrásként használja. Ezek közül kiemelném a Nemzetközi Jogi Bizottság (ILC) államfelelősséggel kapcsolatos munkásságát, mert az értekezés a kodifikációs folyamatot alapul véve tesz különbséget *ex delicto* (jogellenes cselekményekért való felelősség) és *sine delicto* (jogszerű

¹³ Vasile Gheorghe Tătar fiával sérelmezték a Nagybánya közelében működő bányavállalat tevékenységét, mivel a működése során alkalmazott cianid veszélyeztette az emberi életet és egészséget, valamint a környezetet is. A gyermek asztmás megbetegedésének kialakulásáért az üzemet tartották felelősnek. Tătar arra hivatkozott, hogy a számos benyújtott panasz ellenére a hatóságok nem cselekedtek. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletében megállapította, hogy Románia megsértette az Európai Emberi Jogi Egyezmény 8. §-át, vagyis a magán- és családi élethez való jogot: a szennyezés zavarhatja a magán és családi életet, mivel az hatással van a jólétre. Ld.: European Court of Human Rights, Press release issued by the Registrar, Chamber Judgment Tătar v. Romania 27.1.2009, 3. p.

¹⁴ A Kártérítési Bizottságot az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1991-ben állította fel S/RES/687 számú határozatával. Célja az volt, hogy feldolgozzák az igényeket és kompenzációt nyújtsanak azokért a károkért melyek közvetlenül keletkeztek miután Irak 1990-ben jogellenesen lerohanta és megszállta Kuvaitot. Az igényeket kormányok, nemzetközi szervezetek, vállalatok és egyének nyújtották be. A károk az ENSZ Kártérítési Alapjából kerültek megtérítésre, amit Irak kőolaj termékeinek exportja után járó százalékos befizetés fedezett. A Kártérítési Bizottság 2022 december 31-én szűnt meg (ld. S/RES/2621 (2022)), mivel ugyanebben az évben kifizetésre került az utolsó igény is.

¹⁵ RAMOLGAN, Rajendra: *The Environment and International Law: Rethinking the Traditional Approach*, Vermont Journal of Environmental Law, Vol 3, No. 1, 2001-2002, 6. p.

tevékenységek káros következményeiért való felelősség) között. Itt előre bocsátandó, hogy a tervezetek nem kerültek rögzítésre egy nemzetközi szerződés formájában, így formailag *soft law*-nak minősülnek, azonban az *ex delicto* felelősséggel foglalkozó ARSIWA (Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts) a hatályos szokásjogi szabályokat rögzíti, melyek így kötelező erővel bírnak. A *sine delicto* felelősség tanulmányozása során született tervezetek egyes részei is létező nemzetközi szokásjogi normákat tükröznek úgy, mint pl. a határon áttérjedő jelentős környezeti károk megelőzésének elvét.

Véleményem szerint a téma megközelítését, illetve kutatómódszertanát indokolja i) a bíró feladata; ii) a nemzetközi jog természete és a jogalkotás problémája; iii) a döntések konzisztenciája és végül iv) a nemzetközi szokásjog szerepe és az identifikációjában rejlő nehézségek. Alábbiakban ezek kibontására kerül sor.

1.2.1 A bíró feladata

Véleményem szerint a bírók feladata tágabb, mint ahogyan az első látásra tűnik. Széles körben elfogadott a nézet, mely szerint a bírók feladata pusztán az eléjük tárt ügy eldöntése és semmi több.¹⁶ Ez vajon mennyire igaz? Philip C. Jessup nézete szerint a bírói funkció lényege a bizonytalan jogszabály pontosításában.¹⁷ Hasonló Nagy Károly álláspontja, aki szerint az ICJ feltárja és pontosítja a szokásjogi szabály lényegét.¹⁸ Fitzmaurice gondolatmenete alapján, az a bíró, aki csak eldönti az előtte lévő ügyet, feladatának csupán a felét teljesíti. A bírónak hasznosítania kell az ügy eldöntése során figyelembe vett szempontokat azért, hogy általános kijelentéssel éljen a jogról és az elvekről, mert ezekkel képesek fejleszteni és gazdagítani a jogot.¹⁹ Mint minden jogot, a nemzetközi jogot is értelmeznie kell a bíróságnak, amikor a felek vitájuk feloldása érdekében feléjük fordulnak. Az ügyben eljáró bíróság így lehetőséget kap arra, hogy tisztázza és megmunkálja azt, amit az államok eredetileg kijelentettek.²⁰ A jog megértésére és jövőbeli alkalmazására egy döntés kétségtelenül hatással van. Weeramantry szerint ez különösen akkor igaz, hogyha egy olyan számottevő, akár útvalasztónak minősülő kérdéstről van szó, amely esetében született döntés meghatározza a jövőben történő alkalmazást

¹⁶ FRIEDMANN, Wolfgang: *The International Court of Justice and the Evolution of International Law*, Archiv des Völkerrechts, Published by Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 14. Bd., No. ¾, 1970, 317-318. p. 14. Bd., No. 3/4 (1970), pp. 305-32

¹⁷ JESSUP, Philip C.: *To From a More Perfect United Nations*, RCADI (129), 1970/I, 21. p.

¹⁸ NAGY Károly: *Nemzetközi Jog*, Püski, Budapest, 1999, 47. p.

¹⁹ FRIEDMANN (1970), i. m. 317-318. p., 305-32. p.

²⁰ TERRIS – ROMANO – SWIGART (2007), i. m. 39. p.

is, így az adott normára többé már nem lehet ugyanúgy tekinteni. Az egymást követő döntések így *corpus iuris-t* alkotnak.²¹ Wolfgang Friedmann megfogalmazása szerint minden egyes bírósági döntéssel - legyen az kapcsolatos akár meghatározott jogi rendelkezés vagy precedens értelmezésével, illetve egy *de novo* ügy eldöntésével - az ítékezés kétségtelenül hozzájárul a jog fejlődéséhez.²² A nemzetközi jogban kíváltképp szükségszerű az ítélezési gyakorlat jogfejlesztő tevékenysége. Fitzmaurice megjegyzése szerint a bíró feladata nem lehet pusztán az adott ügy eldöntése: hasznosítania kell az ügy eldöntése során felmerült kérdésekre adott válaszokat, a figyelembe vett szempontokat és végül a döntést alátámasztó érvelést. Mindezt egy széleskörű érdekből kifolyólag, nevezetesen a jog gazdagítása és fejlesztése érdekében.²³

Minden bíróság feladata a viták feloldása, és a jogérvényesítés, azáltal, hogy az előtte lévő ügy tényeire vetítve értelmezi és alkalmazza a jogot. Amikor a bíróság megállapítja és alkalmazza a jogot, szükségszerűen meg kell határoznia annak terjedelmét, illetve az azt körülvevő általános tendenciákat is. Az értelmezés egy kreatív tevékenység, amit nem lehet felfedezni, hanem meg kell teremteni. A jog szavakon, nyelvezeten keresztül működik, nem egy matematikai egyenlet. A szavaknak több jelentése is lehet, és a jogalkalmazóra hárul a feladat, hogy a rendelkezésre álló sok lehetőség és értelmezés közül válasszon. Több megközelítés is lehetséges, pl. nyelvtani, logikai, történeti stb. ezek közül a jogvitákban a bíró az, aki választ. Kelsen szavait idézve: „mert arra, hogy egyáltalában fennforog valamely oly konkrét tényállás, amelyhez egy bizonyos specifikus jogi következményt kell hozzákapcsolni, és hogy ezt a konkrét jogi következményt hozzá is kapcsolják, ezt az egész vonatkozást egyáltalában csak a bírói ítélet teremti meg. Amint a két tényállást az általánosságnak a régiójában a törvény köti össze, akként az individuálisnak a régiójában éppen a bírói ítéletnek kell összekötnie őket. Ezért a bírói ítélet maga is individuális jogszabály.”²⁴

José Maria Ruda, az ICJ volt elnöke a jogalkalmazást és a jogértelmezést elválasztja a jogfejlesztéstől. Megfogalmazása szerint a fejlődés az ICJ hozzájárulását jelenti a már létező nemzetközi jog értelmezéséhez és alkalmazásához, nem pedig új normák létrehozását. Véleménye szerint a bíróságok munkája, - legyen az nemzeti vagy nemzetközi - a már létező normák alkalmazását és értelmezését öleli fel, nem pedig új jog megalkotását.²⁵ Azonban

²¹ WEERAMANTRY, C. G.: *The Function of International Court of Justice in the Development of International Law*, Leiden Journal of International Law, Vol. 10, No. 2., 1997, 313. p.

²² FRIEDMANN, Wolfgang: *General Course in Public International Law*, Recueil Des Cours, Vol. 127, 1969, 162. p.

²³ FRIEDMANN (1970), i. m. 317. p.

²⁴ KELSEN, Hans: *Az államelmélet alapvonalai*, Prudentia Iuris 7., Bóbor Kiadó, Miskolc, 1997, 82-83. p.

²⁵ RUDA, José Maria: *Some of the Contributions of the International Court of Justice to the Development of International Law*, N.Y.U. Journal of International Law & Politics, Vol. 24, No. 1., 1991, 35. p.

vékony, és homályos vonal választja el a jogértelmezést a jogfejlesztéstől vagy jogalkotástól. Ez azért van, mert minden jogszabály tartalmaz néhány kézenfekvő értelmezést: ezen értelmezések közül egy kiválasztása egy adott ügyben mint az irányadó, olyan feladat, amit a jogrendszer általában a bíróra bíz, aki meghatározza az adott ügy tényeire alkalmazandó jogszabályt. A döntés, amelyet hoznak azok közül a lehetőségek közül, amelyek rendelkezésre állnak, igenis hatással vannak a jog jövőbeli megértésére. Ezért a bírók nemcsak deklarálják a jogot, hanem óvatosan fogalmazva „alkotják a jogot,” legalábbis mikro szinten.²⁶ Bár, a jogalkotás nem az ítékezés célja, de azzal, hogy a bíróság meghatározza a jogot, általánosan úgy vélt, hogy hozzájárult annak fejlődéséhez.²⁷ Weeramantry szerint úgy tekintünk ezekre a döntésekre, mintha a jogot jelenítenék meg. A bírók nem igazán térnek el ezektől a döntésektől, mi több, a tudomány művelőit vezetik ezek a döntések és a világ nemzeti és nemzetközi szervezetei is irányadónak tekintik. Jobban számítanak ezek az ítéletek, mint azt talán elsőre gondolnánk.²⁸ Egyes ítéletek a feleken kívül is hatással vannak más államok egymásközi kapcsolataira, a nemzetközi jogra, amit maga az ICJ mondott ki az Égei-tengeri kontinentális talapzat ügyben.²⁹ A döntés szerint bár az ügyben hozott ítéletnek nincs kötelező ereje a feleken kívül, de következményei vannak más államok kapcsolataira, nemcsak Görögországra és Törökországra.

1.2.2 A nemzetközi jogalkotás sajátossága

Ahogy Sir Gerald Fitzmaurice bíró is fogalmaz, a belső jogban a bíróságok megtehetik, hogy nem mennek messzebb, mint ami valójában szükséges egy döntéshez, mivel létezik nemzeti jogalkotás, amely képes jogalkotási tevékenységgel orvosolni a meglévő hézagokat vagy homályokat.³⁰ A nemzetközi jogban azonban ilyen értelemben vett jogalkotás nincs, a nemzetközi jogrend alapvetően konszenzusos természettel rendelkezik: így pl. egy multilaterális szerződés is csak a részes államokat köti, akik aláírták és ratifikálták. A nemzetközi jog azonosítása nehezebb feladatot jelent, mint a nemzeti jog esetében. Egy, meghatározott jogalkotó szerv hiányában, a valóságban a nemzetközi jog kevésbé pontos, mint

²⁶ TZANAKOPOULOS, Antonios: *Domestic Judicial Lawmaking* In.: BRÖLMANN, Catherine - RADI, Yannick eds.: *Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking*, Edward Elgar Publishing, Celtenham, Northampton 2016, 223. p.

²⁷ TAMS (2018) i. m. 64-65. p.

²⁸ WEERAMANTRY (1997) i. m. 311. p.

²⁹ *Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey) (Judgment) 1978*, 16-17. p. 39.§

³⁰ LAUTERPACHT Hersch: *The Scholar as Judge*, I-III, *British Yearbook of International Law*, Vol. 37, 1961, 14. p.

a nemzeti jog. A nemzetközi szerződések szerteágazóak, sokszor bizonytalanok és lazának mondhatóak. Ebből az okból kifolyólag a nemzetközi közösség különösen ráutalt a nemzetközi bírói fórumokra a jog fejlődése és tisztázása érdekében. Kevésbé bizonytalan ellentétben azzal, ami az államok joggyakorlatából kirajzolódik. A bírósági döntések képesek meghatározni a jog tartalmát – akár szerződéses szövegről, akár szokásjogról vagy általános jogelvről van szó - még hozzá egy adott vitára alkalmazva azzal, hogy a nemzetközi normával kapcsolatban felmerülő homályosságokat tisztázzák, ezzel választ adva egy olyan jogi kérdésre, amely a gyakorlatban még nem letisztult.³¹ A nemzetközi jogban a nemzetközi fórumok, kiváltképpen az ICJ jogfejlesztő szerepe tagadhatatlan: ezt jól szemlélteti a *sine delicto* felelősség, illetve a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésében betöltött szerepe is. A jogfejlesztő funkció nem kétséges, azonban ezen a ponton kérdésként merülhet fel, hogy vajon ezt lehet-e jogalkotásnak nevezni?

Lauterpacht a bíróságok általi jogalkotást az igazságszolgáltatás egyik jellemzőjeként tartja számon.³² Weeramantry több érvet is felsorol amellett, hogy a nemzetközi bíróságok, kiváltképpen a világbíróságnak tekintett ICJ tevékenysége során jogot alkot. Mit mondanak erről a nemzetközi bíróságok? A kérdés megválaszolására érdemes iránymutatásként venni az ICJ 1945-ben létrehozott Statútumát, amely egyébként egyezést mutat elődjének, az PCIJ 1920-ban létrehozott szabályzatával. Témánk szempontjából a 38. és az 59. cikk érdekes. A Statútum 59. cikke szerint „a Bíróság határozata csak a perben álló felekre és csak az eldöntött ügyben kötelez.” A Bíróság által hozott ítélet tehát kizárólag csak a feleket kötelezi. Azonban ez mégsem annyira egyszerű, mert egy-egy ítéletben történő álláspontfoglalás egy adott kérdés nemzetközi megítéléséről olyan következményekhez vezethet, ami hatással van a perben kívül álló más államokra nézve is, mint pl. akkor, amikor szokásjogot deklarál. Mindenesetre a Statútum, csak a peres felekre nézve ismeri el kötelezőnek az általa hozott ítéletet. A 38. cikk az ICJ rendeltetését is meghatározza: „feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el...” Ez a cikk egyértelműen tisztázza az ICJ feladatát, nevezetesen az ügyek eldöntése, a jog alkalmazása és nem pedig alkotása. Előbbi mellett az ICJ konzekvensen foglal állást: tagadja, hogy tevékenysége során jogot alkotna. Ezt megerősíti a Nukleáris fegyverek használatáról szóló tanácsadó véleményében is: „nyilvánvaló, hogy a Bíróság nem

³¹ HERNÁNDEZ, Gleider I.: *International Judicial Lawmaking*, In.: BRÖLMANN, Catherine - RADI, Yannick eds.: *Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking*, Edward Elgar Publishing, Celtenham, Northampton 2016, 201. p.

³² LAUTERPACHT, Hersch: *The Development of International Law by the Permanent Court of International Justice*, Longmans, Green and Company, London, 1934, 45. p.

alkothat jogot.”³³ A véleményben foglaltak szerint a Bíróság feladata a létező, és alkalmazandó jogi elvek és szabályok megállapítása. Továbbá hangsúlyozza, hogy csupán „a létező jogot mondja ki, és nem alkot jogot. Akkor is, ha az alkalmazandó jog megállapításával a Bíróságnak szükséges meghatároznia annak terjedelmét és néha figyelembe kell vennie az általános tendenciát.”³⁴ E szerint az ICJ nem rendelkezik jogalkotó funkcióval. Annak ellenére, hogy a Statútumból kirajzolódik, hogy a Bíróság nem alkot jogot, és a döntései nem rendelkeznek kötelező erővel leszámítva az ügy peres feleit, az ICJ mégis rendszeresen hivatkozik ítéleteiben egy-egy korábban hozott – nem csak saját - döntéseiben foglaltakra, ami növeli joggyakorlatának erejét. Ahogy már korábban utaltam rá, bizonyos döntések a nemzetközi közösségre is hatással lehetnek, erre példaként szolgálhat az ICJ Északi-tengeri kontinentális talpazat ügyben hozott ítélete. Az ICJ 1969-es döntésében meghatározta a kontinentális talpazat fogalmát,³⁵ ami kiolvasható az 1982-es tengerjogi egyezmény (UNCLOS)³⁶ definíciójából (76. cikk). A nemzetközi közösség különösen az ICJ döntéseit kezeli általában úgy, mint a jogról adott legmegbízhatóbb nyilatkozatot.

1.2.3 Konzisztencia

Véleményem szerint a nemzetközi bírói fórumok döntései konzisztencia fedezhető fel, ami segíti a jogfejlesztést. A vitarendező mechanizmusok sokszorozódása és diverzifikációja hatással van a nemzetközi normák fejlődésére.³⁷ Érdemes itt leszögezni, hogy precedensek a *stare decisis* értelmében nem léteznek a nemzetközi jogban. Tehát eltérően a *common law* rendszerektől, az ICJ Statútuma alapján az ICJ nem köteles előző döntéseihez tartani magát, nincs kötve a *common law* rendszerekben ismert *stare decisis* szabályhoz.³⁸ A 38. cikk d) pontjában foglaltak szerint a Bíróság a korábbi döntéseket a jogtudomány álláspontjával együtt, az előtte lévő ügyben alkalmazandó szabályok tisztázására és megértésére veheti segítségül.

³³ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Advisory Opinion) 1996, 237. p. 18. §

³⁴ Uo. 237. p. 18. §

³⁵ ICJ, North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany/Netherlands) (Judgment) 1969, 23. p. 19. §

³⁶ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, Magyarországon: 91/2001. (XII. 21.) OGY határozat az Egyesült Nemzetek Montego Bayben, 1982. december 10-én aláírásra megnyitott Tengerjogi Egyezménye megerősítéséről

³⁷ TIGNINO, Mara – BRÉTHAUT, Christian: *The Role of International Case Law in Implementing the Obligation not to Cause Significant Harm*, International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, Vol. 20, 2020, 633. p.

³⁸ CSAPÓ Zsuzsanna: *Nemzetközi bíróságok döntései* In.: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő SULYOK Gábor) 2018, 4-5. p., <https://ijoten.hu/uploads/nemzetkozi-birosagok-dontesei.pdf> (letöltve: 2020. 02. 24.)

Ebből következik, hogy a bírósági döntések nem minősülnek jogforrásnak, és egy peres eljárás az adott feleken kívül nem keletkeztet jogokat és kötelezettségeket.³⁹ Azonban, ennek ellenére, nemcsak az ICJ, de valamennyi nemzetközi bírói fórum figyelembe veszi a korábban hozott döntéseit. Az államok cselekedeteikkel alakítják a nemzetközi jogot, így azért, hogy felállításra kerüljenek gyakorlatok, szokások vagy éppen ellenkezőleg, azok elutasítást nyerjenek, a figyelemre méltó jogesetekre precedensként emlékezünk és alkalmazzuk a későbbi ügyekben is, az adott tevés vagy mulasztás igazolására.⁴⁰ A nemzetközi bírói fórumok sok esetben nemcsak a saját, de más fórum döntéseire is hivatkoznak, illetve visszautalnak. Ennek oka, hogy a vitarendező fórumoknak együttműködést kell tanúsítaniuk,⁴¹ tiszteletben kell tartaniuk egymás döntéseit, mivel ezzel tudják a nemzetközi jog rendszerében biztosítani a következetességet, melyben minden nemzetközi bírói fórum működik.⁴² Ez egy kötelezettség,⁴³ azonban inkább morális, sem mint jogi, hiszen a fórumok között nincsen hierarchia, így semmi sem gátolja, hogy egy vitarendező fórum eltérjen például az ICJ esetjogától.⁴⁴ Azonban, ahogyan azt az ICJ megfogalmazta, a jog alkalmazásának a konzisztencia és a kiszámíthatóság egy bizonyos fokát kell, hogy megjelenítse.⁴⁵

A nemzetközi bírói fórumok számának növekedésével⁴⁶ párhuzamosan joggal merül fel az aggodalom a nemzetközi jog fragmentációjával és a nemzetközi jogi normák eltérő értelmezésének veszélyével kapcsolatban. A tény, hogy a nemzetközi bírói fórumok hierarchia nélkül egymás mellett léteznek és működnek,⁴⁷ felveti a lehetőséget, hogy egy adott nemzetközi jogi norma értelmezése és alkalmazása során eltérő végeredményre jutnak.⁴⁸ A nemzetközi jog

³⁹ Uo. 4-5. p.

⁴⁰ SCHWARZENBERGER, Georg: *The Inductive Approach to International Law*, Harvard Law Review, Vol. 60, No. 4, 1947, 566. p.

⁴¹ SHANY, Yuval: *The Competing Jurisdiction of International Courts and Tribunals*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003, 278. p.

⁴² LAVRANOS, Nikolaos: *The Mox Pland and Ijzeren Rijn Disputes: Which Court is the Supreme Arbiter*, Leiden Journal of International Law, Vol. 19, No. 1, 2006, 245. p.

⁴³ MARTINEZ, Jenny S.: *Towards an International Judicial System*, Stanford Law Review, Vol. 56, No. 2., 2003, 429 – 439. p.

⁴⁴ LAVRANOS (2006) i. m. 245. p.

⁴⁵ Case Concerning the Continental Shelf (Libian Arab Jamahiriya/Malta) Judgment 1985, 38-39. p. 45.§

⁴⁶ A 20. és 21. században több nemzetközi bíróság is létrejött, ezek között vannak általános és speciális hatáskörű nemzetközi bíróságok is. Egyre nagyobb népszerűségnek örvend a nemzetközi választottbíráskodás is. Ld.

LÁMM Vanda: *A nemzetközi bíráskodás kilenc évtizede*, Jog – Állam – Politika, III. évf. 2011/1., 143-149. p.

⁴⁷ Előfordulnak olyan esetek amikor a nemzetközi bírói fórumoknak kizárólagos joghatóságuk van, de az is lehet, hogy nincs ilyen, ilyenkor közöttük horizontális viszony jelenik meg. Ld. LÁMM Vanda: *Nemzetközi bíráskodás*, in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-biraskodas>, 2022 (letöltve: 2023. 08.07.) 26-28. p.

⁴⁸ Uo. 27. p.

fragmentációjának problémáját az ILC is tanulmányozta,⁴⁹ mely során megállapította, hogy a fragmentáció létrehozza az egymásnak ellentmondó és összeegyeztethetetlen szabályok, elvek, szabályrendszerek veszélyét, ugyanakkor rávilágít arra, hogy a nemzetközi jog mindig relatíve „töredezett” volt a nemzeti jog sokfélesége miatt, így ezek a problémák nem újak és nem olyan természetűek, melyekre ne léteznének már megoldások.⁵⁰ Blutmann szerint a fragmentációs vita „kifulladt,” és a nemzetközi jog a jelenben nem fragmentáltabb, mint korábban. Rávilágít, hogy „az egyes államok belső jogrendszerei ilyen-olyan mértékben ugyancsak mutatnak jeleket, melyek a fragmentáltságra utalnak: léteznek nehezen feloldható normakonfliktusok, ugyanazon kérdésben ellentétes bírói ítéletek, szervezeti hatásköri konfliktusok, partikuláris jogalkotás, hasonló ügyekben eltérő jogi megoldások bevezetése stb. Ennek ellenére feltételezzük, hogy a nemzetközi jog fragmentált, míg egy állam belső joga egységes.”⁵¹ Ahogy arra Lamm is rámutat: „igazából a különböző nemzetközi bírói fórumok döntései között nincsenek nagyobb eltérések, mint amekkorák egy szövetségi állam bíróságai között is gyakran előfordulnak.”⁵² Véleményem szerint annak ellenére, hogy megsokasodtak a nemzetközi bírói fórumok, ez nem vezetett ahhoz az általános tapasztalathoz, hogy a különböző nemzetközi bírói fórumok ugyanolyan vagy hasonló kérdésben teljes mértékben eltérően értelmezzenek egy nemzetközi jogi szabályt. Úgy gondolom, hogy a nemzetközi bíróságok figyelnek egymásra, és egyetérttek Raisz⁵³ és Kovács⁵⁴ véleményével: „*tagadhatatlan, hogy van kölcsönhatás a különböző nemzetközi bíróságok joggyakorlatában.*”⁵⁵ Bár ezek inkább eshetőlegeseek, de egyre gyakrabban fordul elő, hogy a nemzetközi bírói fórumok döntéseikben egy másik nemzetközi bíróság ítéletére utalnak.⁵⁶ Ez a jelenség figyelhető meg *inter alia* az emberi jogi vonatkozású ügyek területén is, így az EJEB és az EJAK Bírósága között, de az EB és az EJEB is gyakran

⁴⁹ Az ILC munkacsoportja a témát 2002-től 2006-ig bezárólag vizsgálta „A nemzetközi jog fragmentációja: a nemzetközi jog bővüléséből és diverzifikációjából felmerülő nehézségek” címmel. A csoport kiindulópontját C. Wilfred Jenks tanulmánya jelentette, aki az 1950-es években hívta fel a figyelmet a jelenségre. Jenks a fragmentáció okát elsődlegesen a nemzetközi jogalkotás jellemzőjére vezette vissza, azaz egy általános jogalkotó szerv hiányára. Ld. JENKS, C. Wilfred: *The conflict of law-making treaties*, British Year Book of International Law, Vol. 30, 1953, 401-453. p.

⁵⁰ ILC Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Mr. Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682, 2006 11-12. p.

⁵¹ BLUTMANN László: „A nemzetközi jog fragmentációja: utóirat egy kifulladás vitához” Jogtudományi Közlöny, 2020/3., 109-110. p.

⁵² LAMM (2022), i. m. 27. p.

⁵³ RAISZ Anikó: Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának egymásra hatása, PhD értekezés, Miskolc, 2009, 27-30 p.

⁵⁴ KOVÁCS Péter: *Szemtől szembe... Avagy hogyan kölcsönöznek egymástól a nemzetközi bíróságok, különös tekintettel az emberi jogi vonatkozású ügyekre*, Acta Humana, 2002/49, 3-11. p.

⁵⁵ KOVÁCS Péter: *A Nemzetközi Jog Fejlesztésének Lehetőségei és Korlátai a Nemzetközi Bíróságok Joggyakorlatában, Jogtudományi Monográfiák 1.*, Sorozatszerkesztő: Varga Csaba, Alszorozatszerkesztő: Schanda Balázs, PPKÉ JÁK, Budapest, 2010, 137. p.

⁵⁶ RAISZ (2009) i. m. 27. p. és KOVÁCS (2010) i. m. 137. p.

utalnak egymás döntéseire.⁵⁷ A környezettel kapcsolatos ügyek esetében is van ilyen tapasztalat. Bár az talán nem okoz különösebb meglepetést, hogy az ICJ rendszerint visszautal az elődjének tekintett PCIJ ítéleteire, de hasonló körülmények más esetekben is előfordult: a WTO Fellebbezési Testülete és a PCA is hivatkozott döntésében az ICJ-re, ami majd kitűnik az értekezés későbbi fejezeteiből is.⁵⁸ További példaként említhető, hogy a PCA a Dél-kínai tenger ügyben utalt az ITLOS MOX-üzemmel kapcsolatos jogvitában hozott végzésére. Ez azt sugallja, hogy a különböző nemzetközi bírói fórumok tekintettel vannak egymás döntéseire, és nem riadnak vissza attól, hogy az azokban megjelenő értelmezést, megközelítést vagy megoldást átemeljék.⁵⁹ A nemzetközi bírói fórumok azzal, hogy figyelnek a másik döntéseire hozzájárulnak a nemzetközi környezetvédelmi jog fragmentációjának csökkentéséhez, azon képesek átlendülni: erősítik a nemzetközi jog rendszerszerűségét, segítik a szokásjog azonosítását és tisztázzák azok tartalmát. Továbbá azzal, hogy konzisztensen visszahivatkoznak a korábban született döntésekre és konkrét kérdésben álláspontot foglalnak, valamint megállapítják a jogot, egyúttal meg is szilárdítják azt. Nem véletlen, hogy a legtöbb nemzetközi joggal foglalkozó tanulmányokban megjelennek a nemzetközi bírói fórumok döntései, hiszen egy általános jogalkotó szerv hiányában tevékenységük nem terjedhet ki pusztán a jogalkalmazásra: a nemzetközi jog fejlesztésében is szerepet kell, hogy vállaljanak, és vállalnak is. Ez a szerepvállalás kiváltképpen megjelenik az államfelelősség területén. Az államfelelősség normáit nem a multilaterális egyezmények uralják, hanem fokozatosan jött létre, méghozzá a nemzetközi bíróságok által.⁶⁰ A PCIJ jogfejlesztő tevékenysége például kétségtelenül nyomot hagyott az államfelelősségről alkotott képről.⁶¹

1.2.4 A nemzetközi szokásjog azonosításának nehézsége

A nemzetközi bírói fórumok fontos szerepet játszanak a nemzetközi szokásjog, így a környezeti károkért való felelősséggel kapcsolatos nemzetközi szokásjog identifikálásában is. Felmerül a kérdés, hogy miért lényeges előbbi szabályok azonosítása? Mit jelent az, ha egy norma nemzetközi szokásjogi státusszal rendelkezik?

⁵⁷ RAISZ Anikó: *Kölcsönhatásban az európai emberi jogvédelem legfőbb nemzetközi letéteményesei – avagy milyen hatással van az Európai Bíróság az Emberi Jogok Európai Bíróságára*, Debreceni Jogi Műhely, III. évf., 2006/3., 4. p. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/10704/3207.pdf> (Letöltve: 2023. 07. 11.)

⁵⁸ Pl. a PCA a Kishenganga és az Iron Rhine ügyben is utalt az ICJ Bős-Nagymaros ügyben hozott ítéletére.

⁵⁹ RAISZ (2009), i. m. 29. p.

⁶⁰ TAMS (2018), i. m. 9-10. p.

⁶¹ Uo. 9-10. p., Ld. Case Concerning the Factory at Chorzów

Először is, történelmileg a nemzetközi jog legfőbb forrásait a szokás és a szerződések jelentik.⁶² Ezeket bővítette ki az PCIJ Statútuma az általános jogelvekkel, valamint másodlagos forrásként a bírósági döntésekkel és a legmagasabb minőségű publicisták tanításaival. Nagy megfogalmazása szerint „ellentétben a belső joggal, a nemzetközi jog korántsem mondható egységesnek és fejlettnak.”⁶³ Amíg a kötelezettségek és rezsimek nagyrészt szerződések hozzák létre, addig a nemzetközi jog általános szabályai szokás jellegűek.⁶⁴ Bár a kötelező és nem kötelező erővel bíró eszközök száma, melyek a nemzetközi jog szabályait kodifikálják megnőtt, azonban a szokásjog továbbra is fontos és releváns a nemzetközi jogban.⁶⁵

Másodszor, a nemzetközi szokásjog minden államot kötelez, ellentétben a nemzetközi szerződésekkel, melyek csak a szerződésben részes államokra nézve bírnak kötelező erővel, általában ratifikáció útján. Ez egyértelműen kitűnik a szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi egyezményből is.⁶⁶ A nemzetközi szokásjog fontos szerepet játszik a nemzetközi környezetvédelmi vitákban, mivel azokra az államokra is vonatkozik, melyek nem részesei az adott szerződésnek amivel kapcsolatban a vita felmerült, vagy más egyezménynek, és különösképpen lényeges olyan viták esetén, amit semmilyen szerződés sem fed le.⁶⁷ Természetesen nem kizárt annak a lehetősége sem, hogy a szerződéses rendelkezések nemzetközi szokásjoggá fejlődjenek, mely esetben köthetik azokat az államokat is, akik a szerződésnek nem részesei. A Bécsi egyezmény 38. Cikke ezt megerősíti, mely szerint lehetséges, hogy „*valamely a szerződésben lefektetett szabály a harmadik államra nézve, mint a nemzetközi jognak ilyenként elismert szokásszabálya érvényesüljön.*” A nemzetközi szokásjogot nem szükséges ratifikálni, és nem igényli az államok kifejezett beleegyezést sem, kivéve, ha tiltakozásukat fejezik ki ellene (*persistent objector*). Ezt addig tudják fenntartani, ameddig az új szabály státusza kétséges, de sok függ a körülményektől és az érintett államoktól is.⁶⁸

⁶² BOYLE, Alan – BIRNIE, Patricia – REDGWELL, Catherine: *International Law and the Environment*, Third Edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2009, 16. p.

⁶³ NAGY Károly: *Az analógia és a joghézag kérdései a nemzetközi jogban*, Acta Universitatis Szegedinesis: acta juridica et politica, 5. Kötet, 1958/1-15, 206. p.

⁶⁴ BORDIN, Fernando Lusa: Analogy In: D'ASPROMONT, Jean – SINGH, Sahib eds.: *Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 2019, 26. p.

⁶⁵ TOMKA, Peter: *Custom and International Court of Justice*, Law and practice of International Courts and Tribunals, Vol. 12., No. 2, 2013, 215. p.

⁶⁶ 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről, 34. cikk: „A szerződés harmadik állam számára - annak beleegyezése nélkül - sem kötelezettségeket, sem jogokat nem hoz létre.”

⁶⁷ MCINTRYRE, Owen: *The Role of Customary Rules and Principles of International Environmental Law in the Protection of Shared International Freshwater Resources*, Natural Resources Journal, Vol. 46, No. 1, 2006, 161 p.

⁶⁸ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 25. p.

Harmadszor, az államok nemzetközi felelősségével kapcsolatos szabályokat, mint a felelősség eredetét, betudhatóságot stb. általában a nemzetközi szokásjog írja elő. Ezek valamilyen mintán alapulnak, melyek rendszerre és szabályszerűségekre utalnak. Nem kizárt, hogy ezeket a mintákat az államok nemzetközi szerződések útján módosítsák, de rendszerint az általános nemzetközi jog az, ami meghatározza a felelősséggel kapcsolatos kötelezettségeket és a jogkövetkezményeket.⁶⁹

A fenteből adódik a kérdés, hogy a szokásjogi normák hogyan jönnek létre, mit tekintünk nemzetközi szokásjognak? A kérdés megválaszolására kiindulópontként szolgál az ICJ Statútuma, mely a nemzetközi jog egyik forrásaként tartja számon a „*nemzetközi szokást, mint a jogként elfogadott általános gyakorlat bizonyítékát.*”⁷⁰ Az államok valahogyan interakcióba lépnek egymással, amiben szabályszerűség fedezhető fel. A nemzetközi szokásjog magatartási szabályszerűséget jelenít meg azzal, hogy az államok kapcsolatait szabályozó, már létező normákat írja le.⁷¹ A hagyományos megközelítés szerint két elem megléte szükséges ahhoz, hogy egy norma nemzetközi szokásjogi státusza megállapítható legyen. Az egyik az államok egységes, konzisztens gyakorlatának bizonyítéka, azaz, hogy az adott magatartás a gyakorlatban széleskörben elfogadott. Ennek nem kell teljes mértékben egységesnek lennie, elég, ha jelentős mértékű. A másik elem az *opinio juris*, vagyis az államok meggyőződése arról, hogy a magatartás kötelező. Előbbi megközelítést megerősíti az ILC nemzetközi szokásjog azonosításáról szóló következtetés-tervezete is (mely erősen támaszkodott az ICJ esetjogára).⁷² A tervezet szerint ahhoz, hogy meghatározzuk a nemzetközi szokásjog létezését és tartalmát, meg kell állapítanunk, hogy létezik-e olyan általános gyakorlat, ami jogként elfogadott.⁷³ Ennek során a két elemet külön kell vizsgálni és figyelembe kell venni a kontextust, a szabály természetét és a körülményeket melyben az adott bizonyíték felmerül.⁷⁴

A fentiekben leírtakból adódik, hogy a nemzetközi szokásjog azonosítása nem jelent egyszerű feladatot. Nehéz pontosan nyomon követni, hogy minden egyes állam mikor milyen magatartást tanúsít. Mi a bizonyíték, hogy bizonyos norma esetén e feltételek kimerítésre kerültek? Brownlie ide sorolja többek között a diplomáciai levelezést, politikai nyilatkozatokat,

⁶⁹ BARBOZA, Julio: *The Environment, Risk and Liability in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2011, 32. p.

⁷⁰ 38. cikk 1. § b)

⁷¹ BODANSKY, Daniel: *Customary (And not so Customary) International Environmental Law*, Indiana Journal of Global Legal Studies, Vol. 3, No. 1, 1995, 109. p.

⁷² Erről ld. TALMON, Stefan: *Determining Customary International Law: The ICJ's Methodology between Induction, Deduction and Assertion*, European Journal of International Law, Vol. 26, No. 2, 2015, 417-444. p.

⁷³ Draft Conclusions on Identification of Customary International Law, with Commentaries, ILC Yearbook, 2018, Vol. II, Part Two, 2018, Conclusion 2, 90. p.

⁷⁴ Uo. Conclusion 3, 90 p.

sajtóközleményeket, az államok észrevételeit az ILC tervezeteivel kapcsolatban, szerződéseket és más nemzetközi eszközöket.⁷⁵ Bodansky szerint azonban az ilyen verbális gyakorlat alapján felállított nemzetközi szokásjog valójában „deklaratív jog.”⁷⁶ Másképpen fogalmazva, a nemzetközi jogi normák nem azt tükrözik, hogy mi az államok rendszeres viselkedése, hanem azt, hogy hogyan kommunikálnak egymással. Álláspontja szerint különbség van a szokásjog hagyományos elmélete között – ami hangsúlyozza az államok következetes és egységes gyakorlatát – és a között a normák között melyek általánosan „nemzetközi szokásjogként” támogatottak.⁷⁷ Ezt arra alapozza, hogy a nemzetközi szokásjog identifikálása során nem kizárólag az kerül a figyelem középpontjába, hogy az államok hogyan cselekednek. Bodansky alapvetése, hogy nem az számít, hogy az államok mit „mondanak”, hanem az, hogy „mit tesznek”, és szerinte utóbbi alapján lehet megállapítani azt, hogy egy norma a nemzetközi szokásjog részévé vált-e vagy sem. Viszont a jelenben az előbbire kerül a hangsúly: szerződések, határozatok, iránymutatások, *soft law* dokumentumok értelmezésére, amivel alátámasztható egy norma szokásjogi minősége, miközben háttérbe szorul, hogy valójában hogyan cselekszik az állam. Ezért tartja a „deklaratív nemzetközi jog” terminológia alkalmazását célszerűnek.⁷⁸ Véleményem szerint a nemzetközi szokásjog megállapításának szempontjából nincs akkora jelentősége a megkülönböztetésnek, hogy egy állam hogyan cselekszik és mit mond. Úgy gondolom, hogy az is a gyakorlat részének tekinthető, hogy az államok milyen kötelezettséget vállalnak egy szerződésben, főleg, ha ugyanazon norma nagyszámú multilaterális és bilaterális egyezményben is fellelhető. Hiszen magára nézve elismer egy normát, azt kötelezőnek tartja, a jóhiszeműséget vélelmezve feltételezhetjük, hogy próbál annak megfelelő magatartást tanúsítani. Hasonló a helyzet a *soft law* dokumentumok esetén is, így pl. a különböző nyilatkozatokkal, irányelvekkel kapcsolatban. Szándékot fejeznek ki, amik később akár szerződésben is formát ölthetnek. Ezért ezeket lehet úgy is értelmezni mint amik az *opinio juris* formálódására utalnak. Akehurst sem ért egyet Bodansky álláspontjával, aki szintén nem tartja lényegesnek a megkülönböztetést.⁷⁹ A kérdést Hooman

⁷⁵ BROWNLIE, Ian: *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford University Press, New York, 2008, 6-7. p.

⁷⁶ BODANSKY (1995) i. m 112-116. p.

⁷⁷ Uo. 111. p.

⁷⁸ Uo. 112. p.

⁷⁹ AKEHURST, Michael: *Custom as a Source of International Law*, The British Yearbook of International Law, Vol. 47, No. 1, 1976, 1-3. p.

is hasonlóan közelíti meg, aki a *soft law* eszközökre úgy tekint mint az *opinio juris* dokumentálására való utalást.⁸⁰

Bár a környezettel kapcsolatos nemzetközi szerződések száma jelentősen megnövekedett, a *soft law* dokumentumok is relevánsak, melyben nagy szerepet játszanak a nemzetközi szervezetek és intézmények. Ahogy Dupuy fogalmaz, figyelembe veendőek a kötelező erővel bíró „*hard law*” értelmezésénél.⁸¹ Ezek az eszközök *stricto sensu* nem bírnak kötelező erővel, de nem lebecsülendő a nemzetközi környezetvédelmi jogban betöltött szerepük, már csak azért sem, mert a nemzetközi környezetvédelmi jog részben „puha” normák mentén alakult ki. Ezek közül kiemelkedő az 1972-ben született Stockholmi Nyilatkozat a Környezet és fejlődésről, ami bár kötelező erővel nem bíró elveket határoz meg, de az államok több esetben is támaszkodtak jogaik érvényesítése során (pl. 21. elv).⁸² Hooman mellett Dupuy is úgy tekint a *soft law* eszközökre mint amik hozzájárulhatnak új szokásjogi normák kialakulásához, mivel segítenek az *opinio juris* kifejezésében.⁸³ Dupuy rávilágít arra, hogy az államok gyakorlatát a konstans diplomáciai nyomás alakítja, és „a mai „puha” jog jelentős része a holnap „kemény” jogának egy részét írja le.”⁸⁴ A különböző nyilatkozatokban és nemzetközi szervezetek határozataiban megjelenő elvek fontos szerepet töltenek be a szokás kialakulásában, kiváltképpen a nemzetközi környezetvédelmi jog területén.⁸⁵ Jelzésértékű, hogy az olyan *soft law* dokumentumokat, mint a Stockholmi Nyilatkozatot, több alkalommal is figyelembe vették a nemzetközi bírói fórumok is.⁸⁶ Az olyan szabályok és elvek, mint a környezeti károk megelőzése, az érintett állam értesítése a tervezett tevékenységről, ami károsan érintheti a környezetet, nagyrésztben „*soft law*” eszközök indították el⁸⁷ vagy erősítették tovább, és melyek közül több mára a nemzetközi szokásjog szintjére lépett.

A modern nemzetközi jog gyors fejlődése miatt sokkal nehezebb meghatározni a jelenben uralkodó nemzetközi szokásjogot.⁸⁸ Ez különösen igaz a nemzetközi környezetvédelmi jogra,

⁸⁰ HOHMANN, Harald: *Precautionary Legal Duties and Principles of Modern International Environmental Law: The Precautionary Principle: International Environmental Law Between Exploitation and Protection*, Graham & Trotman, Martinus Nijhoff, London, Boston, 1994, 335-336. p.

⁸¹ DUPUY, Pierre-Marie: *Overview of the Existing Customary Legal Regime Regarding International Pollution* in MAGRAW, Barstow Daniel eds.: *International Pollution in International Law and Pollution*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1991, 61. p.

⁸² DUPUY, Pierre_Marie: *Soft Law and the International Law of the Environment*, Michigan Journal of International Law, Vol. 12, No. 2, 1990, 422. p.

⁸³ Uo. 432. p.

⁸⁴ Uo. 433. p.

⁸⁵ MCINTRYRE (2006) i. m. 164. p.

⁸⁶ Pl. Kishenganga ügy, az ICJ nukleáris fegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó véleménye

⁸⁷ DUPUY, (1990) i. m. 434. p.

⁸⁸ DUPUY, (1991) i. m. 61. p.

ahol a nemzetközi eszközök, szerződések, *soft law* dokumentumok relatíve rövid időn belül történő sokszorozódására került sor. A bár sok nemzetközi szerződés van, de a nemzetközi szokásjog továbbra is fontos szerepet tölt be a nemzetközi jogban. Ezt igazolja az ILC 2016-ban készült felmérése is, mely szerint az ICJ egyre több esetben vizsgálja vagy alkalmazza a nemzetközi szokásjogot.⁸⁹ Ahogyan arról korábban is szó volt, az azonosítása nem egyszerű, amire Bodansky is felhívja a figyelmet: a nemzetközi szokásjog szabályainak levezetése közvetlenül az államok gyakorlatából „Herkulesi feladat.”⁹⁰ Ezért a bírósági döntések különösen fontosak,⁹¹ hiszen egy jogvita eldöntése során a nemzetközi bírói fórumok aktívan részt vesznek a környezetvédelmi joggal kapcsolatos nemzetközi szokásjog felderítésében és azonosításában. Sir Robert Jennings szerint az ICJ egyik legfőbb feladata, hogy eldöntse, hogy a multilaterális szerződések rendelkezései az általános nemzetközi szokásjog részévé fejlődtek-e vagy sem.⁹² Az ítéletek nemcsak arról adnak információt, ha egy adott norma a nemzetközi szokásjog szintjére emelkedett-e, de arról is, ha nem. A nemzetközi közösség gyakran kezeli végső bizonyítékként azt, ha egy nemzetközi bírói fórum, különösen az ICJ megállapítást tesz egy nemzetközi szokásjogi szabály létezéséről vagy nem létezéséről.⁹³ A nemzetközi bírói fórumok megvilágítják a létező normákat, szükség esetén kiegészítik őket és hozzájárulnak a nemzetközi szokásjogi szabályok kibontásához, illetve kidolgozásához.⁹⁴ Természetesen az elvek és szabályok fejleszthetők más forrásokon keresztül is, így például *soft law* dokumentumok vagy multilaterális szerződések útján, de nem szabad megfeledkezni a tényről, hogy míg előbbi nem rendelkezik kötelező erővel, addig utóbbi csak az abban részes államokat köti,⁹⁵ ellentétben a kötelező nemzetközi szokásjoggal.

⁸⁹ A felmérés szerint 2015-ig bezárólag az ítéletek, tanácsadó vélemények és végzések megközelítőleg 10%-ban merült fel a nemzetközi szokásjog. Ez összevetendő elődjével, a PCJ-vel mely relatíve ritkán vetette fel. The Identification of Customary International Law: The Role of Decisions of National Courts in the Case Law of International Courts and Tribunals of a Universal Character for the Purpose of the Determination of Customary international law, Memorandum by the Secretariat, ILC Sixty-eight session, A/CN.4/691, 2016, 9-12. p.

⁹⁰ BODANSKY (1995) i. m. 108-113. p.

⁹¹ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) 23. p.

⁹² Sir JENNINGS, Robert: *Need for Environmental Court?* Environmental Policy and Law, Vol. 22, No. 5-6, 1992, 313. p.

⁹³ PELLET, Allen - MÜLLER, Daniel: *Article 38* in ZIMMERMANN, Andreas – TAMS, Christian J. eds.: *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford, 2019, 956. p.

⁹⁴ PELLET, Allen: *Shaping the Future of International Law: The Role of the World Court in Law-Making* in: ARSANJANI, Mahnoush H, – COGAN, Jacob Katz – SLOANE, Rober D. – WIESSNER, Siegfried eds.: *Shaping the Future of International Law: The Role of the World Court in Law-Making*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2011, 1065-1066. p.

⁹⁵ Sir JENNINGS (1992) i. m. 312. p.

2. Az értekezés felépítése és a kutatás során vizsgált kérdések

2.1 Felépítés

Úgy gondolom, hogy érdemes néhány mondat erejéig ismertetni az értekezés szerkezetét, hozzásegítve olvasót a téma megközelítése és felépítése közötti kapcsolat megértéséhez. A dolgozat összesen három részből tevődik össze. A korábban ismertetett induktív megközelítés melletti érvek és indokok megfogalmazását követi egy rövid leírás a legfontosabbnak vélt környezettel kapcsolatos államok közötti ügyekről. Ez a rész betekintést kíván nyújtani az olvasó számára az értekezésben vizsgált ítéletekről.

A bevezetőt követően a dolgozat két nagyobb részre osztható fel. Az első rész kísérletet tesz a nemzetközi bírói fórumok nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatos esetjogának részletes bemutatására. Az értekezés Vinuales⁹⁶ és Sands⁹⁷ megközelítését követve az ügyeket három hullámra bontva ismerteti, azzal a szándékkal, hogy egy átfogó képet nyújtson az adott időszakra jellemző trendekről. Véleményem szerint így jobban érzékelhető és átlátható a nemzetközi bírói fórumok szerepe a környezeti károkért való felelősség progresszív fejlesztésében, illetve a környezeti károkért való felelősség fejlődésére gyakorolt hatásában. Ebben a részben kifejtésre kerülnek a téma szempontjából legfontosabbnak tartott ítéletek és döntések. Itt kapnak helyet az ICJ, az ITLOS, a WTO és a választottbíróóságok releváns döntései, mint a Trail Smelter, a Korfu-szoros ügy, a Bős-Nagymaros ügy vagy a papírmalmok ügy. Az egyes jogesetek történeti tényállásának bemutatását követi az adott ügyben született döntések összefoglalása, végül egy rövid, lényegre törő összegzés a jelentőségükről. Az ítéletek jogfejlesztő hatása ebben a részben két okból nem kerül hosszabban kifejtésre: egyrészt az értekezés második fele próbál összefoglalóan, a jogeseteket összehasonlítva rámutatni ezekre, másrészt ezt az eljárást indokolja a téma induktív megközelítése is, elkerülve a felesleges ismétléseket.

A disszertáció második része az induktív módszernek megfelelően az esetjogból felmerülő kérdésekre és a levonható következtetésekre koncentrál. Ez a rész *inter alia* kitér a környezeti károkért való felelősség mint *sine delicto* felelősségi alakzat nemzetközi jogi létezésének kérdésére, az alakzat tartalmi elemeire, és a releváns nemzetközi szokásjogi elvekre,

⁹⁶ Vinuales az ICJ előtt megfordult ügyeket két nagyobb csoportra vagy „hullámra” osztva vizsgálta. Ld. VINUALES, Jorge E.: *The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment*, Fordham International Law Journal, Vol. 32, No. 1, 2008

⁹⁷ Ld. SANDS, Philippe – PEEL, Jacqueline – FABRA, Adriana – MACKENZIE, Ruth: *Principles of International Environmental Law*, Third Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 23-49. p.

kötelezettségekre. Itt főleg a felelősséggel, az elvárható gondossággal (*due diligence*), a megelőzéssel, a jószomszédsággal és a károkozás tilalmával kapcsolatos elvekkkel és kötelezettségekkel összefüggésben tett megállapítások foglalnak helyet.

2.2 Kutatási kérdések

Az értekezés célja, hogy a környezeti károkkal kapcsolatos nemzetközi bírói fórumok döntéseit feldolgozva, figyelembe véve a releváns szakirodalmat, általános következtetéseket fogalmazzon meg a környezeti károkért való felelősséggel, illetve a nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatban. Így a kutatás során kitűzött kérdések előbbi célhoz kapcsolódva az alábbiakban foglalhatók össze.

A témával kapcsolatos első és legkézenfekvőbb kérdés, hogy hogyan alakul az államok környezeti károkért való nemzetközi jogi felelőssége. Vajon létrejött-e a környezeti károkra vonatkozó speciális felelősségi alakzat a nemzetközi jogban? Előre bocsátandó, hogy a környezeti kárfelelősség alapjait lényegében a Trail Smelter ügy teremtette meg, ahol már megjelent a *sine delicto*, azaz a jogszerű tevékenységekkel okozott károkért való felelősség, és az *ex delicto*, vagyis a jogellenes cselekménnyel okozott károkért való felelősség mint két felelősségtípus egymástól történő elválasztásának gondolata. Ebből adódik a következő kérdés: vajon belső analógia mentén létrejött-e a veszélyes üzem mintájára a nemzetközi jogban a környezeti károkért való objektív felelősség? Már az ILC is felvetette a felelősség kodifikációja során a gondolatot, miszerint a nemzetközi jog általános szabályai alapján kétféle felelősségi alakzat létezik. Az ILC kiindulópontját az olyan tevékenységek jelentették, melyek jogszerűek, de mégis határon áttevődő káros hatásaiak léphetnek fel. Vajon helyes-e az a kijelentés, hogy létezik az államok környezeti károkért való *sine delicto* felelőssége? Az esetjogból kiolvasható-e a környezeti károkért való felelősség előbbi típusának elfogadása és alkalmazása?

A második kérdés a környezeti károkért való felelősség alapjához kapcsolódik. Mi teremti meg az államok környezeti károkért való felelősségének alapját az ítélkezési gyakorlat szerint?

A harmadik kérdés a környezeti károkért való felelősséggel összefüggésben kialakult károkozás tilalmához kötődik. Minden kár tiltott? Pontosan mit jelent és mi következik belőle? Milyen esetben merül fel a kötelezettség és milyen más követelmények származnak belőle?

A negyedik kérdés az előbbi kérdésemből adódik: milyen esetben merül fel a károkozás tilalma és milyen kötelezettségek és más követelmények származnak belőle? A környezeti károkat, gyakran nagyon nehéz bizonyítani, sokszor szinte lehetetlen egyrészt azért, mert sok esetben a hatások hosszútávon jelentkeznek, másrészt azért, mert nehéz bizonyítani az okozati

összefüggést, figyelembe véve, hogy a hatások gyakran kumulálódnak (pl. levegőszennyezés). Savas eső esetén hogyan lehet kétséget kizáróan megállapítani, hogy egyetlen ország tevékenysége az, ami határon áterjedő környezeti károkat okoz? Számos esetben az eredeti állapot helyreállítása is jelentős kihívás elé állítja az államokat, mert az adott környezeti elem olyan mértékben sérült vagy elpusztult, hogy lehetetlenné válik az *in integrum restitutio*. Ezért a környezetvédelemben nagy hangsúly helyeződik a környezetet ért sérelmek megelőzésre és a kárenyhítésre.

A védelemmel kapcsolatos kötelezettségek általában elvárható gondossági kötelezettségek. Milyen módon jelenik meg az elvárható gondosság az állam környezeti károkért való felelősségének értékelése során? Mikor jár el az állam elvárható gondossággal? Mi történik, ha az állam elvárható gondossággal járt el, mégis környezeti kár keletkezik?

Végül, azok a kötelezettségek, melyeket elvárható gondossággal kell az államnak teljesítenie, hol helyezkednek el? Mi a státuszuk, lehet nemzetközi szokásjognak tekinteni, vagy csak nemzetközi szerződésen alapuló kötelezettségekről van szó? Mi a környezeti károkért való felelősség szabályai az általános nemzetközi jog szerint?

Ahogy már korábban is kifejtésre került, úgy gondolom, hogy előbbi kérdések megválaszolásához a nemzetközi bírói fórum döntéseiben fontos információkra lelhetünk, melyek segítségül szolgálnak az államok környezeti károkért való felelősségének és a nemzetközi környezetvédelmi jogi követelmények tisztázásához és pontosításához.

3. Rövid betekintés a legfontosabb ügyekbe

Nincs olyan nemzetközi környezetvédelmi tanulmány, amely ne említene a bíróságok elé kerülő, a környezeti vonatkozású, államközi viták eldöntésére született ítéleteket. Már ez is sugallja, hogy a döntések tagadhatatlanul befolyásolták a nemzetközi környezetvédelmi jog és a környezeti károkért való felelősség fejlődését. Az értekezés későbbi fejezetei többek között ezeknek az ítéleteknek a részletes ismertetésére hivatott, így az alábbiakban előljáróban csak a legfontosabbnak vélt döntések kiemelésére és rövid áttekintésére kerül sor, adva egyfajta bepillantást az olvasó számára.

Az egyik legjelentősebb, a nemzetközi környezetvédelmi jogot és felelősséget meghatározó ítélet a már korábban említett Trail Smelter ügyben született 1941-ben. A vita Kanada és az USA között merült fel, a kanadai gyár által okozott levegőszennyezéssel kapcsolatban. A környezeti károkért való nemzetközi jogi felelősséggel kapcsolatban a jogirodalom rendszerint hivatkozik és idéz az ítéletből. Ez egyrészt azért van, mert ez volt az első jelentős, határokon

áttérjedő környezetszennyezéssel és felelősséggel foglalkozó ügy, másrészt, ahogyan arról már az előbbieken is szó esett a Trail Smelter ítélet lefektette a *sine delicto* és az *ex delicto* közötti megkülönböztetés alapgondolatát.⁹⁸

A második, kiemelésre érdemes ügy a Korfu-szorossal kapcsolatos jogvita. Ez volt az első jogvita, amit az ICJ elé terjesztettek.⁹⁹ A jogeset bár nem kifejezetten a környezeti károkkal volt kapcsolatos, azonban az államok nemzetközi jogi felelősségének fejlődését nagymértékben befolyásolta, így az értekezésben vizsgált nemzetközi bírósági döntések sorából sem maradhat ki. Az ügy háttere, visszanyúl az 1940-es évekre, amikor brit hadihajók a Korfu-szoroson békés szándékkal történő átkelés közben aknára futottak, súlyos károkat elszenvedve. Az albán kormány szerint a hajóknak nem volt joguk az áthaladáshoz, mert a szoros kizárólag a helyi hajózás célját szolgálta. Az ICJ ítéletében megállapította Albánia felelősségét, amiért nem tett eleget együttműködési kötelezettségének és elmulasztotta értesíteni a károsult felet a vízbe lerakott aknákról.

A Lanoux-tó ügy 1957-ben merült fel Spanyolország és Franciaország között, a tó elektromos energia előállításának céljából történő hasznosításával kapcsolatban. Franciaország a tó vízellátásáért felelős folyó vizének részleges eltereléséről gondoskodott, amit Spanyolország sérelmesnek tartott. Az ügyben született választottbírói ítélet szerint Franciaország jogszerűen járt el, a másik fél érdekeit figyelembe vette és megerősítette azt a nézetet, miszerint az államoknak joguk van erőforrásaik kiaknázásához addig, ameddig az nem okoz határon átnyúló károkat.

Talán az egyik legfontosabb, kifejezetten nemzetközi környezetvédelmi jogi kérdéseket is tárgyaló, ráadásul magyar vonatkozású ügy az 1997-ben született Bős-Nagymaros ítélet. A jogvita Magyarország és az akkori Csehszlovákia között hatályban lévő szerződés rendelkezéseivel, illetve a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer közös megépítése és üzemeltetése képezte. Magyarország a vízlépcső rendszer megvalósításával kapcsolatos munkálatokat felfüggesztette, majd a bilaterális szerződést felmondta ökológiai szükséghelyzetre hivatkozva. Szlovákia erre válaszul egy ideiglenes megoldás (C-variáns) megvalósításába és üzembehelyezésébe kezdett. Az ICJ ítéletében mindkét felet elmarasztalta és további tárgyalások folytatására kötelezte.

⁹⁸ KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *Strict Liability in International Environmental Law*, In.: NDIAJYE, Tasfir Malick – WOLFRUM, Rüdiger eds.: *Law of the Sea, Environmental law and Settlement of Disputes: Liber Amicorum Judge Thomas A. Menash*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2007, 1131 – 1132. p.

⁹⁹ A jogesetet kiválóan bemutatja: LAMM Vanda: *A Nemzetközi Bíróság Ítéletei és tanácsadó véleményei 1945–1993*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 15-27. p.

Az ICJ 2010-ben hozott ítélet a papírmalmok ügyben. Az Argentína c. Uruguay ügyben a vita tárgyát az Uruguay-folyón (határfolyón) történő uruguayi papírmalmok építése képezte. Argentína veszélyesnek tartotta a malmok építését a környezetére nézve, és arra hivatkozott, hogy Uruguay megsértette a folyó használatára irányuló szerződés rendelkezéseit. Az ítéletben számos nemzetközi környezetvédelmi kötelezettség felmerült, és ez volt az első ügy, ami általános követelményként fogalmazta meg a környezeti hatásokról való tájékozódás szükségességét.

2015-ben született döntés a Costa Rica és Nicaragua közötti ügyekben. Costa Rica 2010-ben eljárást indított Nicaragua ellen arra hivatkozva, hogy Nicaragua megszállt egy Costa Ricához tartozó területet és ott csatorna építésébe kezdett ezzel nemzetközi kötelezettséget sértve és súlyos károkat okozva a környezetében (*Costa Rica v. Nicaragua határmenti területeken végzett cselekmények*). Egy évvel később Nicaragua kezdeményezett eljárást Costa Rica ellen, szintén környezeti károkra hivatkozva, aminek forrása a két ország közti határterületen történő Costa Rica-i útépitési munkálatok voltak (*Nicaragua v. Costa Rica útépitési ügy*). 2013-ban az ICJ elrendelte a két ügy egy eljárásban történő lefolytatását. Az ügyekben hozott ítélet továbbfejlesztett több nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatos kötelezettséget is (pl. környezeti hatásvizsgálat).

A fentiekben, röviden vázolt ítéletek nagy hatással voltak az államok környezeti károkért való felelősségének fejlődésére, de ezeken kívül vannak más, a téma vizsgálatának aspektusából figyelemreméltó döntés is. A következő, fejezetekben az előbbieken említett döntések mellett más jogesetek is bemutatásra kerülnek, melyekben szintén fontos kijelentéseket fedezhetünk fel.

II. Az államok környezeti károkért való nemzetközi jogi felelősségét formáló nemzetközi döntések első hulláma

1. Az első hullámról

Az első, környezeti implikációkat tartalmazó nemzetközi jogviták közé sorolható többek között a Trail Smelter, a Korfu-szoros, a Lac Lanoux, és a csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügy. Az első hullám időszakában fontos hangsúlyt kapott a szuverenitásból eredő jogok kollíziójának feloldása és az érdekek összeegyeztetésének problémája. A korai esetek közül a Trail Smelter volt az első, amiben megjelent a jogszerű magatartással okozott környezeti károk problémája. Fitzmaurice és Vinuales a korai ügyek közé sorolja a Trail Smelter mellett a Korfu-

szoros és a csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügyet is.¹⁰⁰ A hullám jellemzője, hogy a környezet itt még inkább mellékszereplőként jelent meg. Ez nem meglepő tekintettel a tényre, hogy ebben az időszakban a nemzetközi környezetvédelmi jog még igencsak gyerekcipőben járt: kialakulását általában az ENSZ Stockholmban tartott 1972-es környezetvédelmi konferenciájához szokták kötni.¹⁰¹ A Trail Smelter ügyben és a többi korai jogvitában született döntések hatása már a Stockholmi konferencián is megmutatkozott, maradandó következményt gyakorolva a környezeti károkért való felelősség fejlődésére. Nem szabad megfélekednünk a Lac Lanoux ügyben született választottbírói ítéletről sem. Azért is fontos a korai jogesetekkel foglalkozni, mert - Kiss és Shelton szavaival élve - a korai ügyekben született ítéletek azok a „precedensek,” amik az első elveket formálták, és amikből a jelenkorban ismert környezetvédelmi jog kifejlődött.¹⁰²

2. Trail Smelter ügy (1942)

2.1 Az ügy háttere

A 13 évet felölelő jogvita Kanada és az USA között merült fel, a kanadai British Columbia nevű tartományban. A CMSC (Consolidated Mining and Smelting Company) által, Trail városában üzemeltett kohó nagymennyiségben végzett cink és ólomöntést. A gyár a Kanadából eredő, a két állam határán keresztül folyó Columbia folyó partján helyezkedett el, mindössze körülbelül 18 km-re az USA határától. A kohó a működése során keletkezett kén-dioxidot a levegőbe eresztette, ami a levegő áramlásának köszönhetően átlépte a határt és súlyos környezeti károkat okozott Washington Állam területén.¹⁰³

Az államok a helyzetet először tárgyalások útján kívánták rendezni. A vita feloldása érdekében a felek az 1909-ben született Határmenti vizekről szóló (Boundary Waters Treaty)¹⁰⁴ bilaterális szerződés szerint felállított bizottsághoz (International Joint Commission)¹⁰⁵ fordultak. A bizottság feladata kettős, egyrészt elfogadja a határmenti vizek vízszintjét befolyásoló terveket, másrészt kivizsgálja a határon túlnyúló problémákat. Utóbbi

¹⁰⁰ FITZMAURICE, Maglosia: Environmental Protection and the International Court of Justice, In: LOWE, Vaughan – FITZMAURICE, Maglosia: *Fifty Years of the International Court of Justice*, Cambridge University Press, New York, 1996, 296. p. és VINALES (2008) i. m. 235. p.

¹⁰¹ A konferencia eredménye az Emberi Környezetről szóló nyilatkozat (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment 1972)

¹⁰² KISS, Alexander - SHELTON, Dinah: *Guide to International Environmental Law*, Martinus Nijhoff Publisher, Leiden, 2007, 33. p.

¹⁰³ READ, John E.: *The Trail Smelter Dispute*, Canadian Yearbook of International Law, 1. évf., 1963, 213. p.

¹⁰⁴ Kanada és az Amerikai Egyesült Államok között 1909-ben létrejött bilaterális szerződés.

¹⁰⁵ A két állam között létrejött Határmenti vizekről szóló szerződés alapján, 1909-ben felállított bizottság

tekintetében ajánlásokat és javaslatokat fogalmaz meg.¹⁰⁶ Eme feladatának eleget téve, a bizottság vizsgálatainak végeztével jelentését a vitás felek elé terjesztette. A javaslatok ugyan Kanada számára kielégítőnek bizonyultak, ellentétben USA-val, aki elutasította azokat.¹⁰⁷ Megállapodás hiányában 1935-ben a vitás felek egy választottbíróóság felállításában egyeztek meg.¹⁰⁸ A háromtagú választottbíróóság feladatát a következő kérdések megválaszolása képezte: i) okozott-e károkat a kanadai kohó 1932 után; ii) ha az első kérdésre igen a válasz, akkor a jövőben Kanada köteles-e a károkozástól tartózkodni, ha igen akkor milyen mértékben; iii) a kohó milyen előírások, intézkedések megtétele mellett működhet tovább; végül iv) az első kérdésre adott választól függően mi a kártérítés mértéke.¹⁰⁹

2.2 Az ítélet

Az ügyben a választottbíróóság a felek egyezsége alapján az USA joga és gyakorlata, valamint a nemzetközi jog szerint volt hivatott eljárni.¹¹⁰ Az eset egyik érdekessége, hogy a választottbíróóság a jogvita eldöntése során analógiaként alkalmazta egyrészt az USA legfelsőbb bíróságának¹¹¹ jogát, másrészt a nemzetközi folyóvizek jogát, egy határt átlépő levegőszennyezés esetére.¹¹²

Az ügyben az USA arra hivatkozott, hogy a kohó kárt okozott a megtisztított földterületeken, az erdőkben és az állatállományban, valamint Northport város tulajdonában és sérelmet szenvedtek a vállalkozások is.¹¹³ Az USA érvelése szerint a károkat a Trail Smelter kén-dioxid kibocsátása okozta, ami az USA területére szél útján érkezett.¹¹⁴ A választottbíróóság a feltett kérdések megválaszolása érdekében megvizsgálta Washington Állam területét és a kohó környezetét is.¹¹⁵ Mivel az USA nem tudott megfelelő bizonyítékkal szolgálni minden kár alátámasztására,¹¹⁶ így a választottbíróóság csak a megtisztított földterületek és erdők tekintetében ítélt kártérítést.¹¹⁷

¹⁰⁶ Ld.: International Joint Commission hivatalos oldala <https://www.ijc.org/en/who/role> (letöltve: 2020. 01. 08.)

¹⁰⁷ READ (1963) i. m. 214. p.

¹⁰⁸ Convention for Settlement of Difficulties Arising from Operation of Smelter at Trail, 1935

¹⁰⁹ Reports of International Arbitral Awards, Trail Smelter Case, (USA, Canada) 1938 and 1941, 1907-1908. p.

¹¹⁰ Uo. 1907-1908. p.

¹¹¹ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1965. p.

¹¹² BRUHÁCS János: *Nemzetközi vízjog, A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosítása*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1986, 28. p.

¹¹³ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1920. p.

¹¹⁴ Uo. 1922. p.

¹¹⁵ E. READ, John (1961) i.m. 215. p.

¹¹⁶ Trail Smelter Case (1938, 1941) i.m. 1931. p.

¹¹⁷ Uo. 1931- 1932. p.

Az ügyben az USA szuverenitásának megsértését is felvetette azon az alapon, hogy a mérgező füst átlépte a határát és belépett a területére, amiért kártérítést követelt. A választottbíróóság azonban elutasította az immateriális kárra vonatkozó igényt, és csak azokat tekintett „kárnak” amelyek esetében igazolható volt a pénzübeli veszteség.¹¹⁸

Mivel az első kérdés tekintetében – azaz, hogy a kohó okozott-e kárt – a választottbíróóság igenlő választ adott, így a második kérdés esetében kimondta, hogy az alperes a jövőben köteles tartózkodni a károkozástól. Az ítélet szerint Kanada a nemzetközi jog alapján felelősséggel tartozik a Trail Smelter tevékenységéért, így köteles gondoskodni a kohó nemzetközi jognak való megfelelő működéséről. Az ítélet figyelemfelkeltő pontja, hogy bár a választottbíróóság eltiltotta a kohót a további károkozástól, ugyanakkor nem kötelezte a tevékenység megszüntetésére. E helyett a választottbíróóság – a harmadik kérdésre válaszolva – a kén-dioxid emisszió ellenőrzésére irányuló előírásokat fogalmazott meg. Ezek a kohó kén-dioxid kibocsátását korlátozták a jövőbeli károk megelőzésének célzatával. Bár a választottbíróóság úgy találta, hogy a Trail Smelter működésére tett előírások betartása megakadályozzák a további károk kialakulását, ugyanakkor nem zárkózott el az esetlegesen majdan felmerülő kártérítési igények érvényesítésétől sem.¹¹⁹ Az ügy további érdekessége, hogy megadta a Bizottság számára a lehetőséget, hogy bizonyítsa hatékonyságát és hasznosságát a nem határmenti vizekhez kapcsolódó viták esetében is.¹²⁰

2.3. Jelentősége

Az ítélet *ratio decidendi*je lefektette a jövőbeli környezeti károkért való nemzetközi felelősség alapjait, ami egyben az ítélet jelentőségének a szívé is adja: „a nemzetközi jog elvei és mint az Amerikai Egyesült Államok joga alapján, egyetlen államnak sincs joga ahhoz, hogy területét arra használja, vagy területének használatát oly módon másnak arra engedje meg, hogy valamely másik államnak vagy annak területén, avagy az abban lévő személyeknek vagy ott lévő tulajdonban füst által kárt okozzon, ha ennek komoly következményei vannak, és a jogsérelmet világos és meggyőző bizonyítékok támasztják alá.”¹²¹ A döntés idézett részéből számos nemzetközi környezetvédelmi elv származtatható. Egyrészt kifejezi a *sic utere tuo*

¹¹⁸ RUBIN, Alfred P.: *Pollution by Analogy: The Trail Smelter Arbitration*, Oregon la Review, Vol. 50, No. 3, 1971, 261. p.

¹¹⁹ Uo. 1980. p.

¹²⁰ CORBETT, P. E.: *The Settlement of Canadian-American Disputes a Critical Study of Methods and Results*, Yale University Press, New Haven, 1937, 71. p.

¹²¹ Trail Smelter Case (1938, 1941) i.m. 1965-1966. p.

maximát¹²² a jó szomszédságot és a joggal való visszaélés tilalmát, másrészt levezethető belőle a környezeti károk megelőzésének elve és az elvárható gondosság követelménye.¹²³ Harmadrészt – ahogy már korábban is említésre került – a jogeset felvetette az *ex delicto* és *sine delicto* felelősség megkülönböztetésének gondolatát is, utalva utóbbi elfogadására.

3. Korfu-szoros ügy (1949)

3.1 Az ügy háttere

Az ügy bár nem kifejezetten környezeti tárgyú, de relevanciával bír a környezeti károkért való felelősség területén, mert a Trail Smelter ügyben megjelenő felelősségtelepítő megoldást alkalmazta.

A jogvita az Egyesült Királyság és Albánia között merült fel, néhány évvel a Trail Smelter esete után. 1946-ban két brit cirkálóhajó és két romboló az albán hatóságok engedélye nélkül belépett a Korfu-szorosba. Az egyébként biztonságosnak tartott csatornán való átkelés során az egyik romboló aknára futott és súlyos károkat szenvedett. A másik romboló a segítségére sietett, azonban útközben egy további aknára futott. A vízbe telepített robbanószerkezetek mindkét hajónak komoly károkat okoztak, több halálos áldozatot követelve. Összesen negyvenöten haltak meg, negyvenketten pedig megsebesültek.¹²⁴ Az eset után az Egyesült Királyság a következő három hónapban átvizsgálta a szorost, melynek során további aknákat találtak.¹²⁵ A károsult fél először az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordult. Utóbbi az eset körülményeire tekintettel javasolta az ügy ICJ elé való terjesztését.¹²⁶ Ennek keretében kötöttek egy külön megállapodást (Special Agreement), amiben megfogalmazták az eldöntésre váró kérdéseket.¹²⁷ Miután az ICJ tisztázta joghatóságát, megkezdte az ügy érdemben való tárgyalását.

3.2 A felek kérelme

Az Egyesült Királyság kérte a Bíróságtól, hogy állapítsa meg Albánia felelősségét, érvelését arra alapozva, hogy Albánia tudott a lerakott aknákról, amiről az 1907-es Hágai (VIII.) a tenger alatt önműködő ütköző aknák elhelyezéséről szóló egyezmény és a nemzetközi jog általános

¹²² Úgy használd a sajátodat, hogy azzal ne sértsd másét.

¹²³ Előbbiekkel részletesen foglalkozik az értekezés VI. fejezete, így az ismétlések elkerülése végett itt nem kerülnek kifejtésre.

¹²⁴ ICJ, The Corfu Channel Case (UK v. Albania) (Merits) 1949, 10. p., 1. §

¹²⁵ Uo. 13. p.

¹²⁶ Summary of Relevant Aspects of Corfu Channel Case (Merits) Judgment 1. p.

¹²⁷ Az egyezségről ld.: ICJ, The Corfu Channel Case (UK v. Albania) (Merits) 1949

jogelveinek megfelelően értesítést kellett volna adnia. A felperes szerint Albánia elmulasztott eleget tenni notifikációs kötelezettségének, annak ellenére, hogy tudott arról, hogy a brit hajók azon a részen fognak haladni, ahova a robbanószerkezeteket telepítették. Hangsúlyozta, hogy a brit hajók a jog és a gyakorlat szerinti békés áthaladás jogát gyakorolták az átkelés során. Az Egyesült Királyság ez alapján kérte a Bíróságtól, hogy állapítsa meg Albánia nemzetközi jogi kötelezettségértését és nemzetközi jogi felelősségét az okozott károkért, valamint jóvátételi kötelezettségét.¹²⁸

Albánia ezzel szemben kérte a Bíróságot, hogy állapítsa meg az Egyesült Királyság nemzetközi jogsértését, mert a hadihajók az engedély nélkül léptek be területére: a hadihajóknak nem volt joguk az átkeléshez és engedély hiányában aknák után kutatni a területén.¹²⁹ Végül arra hivatkozott, hogy a felperes magatartása nem volt békés jellegű.

3.3 Az ítélet

Az ICJ feladata két kérdés eldöntése volt: i) Albánia a nemzetközi jog alapján felelősséggel tartozik-e a robbanásokért és terheli-e kártérítési kötelezettség? ii) Az Egyesült Királyság megsértette-e Albánia szuverenitását és köteles-e elégtételt adni?¹³⁰

Az ICJ megállapította, hogy az aknákat a baleset előtt nem sokkal telepítették az egyébként biztonságosnak tartott szorosba.¹³¹ Semmi esetre sem volt mondható, hogy az aknamező régóta lett volna ott. Albánia szerint az általa lerakott aknák a robbanás után, de még a brit átvizsgálás előtt kerültek telepítésre, tehát nem azok okozták a balesetet. Ezt az állítását azonban nem tudta bizonyítékokkal alátámasztani. Az ICJ arra a következtetésre jutott, hogy az aknák, amelyek a károkat okozták, a kérdéses aknamezőhöz tartoztak.¹³²

Miután tisztázásra került, hogy mely időponttól lehettek az aknák telepítve, az ICJ Albánia felelősségének vizsgálata felé fordult, azonban nem volt egyértelmű, hogy ez milyen alapon állapítható meg. A baleset körülményeivel kapcsolatban felmerült, hogy két Jugoszláv hadihajó pont abban az időszakban aknákat szállított a Korfu szorosnál. A felperes érvelését ezt követően a következő alapokra helyezte: a jugoszláv hadihajók aknákat telepítettek a Korfu szorosnál, melyről Albániának tudomása volt, a művelethez Albánia hozzájárult.¹³³ Hangsúlyozta, hogy

¹²⁸ ICJ, The Corfu Channel Case (1949) i.m. 10. p. 1.-10. §

¹²⁹ Uo. 10. p. 12. 4-8. §

¹³⁰ Uo. 12. p.; 26. p.

¹³¹ Uo. 13. p.

¹³² Uo. 14. p.

¹³³ Uo. 15. p.

bárki is álljon a tevékenység mögött, az egyszerűen nem valósulhatott meg az alperes tudta nélkül. A felperes állításának alátámasztásához azonban kevés bizonyítékot tudott felhozni. Az ICJ érvelésében kifejtette, hogy a nemzetközi gyakorlat szerint az állam, amelynek a területén vagy vizein nemzetközi joggal ellentétes cselekmény történt, „felszólítható, hogy magyarázatot adjon.”¹³⁴ Az állam „nem térhet ki az ilyen felszólítás alól azzal a válasszal, hogy nem ismeri a cselekmény körülményeit és elkövetőit. [...] De nem lehet levonni azt a következtetést a tényből, hogy egy állam ellenőrzést gyakorol területe és vizei felett, hogy az az állam szükségszerűen tudott, vagy tudnia kellett bármilyen ebben a térségben elkövetett jogellenes cselekményről” vagy hogy tudta, illetve tudnia kellett, hogy kik az elkövetők.¹³⁵ Az ICJ hangsúlyozta, hogy megfelelő információk hiányában nem lehet a telepítő pontos kilétét meghatározni, azonban a vizsgált bizonyítékok és tények alapján elismerte, hogy az aknák telepítésére nem kerülhetett sor Albánia tudta nélkül.¹³⁶ Albánia rendszeresen figyelte és ellenőrizte a szorost, amit több dokumentum is megerősített.¹³⁷ Továbbá az aknatelepítés egy tengerparti őrség számára minden bizonnyal feltűnt volna. Ez azt jelenti, hogy az albán hatóságoknak azonnal meg kellett volna tenniük minden szükséges lépést, hogy figyelmeztessék a hajókat a veszélyes zónáról.¹³⁸ Ennek ellenére, Albánia nem tett semmit azért, hogy megakadályozza a katasztrófát: „a súlyos mulasztások felvetik Albánia nemzetközi felelősségét. A Bíróság következtetése szerint Albánia a nemzetközi jog szerint felelős a bekövetkezett robbanásokért...”¹³⁹ Az ICJ egyúttal kártérítés megfizetésére kötelezte a jogsértő államot.¹⁴⁰

A második kérdésben a Bíróság kimondta, hogy az Egyesült Királyság hadihajói a Korfu-szoroson való áthaladással nem sértették meg Albánia szuverenitását. Ahogyan Haraszi is megjegyzi, a Bíróságon belül többségbe kerültek azok, akik szerint a hadihajók békésen haladtak át a nemzetközi víziútnak minősülő Korfu-szoroson, amihez azonban nincs szükség a parti állam hozzájárulásához.¹⁴¹ Viszont az aknák felkutatását célzó, robbanások után végzett művelet már jogsértőnek bizonyult. E tekintetben azonban az ICJ, úgy találta, hogy a jogsértés megállapítása elegendő elégtétel.¹⁴²

¹³⁴ Uo. 18. p.

¹³⁵ Uo. 18. p.

¹³⁶ Uo. 22. p.

¹³⁷ Albán delegáció deklarációja a Biztonsági Tanácsban 1947-ben, (Official Records of the Security Council, Second Year, No. 16, 328.), és egyéb diplomáciai észrevételek az idegen hajók áthaladásáról a Korfu-szoroson.

¹³⁸ The Corfu Channel Case (1949) i.m. 23. p.

¹³⁹ Uo. 23. p.

¹⁴⁰ Uo. 23. p.

¹⁴¹ HARASZI György: *A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata, 1946-1956*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958, 292. p.

¹⁴² The Corfu Channel Case (1949) i.m. 36. p.

3.3.4. Jelentősége

Hasonlóan a Trail Smelter ügghöz, a Korfu-szoros ítéletben is gyakorlatilag a *sic utere tuo* maxima teremtette meg a döntés alapját. Véleményem szerint az ítélet egyik fontos pontját jelenti a tudomásszerzés kérdése. Lényeges, hogy az ICJ megállapította, hogy pusztán az a tény, hogy egy állam egy terület felett joghatósággal rendelkezik vagy ellenőrzést gyakorol még nem elégséges a felelősség megállapításához, mert nem jelenti azt, hogy tud minden jogellenes cselekményről vagy tevékenységről, ami a területén folyik. Ezért az ICJ vizsgálta azt, hogy Albániának tudomása volt-e a tevékenységről, ami a *sine delicto* felelősség elutasítására utal. Az ICJ a bizonyítékok alapján jutott arra a következtetésre, hogy nem történhetett a károkozó cselekményre sor Albánia tudta nélkül. Azonban, mivel Albánia vélelmezhetően tudott a helyzetről, így az általános nemzetközi jog szerint több kötelezettség is terhelte melyeket elmulasztott teljesíteni, úgy mint notifikációs kötelezettség: így figyelmeztetnie kellett volna a brit hadihajókat a veszélyről. Az ICJ ezt a kötelezettséget elsősorban az 1907-es Hágai, a tenger alatt önműködő ütköző aknák elhelyezéséről szóló egyezményből származtatta, (ami háború esetén alkalmazandó), és bizonyos általános és elismert elvekből is, mint pl. az emberességi megfontolások és a tengeri kommunikáció szabadságának elve.¹⁴³ Az ítélet fontos pontja, hogy tovább erősítette a Trail Smelter ügyben, kifejezett *sic utere tuo* maximát mint a felelősség alapját a határon áttérjedő károkkal kapcsolatban.

4. Lac Lanoux ügy (1957)

4.1 Az ügy háttere

A Franciaország és Spanyolország között felmerülő Lanoux-tavat érintő jogvitában 1957-ben született választottbíróóság ítélet. A Lanoux-tó ügyben bár egy szerződés uralta a jogvita kérdéseit, azonban ez nem akadályozta meg a választottbíróóságot abban, hogy általánosan alkalmazható kijelentéseket tegyen. Az ügyben többek között felmerült az abszolút területi szuverenitás gondolata is, ami egyébként nem részesült pozitív fogadtatásban.¹⁴⁴

A jogeset a francia területen fekvő Lanoux-tó vizének hasznosítási jogával kapcsolatban merült fel: Franciaország bizonyos munkákat szándékozott végezni, amiket Spanyolország saját jogaira és érdekeire nézve sérelmesnek talált. Az ügy központi elemét a Carol folyó

¹⁴³ The Corfu Channel Case (1949) i.m. 22. p.

¹⁴⁴ STEPHEN, McCaffrey: *The Law of International Watercourses: Non-Navigational Uses*, Oxford University Press, Oxford, 2001, 42-43. p.

vízmenyiségének kérdése adta, ami teljes egészében Franciaország területéről ered. A Lanoux-tó Franciaország határán belül található, melybe áramló folyók és patakok forrása is francia területen található. A vitás Carol, ami a Lanoux-tóból folyik, Puigcerda közelében szeli át a Spanyol határt. Spanyolország számára a folyó mezőgazdasági szempontból kiemelt fontosságú.

Egészen 1917-től kezdve többször felmerült a Lanoux-tó hasznosításának kérdése. Amikor Franciaország felvetette a tó vizének elterelésének gondolatát, Spanyolország kifejezte aggodalmát, így megegyeztek abban, hogy előzetes értesítés hiányában nem kerül sor semmilyen terv végrehajtására. A hasznosításra vonatkozó törekvések tanulmányozása tovább folytatódott, majd 1949-ben újból visszatértek a témához. A Pireneusok Nemzetközi Bizottságának ülésén Franciaország kezdeményezésére elfogadásra került egy mérnökökből álló vegyes bizottság. A bizottság feladatát a vízhasznosítással összefüggő kérdések tanulmányozása képezte. Spanyolország ezt elfogadta. Az államok a *status quo* fenntartásában is megegyeztek addig, ameddig eltérő döntésre nem kerül sor.¹⁴⁵

A probléma ott kezdődött, amikor Franciaország 1950-ben a Lanoux-tó vizét elkívánta terelni az Ariège folyóba hidraulikus energia termelése céljából. Az elvezetett víz egy csatornán keresztül teljesen visszakerült volna a Carol folyóba, de egyébként Franciaország úgy vélte, hogy csak annyi mennyiségű víz visszajuttatására lenne köteles, amennyi a spanyol használók igényeit és szükségleteit kielégíti. A tervekről értesítette is Spanyolországot, azzal, hogy határozza meg, hogy milyen kompenzációt kíván a közhasznú munkákért, ami a két állam közötti szerződés értelmében a spanyol felet megillette. A felperes azonban nem értett egyet a projekttel és kifejezetten ellenezte a kivitelezést.¹⁴⁶ Az alperes szerint, a munkák nem okoztak volna változást a vízrendszerben a felperes területén: a Carol folyónak sem a vízhozama, sem a rendszere nem módosult volna. Spanyolország azonban attól tartott, hogy a terv hátrányosan fogja érinteni jogait.¹⁴⁷ Franciaország ugyanakkor hangsúlyozta, hogy joga van cselekvési szabadságának megfelelően eljárni,¹⁴⁸ de elsősorban egy kompromisszum elérésére törekedett, így még azt is felajánlotta, hogy változtat a programján: további rendelkezéseket és egy spanyol mérnököt kívánt bevonni a projektbe. A spanyol mérnök megvizsgálhatta az elterelt víz mennyiségét, hogy lássa, megfelelően kerül-e majd visszavezetésre a Carolba. Garanciát is ajánlottak: bármennyi is legyen a Lanoux-ba áramló vízmenyiség, évente fixen nem kevesebb,

¹⁴⁵ Lake Lanoux Arbitration (France v. Spain) 1957, 12 R.I.A.A 281; 24 I.L.R. 101, Arbitral Tribunal, 1957, 5. p.

¹⁴⁶ Uo. 5. p.

¹⁴⁷ Uo. 6. p.

¹⁴⁸ Uo. 7. p.

mint 20 millió köbméter víz visszavezetése valósulna meg.¹⁴⁹ Ennek során Franciaország figyelembe kívánta venni a folyó menti használók érdekeit is, olyan szabályozást létrehozva, ami megegyezik a szükségletekkel. Azonban a felperes ebbe sem egyezett bele, hanem inkább egy saját terv megvalósítását ajánlotta. Ez azonban összehasonlítva a francia projekttel lényegesen kevesebb energiatermelést jelentett, ami Franciaország számára elfogadhatatlan volt. Az alperes mentve a menthetőt, még azt is felvetette, hogy olyan mennyiségű vizet juttatna vissza a folyóba, ami a spanyol agrárkultúra számára előnyökkel járna.¹⁵⁰ A törekvések ellenére a felek nem tudtak közös nevezőre jutni, Spanyolországot nem lehetett meggyőzni, így továbbra is hevesen ellenezte a Lanoux vizének bármilyen módú elterelését.¹⁵¹

Franciaország minden próbálkozása kudarcba fulladt, és egy megállapodás létrehozásának reménye is tova szállt, amikor 1956-ban értesítette Spanyolországot, hogy zöld utat kíván adni a projektnek. A felek tárgyalásos úton nem tudták megoldani vitájukat, így választottbíróshoz fordultak.

4.2 A felek kérelme

Spanyolország kérte a választottbíróstól, hogy állapítsa meg, hogy Franciaország nem hajthat végre a Lanoux vízával kapcsolatban vízhasznosítási munkálatokat a két fél előzetes megegyezése nélkül, így előzetes egyezség hiányában Franciaország megszegte a két állam között hatályban lévő, 1866-os Bayonne szerződést¹⁵² és annak kiegészítő okmányát.¹⁵³ Ezzel szemben Franciaország kérte a választottbíróstól, hogy állapítsa meg, hogy jogszerűen járt el a Lanoux vizének hasznosításával kapcsolatban.

4.3 A felek érvelése

4.3.1 Spanyolország érvelése

Spanyolország érvelése szerint a projekt a vízrendszer egészét érintette, ideértve a Carol vízhozamát is. A módosítás radikálisan alakította volna át a folyó forrásának jellemzőit azzal, hogy teljesen elkívánta venni azt a vízmennyiséget, ami egyébként természetes úton haladt

¹⁴⁹ Uo. 8. p.

¹⁵⁰ LAYLIN, John, G. – BIANCHI, Rinaldo L.: *The Role of Adjudication in International River Disputes: The Lake Lanoux Case*, *The American Journal of International Law*, Vol. 53, No. 1, 1959, 41. p.

¹⁵¹ *Lake Lanoux Arbitration (1957)* i.m. 8. p.

¹⁵² *Treaty of Bayonne of May 26, 1866 and Additional Act*

¹⁵³ *Lake Lanoux Arbitration (1957)* i.m. 9. p.

Spanyolország területére. A terv szerint bár a víz visszavezetésre került volna, ugyanakkor a projekt az eredeti útvonala megszűnését eredményezte volna. A természet helyett az embertől lett volna függő a folyóvíz, így az elterelt vízmennyiség visszajuttatása végső soron az egyik fél fölényét eredményezte volna. A felperes nézete szerint a projekt jellemzői és hatásai olyan jellegűek voltak, mely megkövetelte mindkét állam előzetes egyezség kötését, ami a Bayonne szerződés és a kiegészítő okmányának együtt értelmezéséből következik.¹⁵⁴ Míg Spanyolország érvelését főként a szerződésre alapította, addig Franciaország a szerződés mellett az általános nemzetközi jogra is hivatkozott.

Ami a szuverenitás kérdését illeti, Spanyolország szerint a területükön áthaladó, egymást követő vizek feletti szuverenitás nem abszolút: minden állam joga, hogy közhasznú tevékenységet végezzen, de ez nem léphet a közös hasznosításhoz való jog helyébe, mivel a nemzeti jog a nemzetközi jognak alárendelt.¹⁵⁵ Továbbá hangsúlyozta, hogy az általa ajánlott projekt a termelt energiát tekintve csak 10%-ban tért volna el a francia tervtől. A francia projekt a spanyol érdekeknek komoly és állandó károkat okozott volna, míg a spanyol megoldással Franciaország csak annyi kárt szenvedett volna el, hogy kevesebb energiához jut, ami csak egy minimális kellemetlenségnek tekinthető, ami elfogadható lett volna a jó szomszédsági viszony megőrzése érdekében.¹⁵⁶ Spanyolország álláspontja szerint Franciaország nem felelt meg a hatályos rendelkezéseknek, hiszen egyoldalúan járt el azon az elven, hogy a saját területén lévő folyóvizeket szabadon elterelheti.

4.3.2 Franciaország érvelése

Franciaország a szerződés értelmezését más szemszögből közelítette meg, mint Spanyolország. Egyrészt hangsúlyozta, hogy a szerződés és a kiegészítő okmány nem tartalmazza azt a célt, miszerint be kell fagyasztani a természetes állapotokat. Másrészt mindkét állam szuverenitással rendelkezik saját területén, ami csak azon korlátok előtt hajol meg, melyeket a hatályos nemzetközi jog meghatároz. Így cselekvési szabadsággal rendelkezik, hogy területén olyasfajta közhasznú munkákat végezzen, mint a vízhasznosítás, ami tehát nem képezi más állam előzetes beleegyezésének tárgyát. A szerződés nem fogalmaz meg ilyen rendelkezést. Egyúttal rámutatott, hogy Spanyolország nem, hogy nem kért engedélyt, de nem

¹⁵⁴ Uo. 10. p., A felperes egyrészt a Bayonne szerződés 11. cikkére hivatkozott, ami a határmenti vizeket rendezi, másrészt a kiegészítő okmány 12. cikkére, ami a természetes folyáshoz való jogot biztosítja, továbbá a 15. és 16. cikkére, ami a vitarendezésre nézve tartalmaz rendelkezéseket.

¹⁵⁵ Uo. 12. p.

¹⁵⁶ Uo. 13. p.

is konzultált Franciaországgal, amikor az engedélyezte a Val d'Aran-nál folytatott munkákat.¹⁵⁷ Franciaország viszont tekintettel volt a megőrzésre vonatkozó eljárási szabályokra, minden kérdéses jogra és érdekre. A spanyol jogok és érdekek védelme érdekében eljárva változtatott az eredeti projekten és adott garanciát. Úgy vélte, hogyha a projekt nem kerül kivitelezésre, az súlyosan fogja érinteni jogait és érdekeiket, ugyanakkor az is, ha a spanyol javaslat kerül megvalósításra, aminek következtében a várt gazdasági érték jóval alacsonyabb lett volna az eredeténél.

Hozzátette, hogy a projekt a Lanouxból venné el a vizet, és csak egynegyedét annak, ami a Carolba folyik, a fennmaradó háromnegyed rész továbbra is a természetes útján haladt volna. Spanyolország területén a Carol vízmennyiségében és útjában nem történne változás, hiszen mind az elterelés mind a visszavezetés francia területen kerülne valósult volna meg. Álláspontja szerint nincs semmi tiltani való az ilyen használaton, ha ugyanannyi mennyiségű víz visszaállítására kerül sor. Spanyolország vétője súlyosan sértené a francia érdekeket, míg maga a projekt nem okozna semmilyen hátrányt Spanyolországnak.¹⁵⁸ Hangsúlyozta, hogy Spanyolország elfeledkezik a kiegészítő okmány 9. cikkéről, ami biztosítja a felek jogát, a közhasznú tevékenységek engedélyezésére. Továbbá felhívta a figyelmet arra is, hogy a felperes nem jelölte meg kellő pontossággal, hogy milyen károkat szenvednének az érdekei.¹⁵⁹

4.5 Ítélet

A vita alapkérdései, melyeket a választottbírósnak el kellett döntenie a következők voltak: i) a francia projekt, azaz a Lanoux tó vizének a hasznosításának módszere, amit a francia projekt kivitelezni kívánt, sérti-e a Bayonne szerződést és a kiegészítő okmányt; ii) ha az első kérdésre a válasz nemleges, akkor szükséges-e a másik fél előzetes beleegyezése a francia projekthez hasonló tevékenység megkezdéséhez, különös tekintettel a Bayonne szerződésre és a kiegészítő okmány 11. cikkére?¹⁶⁰

¹⁵⁷ Uo. 11. p.

¹⁵⁸ Uo. 14. p.

¹⁵⁹ Uo. 15. p.

¹⁶⁰ Uo. 17. p.

4.5.1 Sértette-e a francia projekt Spanyolország érdekeit és jogait?

Az első kérdés vonatkozásában a választottbíróság megállapította, hogy a projekt, amit Franciaország meg akart valósítani, nem sértette sem a Bayonne szerződést, sem a kiegészítő okmány rendelkezéseit.¹⁶¹

Az ítélet szerint a kiegészítő okmány 9. cikkében az államok elismerik a nemzeti használatot, ami akkor jogszerű, ha mértéke megfelel a tényleges igények kielégítésének szükségességének.¹⁶² A választottbíróság nézete szerint a franciák a helyreállítást olyan eszközökkel kívánták elvégezni, aminek köszönhetően egyetlen használó sem szenvedett volna sérelmeket és nem volt várható a Carol vízmennyiségének csökkenése sem volt várható. Ehhez hozzáadódik, hogy Franciaország garanciát is ajánlott, ami vízhozamnövekedést is eredményezhetett.

A választottbíróság megjegyezte, hogy Spanyolország felvetethette volna, hogy a projekt szennyezi a Carol vizét vagy hogy a visszajuttatott víz kémiai összetevői, esetleg más jellemzője sértő lehet a spanyol érdekekre nézve. Hivatkozhatott volna arra is, hogy a projekt technikailag olyan, amivel nem lehetet biztosítani azt a vízmennyiséget, amit a Lanoux tó ad, a készülékek és mérőeszközökben rejlő hibából kifolyólag. Spanyolország a kérdést csak felületesen érintette, annyit említve, hogy a gátak kezelésében fennáll a gondatlanság veszélye.¹⁶³ A felperes egyszer sem állította, hogy a projektnek lenne bármilyen olyan jellemzője vagy kockázata, mint az ugyanolyan munkának melyek a jelenkorban az egész világon elterjedtek. A vízmennyiség visszaállításának technikai megoldását a választottbíróság annyira megfelelőnek találta, amennyire az lehetséges. Megállapította, hogyha az óvintézkedések ellenére balesetből kifolyólag a vízhozam visszaállítása nem lenne megfelelő, az ilyen baleset csak esetleges volna és nem minősülne a szerződés a kiegészítő okmány megsértésének.¹⁶⁴

Spanyolország ezt követően arra hivatkozott, hogy a projekt megváltoztatná a természetes körülményeket, ami miatt a vízhozam visszaállítása csak az emberi akaratnak lenne kitéve: ez az egyik fél túlsúlyát eredményezi, habár a szerződés és a kiegészítő okmány a felek egyenlőségét írja elő.¹⁶⁵ Erre a választottbíróság válasza az volt, hogy sem a szerződésben, ahogyan a kiegészítő okmányban sem, de még a nemzetközi szokásjogban sem lelhető fel olyan

¹⁶¹ Uo. 21. p.

¹⁶² Uo. 18. p.

¹⁶³ Uo. 19. p.

¹⁶⁴ Uo. 19. p.

¹⁶⁵ Uo. 19. p.

szabály, ami megtiltja egy államnak, hogy saját legitim érdekeinek megfelelően cselekedve, olyan helyzetbe hozza magát, ami megengedné, hogy nemzetközi ígéreteit és kötelezettségeit megsértve komoly sérelmeket okozzon a szomszédos államoknak.¹⁶⁶ Franciaország biztosította, hogy semmilyen esetben sem fogja károsítani a már felállított rezsimit. Nem helyes az az állítás, miszerint Spanyolország nem fog megfelelő garanciához jutni, mégpedig egy általános jogelv miatt, miszerint a rosszhiszeműség nem vélelmezhető.¹⁶⁷

4.5.2 Szükséges-e a szomszédos állam előzetes beleegyezése?

Spanyolország érvelésében fenntartotta, hogy Franciaországnak a projekt kivitelezéséhez előzetesen spanyol beleegyezést kellett volna kérnie, ezért a francia eljárás nem volt jogszerű. Meggyőződése szerint a szerződés és a kiegészítő okmány, valamint a nemzetközi szokásjog alapján előzetes beleegyezés nélkül Franciaország egyoldalúan nem változtathatja meg egy olyan folyó természetes vonalát és hozamát, ami átszeli a határt és Spanyolországban folytatja útját.¹⁶⁸

A kérdés tehát az volt, hogy Franciaország kötelezettséget sért-e azzal, ha beleegyezés hiányában jár el. A választottbíróóság szerint Spanyolország állítása az állam szuverenitásának megszorítását eredményezné: a valóságban vétőjogot jelentene, amivel egy állam könnyen megbénítaná egy másik állam saját területe feletti joghatóságának gyakorlását.¹⁶⁹

Miután a választottbíróóság megállapította, hogy a projekt nem érintené hátrányosan Spanyolország jogait, az előzetes beleegyezés problémája felé fordult. Mivel a szerződés nem tartalmazott ilyen kötelezettséget, így a választottbíróóság a nemzetközi szokásjogot vizsgálta. A válasz végül erre a kérdésre is nemleges volt. A nemzetközi szokásjog nem szolgáltatott bizonyítékot arra, hogy a Bayonne szerződés és a kiegészítő okmány oly módon értelmezendő mint ami megköveteli az előzetes egyezséget vagy beleegyezést. Egy olyan szabály, mely megköveteli az előzetes egyezséget egy nemzetközi folyóvíz (mint erőforrás) fejlesztéséhez és hasznosításához, csak és kizárólag a vitás felek közötti szerződésből származhat.¹⁷⁰ Spanyolország hangoztatta, hogy a francia projekt a két állam közös érdekeit érinti, ezért mindenképpen szükséges az előzetes egyezés.¹⁷¹ Azonban a választottbíróóság nyomatékosította, hogy ennek hiányzik a logikai alapja, hiszen ha így van, és a felek létre

¹⁶⁶ Uo. 22. p.

¹⁶⁷ Uo. 21. p.

¹⁶⁸ Uo. 22. p.

¹⁶⁹ Uo. 23. p.

¹⁷⁰ Uo. 25. p.

¹⁷¹ Uo. 25. p.

akartak volna hozni egy ilyen rendelkezést, akkor azt egyértelműen megtették volna. E helyett a szerződésben csak az értesítési kötelezettség szerepel, ami felveti a kérdést, hogy miért helyezték el benne, ha egyébként is kötelező a két fél előzetes egyezségkötése a projektek kivitelezéséhez? Ha így volna, akkor szükségtelen a notifikációs kötelezettség, aminek funkciója szimplán az, hogy megteremtse a lehetőséget a szomszédos állam számára, hogy időben megóvja érdekeit és jogait.¹⁷² A választottbíróóság szerint a tárgyalások megkívántak, de ez nem jelent semmi többet, és Spanyolország érvelése ellentétes a nemzetközi jog egyik általános jogelvével: minden állam saját maga értékeli észszerű és jóhiszemű módon azokat a helyzeteket és szabályokat, melyek jogvitát generálhatnak. Lehetséges, hogy az értékelése ellentétes lesz egy másik államéval, ez esetben ha vita merülne fel, akkor azt a felek rendszerint tárgyalás útján vagy egy harmadik fél bevonásával rendezik, de soha, egyik állam sem köteles joghatóságának gyakorlását felfüggeszteni egy jogvita miatt, kivéve, ha az említett állam valószínűsíti erre vonatkozó kötelezettségét.¹⁷³ Ha az adott állam nem jogainak megfelelően cselekedett, felvetődhet a nemzetközi felelősségének kérdése, de ennek kockázatát joghatóságának gyakorlásával vállalja.¹⁷⁴ A választottbíróóság így előbbieik alapján elutasította Spanyolország érvelését, bár azt elismerte, hogy létezik konzultációs kötelezettség.¹⁷⁵

A választottbíróóság azt is kimondta, hogy a folyásirányt tekintve feljebb fekvő államot a jóhiszeműség jegyében kötelezettség terheli, hogy figyelembe vegye a különböző érdekeket és törekednie kell arra, hogy mindegyik (beleértve saját érdekeit is) kielégítést nyerjenek.¹⁷⁶ Ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy Franciaországnak jogában áll az őt megillető jogokat gyakorolni, de nem veheti semmibe a spanyol érdekeket. Spanyolország jogosult követelni jogainak tiszteletben tartását és érdekeinek figyelembe vételét. A folyásirány szempontjából felül lévő állam jogosult projekteket kezdeményezni, ugyanakkor nem köteles a végrehajtásban az alsó állammal társulni. Utóbbi ajánlásokat tehet, azokat a felső államnak meg kell vizsgálnia melynek során észszerű módon figyelembe kell vennie az érintett állam érdekeit is.¹⁷⁷ A Lanoux tó esetében Franciaország olyan megoldásra jutott, ami az elterelt vizet teljes mértékben helyre fogja állítani. Ezzel a döntéssel Franciaország az őt megillető jogot gyakorolja, hogy fejlesztéseket végezzen a Lanoux tó vizével kapcsolatban (ami teljes egészében francia területen található), a felelősséget és a finanszírozást is Franciaország viseli, aki meg tudja

¹⁷² Uo. 26. p.

¹⁷³ Uo. 26. p.

¹⁷⁴ Uo. 26. p.

¹⁷⁵ Uo. 27. p.

¹⁷⁶ Uo. 32. p.

¹⁷⁷ Uo. 33. p.

ítélni, hogy a saját területén milyen közhasznú projektek valósuljanak meg.¹⁷⁸ Franciaország notifikációs kötelezettségének eleget tett, mi több, a programot többször is módosította. Így a választottbíróóság kimondta, hogy Franciaország teljes mértékben megfelelt az általános nemzetközi jogból és a szerződésből származó kötelezettségeinek.¹⁷⁹

4.6 Jelentősége

A Lanoux-tó ügy több dolog miatt is figyelemre méltó. Egyrészt, annak ellenére, hogy a választottbíróóság nem állapította meg nemzetközileg jogellenes cselekmény megvalósulását, szükségesnek érezte, hogy általános jelleggel hangsúlyozza, hogy létezik egy olyan elv, amely tiltja, hogy a folyásirány szempontjából feljebb fekvő állam a folyó vizét oly módon változtassa meg, hogy az súlyos kárt okoz a folyásirányban lejjebb fekvő államnak.¹⁸⁰ Mivel Franciaország eleget tett szerződéses és szokásjogi kötelezettségeinek, így elmarasztalására, felelősségének megállapítására nem került sor. Ahogyan azt Handl is megjegyzi, Franciaország felelőssége nem merülhetett fel addig, ameddig minden lehetséges óvintézkedés megtételre került a kárt okozó események elkerülése végett.¹⁸¹ Az ítélet véleményem szerint az elvárható gondosság követelményét tükröz. Ezt mutatja, hogy Franciaország ugyan jogszerű tevékenységet végzett, aminek határon átívelő káros hatásaiért felelőssége megállapítható lett volna, ha például elmulasztja értesíteni Spanyolországot, azonban Spanyolország megfelelő gondosságot tanúsított, értesítette az érintett államot, konzultált és figyelembe vette a másik érdekeit is. Úgy gondolom, hogy az ítélet előrevetítette azokat a követelményeket melyek ma már a nemzetközi környezetvédelmi jog és a kárfelelősség szerves részét képezik.

5. Csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügy (1974)

5.1 Az ügy háttere

1973-ban Ausztrália és Új-Zéland eljárást kezdeményezett az ICJ előtt Franciaország ellen, a Csendes-óceánon folytatott nukleáris fegyverek tesztelésével kapcsolatban.¹⁸² Franciaország Ausztráliától délre már korábban is hajtott végre kísérleteket, ahol tiltott zónákat alakított ki

¹⁷⁸ Uo. 33. p.

¹⁷⁹ Uo. 34. p.

¹⁸⁰ BRUHÁCS (1986) i. m. 124. p.

¹⁸¹ HANDL, Günther: *Balancing of Interests and International Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited*, Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien de Droit International, Vol. 13, 1976, 170. p.

¹⁸² ICJ, Nuclear Test Case (Australia v. France) (Judgment) 1974, 5. p. 1.§

azzal a céllal, hogy a térségből kizárja a hajókat és a repülőket. Ezeket a zónákat minden tesztévben létrehozták 1966-1972-ig bezárólag.¹⁸³ Ausztrália a tárgyalások során többször is törekedett a tesztelések megszüntetésére, de Franciaország ebbe nem egyezett bele.¹⁸⁴

5.2 A felek érvelése és kérelme

Ausztrália szerint a nukleáris eszközök atmoszférában való tesztelése miatt területére bizonyos mennyiségű radioaktív csapadék hullott. Franciaország állítása szerint a tesztek után maradt radioaktív anyag mennyisége nem volt számottevő, így az nem jelentett veszélyt az ausztrál lakosok egészségére.¹⁸⁵ Ausztrália azonban úgy vélte, hogy Franciaország cselekményével nemzetközi jogot sértett.

Ausztrália és Új-Zéland is kérte az ICJ-t, hogy állapítsa meg, hogy Franciaország tevékenysége, azaz a nukleáris fegyverek tesztelése a Csendes-óceánon sérti a nemzetközi jog szabályait, és kötelezze az alperest a további kísérletek beszüntetésére.¹⁸⁶ Ausztrália állítása szerint a tesztek sértik egyrészt az atmoszférában végzett nukleáris fegyverek tesztelésétől való mentességének jogát, másrészt a beleegyezése nélküli, a radioaktív csapadék következtében a területén és a légterében történt lerakódásoktól való mentességéhez való jogát. A tesztek továbbá zavarták egyaránt a nyílt tengeren való hajózást és a repülőgépeket, mi több, a radioaktív csapadék szennyezi a nyílt tengert, ami zavarja a nyílt tengerhez való szabadságot.¹⁸⁷ Új-Zéland kérelme lényegében megegyezett Ausztrália kérelmével, egy dolgot kivéve: nézete szerint a tesztek nemcsak a saját jogait, de a nemzetközi közösség minden tagjának jogát sértették, hogy szabadok legyenek a nukleáris teszektől és a radioaktív csapadéktól, ami szennyezi a földet, a vizet és a levegőt is.¹⁸⁸

5.3 Ideiglenes intézkedések

Az ICJ-től Új-Zéland és Ausztrália is kérelmezett ideiglenes intézkedéseket. Ausztrália kérte az ICJ-t, hogy ideiglenes intézkedések formájában kötelezze Franciaországot arra, hogy az

¹⁸³ Uo. 9. p. 17.§

¹⁸⁴ Uo. 11. p. 26.§

¹⁸⁵ Uo. 9. p. 18.§

¹⁸⁶ Uo. 11. p. 25.§ és ICJ Rep., Nuclear Test Case (New Zealand v. France) (Judgment) 1974, 460. p., 11.§

¹⁸⁷ ICJ Nuclear Tests Case (Australia v. France) Request for the Indication of Interim Measures of Protection by Australia, Order 1973, 8. p., 22.§

¹⁸⁸ ICJ Nuclear Tests Case (New Zealand v. France) Request for the Indication of Interim Measures of Protection by New Zealand, Order 1973, 8. p., 23.§

ítélet meghozataláig függessen fel minden további, atmoszférában történő nukleáris kísérletet.¹⁸⁹ A felperes arra hivatkozott, hogy a területére hullott radioaktív csapadék beleegyezése nélkül történt, ami sérti Ausztrália területi szuverenitását, valamint jogát ahhoz, hogy szabadon eldöntse, hogy milyen cselekmények valósuljanak meg területén.¹⁹⁰ A felperes a kísérletekkel okozott radioaktivitást a környezetre nézve rendkívül veszélyesnek és károsnak. Ausztrália szerint a tengeri környezetnek okozott negatív hatások vissza nem fordíthatóak és semmilyen módon sem helyrehozhatóak.¹⁹¹ Hangsúlyozta, hogy a kísérletek 1966 óta folynak, mely során több hidrogénbombát is robbantottak. Hiába tiltakozott, Franciaország nem állította le a teszteléseket, amit számos jelentés is alátámasztott. Továbbá a francia kormány a kísérletekről, semmilyen információt nem bocsátott Ausztrália rendelkezésére (pl. a tesztek dátumait vagy a robbanások nagyságát). Ráadásul várható volt, hogy a közeljövőben a kísérletek tovább folytatódnak a Csendes-óceánon.¹⁹²

Az ICJ megállapítva *prima facie* joghatóságát, javasolta a feleknek, hogy ne tegyenek semmilyen olyan cselekményt, ami sérti a másik fél jogait, továbbá Franciaországnak javasolta, hogy függesse fel a további nukleáris tesztek.¹⁹³

5.4 Az ICJ döntése

Mielőtt az ICJ az ügyeket érdemben tárgyalta volna, szükséges volt bizonyos előzetes kérdéseket tisztázni. Nem volt egyértelmű, hogy a vita egyáltalán létezik-e,¹⁹⁴ és hogy a felpereseknek pontosan mi is a kérelme.¹⁹⁵ Ennek keretében az ICJ górcső alá vette nemcsak a felperesek kérelmeit és érveit, de a vitás felek közti diplomáciai tárgyalásokat, és a nyilvánosan tett nyilatkozatait is.¹⁹⁶

Ausztrália a vitát megelőző években is szorgalmazta az atmoszférában végrehajtott kísérletek végleges felfüggesztését.¹⁹⁷ A sérelmesnek tartott tesztelésekkel kapcsolatos aggodalmakra a francia kormány annyit reagált, hogy a tevékenységet lehetséges a föld alatt is folytatni, és ez irányba már elkezdték megtenni a megfelelő lépéseket.¹⁹⁸ Azonban Ausztrália

¹⁸⁹ ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France) Int. Meas. Order, (1974) i. m. 5. p. 1.§

¹⁹⁰ Uo. 8. p. 22.§

¹⁹¹ Uo. 9. p. 27.§

¹⁹² Uo. 9. p. 25.§

¹⁹³ Uo. 7. p. 18.§

¹⁹⁴ ICJ, Nuclear Test Case (Australia v. France) (Judgment) i.m. 11. p. 24.§

¹⁹⁵ Uo. 13. p. 29.§ és ICJ, Nuclear Test Case (New Zealand v. France) (Judgment) 463. p., 24.§

¹⁹⁶ ICJ, Nuclear Test Case (Australia v. France) (Judgment) i. m. 13. p. 30.§

¹⁹⁷ Uo. 11. p. 26.§

¹⁹⁸ Uo. 13. p. 28.§

úgy vélte, hogy biztosíték hiányában ezt nem lehet egyértelműnek és kötelező jellegűnek tekinteni.¹⁹⁹

Miután az ICJ megvizsgálta Franciaország nyilatkozatait, arra a következtetésre jutott, hogy az alperes az atmoszférában történő nukleáris tesztekkel 1974 után felkívánt hagyni és a tervek szerint a föld alatt szándékozta tovább folytatni.²⁰⁰ Az ICJ szerint az egyoldalú aktussal történő deklaráció képes jogi kötelezettséget teremteni. Az ilyenfajta nyilatkozatok gyakran nagyon specifikusak, és amikor az állam szándéka az, hogy saját feltételei által kötötté váljon, szükséges, hogy a magatartása konzisztens legyen a nyilatkozattal. Egy ilyen vállalás, amennyiben az nyilvánosan, de nem feltétlenül nemzetközi tárgyalások során történik és mögötte a kötelezettségvállalás szándéka áll, úgy kötelező erővel bír.²⁰¹ A jogi kötelezettségek létrehozásának és teljesítésének alapelve a jóhiszeműség, bármi is legyen a forrása. A bizalom benne rejlik a nemzetközi együttműködésben, különösen egy olyan időszakban, amikor az együttműködés számos területen egyre inkább szükséges. Csak úgy, mint a *pacta sunt servanda* a jóhiszeműsége alapszik, ugyanúgy egy egyoldalú nyilatkozattal létrehozott nemzetközi kötelezettség kötelező mivolta is. Ezért az érdekelt államok tudomásul vehetik az egyoldalú nyilatkozatokat és bízhatnak bennük, így követelhetik az ilyen módon keletkezett kötelezettség tiszteletben tartását.²⁰² Az ICJ ezt figyelembevéve arra a megállapításra jutott, hogy Franciaország nyilatkozatainak címzettjei a nemzetközi közösség mint egész volt, és azok joghatással bíró kötelezettségvállalásnak minősültek.²⁰³ Ez lényegében azt jelentette, hogy Franciaország nyilatkozataiban egyoldalú kötelezettségvállalt a Csendes-óceánon folytatott további nukleáris tesztek abbahagyására. Az ICJ ezzel az ügyet úgy tekintette, hogy nincs értelme érdemben tárgyalni, hiszen Ausztrália és Új-Zéland kérelmének végső célja (a további atmoszférában végzett tesztek abbahagyása) megvalósult.²⁰⁴ Károkról nem esett szó. A felperes biztosítékot várt az alperestől, amit az alperes saját maga több nyilatkozat útján már megtett. Mivel a vita megszűnt, ezért a felperesek igénye tárgytalanná vált.²⁰⁵ Az ICJ végül megszüntette az ideiglenes intézkedéseket is.²⁰⁶

¹⁹⁹ Uo. 12. p. 27.§

²⁰⁰ Uo. 18. p. 41.§

²⁰¹ Uo. 18. p. 43.§

²⁰² Uo. 19. p. 46.§

²⁰³ Uo. 20. p. 51.§

²⁰⁴ Uo. 21. p. 53.§ és ICJ, Nuclear Test Case (New Zealand v. France) (Judgment) i. m. 464. p., 26.§

²⁰⁵ ICJ, Nuclear Test Case (Australia v. France) (Judgment) i. m. 22. p. 56.§

²⁰⁶ Uo. 23. p. 61.§

5.5. Jelentősége

Ahogy láthattuk, az ügyek érdemben való tárgyalására nem került sor, így Ausztrália és Új-Zéland törekvése a nukleáris tesztek jogellenességének megállapítására végső soron sikertelen próbálkozásként könyvelhető el. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az esetnek ne lett volna hatása a környezeti károkért való felelősség fejlődésére. Ennek oka, hogy az ügyek betekintést adnak a határon áterjedő környezeti hatásokról alkotott akkori képről, ami kiolvasható egyrészt az államok beadványaiból és szóbeli érveléseiből, másrészt az ügyben eljáró bírók véleményéből. Ezek a források a *sic utere tuo* maxima nemzetközi környezetvédelmi jogban való térnyerésére utalnak. Ausztrália keresetét alapvetően a területi szuverenitás megsértésére alapította, így az ügy lényegi elemét az államok területi szuverenitása közötti ütközet jelentette. Ez felvetette a kérdést, hogy minden határon áterjedő szennyezés sérti-e a szuverenitást, akkor is, ha jogszerű tevékenység következménye?

Az Bíróságon belül megosztott volt a bírók véleménye. Ignacio-Pinto és Forster bíró azon az állásponton volt, hogy minden államnak jog van a szuverenitás korlátain belül cselekedni.²⁰⁷ A területi szuverenitásból adódóan i) a felpereseknek joguk van megakadályozni, hogy egy másik állam szennyezést okozzon a területükön; de ii) Franciaország is területi szuverenitását gyakorolt, amikor saját területén belül nukleáris teszteket hajtott végre.²⁰⁸ De Castro bíró hangsúlyozta, hogy az a jog, amire Ausztrália a keresetét alapozta, az a *sic utere tuo ut aliaenum non laedas* elvből ered.²⁰⁹ Barwick bíró is inkább ezt a megközelítést támogatta: Ausztrália területén és környezetében a további radioaktív csapadék károkat okozhat, amire „nincs megfelelő kártérítés” ezért egyetértett az elrendelt ideiglenes intézkedésekkel.²¹⁰ A fentiekből véleményem szerint a környezeti károk megelőzése felé való elmozdulás olvasható ki, sem mint a *sine delicto* felelősség elfogadása. Úgy gondolom, hogyha az ICJ más következtetésre jut, akkor (ahogyan arra De Castro bíró is utalt) valószínűleg a *sic utere tuo* elvből indult volna ki, és elsősorban az érdekek egyensúlyának megteremtésére törekedett volna. E tekintetben nem tartanám meglepőnek, ha az ICJ visszautalt volna a Korfu-szoros vagy a Trail Smelter ügyre, és az ott megjelenő megoldás felé nyúlt volna a felelősség megállapítására. Könnyen megeshetett volna, hogy az elvárható gondosság tesztjét alkalmazta volna az ICJ az ügyben. Egy dolog biztosan állítható: érdekes és rendkívül hasznos információkkal szolgálhatott volna

²⁰⁷ ICJ, Nuclear Tests Case, Dis. Op. of Judge Ignacio-Pinto, 1974, 131. p. és ICJ, Nuclear Tests Case, Dis. Op. of Judge Ignacio-Pinto Judge Forster, 19. p.

²⁰⁸ Uo. 131. p.

²⁰⁹ ICJ, Nuclear Tests Case, Dis. Op. of Judge De Castro, 1974, 139. p. 4.§

²¹⁰ ICJ, Nuclear Tests Case, Dec. of Judge Garfield Barwick, 1974 15. p.

az ítélet a *sine delicto* felelősséggel kapcsolatban, mivel a felperesek lényegében jogszerű tevékenységből eredő károkkal kapcsolatban kérték a tevékenység beszüntetését.

6. Az Izlandi halászati övezet ügy (1974)

6.1. Az ügy háttere

A jogvita Izland és az Egyesült Királyság között merült fel, az izlandi halászati övezet kiterjesztésével kapcsolatban. Az ügy előzménye, hogy 1948-ban Izland elfogadott egy természetvédelmi övezeteket kijelölő törvényt az izlandi halállomány és halászati iparág oltalmára.²¹¹ Az övezeteken belül minden halászati ágazat Izland szabályai és ellenőrzése alá tartozott.

Néhány évvel később, 1952-ben Izland a zónát 4 tengeri mérföldre terjesztette ki, amin belül betiltotta a külföldi halászati tevékenységeket.²¹² Az Egyesült Királyság a szabályozás ellen magabiztosan tiltakozott. A jogvita így megkezdte a kibontakozást, amit a felek az első, 1958-ban megrendezésre Tengerjogi Konferencia eredményéig jegeltek.²¹³ A Konferencia azonban nem nyújtott különösebb segítséget a vita feloldásához, mert a konferencián résztvevő államoknak nem sikerült egyetértést elérniük sem a parti tenger, sem a kizárólagos halászati övezetek határaival kapcsolatban. A Tengerjogi Konferencia zárását követően Izland bejelentette, hogy a kizárólagos halászati övezetet 12 tengeri mérföldre kívánja növelni. Az Egyesült Királyság és Németország ezt elfogadhatatlannak tartotta. Tiltakozásul előbbi államok az új zónán belül tovább folytatták a halászatot, aminek következményeként több incidensre is sor került.²¹⁴ Izland azonban nem hagyta annyiban a dolgot: immáron a kontinentális talapzat egészére ki akarta terjeszteni a halászati övezetet.

A második Tengerjogi Konferenciát követően Izland és az Egyesült Királyság tárgyalásokba kezdtek. A Konferencián a preferenciális jogokkal kapcsolatban Izland felvetette, hogy mivel egy speciális helyzetben lévő állam, ezért elsőbbségi jogokat kellene kapnia a 12 tengeri mérföldes övezeten túl is.²¹⁵ Az állam speciális helyzete abból a tényből adódott, hogy Izland gazdasága és az emberek megélhetése különösen ráutalt a partmenti halászatra. Az Egyesült Királyság ezt nem vitatta, de a 12 tengeri mérföldes zónán túli halállományvédelmi

²¹¹ Law Concerning the Scientific Conservation of the Continental Shelf Fisheries 1948, 1. és 2. cikkek

²¹² ICJ, Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) Judgment of 1974, 12. p. 21. §

²¹³ Uo. 12. p. 22. §

²¹⁴ Uo. 13. p. 24. §

²¹⁵ Uo. 13. p. 25. §

intézkedésekkel kapcsolatban (pl. bizonyos területek fenntartása az izlandi halászok számára) már problémát láttak.²¹⁶ Végül a vitás felek a tárgyalásokat követően 1961-ben megállapodtak a 12 tengeri mérföldes zóna fenntartásában (Exchange of Notes), és Izland kötelezettséget vállalt arra, hogy nem növeli tovább a zóna kiterjedését.²¹⁷

Az időmúlásával 1970-re az Izland körüli tengeri erőforrások nagymértékben kimerültek. Izland el akarta kerülni a halállományokban bekövetkező hosszútávú károkat, így fogásainak számát csak úgy tudta emelni, ha növeli a teljes fogásokból jutó saját részét, miközben csökkenti a többiekét.²¹⁸ Így az egyezséget követően Izland nem hagyott fel végső céljának megvalósításával, és 10 évvel később, 1971-ben közzétette a halászati övezet 50 tengeri mérföldre való kiterjesztése melletti döntését.²¹⁹ Fontosnak tartotta, hogy a kizárólagos halászati övezetet a partja mentén megnagyobbítsa, ebbe beleértve a kontinentális talapzatot is.²²⁰ Az Egyesült Királyság és Németország nyilvánvalóan nem értett egyet ezzel a döntéssel, és hangsúlyozták nemzetköz jogi alaptalanságát. Az államok újból tárgyalásokba kezdtek, melynek során az Egyesült Királyság a tudományosan megalapozott halászati kvóták bevezetéséről kívánt tárgyalni.²²¹ Izland ezt nem vette jó néven, mert szerinte az 1961-es megállapodás már hatályát veszítette, így az már nem keletkeztetett számára kötelezettséget, hogy a megegyezett övezethez tartsa magát. Ezt követően 1972-ben az ország körüli halászati övezetet 50 tengeri mérföldre növelte egyúttal megtiltotta a külföldi hajóknak az övezeten belül történő halászatot.²²²

Ugyanebben az évben az Egyesült Királyság és Németország az ICJ felé fordult ideiglenes intézkedések iránti kérelmet kérve. Az ICJ végzésben kötelezte Izlandot a zóna további kiterjesztésétől és az új jogszabály végrehajtását célzó intézkedésektől való tartózkodásra. A végzés nemcsak Izlandra, de a felperesekre nézve is tartalmazott rendelkezéseket: halászati kvótát határozott meg az Egyesült Királyság számára, és kötelezte, hogy tartsa magát a számokhoz a kérdéses zónán belül.²²³ Az ideiglenes intézkedések ellenére Izland továbbra is kitartott az új, 50 tengeri mérföldes zónának az Egyesült Királyság hajóival szemben való

²¹⁶ Uo. 13. p. 25.§

²¹⁷ Uo. 15. p. 27.§

²¹⁸ CHURCHILL, R. R.: *The Fisheries Jurisdiction Cases: The Contribution of the International Court of Justice to the Debate on Coastal States' Fisheries Rights*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 24, No. 1, 1975, 84. p.

²¹⁹ Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) (Judgment) 1974, 15. p. 27.§

²²⁰ Uo. 15. p. 27.§

²²¹ Uo. 15. p. 28.§

²²² Uo. 16. p. 29.§

²²³ Uo. 17. p. 33.§

érvényesítése mellett.²²⁴ Ennek oka, hogy Izland egyszerűen nem ismerte el az ICJ joghatóságát, még akkor sem, amikor az ICJ azt kétséget kizáróan megállapította. Izland magatartásából kifolyólag a brit és izlandi hajók közötti incidensek száma jelentős növekedésnek indultak. A kialakult helyzetre és a feszültségre tekintettel a felek kötöttek egy két évre szóló, átmeneti jellegű megállapodást, ami nem jelentette a vita végleges rendezését.²²⁵

6.1 A felek kérelme

Az Egyesült Királyság és Németország kérte az ICJ-t, hogy állapítsa meg, hogy i) az 50 tengeri mérföldes izlandi halászati övezetnek nincs nemzetközi jogi alapja; ii) a halállomány megőrzésével kapcsolatos kérdések a nemzetközi jog szerint nem eredményezhetik Izland jogát az övezet egyoldalú kiterjesztésével történő szabályozáshoz; iii) Izland nem terjesztheti ki egyoldalúan a halászati zónát és fogalmazhat meg korlátozásokat a területen belüli hajók tevékenységére nézve; iv) a feleket a jóhiszeműség kötelezi, hogy együtt lépjenek fel, akár bilaterálisan akár más államokkal közösen a megőrzéssel kapcsolatban, és jóhiszeműen tárgyaljanak, figyelembe véve más államok érdekeit is a korlátozások meghatározása során.²²⁶ Izland nem kívánt részt venni az eljárásban, de hangsúlyozta, hogy a nemzetközi jog szabályai nem tiltják a halászati övezet egyoldalú kiterjesztését 50 tengeri mérföldre.

6.2 Az ICJ döntése

Az ügyben két jog került egymással ellentétbe: Izland parti tengeren túli elsőbbségi halászati joga, - tekintettel arra, hogy különösen függ a gazdasága a halásztól - valamint az Egyesült Királyságnak és Németországnak a kérdéses területhez fűződő tradicionális halászati joga. Az ügy központi kérdése a következő volt: Izland jogosult-e a kizárólagos halászati övezetét 50 tengeri mérföldre növelni? Ennek tisztázása azért is volt fontos, mert korábban elfogadott volt, hogy egyetlen állam sem gyakorolhat joghatóságot a 3 tengeri mérföldes parti tengeren túl. Azonban időközben az államok elkezdtek joghatóságukat kiterjeszteni, különféle zónákat létrehozva. A jelenség oka egyrészt a technológiai fejlődésben, másrészt az erőforrások

²²⁴ Uo. 18. p. 34.§

²²⁵ Uo. 16. p. 36.§

²²⁶ Uo. 7-8. p. 11.§ és ICJ Jurisdiction Case (Federal Republic of Germany v. Iceland) (Judgment) 1974, 7-8. p. 12.§;

kimerülésének és a tenger szennyezésének veszélyében rejlett.²²⁷ A nemzetközi konferenciák sikertelennek bizonyultak a nemzeti joghatóság kiterjedésének meghatározásában, így a tengeren az államok saját elképzelésük szerint hoztak létre övezeteket. A legtöbb állam ebben az időszakban a 12 tengeri mérföldet tartotta elfogadottnak, az ezen túli nagyságrendű övezeteket már kevésbé helyeselték.²²⁸

Hogyan döntött az ICJ? Az 1974-ben hozott ítéletében kimondta, hogy: i) az izlandi, 12 tengeri mérföldön túli kizárólagos halászati övezet nem kifogásolható; ii) Izland preferenciális jogokat követelhet a halászati erőforrások elosztásában; iii) az Egyesült Királyságnak szintén joga van a kérdéses halászati erőforrásokhoz, és végül iv) az államok érdekeinek észszerű figyelembevételének elve megköveteli a felektől, hogy figyelembe vegyék egymás érdekeit az ilyen erőforrásokkal kapcsolatban.²²⁹ Az i) ponttal összefüggésben érdekesség, hogy az ICJ nem tett kijelentést az 50 tengeri mérföldes zóna nemzetközi joggal valló ellentétes jellegéről.²³⁰

Az ICJ ítéletében elismerte, hogy Izlandot preferenciális jogok illetik azért, mert különösen függ a halásztól. Ezt egyébként az Egyesült Királyság is elismerte az 1961-es megállapodásban.²³¹ A parti állam preferenciális jogai akkor játszanak szerepet, amikor a halászati erőforrások kiaknázása fokozódik, így szükségessé válik valamilyen halászati korlátozás bevezetése a halállományok megőrzése érdekében.²³² Az izlandi szabályozás elsődleges célja egy kizárólagos halászati övezet létrehozása volt, a zónából kiltva minden külföldi halászhajót. Bár Izlandot preferenciális jogok illették, azonban ez nem igazolta a brit halászhajók egyoldalú kizárását a térségből.²³³ Az ICJ szerint a preferenciális jogok fogalma nem összeegyeztethető minden állam halászati tevékenységének megtiltásával. A preferenciális jogok nem jelentik más államok jogainak a megvonását, különösen olyan államokét, melyek sok éve a vita tárgyát képező zónán belüli vizeken folytatnak a saját gazdasága számára fontos halászati tevékenységet.²³⁴ Az ICJ kimondta, hogy a parti államnak figyelembe kell vennie más

²²⁷ KATZ, Stephen R.K: *Issues Arising in the Icelandic Fisheries Case*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 22, No. 1, 1973, 93. p.

²²⁸ Uo. 96. p.

²²⁹ ICJ Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) (Judgment) 30. p. 67.§-77.§

²³⁰ CHURCHILL (1975) i.m. 86. p.

²³¹ ICJ Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) (Judgment) 27. p. 59.§

²³² Uo. 28. p. 60.§

²³³ Uo. 28. p. 62.§

²³⁴ Uo. 28. p. 62.§

államok helyzetét is, különösen akkor, amikor ugyanazon halászatiterületeken korábban létrehozott gazdasági függőséggel rendelkeznek.²³⁵

A két jog, nevezetesen Izland preferenciális jogai és az Egyesült Királyság halászathoz való joga nem abszolút jogok. Mindkét jog korlátja egyrészt a speciális függőség mértéke és a kötelezettség, hogy figyelembe vegye más államok jogait, valamint a megőrzés szükségességét.²³⁶ E szerint mindkét államnak teljes mértékben figyelembe kell vennie a másik jogait és az adott vizekre nézve létező minden halászati védelmi intézkedést.²³⁷ Ezt követően az ICJ fontos megállapítást tett: a nemzetközi tengerjog egyik legnagyobb, a halászat intenzitásából eredő előre lépése, hogy a korábbi, tengeri élő erőforrások *laissezfaire* kezelését felváltotta más államok érdekeinek és jogainak figyelembevételének követelménye, és a mindenki javát szolgáló megőrzés szükségessége.²³⁸ Tehát a természetes, vagy jelen esetben a tengeri erőforrások megőrzésének igénye előtérbe helyeződik, megkövetelve a felek közötti együttműködést.

6.3. Jelentősége

A jogeset jelentőségét adja, hogy ez volt az első, ami egy olyan nemzetközi szokásjogi szabály létezésére utalt, hogy ne csak méltányosan kerüljenek elosztásra az erőforrások, de a fenntartható használat érdekében megőrzésre is.²³⁹ Abban az időszakban amikor az ítélet született, egyre nagyobb figyelem került a természetes erőforrások végtelenségig történő kiaknázásának problémájára.²⁴⁰ Az ügy hangsúlyozza az együttműködés fontosságát az osztott erőforrások optimális használatával kapcsolatban. Az ICJ szerint így mindkét fél köteles folyamatosan felülvizsgálni a halászatot és a tudományos és egyéb, rendelkezésre álló információk alapján együtt vizsgálni, hogy milyen intézkedésekre van szükség a megőrzéshez és fejlesztéshez, valamint az erőforrások méltányos kiaknázáshoz.²⁴¹ Az ICJ a jogvita rendezésére a legjobb megoldást a tárgyalást találta, melynek feltételeit is meghatározta: a feleknek jóhiszeműen figyelembe kell venniük egymás jogait és érdekeit.²⁴² A jogeset tehát a

²³⁵ Uo. 28. p. 62.§

²³⁶ Uo. 32. p. 71.§

²³⁷ Uo. 32. p. 72.§

²³⁸ Uo. 32. p. 72.§

²³⁹ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 196. p.

²⁴⁰ SANDS, – PEEL – FABRA – MACKENZIE (2012) i. m. 402. p.

²⁴¹ ICJ Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) (Judgment) 32. p. 72.§

²⁴² Uo. 33. p. 78.§

jó szomszédság elvére és arra ural, hogy az államokat kötelezettség terheli, hogy figyelembe vegyék tevékenységeik során a természet megóvását is.

7. A Tonhal-delfin ügy (1991)

7.1 A jogvita háttere

Az Tonhal-Delfin ügy a korai ügyek közé tartozik, ami a GATT XX. cikkében megjelenő kivételekkel volt kapcsolatos. A jogvita hátterét az USA delfinek védelmével kapcsolatban bevezetett import korlátozásai adták. A sárgaúszójú tonhalak előszeretettel úsznak a delfinek közelében, aminek eredményeként a halászok hálójába sokszor nemcsak tonhalak, de delfinek is fennakadtak.²⁴³ Ennek köszönhetően, „járulékos veszteségként” számos delfin pusztult el. Az USA 1972-ben elfogadott tengeri emlősök védelméről szóló törvénye (US Marine Mammal Protection Act) nemcsak az amerikai, de minden ország sárgaúszójú tonhalhalászai számára szabályozást vezetett be a Csendes-óceán keleti trópusi részén történő halászatra. A jogszabály általánosan megtiltotta a tengeri emlősök „fogását” (vadászatát, elfogását, megölését) és importálását az USA-ba, amire kivételt kifejezett engedély adott.²⁴⁴ A szabályozás megfogalmazott rendelkezéseket a tonhalak halászata közben fogott tengeri emlősökre nézve is. Ezeknek a szigorú szabályoknak minden tonhal halásznak meg kellett felelnie. Abban az esetben, ha az USA-ba tonhalat exportáló ország nem felelt meg a törvényben meghatározott delfinvédelmi előírásoknak, azaz ha a halászat olyan módszerrel történt ami járulékosan előidézte a delfinek súlyos sérülését vagy halálát, akkor azzal az országgal szemben az USA embargót vezetett be az érintett haltípus exportjára nézve.²⁴⁵ Az USA akkor tette lehetővé az importot, ha az exportáló országban az USA jogszabályához hasonló szabályozás volt hatályban, és a járulékosan elpusztuló tengeri emlősök aránya az amerikai adatokkal mutatott egyezést.²⁴⁶ Egy másik, fogyasztók tájékoztatásáról hozott jogszabály azt is előírta, hogy milyen halászati módszerekkel fogott tonhaltermékeken szerepelhet „delfin biztonságos” megjelölés.²⁴⁷

Az USA intézkedéseit Mexikó sérelmesnek tartotta, így 1991-ben panasszal élt a GATT vitarendező eljárásának megfelelően. Mivel Mexikó nem teljesítette az USA standardokat, így

²⁴³ United States – Restrictions on Imports of Tuna, GATT Panel Report, DS21/R-39s/155, 3 September 1991, (unadopted) 2. p. 2.1.§

²⁴⁴ Uo. 2. p. 2.3.§

²⁴⁵ Uo. 2. p. 2.5.§

²⁴⁶ Uo. 2. p. 2.5.§

²⁴⁷ Uo. 5. p. 2.12.§

az embargót vezetett be Mexikó tonhalexportjára.²⁴⁸ Az embargó azonban azokra az országokra is vonatkozott, amelyek csak közvetetten voltak érintettek. A tonhalat ugyanis az esetek többségében nem Mexikó dolgozta fel, abban más államok is közreműködtek, pl. Costa Rica, Olaszország, Japán vagy Spanyolország.²⁴⁹ Az USA az intézkedések igazolására a GATT XX. cikkében megjelenő kivételekre hivatkozott, valamint arra, hogy az intézkedésekre a delfinek védelme érdekében került sor.²⁵⁰ Érvelése szerint a jogszabály nem tett különbséget származás szerint, mivel hazai és külföldi termékekre egyaránt bevezette a megkülönböztető jelölést, aminek célját pusztán a fogyasztó tájékoztatása jelentette.²⁵¹ A jelzés használata nem kötelező, hanem önkéntes alapú volt.

7.2 Döntés

A jogvitában felmerülő kérdések a következők voltak: i) egy állam saját jogszabályait ráerőszakolhatja-e egy másik államra, pontosabban annak halászáira; és ii) a kereskedelmi szabályok tiltják-e, hogy az államok intézkedéseket hozzanak a termelés módszere ellen?

A GATT Vizsgálóbizottsága mindkét esetben visszautasította az USA érveit, és megállapította, hogy a GATT rendelkezései nem adnak alapot a joghatóságon kívül alkalmazott intézkedésekre. Ez azt jelentette, hogy az USA magatartását nem igazolhatta a GATT XX. cikkének b) és g) pontja szerint. A b) pont az élőlények oltalma, míg a g) pont a kimerüléssel veszélyeztetett természetes erőforrások védelme célja érdekében alkalmazott intézkedésekre határoz meg kivételt a szabályok alól.²⁵² A Vizsgálóbizottság annyit elismert, hogy a tagállamoknak joguk van saját környezetvédelmi politikát folytatni. Félő volt, hogy abban az esetben, ha a GATT XX. cikkének kivételei elérhetőek lennének a joghatóságon kívüli intézkedésekre is, akkor egy tagállam egy másik állam eltérő környezetpolitikája alapján hozhatna kereskedelmi szabályokat, ami sértené a másik állam jogát a saját környezetvédelmi szabályainak alakításához.²⁵³ Másképpen fogalmazva, egy állam kereskedelmi intézkedései útján nem kényszerítheti rá más államra a saját környezetvédelmi standardjait. A Vizsgálóbizottság egyébként sem találta a hivatkozott cikk feltételeit kimerítettnek, az

²⁴⁸ Uo. 5. p. 3.1.§

²⁴⁹ World Trade Organisations: Mexico etc versus US: 'tuna-dolphin'
https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (letöltve: 2022. 03. 04.)

²⁵⁰ GATT, Restrictions on Imports of Tuna (1991) i.m. 6. p. 3.6.§

²⁵¹ Uo. 22. p. 4.6.§

²⁵² Uo. 36. p. 5.29.§

²⁵³ SKILTON Thomas E.: *GATT and the Environment in Conflict: The Tuna-Dolphin Dispute and the Quest for an International Conservation Strategy*, Cornell International Law Journal, Vol. 26, No. 2., 1993, 469. p.

intézkedések nem voltak szükségesek és nem a megőrzést szolgálták. A közvetítő országokra nézve kiszabott import tilalmat is sérelmesnek ítélte.²⁵⁴

7.3 Az ügy hatása

Az ügyben a Vizsgálóbizottság éles kritikákat kapott, miszerint túl szűken értelmezte a XX. cikket, és a tengeri élővilág védelemére való törekvés helyett inkább a kereskedelmi céloknak kedvezett.²⁵⁵ Az ügy lehetőséget teremtett volna a nemzetközi környezetvédelmi jog elveinek integrációjához és a GATT XX. cikkének tág értelmezéséhez.²⁵⁶ Charnovitz hangsúlyozza, hogy a GATT XX. cikkét arra tervezték, hogy felöleljék a környezetvédelmi intézkedéseket is.²⁵⁷ Érdekes, ahogyan azt Stephens megjegyzi, hogy az USA egyszer sem próbált a GATT szabályain túli érveket felhozni.²⁵⁸ Vajon lett volna hatása a környezetvédelmi megfontolásoknak az ügyre? A GATT Vizsgálóbizottság sem utalt arra, hogy a környezetvédelmi eszközök potenciálisan befolyásolnák az ügyet. A GATT szabályainak ilyen szűk értelmezése jócskán megnehezítette a környezetvédelmi célt szolgáló intézkedések igazolását.²⁵⁹ Véleményem szerint az ügy nem keltett bizalmat, és a WTO nagyobb teret is engedhetett volna a környezetvédelmi szempontoknak. Az ügy hatásai egyébként - ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk - a WTO elé kerülő későbbi ügyekben bontakozott ki.

8. Az újrafeldolgozott benzin ügy (1996)

8.1 Az ügy háttere

A WTO megalakulása után az első, környezetvédelmi szempontból jelentős jogeset az újraelőállított benzin ügy volt. A jogvita az USA által bevezetett benzinimporttal szembeni hátrányos megkülönböztetéssel volt kapcsolatos.

A Tiszta Levegő Törvény (Clean Air Act of 1990) végrehajtása érdekében az USA két programot hozott létre a benzin okozta levegőszennyezés csökkentése érdekében. Az egyik

²⁵⁴ GATT, Restrictions on Imports of Tuna, (1991) i. m. 38. p. 5.40.§

²⁵⁵ SKILTON (1993) i.m. 475. p.

²⁵⁶ CAMERON, James – GRAY, Kevin R.: *Principles of International Law in the WTO Dispute Settlement Body*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 50, No. 2, 2001, 264. p.

²⁵⁷ CHARNOVITZ, Steve: *Exploring the Environmental Exceptions in GATT Article XX*, Journal of World Trade, Vol. 25, No. 5, 55. p.

²⁵⁸ STEPHENS, Tim: *Multiple International Courts and the 'Fragmentation' of International Environmental Law*, Australian Year Book of International Law, Vol. 25, 256. p.

²⁵⁹ BAJWA, Saira: *The World Trade Organization and the Environment*, Gonzaga Journal Law Vol. 12, No.1, 2008, 65. p.

program előírta a finomítóknak, hogy a legszennyezettebb területeken csak újraelőállított benzint értékesíthetnek, és egyúttal megtiltotta a hagyományos benzin árusítását. A másik program keretében az USA minden más területén lehetővé tette a hagyományos benzin értékesítését is. Ezek a szabályok nemcsak a finomítókra, de az importálókra is vonatkoztak.²⁶⁰ A Benzinszabályok (Gasoline Rule) kötelezték a finomítókat, hogy hozzanak létre egy egyéni alapszintet, ami az 1990-ben előállított benzin minőségét jelezte. Míg a hazai finomítók ezt többféle módszer alkalmazásával is megállapíthatták, addig az importálók számára csak egyféle módszer állt rendelkezésre.²⁶¹ Az USA meghatározott egy törvényes alapszintet is, ami az 1990-es átlagminőséget jelentette. Abban az esetben, ha az importőr nem tudta a számára elérhető módszer alapján megállapítani az egyéni alapszintet, akkor a törvényes alapszintet kellett alkalmaznia.²⁶² A Benzinszabályok előírása szerint a hazai finomítóknak a hagyományos benzin minőségét olyan szinten kellett tartaniuk, ami az egyéni szintnél nem volt rosszabb. Az importálók azonban csak a törvényes alapszintet használhatták.

Az USA jogszabályát Venezuela és Brazília is sérelmesnek találta, így 1995-ben panasszal éltek a WTO Vitarendezési Testületénél és kérték Vizsgálóbizottság létrehozását. Az államok arra hivatkoztak, hogy az USA szigorúbb szabályokat határozott meg az importált benzinre, mint a hazaira. Véleményük szerint az amerikai jogszabály diszkriminatív volt, ami ellentétes a GATT szabályaival. Az USA intézkedéseinek jogszerűségének alátámasztásához a GATT XX. cikkben megjelenő kivételekre hivatkozott. Ahogyan az már korábban ismertetésre került, a GATT XX. cikkének b) pontja az emberi, állati, növényi élet vagy egészség védelme miatt szükséges, míg a g) pont a kimerüléssel fenyegetett természetes erőforrások fenntartása érdekében tett intézkedéseket tekinti a GATT szabályai alóli kivételnek.

8.2 Döntés

A Vizsgálóbizottság megállapította, hogy az USA jogszabályai diszkriminatív jellegűek voltak: a kivételek alkalmazásához szükséges feltételeket nem találta teljesültnek. Az USA a döntés ellen fellebbezéssel élt. A Fellebbezési Testület kicsit másképpen közelítette meg az ügyet, mint a Vizsgálóbizottság, és kimondta, hogy a GATT XX. kivételek közül a g) pontnak az USA intézkedései megfeleltek.

²⁶⁰ Appellate Body Report United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline WTO Doc. WT/DS2/AB/R, (adopted 20 May 1996), 4. p. 2.13. §

²⁶¹ Uo. 5. p. 3.

²⁶² Uo. 6. p. 6. iii)

Figyelemre méltó, hogy a Vizsgálóbizottság eljárása során megállapította, hogy a tiszta levegő értékkel rendelkező természetes erőforrás, ami kimeríthető, de mivel nem talált kapcsolatot az import szabályozása és a levegő minőségének javításának célja között, így úgy látta, hogy az intézkedések elsődlegesen nem a természetes erőforrások megőrzését célozták.²⁶³ A Fellebbezési Testület úgy vélte, hogy a Vizsgálóbizottság itt hibát követett el, mert a szabályozás nem kizárólag az importra, de a hazai finomítókra is kiterjedt. Az intézkedés egészének a célját kellett vizsgálni.²⁶⁴ Végül megállapította, hogy az USA jogszabálya a g) pontnak megfelelt. Ez azonban önmagában nem volt elegendő a kivétel alkalmazásához, hiszen a GATT XX. cikkének bevezető (*chapeau*) részének is teljesülnie kellett, ami a kivételekkel való visszaélésnek támasztott akadályt. E szerint a XX. cikkben szereplő kivételeket nem lehet alkalmazni, ha az intézkedés indokolatlanul hátrányos vagy önkényes megkülönböztetés vagy a nemzetközi kereskedelem leplezett korlátozása.²⁶⁵ Ennek elkerüléséhez az intézkedéseket észszerű módon szükséges alkalmazni.²⁶⁶ A Fellebbezési Tanács végül úgy találta, hogy az USA intézkedései indokolatlan hátrányos megkülönböztetést és a kereskedelem leplezett korlátozását jelentették a külföldi finomítókra nézve.²⁶⁷

8.3 Az ügy hatása

A Tonhal/Delfin ügyet követően, a WTO-ról kialakult egy nem túl környezetbarát nézet. Amerikában akkora volt az elégedetlenség, hogy még tüntetések is folytak, melyeken az emberek tábláin az szerepelt, hogy „GATTzilla.”²⁶⁸ Ezt a későbbi, 1996-os újrafeldolgozott benzín ügy csak erősíteni látszott.²⁶⁹ Érdekes, hogy az ügyben a Fellebbezési Testület kifejezte nyitottságát a nemzetközi jog más szabályainak alkalmazására. A Vitarendezési Egyetértés kifejezetten nem zárja ki a nemzetközi jog más forrásainak az alkalmazását, sőt elismeri a nemzetközi közjog értelmezésének szokásos szabályainak alkalmazását.²⁷⁰ A Testület ennek keretében hivatkozott a Bécsi Egyezmény 31. cikkére, így ahogyan arra Víg is felhívja a figyelmet, a Fellebbezési Testület a nemzetközi jog forrásait figyelembe véve értelmezte a

²⁶³ Uo. 14. p.

²⁶⁴ KISS – SHELTON (2007) i.m. 245. p.

²⁶⁵ Uo. 246.

²⁶⁶ WTO Reformulated Gasoline (1996) i.m. 22. p.

²⁶⁷ Uo. 28.

²⁶⁸ SMITH, Michael B.: *Gatt, Trade, and the Environment*, Environmental Law, Vol. 23, No. 2, 1993, 536. p.

²⁶⁹ TRIGGS, Gillian: *World Trade Organization: Dispute Settlement and the Environment*, Asia Pacific Journal of Environmental Law Vol. 7, No. 3 & 4, 2002, 58. p.

²⁷⁰ 1998. évi IX. törvény az Általános Vám-és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről, 3. cikk, 2.

GATT szabályait.²⁷¹ Ez tükrözi a Testület hozzáállását a szabályok nemzetközi közjogtól való, nem izoláltan történő értelmezéséhez. Az ügy lényegében megteremtette az első lépést a jövőbeli viták rendezésében a nemzetközi környezetvédelmi szerződések és elvek alkalmazása felé, amit a későbbi garnélarák - teknős ügy is megerősít. Az ügy jól mutatja a versengő igényeket, amit a kereskedelem és a környezetvédelem testesít meg. Az évek során megjelent az igény a szigorúbb környezetvédelmi szabályok bevezetésére, amik végrehajtása a nemzetközi kereskedelmi rendszerre korlátozásokat jelenthet.²⁷²

III. Az államok környezeti károkért való nemzetközi jogi felelősségét formáló nemzetközi döntések második hulláma

1. A második hullámról

Míg az első hullámot a környezeti károk kategóriájának megjelenésével kapcsolatos problémák, az érdekek összeegyeztetésének igénye és a szuverenitásból fakadó jogok ütközésének a feloldása, valamint a kárfelelősség alapját övező kérdések jellemzik, addig a második hullámban már felmerül a környezet *per se* védelme, és az azzal kapcsolatos kötelezettségek kibontása és megerősítése. Az első ügyek megjelenését követően számos, nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatos egyezmény született: a nemzetközi közösség elkezdett egyre nagyobb figyelmet szentelni a természetes erőforrások és a természetes környezet megóvása felé. Ezekben az esetekben az államok már nagyobb bátorsággal hivatkoztak környezeti károkra, így nagyobb hangsúly helyeződött a környezeti károkért való felelősségre és az azzal kapcsolatos, különböző nemzetközi környezetvédelmi jogi elvekre és szokásjogi szabályokra. Alábbi rész ezt a fejlődési szakaszt igyekszik bemutatni.

²⁷¹ VÍG Zoltán: *Szabadkereskedelem és környezetvédelem: a WTO Vitarendezési Testületének gyakorlata*, In.: CSEHI Zoltán – RAFFAI Katalin eds.: *Állam és magánjog*, Pázmány Press, Budapest, 2014, 431-433. p.

²⁷² CALAPAI, Dominique M.: *International Trade and Environmental Impact: The WTO Reformulated Gasoline Case*, *Environmental Lawyer*, Vol. 3, No. 1, 1996, 231. p.

2. Az ICJ nukleáris fegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó véleménye (1996)

2.1 Előzmények

Várható volt, hogy a nukleáris fegyverek és az azokkal való kísérletek elterjedése előbb utóbb problémás kérdések felmerüléséhez fog vezetni. Az ICJ-t először a WHO, majd az ENSZ Közgyűlése kereste fel tanácsadó véleményt kérve a nukleáris fegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés jogszerűségével kapcsolatban. A kérést megelőzte egy antinukleáris, nem kormányközi szerv mozgalma, aminek célja a nukleáris fegyverek használatának vagy az azokkal való fenyegetés jogszerűtlenségének megállapíttatása volt az ICJ által.²⁷³ A magukat „Világ Bíróság Projektnek” (World Court Project) nevező csoport hatására a WHO 1993-ban tanácsadó véleményt kért az ICJ-től. Tekintettel arra, hogy a nukleáris fegyverek veszélyt jelentenek az egészségre és a környezetre, valamint az elsődleges megelőzés az egyetlen megfelelő módja a nukleáris fegyverek használatából eredő egészségügyi és környezeti hatások kezelésére, a WHO a következő kérdést tette fel: „az egészséget és a környezetet ért hatások fényében az állam nukleáris fegyverek háborúban, vagy más fegyveres konfliktusban történő használatával megsérti-e a nemzetközi jog szerinti kötelezettségeit, ideértve a WHO Alkotmányát is?”²⁷⁴ Egy évvel később, 1994-ben az ENSZ Közgyűlése is az ICJ felé fordult a következővel: „a nukleáris fegyverek használatát vagy az azzal való fenyegetést minden körülmények között tiltja-e a nemzetközi jog?”²⁷⁵

Az ICJ válaszolva a megkeresésre kérte az államokat, hogy tegyék meg észrevételeiket a kérdésekkel kapcsolatban. 1996-ban a WHO kérését elutasítani kényszerült, mert az nem felelt meg a joghatósági feltételeknek. A WHO kérdése nem a tevékenységi körében merült fel, mert a WHO képessége, hogy kezelje a nukleáris fegyverek hatásait nem függ az ilyen következményeket okozó cselekmények jogszerűségétől.²⁷⁶ A Közgyűlés kérdése azonban nem vetett fel joghatósági problémát.²⁷⁷

²⁷³ MATHESON, Michael: *The Opinions of the International Court of Justice on Threat or Use of Nuclear Weapons*, *The American Journal of International Law*, Vol. 91, No. 3, 1997, 417. p.

²⁷⁴ Forty-Sixth World Health Assembly, WHA46/1993/REC/1, 46.40, 1993, 43-44. p.

²⁷⁵ General Assembly 91th Plenary Meeting A/RES/49/75K, 1994, 1.§

²⁷⁶ Legality of the Use of Nuclear Weapons in Armed Conflict, *Adv. Op.*, Press Release, No. 96/22, 1996, 1. p.

²⁷⁷ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, (Advisory Opinion) 1996, 16. p. 19.§

2.2 A tanácsadó vélemény tartalma és jelentősége

A kérdés rendkívül összetett és megosztó volt, mind a bírók, mind az államok között. Amint azt sejteni lehetett, a nukleáris fegyverek pusztító hatásából logikusan merültek fel a környezet oltalmához kapcsolódó kérdések is. Előbbiek természetüknél fogva kapcsolódtak a nemzetközi környezetvédelmi joghoz.

Az ICJ 1996-ban hozta meg tanácsadó véleményét, melyben megállapította, hogy nem létezik sem a nemzetközi szokásjogban, sem a szerződéses nemzetközi jogban kifejezett felhatalmazás a nukleáris fegyverek használatára vagy az azokkal való fenyegetésre, ugyanakkor a nemzetközi jog nem tiltja átfogóan és egyetemesen sem.²⁷⁸ Az ICJ egyúttal azt is kimondta, hogy a nukleáris fegyverek használata vagy az azzal való fenyegetés jogszerűtlen, ha az ellentétes az ENSZ Alapokmányával,²⁷⁹ és a nukleáris fegyverekkel való fenyegetésnek vagy használatnak összeegyeztethetőnek kell lennie a háborús konfliktusok során alkalmazandó nemzetközi jogi követelményekkel, különösen a nemzetközi humanitárius jog elveivel és szabályaival, akárcsak a szerződéses vagy más, nukleáris fegyverekkel foglalkozó kötelezettségvállalásokkal.²⁸⁰ Végül, egyhangúan úgy találta, hogy előbbiekből folyó követelmények miatt a nukleáris fegyverek használata, vagy az azokkal való fenyegetés általánosságban ellentétes lenne a háborús konfliktusok során alkalmazandó szabályokkal, különösen a humanitárius jog elveivel és szabályaival, „azonban tekintettel a nemzetközi jog jelenlegi állapotára, és a rendelkezésre álló tényállási elemekre, a Bíróság nem vonhatja le véglegesen azt a következtetést, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazása vagy az azokkal való fenyegetés jogszerű vagy jogszerűtlen lenne egy rendkívüli önvédelmi helyzetben, amikor egy állam pusztta túlélése a tét.”²⁸¹ Utolsó pontként az ICJ az államokat jóhiszemű tárgyalásra ösztönözte a nukleáris fegyverek letétele érdekében.²⁸²

A tanácsadó vélemény fontos megállapításokat tett a nemzetközi környezetvédelmi jogra nézve is. Felmerült mind az élethez való jog, mind a környezet sérelme. Néhány állam szerint a nukleáris fegyverek bármilyen módú használata jogszerűtlen a környezet védelméhez kapcsolódó normákkal szemben.²⁸³ Zimbabwe kifejezetten a nukleáris fegyverek alkalmazásának vagy az azzal való fenyegetés illegalitásáról foglalt állást. Hangsúlyozta, hogy

²⁷⁸ Uo. 44. p. 105.§ A és B pont

²⁷⁹ Uo. 44. p. 105.§ C pont

²⁸⁰ Uo. 44. p. 105.§ D pont

²⁸¹ Uo. 44. p. 105.§ E pont

²⁸² Uo. 45. p. 105.§

²⁸³ Uo. 19. p. 27.§

ezek a fegyverek szükségtelen szenvedést okoznak az embereknek, a semleges országokat is érintik, továbbá aránytalan, hosszútávú és súlyos károkat képesek okozni a környezetnek is.²⁸⁴ A Salamon-szigetek is ezt a nézetet képviselte. Vele együtt még néhány állam idézte a Stockholmi Nyilatkozat 21.²⁸⁵ elvét, mely szerint az államok biztosítják, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek nem okoznak kárt más államok környezetének vagy a joghatóságon túli területeken.²⁸⁶ Irán hangsúlyozta, hogy a nemzetközi szokásjog szabályai tisztán védik a környezetet, és a szokásjog egyik alapvető szabályát a Stockholmi Nyilatkozat 21. elve foglalja magában, ami megfogalmazza azon állam kötelezettségét, hogy ne okozzon kárt vagy veszélyeztessen a joghatóságán kívüli területeket.²⁸⁷ Ausztrália az ILC államok felelőségéről szóló munkájára is hivatkozott, mely szerint az emberi környezet megőrzését súlyosan veszélyeztető magatartás sérti a nemzetközi jog alapvető fontosságú szabályainak minősülő elveket.²⁸⁸ Az államok utaltak továbbá a Riói Nyilatkozat 2. elvére is, ami szintén deklarálja, (megerősítve a Stockholmi Nyilatkozatot), hogy az államok kötelezettsége, hogy biztosítsák, hogy tevékenységükkel nem okoznak környezeti kárt más államoknak. Számos állam is felhívta a figyelmet arra, hogy ezek nem rendelkeznek kötelező erővel, pusztán *soft law* természetűek, ezért nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a nemzetközi jog tiltaná a nukleáris fegyverek használatát vagy az azzal való fenyegetést.²⁸⁹

Az említett *soft law* dokumentumokon kívül többen hivatkoztak olyan nemzetközi szerződésekre is, melyek békeidőben, illetve háborús időszakban is alkalmazandóak. Ezek közös pontja, hogy tiltják az olyan fegyverek és eljárások alkalmazását, melyek széles körű, hosszantartó súlyos hatással vannak a környezetre.²⁹⁰ Több állam szerint is ezek a környezetet védelmező rendelkezések sérelmet szenvednek a határon átívelő hatásokat okozó nukleáris

²⁸⁴ Zimbabwe véleménye, ICJ Verbatim Record 1995/35, 27. p.

²⁸⁵ Az ENSZ első környezetvédelmi világkonferenciája 1972-ben, Stockholmban került megrendezésre, melynek eredményeként elfogadásra került a „Nyilatkozat az emberi környezetről” címet viselő *soft law* dokumentum.

²⁸⁶ Salamon-szigetek véleménye, ICJ Verbatim Record, 1995/32, 58. p., Irán véleménye, ICJ Verbatim Record, 1995/26, 35. p., Ausztrália véleménye ICJ, Verbatim Record 1995/22, 46-48. p.

²⁸⁷ Irán véleménye ICJ, Verbatim Record, 1995/26, 35. p.

²⁸⁸ Ausztrália véleménye International Court of Justice, Verbatim Record 1995, Verbatim Record 1995/22, 47. p.

²⁸⁹ Pl. USA észrevétele, International Court of Justice, Verbatim Record 1995/34, 66.

²⁹⁰ Például: 1949. évi genfi egyezményeknek a nemzetközi fegyveres konfliktusok áldozatainak védelméről szóló I. Kiegészítő Jegyzőkönyvének 35. cikkére, melynek 3.§ szerint: 3. „Tilos olyan hadviselésimódokat, vagy eszközöket alkalmazni, amelyek célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben.” Kihirdette: 1989. évi 20. a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló törvényerejű rendelet (békeidőben nem alkalmazandó); 1977 A környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló egyezmény 1. cikke: „Az ebben az Egyezményben részes minden Állam kötelezettséget vállal arra, hogy tartózkodni fog az olyan környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes Államra széles körű, hosszantartó súlyos hatásuk van.” Kihirdette: 1978. évi 29. törvényerejű rendelet (alkalmazandó háború és/vagy béke idején)

fegyverek használata következtében. A nukleáris fegyverek alkalmazásának eredményeit nem lehet egy dobozba bezárni, annak következményei más államok területén is jelentkeznek. A radioaktív por és csapadék nem áll meg a határon. Maga az ICJ is hangsúlyozta, hogy a nukleáris fegyverek hatalmas környezeti katasztrófát képesek okozni. Erre tekintettel egyrészt elismerte, hogy a környezet napi szinten veszélyeztetett, másrészt, hogy „a környezet nem egy absztrakció, az az életteret jelenti, az életminőségét és az emberek egészségét, ideértve a még meg nem született generációkat is.”²⁹¹ Egyetérték Kecskés véleményével, hogy ez jól mutatja az ICJ szemléletváltását, hiszen a korai ügyekben a környezet másodlagos szereplőként jelent meg, inkább absztrakt módon, tipikusan gazdasági érdekekhez kapcsolódóan.²⁹² Az ICJ egyúttal *expressis verbis* azt is megállapította, hogy az államokat általános kötelezettség terheli, „hogy biztosítsák, hogy a joghatóságuk és ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek tiszteletben tartják más államok környezetét és a nemzeti joghatóságukon túli területeket, ami most már a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog corpusát alkotja.”²⁹³ Ezzel a passzussal az ICJ tovább erősítette a korábbi ügyekben hozott döntésekben foglaltakat, kifejezve a *sic utere tuo* maximát és utalva a károkozás tilalmának általános kötelezettségként való elfogadására.

Úgy gondolom, hogy az ICJ tanácsadó véleménye azért lényeges, mert tudomásul vette azokat a fejleményeket, melyek a nemzetközi környezetvédelmi jogban zajlottak – amit alátámaszt, hogy tekintettel volt különböző, környezetvédelemmel kapcsolatos *soft law* dokumentumra is.

3. Bős-Nagymaros ügy (1997)

3.1 Az ügy háttere

A Bős-Nagymaros ügy Magyarország és Szlovákia között merült fel, a két állam közötti 1977-es Budapesti szerződéssel kapcsolatban. Az akkor még Csehszlovákia részéről már a 40-es években megjelent az igény egy dunai vízerőmű létrehozására, azonban a költségek miatt nem épült meg.²⁹⁴ Időközben Magyarország is fontolóra vette a Duna vizének ilyen módon történő hasznosítását Visegrád és Nagymaros környékén, de végül ez sem valósult meg.²⁹⁵ A két állam felismerve a vízerőmű adta előnyöket, kitűzte célul egy olyan vízlépcsőrendszer megépítését, ami alkalmas az energiaigények kielégítésére. Ennek realizálására 1977-ben

²⁹¹ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Adv. Op.) (1996) i. m. 19. p. 29.§

²⁹² KECSKÉS Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, Doktori Értekezés, Győr, 2012, 265. p.

²⁹³ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Adv. Op.) (1996) i. m. 19. p. 29.§

²⁹⁴ HERCZEGH Géza: *Bős-Nagymaros*, Valóság, XLVII. 47. évf./ 1-12., 2004, 1. p.

²⁹⁵ Uo. 1. p.

Magyarország és Csehszlovákia egy közös vízlépcsőrendszer megépítésében egyezett meg egy szerződés formájában,²⁹⁶ ami a Dunakilitnél egy gát és víztározó, továbbá egy vízlépcsőrendszer létrehozását jelentette. Az utóbbi két vízerőmű építését foglalta magába: az egyik Magyarország, míg a másik Csehszlovákia területén valósult volna meg. A felek továbbá megegyeztek egy csatorna kialakításában is, ami a tervek szerint elvezette volna a Duna vizét, majd azt később visszajuttatta volna az eredeti vízfolyásba.²⁹⁷ A szerződés lefektette a közös beruházás céljait is, ami az energiatermelés, közlekedés, mezőgazdaság, az árvízvédelem és a hajózás fejlesztése volt.²⁹⁸ A szerződés egyik lényeges rendelkezése, hogy a felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy biztosítják egyrészt, hogy a Duna vízminősége nem fog romlani, másrészt a természetvédelmi követelményeknek meg fognak felelni.²⁹⁹ A szerződés kitért a főbb elvégzendő munkálatokra is: e szerint az egyik vízlépcső Bősnél, míg a másik Nagymarosnál került volna megvalósításra. Ezek „egységes, elválaszthatatlan üzemelésű létesítményrendszert” alkottak volna.³⁰⁰ Az üzembe helyezésre kitűzött időpont 1986 és 1990 közé esett.³⁰¹ A beruházás megvalósítása a közös egyezményes terv alapján történt, ami a rendszer műszaki leírását tartalmazta.³⁰² A munkálatok ütemezését egy kölcsönös segítségnyújtási megállapodásban rögzítették, melyet a Budapesti szerződéssel egyidőben írtak alá.³⁰³

1989-ben a bősi szakasz már előrehaladott állapotban volt,³⁰⁴ azonban, ahogy Herczegh is megjegyzi, ebben az időszakban Közép-Európa politikai és gazdasági változásokon ment keresztül: a rendszerváltozás a küszöbön állt.³⁰⁵ Ez volt az oka annak, hogy Magyarország először az építkezés felgyorsítását, majd annak leállítását szorgalmazta.³⁰⁶ 1989-ben be is következett a rendszerváltás. Magyarország még ugyanebben az évben a munkálatok felfüggesztése mellett döntött.³⁰⁷ A döntéshez nagymértékben hozzájárultak a közvéleményben és a szakmai tanulmányokban megjelenő erős kritikák is.³⁰⁸ Az aggodalom egyre csak nőni látszott a vízlépcsőrendszer környezetre gyakorolt visszafordíthatatlan hatásaival kapcsolatban.

²⁹⁶ Kihirdette az 1978. évi 17. számú törvényerejű rendelet

²⁹⁷ ICJ, The Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment) 1997, 17. p. 18.§

²⁹⁸ Uo. 14.p. 15.§

²⁹⁹ Budapesti szerződés Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről, 19. cikk

³⁰⁰ ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 17. p. 18.§

³⁰¹ Uo. 19. p. 18.§

³⁰² Uo. p. 17., 18.§

³⁰³ Uo. p. 21., 21.§

³⁰⁴ Uo. p. 28., 31.§

³⁰⁵ HERCZEGH (2004) i. m. 5. p.

³⁰⁶ Uo. 5. p.

³⁰⁷ ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 29. p. 33.§

³⁰⁸ Uo. 28. p. 32.§

Itt érdemes megjegyezni, hogy előzetes hatásvizsgálatokat a felek nem végeztek, mivel mindkét országban az erre vonatkozó ismeretek még kezdetlegesek voltak,³⁰⁹ és a természetes környezetet mint védendő értéket nem igazán vették figyelembe. A beruházás övező aggodalmak azonban valóságosak voltak, így Magyarország okkal látta szükségét, hogy vizsgálatokat folytasson a közös beruházás környezeti hatásairól. Bár Csehszlovákia elismerte a terv korszerűtlenségét, mégis tiltakozott a vizsgálatok ellen.³¹⁰ Magyarország válaszul biztosította Csehszlovákiát a nagymarosi munkálatok folytatásáról és a bősi beruházás kivitelezéséről.³¹¹ Időközben a vízlépcsőrendszer hatásainak kivizsgálására az MTA és a felek által felállított szakértői csoport (tagjaiból egy-egy szakértőt a felek jelöltek ki, három független szakértőt pedig az Európai Közösségek Bizottsága)³¹² is elkezdte tanulmányozni a vízlépcsőrendszer létrehozásának környezeti hatásait. A tanulmányok eredménye a környezeti kockázatok bizonytalanságát jelezték, ezért további vizsgálatok elvégzése volt javasolt.³¹³

Közben Magyarország és Csehszlovákia tárgyalásokat folytattak, melynek keretében a környezeti hatások körüli homályból és aggodalomból kifolyólag Magyarország javasolta Csehszlovákiának a nagymarosi munkálatokat elhagyását és egy megállapodás létrehozását a bősi rész környezetre gyakorolt hatásainak mérséklése érdekében.³¹⁴ Csehszlovákia ellenben ragaszkodott a beruházás megvalósításához és felvetette a „C-variáns” megoldást, ami lényegében a Duna Csehszlovákia által történő egyoldalú elterelését valamint két új vízerőmű megépítését jelentette.³¹⁵ Ez Csehszlovákia számára kedvező lett volna, azonban Magyarország problémájára nem jelentett megoldást.³¹⁶ A tárgyalások nem jártak sikerrel és 1991-ben Csehszlovákia egyoldalúan megkezdte a C-variáns kivitelezését, ezzel együtt a Duna elterelését.³¹⁷ Csehszlovákia Magyarország felszólítására sem kívánt felhagyni a C-variáns megvalósításával, így végül Magyarország 1992-ben felmondta a szerződést.³¹⁸ Egy évvel később, 1993-ban Szlovákia független állammá vált, így a vita most már Szlovákia és Magyarország között folyt tovább. A nézetkülönbségek rendezése érdekében végül egy külön megállapodás keretében az ICJ elé utalták a jogvitájukat.³¹⁹ Ebben a felek kérték a fórumot, hogy döntse el, hogy i) Magyarországnak jogában állt-e felfüggeszteni majd leállítani a

³⁰⁹ HERCZEGH (2004) i. m. 3. p.

³¹⁰ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 29. p. 33.§

³¹¹ Uo. 29. p. 34.§

³¹² Uo. 22. p. 25.§

³¹³ Uo. 29. p. 35-36.§

³¹⁴ Uo. 30. p. 37.§

³¹⁵ Uo. 21. p. 23.§

³¹⁶ Uo. 21. p. 23.§

³¹⁷ Uo. 22. p. 23.§

³¹⁸ Uo. 22. p. 23.§

³¹⁹ Uo. 22. p. 24.§

nagymarosi beruházást és a bősi beruházás azon részeit, melyekre a szerződés kötelezte; ii) Csehszlovákiának, volt-e joga a C-variáns megvalósításának megkezdéséhez, majd üzembe helyezéséhez; iii) végül mik a Magyarország által történő szerződés megszüntetésének jogkövetkezményei.³²⁰

3.2 A felek kérelme

Magyarország kérte az ICJ-t, hogy állapítsa meg, hogy jogában állt felfüggeszteni, majd leállítani a közös beruházás rá eső részét; ii) Szlovákiának nem volt joga az „ideiglenes megoldást” végrehajtani; iii) Magyarország jogszerűen és érvényesen szüntette meg a szerződést; iv) a szerződés sosem volt hatályos Magyarország és Szlovákia között, és hogy Szlovákia felelősséggel tartozik az ideiglenes megoldás üzemben tartása miatt, amivel károkat okozott. Továbbá Szlovákia köteles a) visszaterelni a Duna vizét a határvonalat képző mederbe; b) vissza kell állítania a Duna ideiglenes megoldás előtti állapotát Duna azon állapotát; c) biztosítékot kell nyújtania a megismétlődés ellen.³²¹

Szlovákia kérte az ICJ-t, hogy állapítsa meg, hogy: i) a Budapesti szerződés hatályos, és Magyarország felmondása nem járt jogkövetkezménnyel; ii) Magyarországnak nem volt joga felfüggeszteni és leállítani a közös beruházás rá eső részét; iii) az ideiglenes megoldás, a C-variáns megépítése és üzembe helyezése jogszerű volt; iv) Magyarország magatartásával gátolja a Budapesti szerződés jóhiszemű teljesítését és meg kell tennie minden lépést a szerződésből származó kötelezettségeinek betartásáért; v) Magyarország kártérítéssel tartozik amiért megszegte a szerződést.³²²

3.3 A felek érvelése

3.3.1 Magyarország álláspontja

Míg Szlovákia elsősorban a szerződések jogára alapította érvelését, addig Magyarország főleg a nemzetközi környezetvédelmi jogra. Herczegh helyesen jegyzi meg, hogy a szerződések joga a nemzetközi jog magját alkotja, ellenben a környezetvédelmi joggal, ami még fiatal

³²⁰ Külön megállapodás a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság közötti, a Bős-Nagymarosi Tervvel kapcsolatos vitának a Nemzetközi Bíróság elé terjesztéséről, 1993, 2. cikk

³²¹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 12. p. 13.§

³²² Uo. 13. p. 13.§

területnek számít.³²³ Véleményem szerint már csak ebből az okból kifolyólag sem volt egyszerű feladata Magyarországnak érvelése alátámasztása során.

Az alperes elsősorban arra hivatkozott, hogy a munkálatokat azért függesztette fel, illetve hagyta abba, mert a közös beruházás elfogadhatatlan mértékű ökológiai károkozás kockázatát hordozta magában.³²⁴ Ez főleg az ivóvíz minőség hosszútávú súlyos romlását, a vízmennyiség csökkenését, továbbá az állat-és növényvilág kihalásának komoly veszélyét jelentette.³²⁵ Magyarország aggodalmának igazolásához egy sor tudományos tanulmányt mutatott fel. Érvelésében arra is felhívta a figyelmet, hogy a másik fél nem foglalkozott a környezetvédelmi szempontokkal, így már 1989-ben megsértette a szerződést. Mi több, a kifejezett aggodalmak ellenére Csehszlovákia továbbra is ragaszkodott a vízlépcsőrendszer megvalósításához, és a közös beruházás környezeti kockázatait is csak, később, 1990 után vette fontolóra.³²⁶

3.3.2 Szlovákia álláspontja

Szlovákia Magyarország érvelését teljes mértékben elutasította, egyúttal megjegyezve, hogy az igaz, hogy felmerülhettek volna ökológiai problémák, azonban azokat teljes mértékben meg tudták volna oldani, így ökológiai szükséghelyzetről nem lehetett beszélni.³²⁷ Szlovákia Magyarországot „túlzottan pesszimistának” nevezte,³²⁸ szerinte aggodalma csak szélsőséges üzemeltetés mellett voltak feltételezhetőek, és az eredeti terv módosítása nem volt teljességgel kizárt. Egyértelműen sérelmesnek tartotta, hogy Magyarország egyoldalúan felfüggesztette a munkálatokat, később pedig felmondta a szerződést. Bár elismerte, hogy a beruházás környezetre gyakorolt hatásainak felkutatása mindkét fél kötelezettsége, azonban tagadta, hogy megsértette volna a szerződést.³²⁹

3.4 A szerződés felmondásának jogszerűsége és érvényessége

A jogvitában felmerült az 1969-es szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény alkalmazhatóságának kérdése is, amivel kapcsolatban az ICJ tisztázta, hogy az egyezmény a

³²³ HERCZEGH (2004) i. m. 7. p.

³²⁴ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 32. p. 40.§

³²⁵ Uo. 32. p. 40.§

³²⁶ Uo. 33. p. 41.§

³²⁷ Uo. 34. p. 44.§

³²⁸ Uo. 34. p. 44.§

³²⁹ Közös egyezményes terv létrehozásáról szóló 1976. május 6-i megállapodás 3. cikk, 2. bekezdés

szokásjogot tükrözi, így a jogvitára alkalmazandó.³³⁰ Magyarország a szerződés felmondásának jogszerűsége és érvényessége mellett a következő öt érvet sorolta fel: i) a szerződés teljesítésének ellehetetlenülése; ii); a körülmények alapvető megváltozása; iii) a tény, hogy Csehszlovákia súlyosan megsértette a szerződést vi) a szükséghelyzet fennállása; v) és végül a nemzetközi környezetvédelmi jog új normáinak kialakulása.³³¹

3.4.1 Szerződés lehetetlenülése és a körülmények alapvető megváltozása, Csehszlovákia szerződésszegése

Magyarország hangsúlyozta, hogy „nem kötelezhető egy gyakorlatilag lehetetlen feladat teljesítésére, nevezetesen egy olyan vízlépcsőrendszernek a saját területén történő felépítésére, amely helyrehozhatatlan környezeti károkat okozna.”³³² A szerződés célja a környezetvédelmi előírásoknak megfelelő gazdaságos közös beruházás volt, ez a cél azonban véglegesen eltűnt, ami a szerződés lehetetlenüléshez vezetett.³³³ A körülmények változásnak indultak, mint pl. a szocialista integráció eszméje, az egységes és oszthatatlan üzemeltetési rendszer melyet egy egyoldalú rendszer készült felváltani, a piacgazdaság hirtelen átalakulása, és a környezetvédelemmel összeegyeztethető szerződés átváltoztatása egy környezetvédelmi katasztrófává.³³⁴ A később kötelezővé vált nemzetközi környezetvédelmi követelmények lehetetlenné tették a szerződés teljesítését, mint az a kötelezettség, mely szerint tilos jelentős károkat okozni egy másik állam területén, ami átalakult egy *erga omnes* kármegelőzési kötelezettséggé az „elővigyázatosság alapelvének” megfelelően.³³⁵ Magyarország érve szerint a másik fél kényszerítette rá, hogy felmondja a szerződést, tekintettel arra, hogy az megtagadta a C-variáns munkálatainak felfüggesztését.³³⁶ Magyarország szerint Csehszlovákia megsértette a szerződés rendelkezéseit,³³⁷ mert nem volt hajlandó tárgyalásokat folytatni a környezetvédelmi tudományos ismereteknek és jogfejlődésnek megfelelő szerződésmódosításról. A hivatkozott cikkek kötelezték a feleket, hogy folyamatosan hozzanak megfelelő közös intézkedéseket a vízminőség, a természet és a halászati érdekek megóvása érdekében.³³⁸ Így például a szerződés 15. cikke, ahogyan azt Bruhács is észrevételezi, külön

³³⁰ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 36. p. 48.§

³³¹ Uo. 55. p. 92.§

³³² Uo. 56. p. 94.§

³³³ Uo. 56. p. 94.§

³³⁴ Uo. 56. p. 94.§

³³⁵ Uo. 59. p. 97.§

³³⁶ Uo. 59. p. 97.§

³³⁷ Szerződés a Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között a Gabcikovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről, 1977, 15., 19. és a 20. cikket

³³⁸ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 62. p. 107.§

szabályt állapított meg a szennyezésekre nézve:³³⁹ „a Szerződő Felek a közös egyezményes tervben előírányzott megoldásokkal gondoskodnak arról, hogy üzemeltetése folytán a Duna vízminősége ne romoljék.”³⁴⁰ A 19. cikk természetvédelmi szabályozást fogalmazott meg, mely szerint „a Szerződő Felek a közös egyezményes tervben előírányzott megoldásokkal gondoskodnak a vízlépcsőrendszer megvalósításával és üzemeltetésével kapcsolatosan felmerülő természetvédelmi követelmények kielégítéséről.”³⁴¹ Az ICJ ezeket a részeket úgy értelmezte, hogy a szerződés lehetőséget biztosított a feleknek a gazdasági és ökológiai egyensúly fenntartására. A szerződés lehetetlenülését nem tudta elfogadni, egyrészt azért, mert úgy találta, hogy az Magyarország miatt következett be, mert nem végezte el a beruházás kivitelezésének rá eső részét. A Bécsi egyezmény 2. cikke szerint nem lehet a szerződés lehetetlenülésére hivatkozni, ha az a részes fél a szerződésből fakadó kötelezettségének megszegése miatt következik be.³⁴² Másrészt Csehszlovákia csak a C-variáns üzembe helyezésével járt el jogellenesen, tehát addig a pontig Csehszlovákia nem sértette meg a szerződést, így Magyarország felmondását idő előttinek tekintette.³⁴³

3.4.2 Szükséghelyzet értékelése

A szükséghelyzet mint jogellenességet kizáró körülmény, megfelelő alapot szolgáltatott volna Magyarországnak cselekményeire.³⁴⁴ Az ICJ több ízben is hangsúlyozta, hogy a szükséghelyzetet csak kivételes esetben lehet elfogadni, és csak bizonyos körülmények fennállása esetén lehet rá hivatkozni.³⁴⁵ A kérdés tehát az volt, hogy a szükséghelyzet feltételei fennálltak-e amikor 1989-ben Magyarország a közös beruházás megvalósítását felfüggesztette majd leállította. Az ICJ a feltételek meghatározásához az ILC államok felelősségéről szóló első olvasatban elfogadott ideiglenes tervezetét hívta segítségül.³⁴⁶ Ez alapján a szükséghelyzet következő öt elemét azonosította: i) az adott, nemzetközi kötelezettséggel összhangban nem álló cselekedetet az állam lényeges, alapvető érdeke váltotta ki; ii) amit súlyos és közvetlen veszély fenyegetett, iii) az adott cselekedet volt az egyetlen eszköz a védelemre; iv) a cselekedet nem sértette komolyan a másik állam lényeges érdekét amellyel szemben a szerződéses

³³⁹ BRUHÁCS (1986) i. m. 144. p.

³⁴⁰ Szerződés a Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről 1977, 15. cikk

³⁴¹ Uo. i. m. 19. cikk

³⁴² ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 60. p. 103. §

³⁴³ Uo. 62. p. 108. §

³⁴⁴ Uo. 36. p. 49. §

³⁴⁵ Uo. 37. p. 51. §

³⁴⁶ Uo. 36. p. 50. §

kötelezettség fennállt; v) a cselekedetet tevő állam nem járult hozzá a szükséghelyzet kialakulásához.³⁴⁷ Itt érdemes egy gondolat erejéig megállni, hiszen figyelemre méltó, hogy az ILC ideiglenes tervezethez fűzött kommentárja a szükséghelyzet kiváltására alkalmas helyzetek közé sorolta az állam területének ökológiai állapotának megőrzését súlyosan veszélyeztető eseteket is.³⁴⁸ E megfontolás mögött az államok gyakorlata áll: az elmúlt évtizedekben a környezetet fenyegető szituációk megnövekedtek,³⁴⁹ melynek folytán az ökológiai egyensúly megőrzését mára már az államok alapvető érdekei közé sorolják.³⁵⁰ Az ICJ az ILC munkájára támaszkodva környezet megóvását az államok alapvető fontosságú érdekeként ismerte el.³⁵¹ Az ICJ az előbbi kijelentés megerősítése érdekében idézte a Nukleáris fegyverekkel való fenyegetés vagy azok használatának jogszerűségében adott tanácsadói véleményét is, és emlékeztette a feleket, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alatt folytatott tevékenységeknek tiszteletben kell tartania más államok környezetét.³⁵²

Az ICJ végül az ökológiai szükséghelyzet megállapításához szükséges feltételeket nem találta kimerítettnek, a következők miatt: bár a vízlépcsőrendszer ökológiai következményei bizonytalanok voltak, azonban ez önmagában nem okozhatja a veszély meglétét. A puszta félelmet így az ICJ nem tartotta elegendőnek, mert a veszedelemnek az adott pillanatban kell fennállnia, annak súlyosnak és közvetlennek kell lennie, az érdeket tehát a konkrét pillanatban kell veszélyeztetnie.³⁵³ Mivel Magyarországon már 1980 előtt is sóder kitermelése céljából mélyítették a folyómedret, ezért az ICJ a veszélyre nem tudott úgy tekinteni mint ami teljes egészében a közös beruházásból származott volna.³⁵⁴ Úgy ítélte, hogy az alperes rendelkezésére álltak a veszély elkerülését szolgáló eszközök mint pl. a folyóvíz tisztítása,³⁵⁵ így más módon is reagálhatott volna mindazokra a kockázatokra és veszélyekre, amelyekről tartott.³⁵⁶

További kérdés volt, hogy a szükséghelyzet alkalmas lehet-e egy szerződés felmondására? Az ICJ ennek megválaszolására tisztán elválasztotta egymástól a szerződések jogát az államfelelősség szabályaitól, amikor kimondta, hogy a szükséghelyzet nem teremt jogalapot a szerződés megszüntetésére és a szerződést nem teljesítő állam csak felelősséget kizáró

³⁴⁷ Uo. 37. p. 51.§

³⁴⁸ International Law Commission, Yearbook 1980, Vol. 2, Part 2, 35.p. 3. pont

³⁴⁹ Az ipar fejlődése különböző, környezetre káros veszélyeket hozott magával. Elég, ha csak a nukleáris fegyverekre gondolunk.

³⁵⁰ ILC Yearbook, II., 2., (1980) i.m. 39. p. 14.§

³⁵¹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 38. p. 53.§

³⁵² Uo. 38. p. 53.§; ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Adv. Op.) (1996) i. m. 19. p. 29.§

³⁵³ Uo. 39. p. 54.§

³⁵⁴ Uo. 40. p. 55.§

³⁵⁵ Uo. 40. p. 55.§

³⁵⁶ Uo. 41. p. 56.§

körülményként hivatkozhat rá. Ha jogos is a hivatkozás, az nem szünteti meg szerződést.³⁵⁷ Herczegh megjegyzése szerint: *pacta sunt servanda*, a szerződéseket be kell tartani.³⁵⁸ Előbbiekből is következik, hogy az ICJ a szerződések jogának elsőbbségét tartotta szem előtt. Koroma bíró különvéleménye szerint a bizonyítékok nem voltak olyan természetűek, melyek lehetővé tették volna a szerződés felfüggesztését majd felmondását ökológiai szükséghelyzetre való hivatkozással, mert ha az ICJ ezt megengedte volna, azzal a szerződéses viszonyok biztonságát ingatta volna meg, egyúttal aláásva a *pacta sunt servanda* elvét is.³⁵⁹ Hozzáteszi, hogy a beruházás környezeti hatásaival foglalkozó tudományos bizonyítékok nem voltak elegendők.³⁶⁰ Ez azért is érdekes, mert az ICJ egyértelműen nem akarta eldönteni, hogy melyik fél álláspontja a tudományosan megalapozottabb.³⁶¹ E helyett kimondta, hogy a vitás felek tanulmányaiból levonható a következtetés, miszerint Magyarország az akkori ismeretek birtokában fogadta el a kötelezettségeket.³⁶² Mindezt úgy, hogy az alperes érvelésében kifejtette, hogy az akkoriban készült tanulmányok nem voltak megfelelőek, így nem lehetett teljes körűen értékelni a közös beruházás környezetre gyakorolt hatásait.³⁶³ Az ICJ azonban erre különösebben nem reagált, és továbbra is hangsúlyozta, hogy a szerződésbe bekerültek környezetvédelmi rendelkezések is, ami utal arra, hogy a szerződéskötés során a felek a környezeti érdekeket is szem előtt tartották.

Összességében az ICJ nem volt meggyőzött az ökológiai szükséghelyzet fennállásáról és kijelentette, hogy ha még így is lett volna, Magyarország magatartásával és mulasztásaival saját maga is közreműködött az előidőzésében.³⁶⁴ Ebből következik, hogy Magyarországnak nem volt joga, hogy szükséghelyzetre hivatkozva igazolja kötelezettségeinek nem teljesítését.³⁶⁵

3.4.3 A környezetvédelmi jog új normái

Magyarország érvelésében a nemzetközi környezetvédelmi jog új normáira is hivatkozott. Azt egyik fél sem vitatta, hogy a Budapesti szerződés megkötése óta a környezetvédelmi jogban új kötelező erővel bíró normák jöttek létre.³⁶⁶ Az ICJ is elismerte, hogy ezek a normák a

³⁵⁷ Uo. 60. p. 101.§

³⁵⁸ HERCEGZ (2004) i. m. 12. p.

³⁵⁹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Abdul G. Koroma Sep. Op., 1997, 144. p.

³⁶⁰ Uo. 144.

³⁶¹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, (Judgment) (1997) i. m. 39., 54.§

³⁶² Uo. 42. p. 57.§

³⁶³ Uo. 42. p. 57.§

³⁶⁴ Uo. 43. p. 57.§

³⁶⁵ Uo. 43. p. 57.§

³⁶⁶ Uo. 64. p. 111.§

szerződés teljesítése szempontjából relevanciával bírnak, és értelmezése szerint ezek azonban a szerződésbe beépíthetőek mert a cikkek (15., 19., és 20. cikk),³⁶⁷ nem pontosan meghatározott kötelezettségeket tartalmaznak, hanem általánosan követelik meg a Duna vízminőségromlásának megakadályozását, és hogy a természet védelmét előíró kötelezettségeik végrehajtása során vegyék figyelembe az új környezetvédelmi normákat, amikor megegyeznek a közös egyezményes tervben előirányzott eszközökről.³⁶⁸ Ez arra a következtetésre vezetett, hogy a felek tudatában voltak az esetleges módosítások szükségességének, ebből következik, hogy a szerződés nem statikus, tehát nyitott a nemzetközi jog újonnan létrejövő szabályainak a beépítésére.³⁶⁹ Kétségtelen, hogy a tény, hogy az ICJ egy szerződést nem talált statikusnak, pozitív hatást jelent az olyan szerződések értelmezésére, ahol a környezetvédelmi éberség kevésbé van jelen.³⁷⁰ Evans és Okowa szerint az ítélet arra utal, hogy ha az államok kifejezetten nem zárják ki az egymásközi szerződésből a később létrejövő, nemzetközi szokásjog szintjére emelkedett normákat, akkor azok alkalmazandóak lesznek.³⁷¹ Lényeges, ahogy arra Lammers is felhívja a figyelmet, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog új normáinak alkalmazását az ICJ magából a szerződésből vezette le.³⁷² Véleményem szerint ezért az ítéletből nem következik, hogy egy szerződés megkötése után létrejövő új nemzetközi jogi normák kivétel nélkül, minden egyes esetben alkalmazandóak, vagy hogy felváltanák az adott rendelkezést, esetleg csorbítanák a rezsím *lex specialis* jellegét.

3.4.4 A C-variáns

További kérdés volt, hogy vajon Csehszlovákiának volt-e joga megkezdeni az ideiglenes megoldást, azaz a C-variánst megvalósítását és üzembehelyezését. A felperes szerint a C-

³⁶⁷ 15. cikk: „(1) A Szerződő Felek a közös egyezményes tervben előirányzott megoldásokkal gondoskodnak arról, hogy a Vízlépcsőrendszer megvalósítása és üzemeltetése folytán a Duna vízminősége ne romoljék. (2) A vízminőség ellenőrzése a Vízlépcsőrendszer megvalósításával és üzemeltetésével kapcsolatban a Szerződő Felek kormányai között a határvizekre vonatkozóan hatályban lévő megállapodások alapján történik.”

19. cikk: „A Szerződő Felek a közös egyezményes tervben előirányzott megoldásokkal gondoskodnak a Vízlépcsőrendszer megvalósításával és üzemeltetésével kapcsolatosan felmerülő természetvédelmi követelmények kielégítéséről.”

20. cikk: „A Szerződő Felek a Duna halászati hasznosítására vonatkozólag a Bukarestben, az 1958. évi január hó 29. napján kötött egyezmény értelmében a halászati érdekek védelmére - a nemzeti beruházások keretében - megfelelő intézkedéseket tesznek.”

³⁶⁸ Uo. 64. p. 112.§

³⁶⁹ Uo. 64. p. 112.§

³⁷⁰ EVANS, Malcolm D.- OKOWA, Phoebe N.: *Recent Cases: Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, *International & Comparative Law Quarterly*, Vol. 47, No. 3, 1998, 694. p.

³⁷¹ Uo. 694. p.

³⁷² LAMMERS, Johan G.: *Case Analysis: The Gabčíkovo-Nagymaros Case Seen in Particular From the Perspective of the Law of International Watercourses and the Protection of the Environment*, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11, No. 2, 1998, 311. p.

variáns kivitelezése gazdasági, ökológiai, valamint hajózási okokból szükséges és „elkerülhetetlen” volt Magyarország magatartása miatt.³⁷³ Szlovákia szerint a C-variáns volt az egyetlen lehetőség a szerződés végrehajtására és a kötelezettségek jóhiszemű teljesítésére, hiszen nemcsak joga, de kötelezettsége volt, hogy Magyarország jogtalan cselekedeteiből származó károkat mérsékelje. A beruházás befejezésének és a rendszer üzembehelyezésének elmaradása miatt komoly károk érték volna.³⁷⁴ Az ICJ ezt az érvelést nem tudta elfogadni, és kimondta, hogy a kárenyhítési kötelezettség nem igazolhat egy egyébként jogellenes cselekményt.³⁷⁵ Ahogy Lefebber fogalmaz, a kárenyhítés egy nemzetközileg jogellenes cselekmény következményeinek meghatározásában releváns és nem magának a nemzetközileg jogellenes cselekmény megállapításában.³⁷⁶ Csehszlovákia arra is hivatkozott, hogy a C-variáns létrehozása többek között ellenintézkedésként is igazolható volt.³⁷⁷ AZ ICJ ezt sem találta megalapozottnak. Csehszlovákia lényegében saját hasznára sajátította ki a Duna vízének több, mint 80%-át a folyó fő medrébe való visszavezetése előtt, annak ellenére, hogy a Duna egy közös nemzetközi folyóvíz, egyben határfolyó. Magyarországnak joga volt a méltányos és észszerű megosztáshoz. Csehszlovákia a C-variáns megépítésével nem, de az üzembe helyezésével nemzetközi jogsértést követett el.³⁷⁸

3.4.5 Egyéb jogkövetkezmények

Az ICJ az egyéb jogkövetkezmények kapcsán idézte a PCIJ 1928. szeptember 13-án Chorzów-i gyár ügyében született ítéletét, mely szerint „a jóvátétel során, amennyire csak lehet, fel kell számolni a törvényellenes cselekedet következményeit, és azt az állapotot kell visszaállítani, amely minden valószínűség szerint fennállna, ha a cselekedetet nem követik el.”³⁷⁹ Ennek szellemében az ICJ úgy látta, hogy a feleknek együtt kell működni a Duna közös vízi erőforrásainak hasznosításában és a beruházások méltányos és észszerű módon való megvalósításában.³⁸⁰ Magyarország hangsúlyozta, hogy bármilyen vízmegosztási rendszer kerül majd elfogadásra, annak alkalmasnak kell lennie különösen a biodiverzitásnak okozott

³⁷³ ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Case*, (Judgment) (1997) i. m. 46. p. 64.§

³⁷⁴ Uo. 48. p. 68.§

³⁷⁵ Uo. 52. p. 80.§

³⁷⁶ LEFEBBER, René: *Case Analysis: The Gabčíkovo-Nagymaros Project and the Law of State Responsibility*, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11, No. 3, 1998, 617. p.

³⁷⁷ ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Case*, (Judgment) (1997) i. m. 49. p. 69.§

³⁷⁸ Uo. 51. p. 78.§

³⁷⁹ Uo. 77. p. 149.§

³⁸⁰ Uo. 77. p. 150.§

károk elkerülésére.³⁸¹ Rávilágított arra is, hogy a C-variáns jövője szempontjából szükséges elvégezni egy közös környezet hatásvizsgálatot, a fenntartható fejlődés megvalósulása érdekében.³⁸² Az ICJ ezzel egyetértett, és kimondta, hogy „az emberiség a történelem során, gazdasági és egyéb okok miatt, folyamatosan beavatkozott a természet rendjébe. A múltban ez gyakran a természetre gyakorolt hatások figyelmen kívül hagyásával történt. Az új tudományos ismereteknek köszönhetően, és mivel az emberiség egyre jobban tudatára ébred az őt - a jelenlegi és a jövőbeni generációkat - fenyegető veszélyeknek, melyeket ezeknek a beavatkozásoknak a meggondolatlan és mértéktelen gyakorlása idéz elő, új normák és szabványok alakultak ki, amelyeket az elmúlt két évtizedben nagyszámú okmányba foglaltak. Ezeket az új normákat nemcsak akkor kell figyelembe venni, és az ilyen új szabványokra nemcsak akkor kell a kellő súlyt helyezni, amikor az államok egy új tevékenységet mérlegelnek, hanem a múltban megkezdett tevékenységek folytatása során is. A gazdasági fejlődés és a környezetvédelem összeegyeztetésének szükségességét találóan fejezi ki a fenntartható fejlődés fogalma.”³⁸³ Továbbá „az államoknak folyamatosan felül kell vizsgálniuk a megelőzés kötelezettségét, hogy a tudomány előrehaladásával lépést tartsanak.”³⁸⁴ Ez azt jelenti, hogy „a feleknek közösen újból tanulmányozniuk kell a bősi erőmű működésével kapcsolatos környezeti hatásokat. Különösen kielégítő megoldást kell találniuk a Duna régi medrébe és a folyó mindkét oldalán levő mellékágakba bocsátandó vízmennyiséget illetően.”³⁸⁵

A *pacta sunt servanda* szabályára hivatkozva fogalmazta meg, hogy a jóhiszeműség kötelezi a feleket a szerződés észszerű és olyan módon történő betartására, hogy a kítűzött célok megvalósíthatóak legyenek, mely során együttműködve kell megoldást találniuk.³⁸⁶

3.4.1 Az ítélet

Az ICJ ítéletében kimondta, hogy: i) Magyarországnak nem volt joga felfüggeszteni, majd később, 1989-ben leállítani a nagymarosi és a bősi beruházás azon részének munkálatait, amelyért az 1977. szeptember 16-án aláírt szerződésben és kapcsolódó dokumentumokban felelősséget vállalt; ii) Csehszlovákiának 1991 novemberében joga volt a külön megállapodásban leírt „ideiglenes megoldást” választani; iii) Csehszlovákiának nem volt joga

³⁸¹ Uo. 70. p. 125.§

³⁸² Uo. 70. p. 125.§

³⁸³ Uo. 74. p. 140.§

³⁸⁴ Uo. 74. p. 140.§

³⁸⁵ Uo. 75. p. 140.§

³⁸⁶ Uo. 75. p. 142.§

1992 októberétől üzembe helyezni az ideiglenes megoldást; iv) Magyarországnak 1992. május 19-i bejelentése, miszerint az 1977. szeptember 16-i szerződést és kapcsolódó dokumentumait érvénytelennek tekinti, nem járt azzal a jogkövetkezéssel, hogy ezek érvényüket veszítették. Az ICJ végül kötelezte a feleket a jóhiszemű tárgyalásra és arra, hogy tegyenek meg minden szükséges lépést a szerződés célkitűzéseinek megvalósítása érdekében, összhangban a módszerekkel, amelyekben megállapodnak. Eltérő egyezség hiányában, az ICJ a feleket egy közös üzemeltetési rendszer létrehozására kötelezte. Végül, mindkét fél kártérítéssel tartozott a másik felé. Szlovákia Magyarországnak azért, amiért üzembe helyezte és tartotta a C-variánst, Magyarország pedig a munkálatok felfüggesztésével majd leállításával okozott károkért tartozik felelősséggel.³⁸⁷ Az ICJ javasolta a feleknek, hogy mondjanak le kártérítési igényeikről és állapodjanak meg, mivel mindketten nemzetközileg jogellenes cselekményt követtek el.³⁸⁸ Az ICJ a Nagymarosi gát felépítésére végső soron nem kötelezte Magyarországot, mert ezt értelmetlennek találta tekintettel arra, hogy egyrészt mindkét fél lemondott a csúcsra járatással való üzemeltetésről, másrészt a meglévő építmények elégségesek voltak a szerződés céljainak megvalósításához.³⁸⁹

3.5 Jelentősége

Ahogy láthattuk, az ügy környezetvédelmi vonatkozásai igen komplexek voltak, ezért is okozott meglepetést, hogy az ICJ a környezetvédelmi kérdéseket nem kívánta részletesen tárgyalni, és inkább vonakodott határozott kijelentéseket tenni a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődő normáiról (pl. az elővigyázatosság elvéről). Mindazonáltal a jogeset fontos hozzájárulásnak minősül a nemzetközi környezetvédelmi jog területén: az ítéletben az ICJ elismerte az ökológiai szükséghelyzetet mint jogellenességet kizáró körülmény lehetőségét, továbbá erős hangsúlyt fektetett a környezeti kockázatok értékelésének szükségességére a folyamatos jellegű projektekkel kapcsolatban. Utóbbi véleményem szerint több okból is jelentős, mert nemcsak a határon átívelő környezeti károk megelőzésére és a környezeti hatásvizsgálatra vonatkozik, de tágabban, a környezeti normák alkalmazására is, ami evolutív megközelítésre utal. Ez azt jelenti, hogy egy megkezdett tevékenység esetén is figyelembe kell venni az új normákat, nemcsak a megkezdeni kívántak során. Weeramantry szerint előbbi

³⁸⁷ Uo. 79. p. 155.§

³⁸⁸ Uo. 78. p. 153.§

³⁸⁹ Uo. 73-74. p. 134-136.§

mögött az a megfontolás áll, hogy nem lehet úgy tekinteni a környezetvédelmi normákra, mint amiket befagyasztott az idő abban a pillanatban, amikor létrejött egy szerződés.³⁹⁰

Az ítélet másik fontos pontját a fenntartható fejlődés megjelenése képezte, ugyanis ez volt az első alkalom, hogy az ICJ alkalmazta az elvet, kifejezve a gazdasági fejlődés összeegyeztetésének a szükségességét a környezet megóvásával. Az elv alkalmazásával az ICJ a szerződések joga és a nemzetközi környezetvédelmi jog közötti egyensúly megteremtésére törekedett,³⁹¹ melynek során elismerte, hogy a környezet megóvása az állam alapvető érdeke.

3.5 A vízlépcsőrendszer az ítélet után

Az ítélet után a felek tárgyalásokba kezdtek, aminek a végén született egy megállapodás. Ebben Magyarország vállalta, hogy felépíti a vízlépcsőt, és a C-variáns felét megtérítik Szlovákiának.³⁹² Az ítélet szerint azonban Magyarország egyikre sem volt köteles, mégis létrejött egy szerződéstervezet, amiben Magyarország lemondott igényeiről, sőt, egy új gát megépítését is vállalta.³⁹³ Kormányváltás következtében a megállapodás aláírása elmaradt és egy új nézőpont alakult ki, immáron elutasítva a vízlépcső megépítését.³⁹⁴ Szlovákia ezt követően keresetet indított az ICJ előtt azon az alapon, hogy nem tudtak megállapodásra jutni az ítélet végrehajtásával kapcsolatban.³⁹⁵ A két állam a tárgyalások sikerességének reményében végül kérték az ICJ-t, hogy ne tegyen lépéseket az új eljárásban.³⁹⁶ A felek megpróbáltak egy olyan megoldást találni, amivel a bőszi erőmű működése mellett a természetes környezet megfelelő védelme is biztosított. A 2000-es évek elején a magyar fél előállt egy szerződéstervezettel, elhagyva a második vízlépcső létrehozásának gondolatát, amit Szlovákia természetesen ellenzett.³⁹⁷

Az évek eredménytelenül teltek, és az ítélet óta szinte semmilyen előrejutás nem történt. Miért nem sikerült megállapodni? A jogirodalomban ennek okát többek között magára az ICJ

³⁹⁰ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Sep. Op. of Vice-President Weeramantry, 1997, 114. p.

³⁹¹ STEC, Stephen: *Do Two Wrongs Make a Right - Adjudicating Sustainable Development in the Danube Dam Case*, Golden Gate University Law Review, Vol. 29, no. 3, 1999, 369. p.

³⁹² HERCEGH (2004) i. m. 18. p.

³⁹³ SZABÓ Marcell: *The Implementation of the Judgement of the ICJ in the Gabcikovo-Nagymaros Dispute*, Iustum Aequum Salutare V. évf./1. 2009, 16. p.

³⁹⁴ 1009/1999 (1. 29.) számú kormányhatározat

³⁹⁵ ICJ Gabcikovo-Nagymaros Dispute Press Release 1998/31

³⁹⁶ NAGY Boldizsár: *Bős 30 évvel később*, Ellensúly, 2019/3, 107. p.

³⁹⁷ Uo. 107. p.

ítéletében foglaltakban rejlő problémákra vezetik vissza. Szabó,³⁹⁸ Baranyai és Bartus³⁹⁹ szerint is az ítélet túl homályos, nem egyértelmű: *inter alia* nem határozza meg tisztán sem a felek jogait és kötelezettségeit, sem a projekt sorsát. Véleményem szerint itt az ICJ erősebben is felléphetett volna, hasonlóan a Trail Smelter ügyben született ítélethez. E helyett nyitva hagyta az ajtót, és végső soron nem járult hozzá, hogy a felek hatékonyan le tudják zárni és megoldani a jogvitát. Nagy szerint ehhez párosul az a tény, hogy míg Szlovákia ragaszkodik a projekt eredeti terv szerint történő kivitelezéséhez, addig Magyarországon a kettősség jellemző: az egyik oldal a környezetvédelmet tartja szem előtt, míg a másik az ítéletet figyelmen kívül hagyva a szerződés megvalósítását.⁴⁰⁰ Deets szerint az ICJ egy kompromisszumos alap megteremtése helyett olyan ítéletet hozott, amit a felek nagyon különbözően értelmezhetnek, megerősítve mindkét állam nézetét.⁴⁰¹

4. A marha hormonok ügy (1997)

4.1 Az ügy háttere

Az ügy az Európai Közösségek egyes hormonális hatású anyagok állattenyésztésben történő felhasználásának tilalmáról szóló irányelvvel volt kapcsolatos. Az irányelv megtiltotta a hormonális vagy tiroosztikus hatású anyagokat tartalmazó hústermékek forgalomba hozatalát és harmadik országokból való importját.⁴⁰² Ez alól megfogalmaztak bizonyos kivételeket is, az olyan állatoktól származó húskészítményekre nézve, melyek esetében az állatoknak a hormonokat terápiás és tenyésztéstechnikai céllal adták be.⁴⁰³ A rendelkezést az USA és Kanada is sérelmesnek találta, mert lényegében korlátozta vagy megtiltotta a kanadai és amerikai hús és hústermék behozatalát, ami nem felelt meg a GATT III. és XI. cikkeinek, és az SPS Egyezmény (Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures)

³⁹⁸ Szabó megjegyzi, hogy az egyik problémát a „when” szó értelmezése adta, ami jelentheti azt is, hogy „ha”, és azt is, hogy „amikor.” Ld. SZABÓ (2009) i. m. 19. p.

³⁹⁹ BARANYAI Gábor - BARTUS Gábor: *Anatomy of a Deadlock: A Systemic Analysis of Why the Gabčíkovo-Nagymaros Dam Dispute is Still Unresolved*, Water Policy, Vol. 18, No. 1, 2016, 44-45. p.

⁴⁰⁰ NAGY (2019) 107. p.

⁴⁰¹ DEETS, Stephen: *Constituting Interests and Identities in a Two-Level Game: Understanding the Gabčíkovo-Nagymaros Dam Conflict*, Foreign Policy Analysis, Vol. 5, No. 1, 2009, 53. p.

⁴⁰² 96/22/EK tanácsi irányelv, 29. p. 1-11. cikk

⁴⁰³ Appellate Body Report - EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), WTO Doc. WT/DS26/AB/R - WT/DS48/AB/R, (adopted 16 January 1998) 3. p. 5.§

rendelkezéseinek,⁴⁰⁴ valamint a TBT Egyezmény⁴⁰⁵ 2. cikkében foglaltaknak sem. Az USA és Kanada 1996-ban a vita rendezése érdekében, kérte a Vizsgálóbizottság felállítását.⁴⁰⁶

4.2 Döntés

A Vizsgálóbizottság jelentésében megállapította, hogy az Európai Közösségek eljárása nem felelt meg az SPS Egyezmény rendelkezéseinek.⁴⁰⁷ Az EK válaszul a Fellebbezési Testülethez fordult. Érvelésében arra hivatkozott, hogy a Vizsgálóbizottság nem megfelelően értékelt a helyzetet: egyrészt az EK az egészségügyvédelem magas szintjének elérésére törekszik a hormonok használatából származó kockázatokkal kapcsolatban, másrészt nem vette kellően figyelembe a kérdéses hormonokból eredő kockázatokkal összefüggő tudományos bizonyítékokat, harmadrészt az EK az elővigyázatosság elvét alkalmazva járt el.⁴⁰⁸ Az EK érvelésének egyik lényeges pontját utóbbi jelentette, mert az intézkedés indokolására az elővigyázatosságra támaszkodott: ez volt az, ami igazolta a marhából készült termékek importjára bevezetett tilalmat. Az elővigyázatosság elve befolyásolta a kockázatok értékelését, mivel tudományos bizonytalanság állt fenn a hormonok biztonságáról.⁴⁰⁹ Az EK intézkedései a marha hormonokra nézve így tulajdonképpen elővigyázatos lépés volt, az elővigyázatosság elvének megfelelően.⁴¹⁰ Álláspontja szerint az elővigyázatosság elve „a nemzetközi szokásjog általános szabálya, vagy legalábbis egy általános jogelv, ami nemcsak a kockázatok kezelésére, de azok értékelésére is vonatkozik.”⁴¹¹ Ebből kifolyólag, az elővigyázatosság elve felülírja az SPS Egyezmény releváns rendelkezéseinek alkalmazását.⁴¹² Az EK érvelését arra alapította, hogy a felek között a nemzetközi jog bármely releváns szabálya alkalmazandó a szerződések értelmezése során.⁴¹³ Mivel a hivatkozott rendelkezések nem írják elő, hogy milyen típusúnak kell lennie a kockázateértékelésnek, hanem csak meghatározzák a figyelembe veendő

⁴⁰⁴ Ld. az egyezmény 2-3. és 5. cikkeit

⁴⁰⁵ Technical Barriers to Trade

⁴⁰⁶ WTO, AB, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (1998) i.m. 1. p. 1.§

⁴⁰⁷ WTO, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by the United States, 1997, WT/DS26/R/USA, 227, 9.1. § és WTO, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by Canada, 1997, WT/DS48/R/CAN, 257. p. 9.1. §

⁴⁰⁸ WTO, AB, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) i. m. 6. p. 13.§

⁴⁰⁹ KAZHADAN, Daniel: *Precautionary Pulp: Pulp Mills and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle*, Ecology Law Quartely, Vol. 38, No. 2, 2011, 537. p.

⁴¹⁰ STEWART, Terence P – JOHANSON, David S.: *The WTO Beef Hormone Dispute: An Analysis of the Appellate Body Decision*, U. C. Savis Journal of International Law and Policy, Vol 5., No. 2., 1999, 230. p.

⁴¹¹ WTO, AB, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) 7. p. 16.§

⁴¹² Uo. 7. p. 16.§

⁴¹³ HUGHES, Layla: *Limiting the Jurisdiction of Dispute Settlement Panels: the WTO Appellate Body Beef Hormone Decision*, Georgetown International Environmental Law Review, Vol. 10, No. 3, 1998, 931. p.

tényezőket, így a rendelkezések nem gátolják meg a tagállamokat, hogy óvatosan járjanak el akkor, amikor tudományos bizonytalanság áll fenn, az elővigyázatosság elvét alkalmazva.⁴¹⁴

Az USA viszont elutasította azt a nézetet, hogy az elővigyázatosság elve a nemzetközi szokásjog része lenne, és azt inkább „elővigyázatos megközelítésként” jellemezte, aminek tartalma kontextustól függően változik.⁴¹⁵ Az elővigyázatosság mint „megközelítés” mellett Kanada is egyetértését fejezte ki, és az elővigyázatosságot a nemzetközi jog feltörekvőben lévő elvének nevezte, ami nem kizárt, hogy a jövőben az ICJ Statútuma szerinti „művelt nemzetek által elismert általános jogelvvé” kristályosodhat majd.⁴¹⁶ A panaszos felek szerint az EK az intézkedések elfogadása előtt nem olyan módon mérte fel a kockázatokat, ahogyan azt az egyezmény megkövetelte: az intézkedéseknek tudományos elveken és kockázatértékelésen kell alapulnia. Ezért véleményük szerint az intézkedések elegendő tudományos bizonyíték hiányában nem voltak fenntarthatóak.⁴¹⁷ Az USA érvelése szerint az elővigyázatosság elve nem keletkeztet kockázatértékelést, és egy elv nem képes elegendő bizonyítékot teremteni ott, ahol az nem létezik.⁴¹⁸

A Fellebbezési Testület végül egyetértését fejezte ki az amerikai és kanadai állásponttal, és megállapította, hogy az EK tudományos bizonyítékai elégtelenek bizonyultak az importtilalom igazolására, így inkább arra kötelezte a feleket, hogy magatartásukat az SPS Egyezményben lefektetett kockázatkezelésre vonatkozó kritériumokra alapítsa. Az államok jogosultak az egyoldalú megszorításokra addig, ameddig az tudományosan igazolt, azonban, ha nincs tudományos bizonyíték, az importtilalom alapja nem lehet a tudomány.⁴¹⁹

A Fellebbezési Testület szerint az elővigyázatosság nem bírálja felül az SPS egyezmény rendelkezéseit,⁴²⁰ azaz nem igazolja az olyan intézkedések meghozatalát, melyek egyébként inkonzisztensek a tagállamok egyezményben lefektetett kötelezettségeivel. Azt viszont nem tagadta, hogy az SPS egyezmény tükrözi az elővigyázatosság elvét (Preambulum, 3.3. és 5.7 cikk). Ezek elismerik a tagállamok jogát a saját, megfelelő szintű egészségügyi védelem felállításához, ami magasabb is lehet, mint amire a már létező iránymutatások, ajánlások, valamint szabályok utalnak. A felelősségtudatos kormányok gyakran óvatosságból, a megelőzést szem előtt tartva járnak el olyan esetekben, amikor visszafordíthatatlan kár kockázata fenyeget. Azonban Testület kimondta, hogy az elővigyázatosság elve nyilvánvaló és

⁴¹⁴ WTO, AB, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) i.m. 7. p. 16.§

⁴¹⁵ Uo. 17. p. 43.§

⁴¹⁶ Uo. 22. p. 60.§

⁴¹⁷ Uo. 17. p. 43.§

⁴¹⁸ Uo. 17. p. 43.§

⁴¹⁹ KISS – SHELTON (2007) i.m. 249. p.

⁴²⁰ WTO, AB, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) i.m. 46. p. 125.§

egyértelmű szöveg hiányában nem mentesíti, hogy a szerződés értelmezésének szokásos elveit (pl. nemzetközi szokásjogot) alkalmazza az SPS Egyezmény rendelkezéseinek értelmezése során. A Testület itt utalt a Bős-Nagymaros ügyre is, melyben az ICJ elutasította az elővigyázatosság elvének alkalmazását mint olyat, ami felülírja a nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettségek teljesítését.⁴²¹ A Testület tehát ez esetben az ICJ-hez hasonlóan járt el.

4.3 Jelentősége

A döntés jelentősége az elővigyázatosság elvének alkalmazásában és értelmezésében nyilvánul meg. Az elv státusza vita tárgya a nemzetközi jogban. Míg vannak, akik szerint az elv a nemzetközi szokásjog általános jogelve, addig mások ezt nem ismerik el. A Testület döntését azzal indokolta, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a tagállamok széleskörben elismerik-e az elővigyázatosság nemzetközi szokásjogi státuszát. A Fellebbezési Testület „szükségtelennek” és „meggondolatlanak” vélte, hogy állást foglaljon egy ilyen jellegű „fontos” és „absztrakt” kérdésben.⁴²²

A marha hormonok ügyben, akárcsak a Bős-Nagymaros ítéletben, az elővigyázatosságra való hivatkozás sikertelennek bizonyult: a Fellebbezési Testület sem ismerte el hivatalosan az elővigyázatosság elvének szokásjogi státuszát vagy mint általános jogelvet és tartalmának részletes kibontására sem vállalkozott. Véleményem szerint ez sajnálatos, mert a Fellebbezési Testület elszalasztotta a lehetőséget, hogy a jogirodalomban is megosztó elv progresszív fejlődéséhez hozzájáruljon. Természetesen érthető a kérdés óvatos megközelítése, bár szerintem engedhetett volna magának egy kis teret az értelmezésre.

5. Óriás lapos halak ügy (1998)

5.1 Az ügy háttere

Az ICJ 1998-ban hozott ítéletet Spanyolország és Kanada között felmerült halászattal kapcsolatos joghatóság ügyében. 1995-ben Spanyolország eljárást kezdeményezett Kanada ellen, miután a nyílt tengeren egy spanyol halászhajó (Estai) fedélzetére kanadai járőrhajó lépett. A spanyol felségjelzésű hajót a kanadai járőrhajó üldözőbe vette, majd Kanada partjától kb. 230 tengeri mérföldre elfogta. A kanadai hatóságok a spanyol hajót és kapitányát egy kanadai kikötőbe szállították, ahol a hajó által fogott halak egy részét elkobozták. A hajót aztán

⁴²¹ Uo. 46. p. 123.§

⁴²² Uo. 45. p. 123.§

lefoglalták és kapitányát letartóztatták a Kanadai partmenti halászat védelméről szóló törvény (Coastal Fisheries Protection Act 1994) és annak módosításainak megsértésének vádjával.⁴²³ A vádak között szerepelt a grönlandi laposhal illegális halászata is. A kanadai törvény, illetve annak végrehajtását szorgalmazó módosítások bizonyos halakat – pl. a grönlandi laposhal – olyan határmenti halállománynak minősítettek, melyek veszélynek kitettek. A kanadai törvény a további pusztulás elkerülését célozta bizonyos megőrzési és menedzsmenti intézkedéseken keresztül.

5.2 Felek álláspontja

Spanyolország jogszerűtlennek tartotta Kanada magatartását, hangsúlyozva, hogy Kanada jogellenes cselekményt követett el. Érvelésében kifejtette, hogy a kanadai intézkedéseket nem indokolta a halak megőrzésére irányuló aggodalom, mivel az esemény 200 tengeri mérföldes övezeten kívül történt.⁴²⁴ A spanyol fél szerint Kanada megsértette a nemzetközi jog nyílt tengeren való hajózás és halászat szabadságának elvét, továbbá nem tartotta tiszteletben a lobogó szerinti állam kizárólagos joghatóságának jogát sem. Spanyolország hangsúlyozta Kanada joghatóságának hiányát, valamint a vitás törvényének a harmadik államokra vonatkozó rendelkezéseit is.

Kanada szerint a jogvita a halállományok menedzsmentjével és megőrzésével volt kapcsolatos, olyan hajókra nézve melyek a NAFO (Northwest Atlantic Fisheries Organization) által szabályozott területen halásztak.⁴²⁵ A fentiekből következik, hogy a felek között a jogvita tárgyában nem mutatkozott nagy egyetértés. Az ICJ így először a jogvita tárgyát azonosította: a központi kérdés az volt, hogy Kanada megsértette-e Spanyolország nemzetközi jog szerinti jogait.⁴²⁶

5.3 A felek kérelme

Spanyolország kérte az ICJ-től, hogy állapítsa meg, hogy a) a kanadai szabályozás, ami joghatóságot kívánt gyakorolni a nyílt tengeren, a kanadai gazdasági övezeten kívül közlekedő külföldi lobogóval ellátott hajók felett, ellentétes a nemzetközi joggal; b) Kanadát tiltsa el az ilyen cselekmények megismétlődésétől, és kötelezze jóvátételre; c) a nyílt tengeren való

⁴²³ 10. Fisheries Jurisdiction Case (Spain v. Canada) (Judgment) 1998, 15. p. 19.§

⁴²⁴ Uo. 15. p. 19.§

⁴²⁵ Uo. 18. p. 23.§

⁴²⁶ Uo. 22. p. 35.§

fedélzetre lépés és az eszközölt intézkedések sértik a nemzetközi jogot.⁴²⁷ Kanada kérte az ICJ joghatóságának hiányának megállapítását.⁴²⁸

5.4 A joghatóság kérdése

Mielőtt az ICJ az ügy érdemi tárgyalását megkezdte volna, először a joghatóság kérdéséről kellett döntenie. Az ügy egyébként ennél a pontnál meg is állt.

Ahogy az említésre került, Kanada vitatta az ICJ joghatóságát. Spanyolország szerint az államok elfogadták az ICJ kötelező joghatóságát, Kanada viszont hangsúlyozta, hogy az ő esetében ezt fenntartással tette, ami így kizárja az ICJ joghatóságát.⁴²⁹ A fenntartás kizár minden olyan jogvitát, ami a kanadai halállomány védelmét érinti. E szerint az ICJ joghatóságot gyakorolhat minden jogvita felett, kivéve azokat, melyek a NAFO által szabályozott területen Kanada védelmi és gazdálkodási intézkedéseivel kapcsolatosak.⁴³⁰ A fenntartás a vitában megjelenő törvény integritását volt hivatott oltalmazni. Viszont Spanyolország úgy látta, hogy az ügy nem tartozott a fenntartás által meghatározott körbe.⁴³¹ E mellett több érvet is felhozott, pl., hogy a „megőrzés és menedzsment intézkedések” kifejezést a nemzetközi jognak megfelelően kell értelmezni. Spanyolország szerint a nemzetközi jogban a parti állam kétféle intézkedést tehet, amit „megőrzés és menedzsment intézkedéseknek” lehet tekinteni: i) amik a kizárólagos gazdasági övezettel kapcsolatosak; ii) amik előbbi zónán kívüli területekre vonatkoznak olyan mértékben, amennyire azok nemzetközi egyezményből származnak vagy hontalan hajókra irányulnak. Minden intézkedés, ami előbbieknél nem felel meg, jogellenes cselekményeknek minősülnek.⁴³² Kanada azonban hangsúlyozta az „intézkedések” szó tág értelmezését: egy generikus kifejezés, így a „megőrzés és menedzsment intézkedések” minden tengeri élő erőforrásokkal kapcsolatos intézkedést lefednek.⁴³³

A kérdésben az ICJ végül Kanada mellett foglalt állást, így kimondta, hogy egy nemzetközi jogi eszközt a nemzetközi jognak megfelelően kell értelmezni.⁴³⁴ „A megőrzés és menedzsment intézkedések” kifejezést úgy kell értelmezni, ahogyan az a nemzetközi jog

⁴²⁷ Uo. 9. p. 10.§

⁴²⁸ Uo. 10. p. 12.§

⁴²⁹ Uo. 22. p. 36.§

⁴³⁰ Uo. 29. p. 60.§

⁴³¹ Uo. 29. p. 61.§

⁴³² Uo. 31. p. 64.§

⁴³³ Uo. 32. p. 65.§

⁴³⁴ Uo. 32. p. 67.§

szerint a fenntartásban használatra kerül.⁴³⁵ A nemzetközi jog alapján ahhoz, hogy egy intézkedés megfeleljen a használt kifejezésnek, elegendő, hogy célja az élő erőforrások megőrzése és menedzsmentje, továbbá hogy e célból különböző technikai követelményeknek felel meg. A kanadai jogszabály célja bizonyos halászat megtiltása volt. Az ICJ végül megállapította, hogy a jogszabályban használt kifejezés megfelel a nemzetközi jogban általánosan alkalmazott kifejezésnek, ami a fenntartásban is alkalmazásra került.⁴³⁶ A joghatósággal kapcsolatban az ICJ hangsúlyozta, hogy az azt elfogadó nyilatkozatokat olyan módon kell értelmezni, ami összhangban van a szöveg „természetes és észszerű” olvasatával, figyelembe véve a nyilatkozó szándékát.⁴³⁷ Megállapította továbbá, hogy a kanadai jogszabály által engedélyezett erőszak alkalmazása a megőrzés és menedzsment intézkedések érvényesítésének általános értelmezése alá tartozik, ami belesik Kanada fenntartásába.⁴³⁸ Következésképpen elutasította Spanyolország értelmezését. Ezt követően megállapította joghatóságának hiányát.⁴³⁹ A kérdés, hogy Kanada cselekménye jogellenes volt-e a nemzetközi jog szerint azért nem került előtérbe, mert az egyrészt irreleváns volt a fenntartás értelmezésére nézve, másrészt az ügy érdemben való tárgyalására tartozott.⁴⁴⁰

5.5. Jelentősége

Bár az ügy megállt a joghatóság problémájánál, mégis relevanciával bír nemzetközi környezetvédelmi jogi aspektusból, a természetvédelmi intézkedések értelmezésével összefüggésben. A joghatósági vita központi kérdése lényegében az volt, hogy vajon Kanada magatartását, azaz a hajó és a kifogott halak lefoglalását, illetve a kapitány őrizetbe vételét lehet-e „megőrzés és menedzsment” intézkedésnek nevezni. Spanyolország szerint a kanadai fenntartást nem lehetett eljárási akadályként kezelni, mivel az csak a megőrzéssel kapcsolatos intézkedésekre vonatkozott és nem Kanada nyílt tengeren való cselekvési szabadságára. Viszont Kanada szerint az intézkedésekbe tartozik minden megőrző és menedzsment intézkedés, földrajzi elhelyezkedésre tekintet nélkül. Bedjaoui bíró megjegyzi, hogy míg Kanada a kifejezés technikai, illetve általános jelentését tartotta szem előtt, addig

⁴³⁵ Uo. 33. p. 69.§

⁴³⁶ Uo. 35. p. 73.§

⁴³⁷ Uo. 36. p. 76.§

⁴³⁸ Uo. 38. p. 84.§

⁴³⁹ Uo. 39. p. 87.§

⁴⁴⁰ DE LA FAYETTE, Louise: *The Fisheries Jurisdiction Case (Spain v. Canada) Judgment on Jurisdiction of 4 December 1998*, *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 48, No. 3, 1999, 671. p.

Spanyolország a nemzetközi jog szerinti jelentését firtatta.⁴⁴¹ Weeramantry szerint az ügy arra utal, hogy amikor jogi eszközökben a jelen jogvita tárgyához hasonló fogalom jelenik meg, akkor az adott kifejezésnek a joggal konzisztens definíciót szükséges adni. Bizonyos kifejezések a tudományos és környezetvédelmi folyóiratokban más jelentéstartalmakkal is bírhatnak, de amikor jogi dokumentumról van szó, akkor csakis a jognak megfelelő jelentésük lehet.⁴⁴² Az ügyben az ICJ mégis inkább technikai jellegű megközelítéssel élt. Az ICJ az ügyben definiált „megőrzés és menedzsment” fogalma a környezetvédelmi standardok megállapítását is magában foglalja. A definíció alapján a nemzetközi jog szerint akkor lehet egy intézkedést „megőrzés és menedzsment intézkedésnek” nevezni, ha annak célja az élő erőforrások megőrzése és kezelése, továbbá megfelel különböző technikai követelményeknek, így a nemzetközi jog a megőrzés és menedzsment intézkedéseket tényszerű és tudományos kritériumra való utalással karakterizálja.⁴⁴³ Ebből következhet, hogyha a belső jogban egy technikai természetű standardot állapítanak meg a tengeri erőforrások megóvása céljából, akkor az megfelel az általános nemzetközi jog szerinti „megőrzés és menedzsment intézkedéseknek” akkor is, ha az esetlegesen megsérti a nemzetközi jogot.⁴⁴⁴

6. A garnélarák-teknős ügy (1998)

6.1 A jogvita háttere

A jogirodalomban mérföldkőként is számontartott ügy⁴⁴⁵ háttere import tilalommal és a tengeri teknősök megőrzésével volt kapcsolatos. A tengeri teknősök élőhelyét és életét az emberi tevékenység nagyban veszélyezteti. A tengeri teknősök keresettek a húsup, páncéljuk és a tojásuk miatt, de közvetetten is áldozatul esnek a garnélarákot halászó hajóknak.

Az USA 1973-ban létrehozott egy jogszabályt (Endangered Species Act of 1973) bizonyos veszélyeztetett fajok védelme céljából. Ez a jogszabály tartalmazott egy listát, amiben öt veszélyeztetett tengeri teknős fajta is szerepelt. Ezeknek a CITES⁴⁴⁶ által is védett teknős

⁴⁴¹ ICJ, Fisheries Jurisdiction, Dissenting Opinion of Judge Bedjaoui 1998, 91. p.

⁴⁴² ICJ, Fisheries Jurisdiction, Dissenting Opinion of Vice-President Weeramantry 1998, 78. p.

⁴⁴³ ICJ, Fisheries Jurisdiction, Judgment, 1998, 33. p. 69.§

⁴⁴⁴ SHIGETA, Yasuhiro: *International Judicial Control of Environmental Protection: Standard Setting, Compliance Control, and the Development of International Environmental Law by the International Judiciary*, Kulwer Law International BV, the Netherlands, United Kingdom, 2010, 48. p.

⁴⁴⁵ CALSTER, Geert van – PRÉVOST, Denise: *Research Handbook on Environment, Health and the WTO*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 2013, xix

⁴⁴⁶ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, 1973, Magyarországon kihirdette: a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló, az 1986. évi 15. törvényerejű rendelet

fajtnak a megóvására az USA a halászatra nézve szabályozást vezetett be, először csak azokon a területeken, ahol a garnélarákkalalászat miatt a tengeri teknősök jelentős pusztulása következett be. Később ezt kiterjesztette minden területre, ahol a garnélarákok vonóhálós halászata tengeri teknősöket is érinthetett.⁴⁴⁷ A szabályozás megkövetelte az amerikai garnélarák halászhajóktól, hogy teknősök kizárására alkalmas eszközöket (Turtle Excluder Devices, TED) használjanak olyan a helyeken, ahol magas a tengeri teknősök előfordulása.

Később az USA tovább ment, és a kereskedelemre is követelményeket fogalmazott meg: egy 1989-ben hatályba lépő szabályozás megtiltotta az olyan garnélarákok importját, melyeket a tengeri teknősökre hátrányos hatást kifejtő kereskedelmi halászati technológiával fogtak.⁴⁴⁸

A szabály alól kivételt jelentettek a tanúsítvánnyal rendelkező államok. Az USA kétféle tanúsítvány meglétét tette kötelezővé. Az USA egyrészt tanúsítványt adott azoknak az államoknak, melyek halászati környezete a garnélarák halászata során nem jelentett veszélyt a teknősökre (pl. a joghatóságon belüli területen nem voltak fellelhetők a jogszabályban felsorolt teknősfajták).⁴⁴⁹ Másrészt, tanúsítványt szerezhetek azok a halászattal foglalkozó országok, melyek szabályozása hasonló volt az USA szabályozásához és a teknősök nem szándékos halászatának aránya hasonló volt az USA adataihoz.⁴⁵⁰ Ez azt jelentette, hogy minden olyan országnak az USA szabályozáshoz hasonló követelményeket kellett bevezetnie a halászáira nézve, ha i) joghatósága alá tartozó területén a listában szereplő tengeri teknős fajták megtalálhatók voltak; és ii) garnélarákok halászatával foglalkozott. A szabályozás szerint minden, USA-ba importált ráknak rendelkeznie kellett egy exportáló nyilatkozattal. Ez a nyilatkozat bizonyította, hogy a garnélarákot tanúsítvánnyal rendelkező országban, vagy olyan követelményeknek megfelelően halászták, ami nem érinti negatívan a tengeri teknősöket.⁴⁵¹ Utóbbi egyfajta kivételt jelentett a tanúsítványok megszerzése alól. 1996-ban az USA Nemzetközi Kereskedelmi Bírósága kimondta, hogy a tanúsítvánnyal nem rendelkező országokból csak olyan garnélarák importálható, amit olyan manuális módszerekkel halásztak, amik nem okoztak sérelmet a tengeri teknősöknek.⁴⁵² Azonban a gyakorlatban a tanúsítvánnyal nem rendelkező országok számára az import tilalom alóli kivétel elérhetetlen volt. A garnélarákok importjával a tanúsítvány nélküli országok így erős nehézségekbe ütköztek.

⁴⁴⁷ Appellate Body Reports, United States-Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, WTO Doc. WT/DS58/AB/R, (6 November 1998), 2. p., 2.§

⁴⁴⁸ Uo., 2. p. 2.§

⁴⁴⁹ Uo., 3. p. 3.§

⁴⁵⁰ Uo., 3. p. 4.§

⁴⁵¹ Uo., 3. p. 5.§

⁴⁵² Uo., 4. p. 5.§

Az USA kereskedelmi korlátozását több ország is sérelmesnek tartotta. 1997-ben India, Malajzia, Pakisztán és Tájföld közös panasszal éltek az USA import szabályai ellen.

Az USA jogszerűnek vélt magatartásának alátámasztásához a GATT 1994 XX. cikkének b) és g) pontjaira hivatkozott. Ahogyan az már korábban említésre és ismertetésre került, ezek a cikkek kivételeket fogalmaztak meg a WTO kereskedelmi szabályai alól. A b) pont az emberi, állati, és növényi egészség, megóvása érdekében ad lehetőséget tagállami intézkedések kimentésére, míg a g) pont a kimerülés veszélyével fenyegető természeti erőforrások megőrzése céljából engedi a tagállamoknak, hogy korlátozó intézkedéseket hozzanak. Az USA a XX. cikk elején megjelenő, a cikkel való visszaélés, illetve az indokolatlan hátrányos megkülönböztetés tilalmát magában foglaló általános szabályt is kielégítettnek találta, mivel véleménye szerint az amerikai jogszabály észszerűen tett különbséget az államok között, aminek alapja a tengeri teknősökre gyakorolt kockázat képezte.⁴⁵³ Kifejtette továbbá, hogy figyelembe kell venni azt a helyzetet, amikor az országok közötti megkülönböztetés az a XX. cikkben szereplő célok megvalósítása érdekében történik. Ha azok kapcsolatban állnak egymással, akkor az intézkedésre nem lehet a XX. cikkel való visszaéléseként tekinteni. Tehát az USA szerint intézkedései a GATT XX. cikk által támasztott kétlépcsős követelményeknek teljesen megfeleltek, hiszen azok i) célja a tengeri teknősök védelme volt; és ii) szükségesek voltak a tengeri teknősök életének és egészségének megőrzése érdekében. A szükségességet két okkal magyarázta: egyrészt a tengeri teknősök mindegyik fajtát a kihalás fenyegeti, másrészt más intézkedések és eszközök nem voltak elegendőek a tengeri teknősök kihalástól való megóvásához.⁴⁵⁴

A panaszosok véleménye szerint az USA intézkedései nem feleltek meg a XX. cikk követelményeinek, különösen, ami a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozott.⁴⁵⁵ Hangsúlyozták, hogy a XX. cikk bevezetőjének a célja a visszaélések megakadályozása.⁴⁵⁶ A XX. cikkben megjelenő kivételek alkalmazása nem lehet a tagállamok jogainak „legyőzésére” használni.⁴⁵⁷ Az USA nem kezdeményezett tárgyalásokat még az import tilalom bevezetése előtt, így nem tanúsított együttműködést egy közös megoldás elérése érdekében. Itt hivatkoztak nemcsak a GATT és a WTO szabályaira, de a Riói Nyilatkozat 12. elvére is, mely előírja az államok számára az együttműködést „egy támogató és nyitott nemzetközi gazdasági rendszer elősegítésében, ami valamennyi országban gazdasági növekedéshez és fenntartható fejlődéshez

⁴⁵³ Uo. 9. p. 20.§

⁴⁵⁴ Uo. 12. p. 28.§

⁴⁵⁵ Uo. 13. p. 34.§

⁴⁵⁶ Uo. 14. p. 36.§

⁴⁵⁷ Uo. 15. p. 37.§

vezethet, annak érdekében, hogy jobban lehessen megoldani a környezetromlás problémáit.” A panaszosok szerint az USA az exportáló országok között elfogadhatatlan módon tett különbséget, így például bizonyos országok több időt kaptak, mint mások a rákhalászat módjának megváltoztatására.⁴⁵⁸

6.2 A döntés

A Vizsgálóbizottság végül megállapította, hogy az USA import tilalma nem felelt meg a WTO szabályainak, így a GATT XX. cikk kivételei nem alkalmazhatók. A Fellebbezési Testület is hasonló eredményre jutott, bár jelentésében elismerte, hogy az államoknak joga van a környezet megóvásának céljából intézkedéseket eszközölni.

A Testület a GATT XX. cikkének jogszerűen való alkalmazásának megállapításához kétlépcsős tesztet alkalmazott. A Vizsgálóbizottság logikájával ellentétben a Testület először azt vizsgálta, hogy az USA intézkedése a XX. cikk g) pontjával kapcsolatos volt-e. Másodszor górcső alá vette, hogy a XX. cikk bevezetőjében megjelenő feltétel megvalósult-e, azaz a XX. cikk nem olyan módon került-e alkalmazásra, ami indokolatlan megkülönböztetést vagy rejtett korlátozást jelentett a nemzetközi kereskedelemre.⁴⁵⁹

A XX. cikk g) pontjának vizsgálata során a Testület segítségül hívta a nemzetközi környezetvédelmi jog szabályait is. Több kérdés is felmerült, mint az, hogy a „természetes erőforrások” közé mi tartozik. Ennek megválaszolása során kimondta, hogy a GATT szabályai a környezetvédelmi és megőrzési aggodalmak fényében értelmezendő,⁴⁶⁰ ami a szerződések evolutív értelmezésének alkalmazását jelenti. Ezt az ICJ a Bős-Nagymaros ügyben mondta ki,⁴⁶¹ bár a Testület *expressis verbis* nem hivatkozott az ítéletre. A Testület utalt arra is, hogy a WTO szabályai elismerik a környezetvédelmet mint a nemzeti és nemzetközi politika részét. A WTO-t létrehozó egyezmény kifejezetten elismeri a fenntartható fejlődés elvét: a Testület az ügyben ennek szem előtt tartásával értelmezte a GATT XX. cikkének g) pontját.⁴⁶² Lábjegyzetben hivatkozott az ICJ egyik döntésére is, mely szerint a szerződések értelmezésére hatással van a jog fejlődése, és a nemzetközi eszközöket az értelmezés időpontjában fennálló egész jogrendszer keretében kell értelmezni és alkalmazni.⁴⁶³ Előbbi alapján megállapította,

⁴⁵⁸ Uo. 16. p. 42.§

⁴⁵⁹ Uo. 43-44. p. 117-119.§

⁴⁶⁰ Uo. 48. p. 129.§

⁴⁶¹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i.m. 64. p. 112.§

⁴⁶² WTO, AB, Shrimp and Turtles (1998) i.m. 48. p. 129.§

⁴⁶³ Uo. 48. p. Ld: ICJ, 2. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia Notwithstanding Security Council Resolution 276, (1970), (Advisory Opinion) 1971, 19. p. 53.§

hogy a GATT XX. cikkének g) pontja sem statikus. Utalva különböző nemzetközi környezetvédelmi egyezményekre és nyilatkozatokra,⁴⁶⁴ arra a következtetésre jutott, hogy a természetes erőforrások magukban foglalják az élő és élettelen erőforrásokat egyaránt.⁴⁶⁵ Kérdésként merült fel továbbá, hogy a tengeri teknősök a kimerülés veszélyével fenyegető természeti erőforrásoknak minősülnek-e vagy sem. Ennek vizsgálata során a Testület a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezményre (CITES) is utalt, ami az összes teknősfajtát a kihalással fenyegetett állatok közé sorolja. A Testület végül a fentiek alapján kimondta, hogy a teknősök kimeríthető természetes erőforrások.⁴⁶⁶ Ezt követően megállapította, hogy bár az USA tengeri teknősök védelmét célzó kereskedelmi korlátozásai megfeleltek a GATT XX. cikk g) pontjában foglalt kivételnek, azonban ugyanennek a cikknek az általános feltételeinek nem sikerült eleget tennie.⁴⁶⁷ Az USA tehát a jogvitából végül vesztesként került ki, mert intézkedései nem feleltek meg a diszkrimináció tilalmának. Az amerikai jogszabály gyakorlatilag megtiltotta a garnélarák importját olyan országokból, ahol ugyanolyan, teknősöket védő módszereket alkalmaztak, mint az USA-ban, azért, mert azok nem rendelkeztek tanúsítvánnyal. Mi több, az USA előnyben is részesített bizonyos országokat, így pl. egyes tagállamoknak a teknősöket kímélő halászati módszerek alkalmazásának megkezdéséhez biztosított hosszabb átmeneti időszakot. Ezekben az előnyökben a panaszos felek, azaz India, Malajzia, Pakisztán és Tájföld nem részesült. Előbbieknek igazat adva a Testület hangsúlyozta, hogy az USA elmulasztott tárgyalni a tilalommal érintett országokkal még a jogszabály hatálybalépése előtt. A tárgyalások lehetőséget adhattak volna a tengeri teknősök védelméről kialakított egyetértésre, amit szerződéssel is megerősíthettek volna.⁴⁶⁸ A veszélyeztetett fajok védelmében eszközölt intézkedések (amit az USA is hozott) megköveteli az együttműködést azon államok között, melyek területén a teknősök keresztülhaladnak. A Testület hivatkozott nemcsak a WTO rendelkezésire, de a Riói Nyilatkozat 12. elvére is, hangsúlyozva, hogy „a határokon áterjedő vagy globális környezeti problémákkal foglalkozó környezeti intézkedéseknek – amennyire lehetséges – nemzetközi egyetértésen kell alapulniuk.”⁴⁶⁹ Ezzel egyetemben számos nemzetközi környezetvédelmi egyezményre is támaszkodott a Testület.⁴⁷⁰ Előbbiekre

⁴⁶⁴ Pl. Tengerjogi Egyezmény 1982, Biológiai sokféleségről szóló egyezmény 1992, Riói Nyilatkozat a Környezet és Fejlődésről 1992

⁴⁶⁵ Uo. 48. p. 130.§

⁴⁶⁶ Uo. 51. p. 134.§

⁴⁶⁷ Uo. 76. p. 187.§

⁴⁶⁸ Uo. 65. p. 166.§

⁴⁶⁹ Uo. 67. p. 168.§

⁴⁷⁰ Pl. Convention on Biological Diversity 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről; Conservation of Migratory Species of Wild Animals 1979,

tekintettel, a Testület jelentésében javasolta, hogy az USA a jogszerűtlenségeket küszöbölje ki és tegyen a kötelezettségeivel összhangban álló intézkedéseket.⁴⁷¹

6.3 Jelentősége

Ahogy azt már korábban érintettük, a garnélarák-teknős előtti ügyek környezetvédelmi szempontból nézve csalódásnak minősültek, és egyben táplálták a nézetet, miszerint a WTO nem környezetbarát, mert a jogviták eldöntése során a környezetvédelem háttérbe szorulni látszott a kereskedelmi jog javára.⁴⁷² Úgy gondolom, hogy ezek az ügyek mind hozzájárultak a garnélarák-teknős ügyben megfigyelhető változáshoz, melyben a WTO már egy „zöldebb” fordulatot vett. A Fellebbezési Testület rendkívül nyitott volt az ügy környezetvédelmi tényezőire. Előbbire utal a tény, hogy a Testület az ügyben számos nemzetközi környezetvédelmi eszközre hivatkozott, hogy a GATT értelmezésével kapcsolatos döntését alátámassza. Ezzel a Testület a WTO környezetvédelem iránti pozitív hozzáállását is próbálta igazolni, tekintve hajlandóságát a környezetvédelmi megfontolások kereskedelmi jogba való integrálására.⁴⁷³

7. A kékúszójú tonhal ügy (2000)

7.1 Az ügy előzménye

A jogvita Japán, Ausztrália és Új-Zéland között merült fel a 90-es évek végén a kékúszójú tonhal halászatával kapcsolatban. A halászattal összefüggő jogviták a tengeri államok között igen régre nyúlik vissza, azonban a viták száma az elmúlt évszázadban megnövekedett, melynek oka visszavezethető a tengeri erőforrások csökkenésére.⁴⁷⁴ Előbbi miatt a tengeri erőforrások megőrzése, illetve az ezekkel való gazdálkodás kiemelt fontossággal rendelkezik. Az úgynevezett kékúszójú tonhal körüli jogvita is főként előbbieik mentén alakult ki.

A kékúszójú tonhal a legnagyobb tonhalfajta, a halak átlagosan két méter hosszúra nőnek, súlyuk a 200 kg-ot is elérheti.⁴⁷⁵ Közel 40-50 évig élnek, de csak 4-8 éves korukra válnak

Magyarországon kihirdette: 1986. évi 6. törvényerejű rendelet a Bonnban, az 1979. évi június hó 23. napján kelt, a vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló egyezmény kihirdetéséről

⁴⁷¹ WTO, AB, Shrimp and Turtles (1998) i.m. 76. p. 188.§

⁴⁷² TRIGGS (2002) i.m. 59. p.

⁴⁷³ STEPHENS (2006) i.m. 263. p.

⁴⁷⁴ SCHIFFMAN, Howard S.: *The Southern Bluefin Tuna Case: ITLOS Hears Its First Fishery Dispute*, Journal of International Wildlife Law and Policy Vol. 2 No. 3., 1999, 318. p.

⁴⁷⁵ JINFENG, Zhou - SHUYA, HUANG - Wong, Linda - RECIO-BLANCO, Xiao: *Bluefin Tuna: Critically Endangered Species or "World Gourmet"?* Environmental Law Institute, 2017

ivaréretté, ami a hosszútávon vándorló tonhalállományt⁴⁷⁶ sebezhetővé teszi. A fiatal egyedek elpusztulása tehát komoly problémát jelent. A még növésben lévő tonhalak folyamatos halászata miatt a tengeri ökoszisztéma fenyegetetté vált: az elmúlt 80 évben a kékúszójú tonhal túlzott mértékű halászata a halállományban komoly csökkenést idézett elő. Az 1980-as évekre a felnőtt populációk száma az 1960-as szint 23-30%-ára csökkent.⁴⁷⁷ A tonhal a japán sashimi piacon kifejezetten közkedvelt és drága, nem véletlenül halásszák már az 1950-es évek óta.⁴⁷⁸ 1961-ben 81,605 tonna kékúszójú tonhalat fogtak ki, melyből 77,927 tonna Japánnak számolható el.⁴⁷⁹ A FAO 1996-as jelentése szerint Japán jelenti a tonhal termékek legnagyobb piacát, a nemzet fogyasztása meghaladja az 1 millió tonnát is. Ezek után nem meglepő, hogy a világ tonhal halászatának kb. harmadát Japán végzi.⁴⁸⁰ Az ágazattal Japán mellett főleg Ausztrália és Új-Zéland foglalkozik.⁴⁸¹ A gazdálkodást tekintve az egyik legnagyobb problémát a populáció körüli bizonytalanság adja, ami a jogvitában is központi kérdésként jelentkezett.⁴⁸²

A kékúszójú tonhal erős halászata az 1980-as évekre súlyos csökkenést idézett elő a tonhalállományban, így a populációk megőrzését és visszaépítését célzó intézkedéseket kellett bevezetni. 1982-ben Ausztrália, Új-Zéland és Japán nem hivatalosan elkezdtek kezelni a kékúszójú tonhal halászatát. 1985-ben a három állam közös döntéssel kvótát vezetett be, ez az úgynevezett „globális teljes megengedett fogás” (total allowable catch, TAC) a tonhal populáció visszaépítése érdekében.⁴⁸³ 1989-ben ezt a kvótát 11750 tonnában állapították meg, ami a következők szerint került elosztásra: 6065 tonnát Japán, 5265 tonnát Ausztrália, 420 tonnát pedig Új-Zéland foghatott ki.⁴⁸⁴ Azonban a korlátozás ellenére a tonhalállomány továbbra is csökkent. Mivel a kvótarendszer elégtelennek bizonyult, az államok 1993-ban létrehoztak egy szerződést a kékúszójú tonhal megőrzése céljából (Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna).⁴⁸⁵

eli.org/vibrant-environment-blog/bluefin-tuna-critically-endangered-species-or-%E2%80%9Cworld-gourmet%E2%80%9D (Letöltve 2020. 06. 12.)

⁴⁷⁶ Mivel hosszú távon vándorló fajról van szó, további nehézségeket jelent a fenntarthatóság a gazdálkodást tekintve. Ld.: FAO Report: The State of World Fisheries and Agriculture, 2020, 49. p.

⁴⁷⁷ Reports of Arbitral Awards, Southern Bluefin Tuna (New Zealand-Japan, Australia-Japan) 2000, 8. p. 22.§

⁴⁷⁸ Uo. 8.p. 22.§

⁴⁷⁹ STEPHENS, Tim: *The Limits of International Adjudication in International Environmental Law: Another perspective on the Southern Bluefin Tuna Case*, International Journal of Marine and Coastal Law, Vol. 19, No. 2, 180. p.

⁴⁸⁰ FAO Report: The State of World Fisheries and Agriculture, 1996, 17. p.

⁴⁸¹ Commission for the Conservation of Southern Bluefin Tuna

⁴⁸² SCHIFFMAN (1999) i. m. 318. p.

⁴⁸³ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 8. p. 22.§

⁴⁸⁴ Uo. 8. p. 22.§

⁴⁸⁵ Uo. 9. p. 23.§

7.2 Egyezmény a kékúszójú tonhal megőrzéséről (CCSBT)

Az 1993-ban létrehozott egyezmény célja a kékúszójú tonhal megfelelő gazdálkodáson keresztül történő megőrzése és optimális hasznosításának biztosítása.⁴⁸⁶ Az egyezményre a felek az UNCLOS - mint keretegyezmény - végrehajtásaként létrejött szerződésre tekintettek.⁴⁸⁷

A CCSBT elismeri, hogy a rögzített célok elérése érdekében szükséges az aláíró államok együttműködése. Az egyezmény a vitarendezésre nézve is megállapított szabályokat. A 16. cikk szerint, ha két vagy több részes fél között vita merül fel az egyezmény értelmezésével vagy végrehajtásával kapcsolatban, a feleknek a vitájukat békés úton kell rendezniük. Az egyezmény ezek közé sorolja a tárgyalást, a békéltetést, a közvetítést, a bírósági eljárást, és a választottbíróshoz fordulás lehetőségét, de bármilyen más, választásuknak megfelelő utat is.⁴⁸⁸ Abban az esetben, hogyha a felek nem tudják vitájukat megoldani, az ügyet az ICJ vagy választottbíróshoz el terjeszthetik minden vitás fél beleegyezésével. Megegyezés hiányában a felek továbbra is kötelesek a vita feloldását célzó lépéseket tenni, bármilyen békés út igénybevételével.⁴⁸⁹

Az egyezmény egyik legjelentősebb rendelkezése a kékúszójú tonhal megőrzésére felállított bizottság tekinthető. A Bizottság legfontosabb feladata a teljes megengedett fogások számának meghatározása.⁴⁹⁰ A feleknek szolgáltatnia kell minden, rendelkezésre álló tudományos információt, halászatot, és statisztikai adatot a Bizottság felé.⁴⁹¹ Az évente ülésző Bizottságban,⁴⁹² minden szerződéses félnek egy szavazata van,⁴⁹³ a döntéshez pedig egyhangúság szükséges.⁴⁹⁴ Ez végső soron azt eredményezi, hogy a kvóta és a nemzeti elosztás tekintetében kicsi az egyetértés, hiszen míg Japán a hangsúlyt elsődlegesen a kékúszójú tonhal optimális hasznosítására helyezi, addig Új-Zéland és Ausztrália a megőrzést tartja fontosnak.⁴⁹⁵ A jogvita gyökerét is lényegében előbbi nézetbeli különbségek adták.

Itt előre bocsátandó, hogy két eljárásra is sor került, először az ITLOS előtt - ami ideiglenes intézkedések elrendelésével zárult - majd egy évvel később az UNCLOS rendelkezéseinek megfelelően egy választottbíróshoz eljárással.

⁴⁸⁶ Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna 1993, 3. cikk

⁴⁸⁷ Southern Bluefin Tuna (New Zealand-Japan, Australia-Japan), Arbitral Award 2000, 14. 29.§

⁴⁸⁸ Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna, 1993, 16. cikk 1. pont

⁴⁸⁹ Uo. 16. cikk 2.

⁴⁹⁰ Uo. 8. cikk 3. a)

⁴⁹¹ Uo. 5. cikk

⁴⁹² Uo. 6. cikk 3.

⁴⁹³ Uo. 7. cikk

⁴⁹⁴ Uo. 7. cikk

⁴⁹⁵ SCHIFFMAN (1999) i. m. 322. p.

5.3. A jogvita háttere

A kékúszójú tonhal megőrzésére felállított Bizottság 1994-ben tartott első ülésén úgy döntött, hogy a teljes megengedett fogás számát az 1989-ben megállapodott szinten tartják, mivel a bizottságon belül nem sikerült konszenzust elérni a számokkal kapcsolatban.⁴⁹⁶ Ezt követően, egészen 2003-ig ez a szint került megállapításra. 1994-től Japán kifejezte akaratát a TAC növelésére,⁴⁹⁷ amit Ausztrália és Új-Zéland ellenzett. A halászat növelése mellett Japán egy közös kísérleti halászati program (Experimental Fishing Program, EFP) létrehozására is próbálta ösztönözni a Bizottságot. A kutatóprogram célja adatgyűjtés volt. Japán úgy vélte, hogy a kutatással tisztázhatóbbá válik a kékúszójú tonhalállomány helyzete.⁴⁹⁸ Ennek keretében Japán először 6000 tonna (amit később lecsökkentett 3000 tonnára) tonhalat kívánt kifogni a nemzeti elosztáson felül, minden évben, 3 éven keresztül.⁴⁹⁹

A fentiekből adódóan nem meglepő, hogy a jogvitát végül Japán robbantotta ki: 1998-ban bejelentette, hogy még abban az évben elindít egy egyoldalú kísérleti halászati programot. Bár Ausztrália és Új-Zéland hevesen tiltakozott a program ellen, Japán egy próba programba kezdett 1464 tonnára becsült halászati számmal.⁵⁰⁰ Ausztrália és Új-Zéland a programot továbbra is veszélyesnek tartotta a kékúszójú tonhal populációjára nézve. A kékúszójú tonhal megőrzéséről szóló egyezmény rendelkezései szerint Ausztrália és Új-Zéland sürgősen konzultációt és tárgyalást kért Japántól. A felek a vitát tehát első sorban tárgyalások útján próbálták megoldani, ami végül kudarcba fulladt. Japán a mediáció lehetőségét is belebegtette, azonban a programot semmi esetre sem kívánta felfüggeszteni erre az időre sem.⁵⁰¹ Ausztrália ezt elfogadhatatlannak tartotta, és visszautasításnak tekintette Japán magatartását. Mivel Ausztrália úgy látta, hogy a jogvita nem kizárólagosan kapcsolódott a CCSBT-hez, hanem az magában foglalt más, a nemzetközi szokásjoghoz és a UNCLOS-hoz kapcsolódó kötelezettségeket is, így előbbi egyezmény által biztosított kötelező vitarendező rendelkezéséhez fordult, és egyúttal ideiglenes intézkedések elrendelését kérte az ITLOS-tól.⁵⁰² Mivel a vita nem tudományos nézeteltérés volt, továbbá az UNCLOS több cikke is együttműködési kötelezettséget⁵⁰³ írt elő a megőrzés és az optimális hasznosítás

⁴⁹⁶ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 12.p. 24.§

⁴⁹⁷ Uo. 12. p. 24.§

⁴⁹⁸ Uo. 12. p. 24.§

⁴⁹⁹ Uo. 12. p. 24.§

⁵⁰⁰ Uo. 12. p. 25.§

⁵⁰¹ Uo. 13. p. 28.§

⁵⁰² Uo. 13. p. 28.§

⁵⁰³ UNCLOS 64. és 116-119. cikk

megvalósításában, ez kellő alapot szolgáltatott az UNCLOS szerinti választottbíróóság megalakulásához. Ennek megfelelően Ausztrália és Új-Zéland választottbíróóság létrehozását kérte.⁵⁰⁴

7.3 Az ITLOS eljárása

7.3.1 A felek kérelme

A felperesek arra hivatkoztak, hogy Japán megsértette a kékúszójú tonhal megőrzésére és gazdálkodására vonatkozó kötelezettségét, valamint az együttműködési kötelezettséget, ami az egyoldalú kísérleti halászati programjának a kivitelezésében nyilvánult meg. Hivatkoztak az UNCLOS rendelkezéseire (64. cikk, 116-119. cikk)⁵⁰⁵ és a nemzetközi szokásjogra, utóbbi tekintetében kifejezetten az elővigyázatosság elvére.⁵⁰⁶ A felperesek érvelése szerint az UNCLOS kötelezettségként fogalmazza meg az együttműködést, ami vonatkozik a kékúszójú tonhal megőrzésére és gazdálkodására is. A három állam között létrejött egyezmény pont előbbi célt hivatott megvalósítani, azonban Japán magatartása ezt megghiúsítani látszott. A felperesek hangsúlyozták, hogy az UNCLOS végrehajtására létrejött CCSBT az nem az előbbi egyezmény alóli kibúvóként szolgál. Szerintük Japán nem hozta meg a megfelelő megőrzést célzó intézkedéseket, hogy szinten tartsa vagy elősegítse a tonhalállomány fenntartható szintű helyreállítását. E helyett nem vette figyelembe a tudományos bizonyítékokat és egyoldalúan, a saját érdekében eljárva megsértette Ausztrália és Új-Zéland jogait.⁵⁰⁷

Japán egyértelműen tiltakozását fejezte ki. Érve szerint a vita nem jogi jellegű, mivel pusztán tudományos nézeteltérésről van szó. Ráadásul álláspontja szerint az ügy nem kötődik az UNCLOS-hoz, hanem csak a CCSBT-hez, így az ITLOS nem rendelkezik joghatósággal, tehát ideiglenes intézkedéseket sem rendelhet el. Japán hangoztatta, hogy a jogvitában az alkalmazandó jogforrás a CCSBT, melyben foglalt vitarendező eljárások még nem kerültek kimerítésre, így a felpereseket továbbra is konzultációs kötelezettség terheli.⁵⁰⁸ Az alperes úgy látta, hogy az egyetlen megoldást a tárgyalások, a kísérleti program közös folytatása és az új

⁵⁰⁴ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 14. p. 30.§

⁵⁰⁵ 64. cikk a nagy távolságra vándorló fajokkal kapcsolatos együttműködési kötelezettséget írja elő, míg a 116-119. cikkek a nyílttengeri halászathoz való jogot deklarálja, továbbá a tengeri erőforrások megőrzésével kapcsolatos intézkedésekkel összefüggésben határoz meg rendelkezéseket és írja elő együttműködési kötelezettségeket.

⁵⁰⁶ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 14. p. 31.§

⁵⁰⁷ Uo. 16. p. 33.§

⁵⁰⁸ Uo. 17. p. 34.§

kvótákban való megállapodás jelenti. Mindazonáltal Japán is kért ideiglenes intézkedéseket Ausztrália és Új-Zéland ellen.⁵⁰⁹

7.4 Ideiglenes intézkedések

Az ITLOS úgy találta, hogy a felperesek által előadottak alapot szolgáltatottak a választottbíróság *prima facie* joghatóságára, mert az a tény, hogy a felekre a CCSBT is vonatkozik, nem zárja ki az UNCLOS szerinti kötelező bírói elintézés elvét.⁵¹⁰ Így a választottbíróság megalakulását helyénvalónak ítélte, melynek létrejöttéig az ITLOS jogosult ideiglenes intézkedéseket elrendelni, ha úgy találja, hogy a helyzet sürgőssége ezt megkívánja.

A felperesek kérték az ITLOS-t hogy: i) kötelezze Japánt a kutatóprogram azonnali abbahagyására; ii) kötelezze Japánt, hogy tartsa magát a nemzeti elosztás számához, ebbe beszámítva a program keretében végzett halászat mennyiségét is; iii) rendelje el, hogy a felek az elővigyázatosság elvének megfelelően járjanak el egészen a jogvita végéig, iv) egyik fél se tegyen olyan lépéseket, ami hátrányosan befolyásolná az ügy érdemi kimenetelét vagy elmérgesítené a vitát.⁵¹¹

Az ITLOS a környezet megóvását szem előtt tartva és a kérelemnek eleget téve összesen hat ideiglenes intézkedés elrendelése mellett döntött. Ezek tartalmukat tekintve lényegében megegyeztek a felperesek kérelmével. Az elrendelt ideiglenes intézkedések a következők voltak: i) minden félnek biztosítania kellett, hogy nem tesz semmit, ami súlyosbítja a vitát ii) az ITLOS a feleket eltiltotta minden olyan cselekménytől, amik az ügy kimenetelét hátrányosan érinthették iii) Ausztráliának, Japánnak, és Új-Zélandnak biztosítania kellett, hogy nem lépik túl a korábban megállapított, éves nemzeti elosztás mértékét, beszámítva a kísérleti program részeként történt fogásokat is; iv) a feleknek tartózkodniuk kellett mindenfajta, a kékúszójú tonhal kísérleti célú halászatától, ez alól kivételt jelentett a felek egyezsége, vagy ha a kísérleti célú halászat az éves nemzeti elosztásba beszámításra került; v) javasolta a feleknek a tárgyalások késedelem nélkül történő folytatását, szem előtt tartva a kékúszójú tonhal megőrzését és menedzsmentjét; vi) végül javasolta a feleknek, hogy tegyenek további lépéseket, hogy más, a kékúszójú tonhal halászatát végző államokkal egyezsége jussanak, téve ezt a kékúszójú tonhalállomány megőrzésének, és optimális hasznosításának szellemében.⁵¹² A

⁵⁰⁹ Uo. 17. p. 34.§

⁵¹⁰ Southern Bluefin Tuna (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan), Provisional Measures, Order of 27 August 1999, ITLOS Reports 1999, 294. p. 51.§; 55.§ és 295. p. 62.§

⁵¹¹ Uo. 291. p. 35.§

⁵¹² Uo. 297-299. p. 90.§

rendeletek közül az első négy kétséget kizáróan kötelező jellegű, míg utolsó kettő inkább ajánlást fejez ki, ami az ITLOS diplomatikus szerepének megjelenésére utal.

Az ITLOS végzése a nemzetközi környezetvédelmi jog és az ideiglenes intézkedések intézményének számára kritikus relevanciával bír, amit maga Laing bíró is elismert különvéleményében.⁵¹³ Az ügy kiváló példaként szolgál az ideiglenes intézkedésekben meghúzódó potenciálra: a környezet megóvására kiváló eszköz lehet. A döntés azt sugallta, hogy szükséges volt a kékúszójú tonhal halászatának azonnali csökkentése a halállomány közép, illetve hosszú távú felépüléséhez és helyreállításához.⁵¹⁴

Az ITLOS „óvatosságra” is intette az államokat az intézkedéseikkel és a megőrzéssel kapcsolatban: az ideiglenes intézkedések alkalmazása mint eszköz a környezetvédelmi vitarendezésben, kétségtelenül előre mutatónak számít.

7.5 Választottbíróság eljárása

7.5.1 A felek érvelése

Japán az ITLOS ideiglenes intézkedéseit követően továbbra is vitatta a joghatóságot. Hangoztatta, hogy az ügy nem az UNCLOS értelmezésével és alkalmazásával volt kapcsolatos.⁵¹⁵ Azonban elismerte, hogy az UNCLOS egy széleskörű átfogó elveket tartalmazó eszköz, aminek a gyakorlatban történő megvalósítására végrehajtó megállapodások útján kerül sor. Japán nézete szerint ezek a megállapodások *lex specialisként* funkcionálnak, tehát a kékúszójú tonhal megőrzéséről szóló egyezmény nemcsak pontosítja és végrehajtja az UNCLOS rendelkezéseit, de fel is váltja azt.⁵¹⁶ Ebből következik, hogy szerinte minden további eljárás kizárt,⁵¹⁷ ideértve a kötelező vitarendezést is, mert semmilyen vita nem terjeszhető sem az ICJ, sem választottbíróság elé a felek beleegyezésének hiányában.⁵¹⁸ Az alperes nézete szerint a felek nem merítették ki a CCSBT-ben szereplő békés vitarendező eljárásokat sem, e helyett a felperesek visszaélészerűen kihasználták az UNCLOS-ban foglalt kötelező bírói rendezés elvét.⁵¹⁹

⁵¹³ ITLOS Southern Bluefin Tuna Case, Sep. Op. of Judge Laing, 1999, 305. p. 1.§

⁵¹⁴ ITLOS, Southern Bluefin Tuna Case, Joint Dec. by Vice President Wolfrum Judges Caminos, Marotta Rangel, Yankov, Anderson and Eiriksson, 1999, 302. p.

⁵¹⁵ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 23. p. 38.§ a)

⁵¹⁶ Uo. 23. p. 38.§ c)

⁵¹⁷ Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna 1993, 16. cikk 2)

⁵¹⁸ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 25.p. 38.§ h)

⁵¹⁹ Uo. 27. 39.§ c)

A felperesek válaszul azzal érveltek, hogy az UNCLOS vitarendező rendelkezései párhuzamosan alkalmazandóak a CCSBT-vel, mivel előbbi kulcsfontosságú jogokat és kötelezettségeket tartalmaz: a tengeri élő erőforrások megőrzését és együttműködési kötelezettséget, aminek Japán egyébként nem felelt meg.⁵²⁰ Az UNCLOS egy átfogó rezsimit hozott létre, amihez szükséges volt egy hatékony, kötelező rendszer felállítására.⁵²¹ A felperesek álláspontja szerint Japán nézete azt jelenti, hogy az UNCLOS szerinti kötelező vitarendezés „egy papíresernyő, ami egyszerűen szétmállik az esőben.”⁵²² A vitát korábban nem sikerült rendezni a választott módszerek szerint, és a CCSBT kifejezetten nem zárja ki más eljárás lehetőségét.⁵²³ A felperesek szerint egy ilyen kizárásnak kifejezettnek, tisztának és nyilvánvalónak kell lennie. Japán pedig nem gátolhatja a kötelező vitarendezést azzal, hogy folyamatosan tárgyalásos módszereket ajánl, miközben az eddigi törekvések mind kudarcba fulladtak.⁵²⁴

7.5.2. A választottbíróóság döntése

A választottbíróóság a vita kulcskérdésének a következőt tekintette: az ügy vajon csak a CCSBT -hez vagy az UNCLOS-hoz is kapcsolódik?

A választottbíróóság úgy találta, hogy a vita lényeges elemei a CCSBT-hez kötődtek. Japán *lex specialis*-ra vonatkozó érvelését azonban elutasította azon az alapon, hogy a nemzetközi jogban a szerződések között gyakran párhuzam van, így egy állam magatartása több, mint egy szerződéses kötelezettséget is sérthet.⁵²⁵ A keretegyezmény és a végrehajtására létrejött egyezmények között egymástól elválaszthatatlan kapcsolat van. A választottbíróóság leszögezte, hogy a keretegyezményből származó kötelezettségeket nem „törli” szükségszerűen az annak a végrehajtására létrejött egyezmény.⁵²⁶ Az UNCLOS rendelkezései szélesebb körűek, mint a CCSBT: ezért azok a rendelkezések, amik a keretegyezményben szerepelnek, ugyanakkor a végrehajtásra létrejött egyezményben nem (azaz a kékúszójú tonhal megőrzéséről szóló egyezményben), attól még továbbra is alkalmazandóak.⁵²⁷ Erre példaként hozató az UNCLOS 117. cikke, mely kötelezi az államokat, hogy tegyenek meg minden szükséges intézkedést a

⁵²⁰ Uo. 31. p. 41.§ e)

⁵²¹ Uo. 29. p. 41.§ b)

⁵²² Uo. 35. p. 41.§ k)

⁵²³ Uo. 34. p. 41.§ i)

⁵²⁴ Uo. 33-34. p. 41.§ g)

⁵²⁵ Uo. 40. p. 52.§

⁵²⁶ Uo. 40. p. 52.§

⁵²⁷ Uo. 40-41. p. 52.§

nyílt tenger élő erőforrásainak védelme érdekében. Bár előbbi cikk nem található meg a CCSBT-ben, azonban az akkor is alkalmazandó és kötelezi a feleket, ha nincs konszenzus a Bizottságon belül és nem sikerül megállapodni a kvótában.⁵²⁸

A választottbíróóság a vita kulcselemeit alkotó egyezmények vitarendezésre vonatkozó rendelkezéseivel kapcsolatban, a kettőt együtt olvasva megállapította, hogy nem megkövetelt a felektől, hogy a végtelenségig tárgyaljanak, és nem kizárt bármilyen további vitarendező eljárás igénybevétele.⁵²⁹ A választottbíróóság szerint a CCSBT-ben szereplő békés vitarendezés különböző módjaira vonatkozó listája, valamint a választottbíróóságra vonatkozó rendelkezések viszont arra utalnak, hogy az egyezmény nem az UNCLOS szerinti kötelező eljárást írja elő, hanem egy önálló, konszenzuson alapuló választottbíróóság eljárását. Ennek következményeként a választottbíróóság megállapította joghatóságának hiányát,⁵³⁰ egyúttal eltörölte az ITLOS által hozott ideiglenes intézkedéseket is.⁵³¹

7.6 Az ügy jelentősége

Ahogy a fentiekben is olvashattuk, a kékúszójú tonhal megőrzésével kapcsolatban felmerült jogvita több fórum elé is került. Míg a választottbíróóság döntése megkérdőjelezi az UNCLOS vitarendező mechanizmusának életképességét, addig az ITLOS általánosan fejlesztette az ideiglenes intézkedések alkalmazását mint a környezettel kapcsolatos államközi vitákban hatékonyan alkalmazható eszközt, különös tekintettel a környezeti károk gyakran helyreállíthatatlan természetére. Ez esetben indokolt a gyorsaság és hatékonyság, mivel sok esetben vezethet a környezeti ártalmak megelőzéséhez. Véleményem szerint ezért az ITLOS végzése a környezetvédelem javára győzelemként számolható el, hiszen kétséget kizáróan a tengeri erőforrások megőrzését helyezte előre, ellentétben a hasznosítással. Előbbi állítás alátámasztja, hogy az ITLOS a tevékenység korlátozását lényegesnek találta a halállomány felépüléséhez. Az ITLOS döntése elővigyázatosságra utal, ami kiolvasható abból, hogy „óvatosságra” intette az államokat az intézkedésekkel és megőrzéssel kapcsolatban. Egyetértek Schiffman nézetével, aki szerint ezt egyfajta iránymutatásként is szolgálhat a jövőbeli környezetvédelmi vitákra nézve.⁵³² A döntés további érdekessége, hogy nemcsak a felekre nézve, de globális szinten is jelentőséggel bír, mivel nem egyedül a kékúszójú tonhalat védte,

⁵²⁸ Uo. 41. p. 52.§

⁵²⁹ Uo. 43. p. 55.§

⁵³⁰ Uo. 47. p. 65.§

⁵³¹ Uo. 47. p. 66.§

⁵³² SCHIFFMAN (1999) i. m. 333. p.

hanem *lato sensu* a környezetet is, mert más, főleg a halászattal kapcsolatos egyezményben részes államokat is az együttműködés irányába ösztönözte.⁵³³

Míg az ITLOS döntése pozitívnak számolható el, addig a választottbíróóság döntése inkább megosztó, mellyel kapcsolatban voltak ellentétes nézetek. Boyle szerint az nyilvánvaló, hogy a CCSBT 16. cikke a kötelező bírósági eljárást kívánta kizárni magán a szerződésen belül, azonban az már kétséges, hogy az UNCLOS-ban megjelenő kötelező bírósági rendezés elvét is kizárta volna.⁵³⁴ Boyle álláspontját Kenneth Keith bíró különvéleménye is alátámasztja, mely szerint a kékúszójú tonhal megőrzésére vonatkozó egyezménynek tisztán, kétséget kizáróan kellene tartalmaznia az UNCLOS kötelező vitarendezésének a kizárását.⁵³⁵ A döntés jól illusztrálja, hogy egy regionális egyezmény, ami az UNCLOS végrehajtására jött létre, miként tudja kizárni és megelőzni az UNCLOS vitarendező mechanizmusát.

8. MOX-üzem ügy (2001)

8.1 Az ügy háttere

A MOX-üzem ügy radioaktív anyagok nemzetközi szállításával és a tengeri környezet védelmével összefüggésben merült felt Írország és az Egyesült Királyság között. Hasonlóan a kékúszójú tonhal üggyhez, a jogvita itt is több fórumot járt. A jogvita az ITLOS, választottbíróóság és még az ECJ előtt is felmerült.

Írország 2001 októberében választottbíróósági eljárást kezdeményezett az Egyesült Királyság ellen a MOX-üzemmel kapcsolatban. A BNFL (British Nuclear Fuels Limited) 1970-es évektől kezdve nukleáris erőműveket üzemeltett, Anglia Észak-Nyugati partján található Sellafielden. Írország az erőművek működését és bővítését folyamatosan ellenezte, mert a tevékenységet veszélyesnek találta az Ír-tenger környezetére és saját magára nézve.⁵³⁶ A MOX erőművet arra tervezték, hogy újrahasznosítsa a plutóniumot, amit aztán arra használták, hogy plutónium és uránium oxid keverékéből üzemanyagot hozzanak létre. Az így keletkezett üzemanyag egyébként nukleáris reaktorok működtetésére alkalmazható.⁵³⁷ Az erőmű tehát nem egy újra feldolgozó, hanem üzemanyaggyártó létesítmény volt.

⁵³³ STRUTZ (2001) i. m. 473. p.

⁵³⁴ BOYLE, Alan – EVANS, Malcolm D.: *The Southern Bluefin Tuna Arbitration*, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 50, No. 2, 2001, 449. p.

⁵³⁵ *Southern Bluefin Tuna Case Arbitration*, Sep. Op. fo Justice Sir Kenneth Keith, 2000, 18.§

⁵³⁶ FORSTER, Malcolm J.C.: *The Mox Plant Case-Provisional Measure in the Internaitonal Tribunal for the Law of the Sea*, *Lieden Journal of International Law* Vol. 16 No. 3, 2003, 613. p.

⁵³⁷ ITLOS MOX Plant Case, Written Response of the United Kingdom, 15 Nov 2001, 29. §

Az üzem működését, számos tanulmány elkészítését követően 2001 októberében engedélyezték, míg az üzembe helyezés tervezett időpontja decemberre esett.⁵³⁸ A projektet Írország rendkívül veszélyesnek és elfogadhatatlannak tartotta.⁵³⁹ Ennek oka, hogy gazdaságának jelentős része halászati tevékenységhez kötődik, így az Ír-tenger környezetének oltalma különösen fontossággal bír számára.⁵⁴⁰ Mivel abban az időszakban egyetlen brit nukleáris reaktor sem használt MOX üzemanyagot, így az összeset a tengeren keresztül exportálták volna.⁵⁴¹ A felperes aggodalmait már az 1990-es években kifejezte, amikor az erőmű megépítésének engedélyezési folyamata megindult, azonban az építési engedélyt 1993-ban így is megadták.⁵⁴² Ugyanebben az évben készült egy hatásokkal foglalkozó környezetvédelmi nyilatkozat is, amit Írország nem tartotta megfelelőnek, így többször is kérte a britektől, hogy frissítsék.⁵⁴³ Néhány évvel később, 1999-ben újból felvetette aggodalmait és kérte az Egyesült Királyságot, hogy készítsen el egy újabb környezeti hatásvizsgálatot, az UNCLOS, OSPAR és az Espooi egyezményeknek megfelelően. A másik féltől erre azonban nem érkezett válasz, és az erőmű üzembe helyezését 2001 októberében engedélyezték.⁵⁴⁴

Írország ezt követően felvetette, hogy a britek megsértettek számos, az UNCLOS-ból fakadó kötelezettséget. Erre válaszolva az Egyesült Királyság eszmecserét javasolt, azonban Írország ezt visszautasította, mert csak akkor látta értelmét a dolognak, ha a másik fél vállalja, hogy felfüggeszti az üzem működését.⁵⁴⁵ Tekintve, hogy az alperes ezt elfogadhatatlannak találta, így Írország eljárást kezdeményezett 2001 októberében és kérve egy választottbíróóság felállítását. A választottbíróóság megalakulásáig (időpontja 2002 februárjára esett volna, ami a MOX üzembe helyezésének tervezett időpontjától számított két hónap volt) a felperes ideiglenes intézkedések elrendelését is kérte az ITLOS-tól.⁵⁴⁶

Írország azt is sérelmesnek tartotta, hogy nem kapta meg a kért információkat az Egyesült Királyságtól. Ezzel kapcsolatban is eljárást kezdeményezett az OSPAR-egyezmény alatt, ami

⁵³⁸ BROWN, Chester: *Provisional Measure before the ITLOS: The MOX Plant Case Current Legal Developments: International tribunal for the Law of the Sea*, International Journal of Marine and Coastal Law Vol. 17, No. 2, 2002, 269. p.

⁵³⁹ ITLOS MOX Plant Case, Request for Provisional Measures Statement of Case of Ireland, 09 Nov 2001, 9. p. 7.§

⁵⁴⁰ Uo. 8. p. 5.§

⁵⁴¹ Uo. 9-10. p. 7.§

⁵⁴² Uo. 15. p. 20.§

⁵⁴³ Uo. 27. p. 44.§

⁵⁴⁴ Uo. 36-37. p. 70-71.§

⁵⁴⁵ Uo. 29. p. 51.§

⁵⁴⁶ ITLOS MOX Plant Case, Press Release/62, 2001, 2. p.

csak és kizárólag az információ közzétételéről szólt. Az EURATOM és az Európai Közösségi szerződésekből folyó kötelezettségek megsértéséről is szándékában állt eljárást indítani.⁵⁴⁷

8.3 A vitás felek álláspontja

8.3.1 Írország

Írország úgy vélte, hogy az Egyesült Királyság a MOX-üzem engedélyezésével megsértette az UNCLOS több rendelkezését is: i) nem működött együtt; ii) az erőműről és a vele kapcsolatba hozható nukleáris anyagok szállításáról nem készített megfelelő, azaz naprakész és teljes környezeti hatásvizsgálatot; iii) nem szentelt megfelelő figyelmet a lehetséges terrorista támadások hatásairól, az ilyen esetre nem készített tervet; iv) nem tett meg minden szükséges intézkedést azért, hogy megelőzze, csökkentse, vagy ellenőrizze a MOX-üzem szándékos vagy balesetszerű kibocsátásait az Ír-tengerbe.⁵⁴⁸ A felperes szerint az Egyesült Királyság elmulasztotta a tengeri környezet védelméhez fűződő kötelezettségét teljesíteni, amit az egyezmény 192-194., 207., 211., és a 213. cikkek határoznak meg.⁵⁴⁹ Írország előbbieken túl hivatkozott az elővigyázatosság elvére is (23. cikk), ami a felperes nézete szerint a nemzetközi szokásjog szintjére lépett.⁵⁵⁰

A felperes tehát egyértelműen és nyilvánvalóan kifogásolta az Egyesült Királyság magatartását. Nézete szerint a MOX-üzem kétséget kizáróan radioaktív anyagokat bocsát az Ír-tengerbe,⁵⁵¹ amivel kapcsolatban az Egyesült Királyság még csak egy megfelelő környezeti hatásvizsgálatot sem készített. Úgy vélte, hogy a felmutatott brit tanulmányt nem lehetett teljesnek és megfelelőnek tekinteni.⁵⁵² Írország álláspontja szerint az alperes elmulasztotta megfelelően értékelni az erőmű lehetséges hatásait, így a radioaktív anyagok következményeit az Ír-tengerre nézve. Véleménye szerint az alperes magatartásával megsértette az UNCLOS

⁵⁴⁷ BROWN (2002) i. m. 272. p.

⁵⁴⁸ Request for Provisional Measures, Ireland (2001) i.m. 31. p. 55.§, Verbatim Record ITLOS/PV.01/06, 28-34. p.

⁵⁴⁹ 192. cikk: „Az államok kötelesek a tengeri környezetet védeni és óvni.”

193. cikk: „Az államoknak környezetvédelmi politikájuknak megfelelően és összhangban a tengeri környezet védelmére és megőrzésére vonatkozó kötelezettségükkel, szuverén jogában áll természeti forrásaik kiaknázása.”

A 194. cikk a tengeri környezet szennyezésének megelőzésére, csökkentésére, valamint ellenőrzés alatt tartásával kapcsolatos megelőző és csökkentő intézkedésekkel kapcsolatban határoz meg kötelezettségeket. A 207. cikk a szárazföldről származó szennyeződéssel kapcsolatban fogalmaz meg megelőzési és együttműködési kötelezettséget. A 211. cikk a hajókról származó szennyezésekkel kapcsolatban irányozza elő előbbi kötelezettségeket. Végül a 213. cikk a szárazföldről származó szennyeződésre vonatkozó törvények és rendelkezések végrehajtásáról szól.

⁵⁵⁰ Uo. 47., 96.§

⁵⁵¹ Verbatim Record ITLOS/PV.01/06, 29. p. 44.§

⁵⁵² Uo. 35. p. 11.§

194. cikkében foglalt, a tengeri környezet szennyezésének megelőzésével, csökkentésével, valamint ellenőrzés alatt tartásával kapcsolatos kötelezettségeit. Továbbá még az esetleges terrorista támadások hatásainak kockázatait is figyelmen kívül hagyta.⁵⁵³ Hangsúlyozta, hogy az alperes még az Ír-tenger védelmében sem működött együtt, amivel megsértette az egyezményből fakadó együttműködési kötelezettségét (123. és 197. cikkek). Írország hangoztatta, hogy joga van értesülni a MOX-üzemről és a radioaktív anyagok nemzetközi szállításáról, valamint, joga van választ kapni az információ iránti kérésére, végül joga van ahhoz hogy jogait és érdekeit figyelembe vegyék.⁵⁵⁴

8.3.2. Egyesült Királyság

Az alperes nézete szerint a környezeti hatásvizsgálat teljes mértékben megfelelő volt, és hangsúlyozta, hogy az üzem engedélyezését egy több évig tartó eljárás előzte meg, tehát nem egyik napról a másikra történt. Ezekkel próbálta alátámasztani, hogy minden lépésnél szem előtt tartotta a környezeti szempontokat és az egyéb feltételeknek való megfelelést.⁵⁵⁵ Előbbit próbálta igazolni azzal is, hogy a projekttel kapcsolatban még az Európai Bizottság véleményét is kikérte.⁵⁵⁶ Az Egyesült Királyság kitartott álláspontja mellett, hogy az üzem nem okozott volna komoly környezeti károkat, és hangsúlyozta, hogy Írország a veszélyről és a fenyegetésről való feltételezéseit semmilyen tudományos vizsgálattal, adattal, vagy véleménnyel sem tudta alátámasztani.⁵⁵⁷ Vitatta továbbá az ITLOS joghatóságát is.

8.4 ITLOS Ideiglenes intézkedések

8.4.1 Írország kérelme

Írország kérte az ITLOS-tól, hogy kötelezze az Egyesült Királyságot: i) a MOX erőmű engedélyének felfüggesztésére vagy arra, hogy tegyen meg minden olyan intézkedést, ami szükséges a MOX erőmű működésének megakadályozásához; ii) hogy biztosítsa, hogy a tengeren nem történik a MOX erőművel kapcsolatos radioaktív anyagok szállítása; iii) hogy biztosítsa, hogy nem tesz semmit, amivel akadályozná a vita feloldását iv) végül, hogy

⁵⁵³ Uo. 34. p. 17-25.§

⁵⁵⁴ Uo. 38. p. 47-50.§, 38. 1-3.§

⁵⁵⁵ ITLOS Written Response of the United Kingdom (2001), i.m. 376. p. 31.§

⁵⁵⁶ Uo. 379-384. p. 37-49.§

⁵⁵⁷ Uo. 405. p. 113.§

biztosítsa, hogy nem tesz semmit, ami sértené Írország jogait az ügy érdemi eldöntésének kimenetelével kapcsolatban.⁵⁵⁸

8.4.2 Az elrendelés feltételeinek értékelése

Ahhoz, hogy az ITLOS Írország kérelmét értékelni tudja, szükséges volt néhány kérdés előzetes tisztázása, amik az ideiglenes intézkedések elrendelésének feltételeihez kapcsolódtak. Először is tisztázni kellett a *prima facie* joghatóságot. Írország szerint a vitarendezésre a megfelelő fórum az ITLOS volt, mertv a vita az UNCLOS rendelkezéseivel kapcsolatban merült fel. Az Egyesült Királyság viszont nem így látta a helyzetet. Szerinte a 282. cikk kizárja,⁵⁵⁹ hogy Írország választottbírószághoz forduljon, mert a vita elemeit saját vitarendező mechanizmussal rendelkező regionális egyezmények uralják.⁵⁶⁰ Ezen a ponton a felperes az ECJ kizárólagos joghatóságára hivatkozott, felvetve az UNCLOS 282. cikkét. Hangsúlyozta, hogy mind a környezeti hatásvizsgálat,⁵⁶¹ mind a MOX-üzem gazdasági és egészségügyi hatásainak kérdése⁵⁶² teljes egészében az Európai Közösségek joga alá tartozik. Véleménye szerint a vita elemeit az OSPAR, Európai Közösségek és az EURATOM szerződések uralják. A vitarendezéssel összefüggésben hívta fel az ITLOS figyelmét arra is, hogy a felperes az UNCLOS 283. cikke szerinti eszmecserét visszautasított.⁵⁶³

Az ITLOS számára az Egyesült Királyság érvei nem nyertek elismerést, így a Törvényszék kimondta, hogy a 282. cikk nem alkalmazandó a vitára, mivel az az UNCLOS alkalmazásával és értelmezésével, és nem az OSPAR, az Európai Közösség vagy EURATOM szerződésekkel kapcsolatos.⁵⁶⁴ Ehhez hozzátette, hogy mivel mindkét vitás fél részese előbbi szerződéseknek, így Írország választásának megfelelően bármelyikre támaszkodhat.⁵⁶⁵ Ebben az értelemben, az ezekben a szerződésekben szereplő kötelezettségek és jogok külön léteznek az UNCLOS-ban foglaltakétól.⁵⁶⁶ Ami az eszmecserét illeti, azt az állam a 283. cikk értelmében nem köteles

⁵⁵⁸ The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures Provisional Measures, Order of December 2001, ITLOS Reports 2001, 101. p. 27.§

⁵⁵⁹ 282. cikk: „Amennyiben egy, a jelen Egyezmény értelmezését vagy alkalmazását érintő vitában résztvevő Résztes Államok egyetemes, regionális vagy kétoldalú megállapodásban, vagy egyéb más módon abban állapodtak meg, hogy a vitában részes bármely fél kérésére a vita egy kötelező döntést eredményező eljárás során kerül rendezésre, akkor a jelen részben foglalt eljárás helyett ezt az eljárást kell alkalmazni, hacsak a vitában résztvevő felek másképp nem állapodtak meg.”

⁵⁶⁰ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m 104. p. 38.§

⁵⁶¹ 85/337/EEC tanácsi irányelv

⁵⁶² 80/836/Euratom tanácsi irányelv

⁵⁶³ ITLOS Written Response of the United Kingdom (2001) i. m. 407. p. 120.§

⁵⁶⁴ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m.105. p. 45.§

⁵⁶⁵ Uo. 106. p. 47.§

⁵⁶⁶ Uo. 106. p. 50.§

folytatni, ha arra a következtetésre jut, hogy a megállapodás, illetve egyezség elérésének lehetőségei már kimerítésre kerültek.⁵⁶⁷ Az ITLOS előbbiekre tekintettel végül megállapította *prima facie* joghatóságát.⁵⁶⁸

Az ideiglenes intézkedések elrendeléséhez szükséges volt azt is megvizsgálni, hogy a kért intézkedések szükségességek voltak-e, illetve a 290. cikk 5) pontja szerint meghatározott sürgősség feltétele fennállt-e. A kérdés tehát az volt, hogy az ideiglenes intézkedések elrendelése szükséges volt-e a felek jogainak megőrzése vagy a tengernek okozott komoly károk megelőzése érdekében? Igényelte-e a helyzet sürgőssége? Írország szerint az UNCLOS 290. cikk 5) pontjában foglalt feltétel kétségtelenül fennállt. A feltétel teljesülését a felőperes azzal kívánta alátámasztani, hogy a létesítmény üzembe helyezésének időpontja december 20-
ra esett, azonban a választottbíróóság felállítására csak később került volna sor,⁵⁶⁹ és ha a MOX-üzem megkezdte a működését, akkor a kibocsátások miatt helyrehozhatatlan következmények várhatóak.⁵⁷⁰ Véleménye szerint az üzembe helyezést követően jelentősen megnőtt volna a radioaktív szivárgások és emissziók mértéke,⁵⁷¹ és a plutónium miatt technikailag igen nehéz és költséges lett volna később mentesíteni az erőművet a sugárzástól.⁵⁷² A felperes hivatkozott továbbá a már említett elővigyázatosság elvére is, amit úgy értelmezett mint ami az Egyesült Királyságra helyezi a bizonyítási terhet: vagyis az alperesnek kell bizonyítania, hogy a szivárgásokból és kibocsátásokból nem keletkezne kár.

Az Egyesült Királyság szerint azonban Írország nem tudta bizonyítani, hogy ideiglenes intézkedések hiányában őt helyrehozhatatlan sérelmek valódi kockázata fenyegette volna vagy, hogy a tengeri környezetben komoly károk keletkeztek volna.⁵⁷³ Álláspontja szerint a MOX üzemanyag gyártása elhanyagolható kockázatokat jelentett és a biztonság érdekében megfelelő óvintézkedéseket tennének.⁵⁷⁴ Továbbá a MOX üzemanyag exportjára nem került volna sok egészen 2002-ig.⁵⁷⁵ Nézete szerint a sürgősség feltétele sem került kimerítésre, mert csak pusztán feltételezésekről volt szó, így álláspontja szerint Írországnak bizonyítania kellett volna, hogy az események sértették a felek jogait vagy, hogy azok komoly károkat okoznának a tengeri környezetnek. Véleménye szerint, figyelembe véve az üzembe helyezés idejét, nem állt fenn

⁵⁶⁷ Uo. 107. p. 60.§

⁵⁶⁸ Uo. 107. p. 62.§

⁵⁶⁹ Request for Provisional Measures, Ireland (2001) i. m. 64. p. 141.§

⁵⁷⁰ Uo. 53-55. p. 110-116.§

⁵⁷¹ Uo. 53-55. p. 110-117.

⁵⁷² Uo. 65. p. 146.§

⁵⁷³ ITLOS Written Response of the United Kingdom (2001) i. m. 372. p. 18-19.§

⁵⁷⁴ Uo. 433. p. 200.§

⁵⁷⁵ Uo. 433. p. 201.§

valós kockázat és sürgősség sem:⁵⁷⁶ a választottbíróság megalakulása előtt a MOX üzembe helyezése még vitathatóan sem okozott volna komoly, helyrehozhatatlan károkat sem a tengeri környezetnek, sem Írországnak.⁵⁷⁷

8.4.3 Az ITLOS döntése

Az ITLOS a helyzetet és az eset körülményeit megvizsgálva úgy vélte, hogy a kért ideiglenes intézkedések elrendeléséhez szükséges sürgősségi feltétel nem került kimerítésre.⁵⁷⁸ Ennek ellenére az ITLOS mégis elrendelt ideiglenes intézkedéseket, melyek tartalma eltért Írország kérelmétől. Az UNCLOS 290. cikk 1) pontja szerint az ITLOS bármilyen ideiglenes intézkedést hozhat, amit megfelelőnek tart a körülményekre tekintettel. Az eljárási szabályzat 89. cikk 5) pontja szerint az ITLOS a kértektől teljesen vagy részben eltérő ideiglenes intézkedéseket is előírhat. Az ITLOS döntését azzal indokolta, hogy a „körültekintés és óvatosság” megköveteli, hogy a vitás felek együttműködjenek a MOX erőmű kockázataival vagy hatásaival kapcsolatos információcserében.⁵⁷⁹ Így a Törvényszék végül kötelezte a feleket, hogy működjenek együtt és konzultáljanak azért, hogy i) további információkat osszanak meg egymással a MOX erőmű üzembe helyezésének az Ír-tengerre való lehetséges következményeiről; ii) kísérik figyelemmel a MOX erőmű működésének kockázatait és hatásait az Ír-tengerre nézve; iii) a MOX erőmű működéséből származtatható szennyezések megelőzése céljából intézkedéseket tudjanak tervezni.⁵⁸⁰

8.5 További eljárások

8.5.1 Választottbíróság

A választottbíróság megalakulását követően Írország három kötelezettség megszegésének megállapítását kérte, melyek közül kettő eljárási, egy pedig érdemi természetű volt. Kérte, hogy állapítsák meg, hogy az Egyesült Királyság i) megsértette kötelezettségét, hogy megfelelő környezeti hatásvizsgálatot folytasson le; ii) nem felelt meg az együttműködési és információ

⁵⁷⁶ Uo. 15 Nov 2001, 415., 142.§

⁵⁷⁷ Uo. 433. p. 199.§

⁵⁷⁸ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m. 110. p. 81.§

⁵⁷⁹ Uo. 110. p. 84.§

⁵⁸⁰ Uo. 110. p. 89.§

adási kötelezettségnek; iii) elmulasztotta megtenni a szükséges intézkedéseket az Ír-tenger környezetének megóvása és megőrzése, illetve a szennyezés megelőzése érdekében.⁵⁸¹

Írország kérte továbbá a választottbírástól, hogy akadályozza meg a MOX működését, és az ahhoz köthető radioaktív anyagok nemzetközi szállítását addig, ameddig az alperes nem készít megfelelő környezeti hatásvizsgálatot és nem hoz létre stratégiát egy terrorista támadás esetére.⁵⁸² Az eljárást azonban megakasztotta az Egyesült Királyság, amikor felvetette az ECJ joghatóságának kérdését. Felmerült a veszély, hogy a döntések egymással kerülhetnek versenybe, ami nem felel meg a bírósági intézmények között fennálló kölcsönös tiszteletnek.⁵⁸³

Az ITLOS még a választottbírásg megalakulása előtt megállapította, hogy a vita az UNCLOS alkalmazásával és értelmezésével kapcsolatban merült fel, így a vita rendezésnek is előbbi egyezmény keretein belül kell történnie.⁵⁸⁴ Ez Szabó szerint kristálytisztá utalást jelentetett a választottbírásg számára az ügy érdemben való tárgyalására, és arra, hogy ne engedje magát letéríteni az útról,⁵⁸⁵ azonban a választottbírásg ezt máshogy látta, ezért 2003 júniusában felfüggesztette az ügyet. A választottbírásg olyan problémákat azonosított, ami az UNCLOS és az Európai Közösségek jogának interakciójából merültek fel.⁵⁸⁶ A választottbírásg így egy igen óvatos megközelítéssel élt, figyelemmel a párhuzamos eljárások lehetőségére.

A választottbírásg végül egyszerre erősítette meg *prima facie* joghatóságát miközben az ügy érdemben való tárgyalásának felfüggesztése mellett döntött, addig, ameddig a joghatóság tisztázásra kerül, tekintettel az ECJ-re.⁵⁸⁷ A bírósági intézmények között kölcsönös tiszteletnek kell uralkodnia, a választottbírásg elsősorban ennek megfelelően, járt el.⁵⁸⁸ Előbbi, azonban nem akadályozta a választottbírásgot, hogy fontolóra vegye ideiglenes intézkedések elrendelését. Írország kérte, hogy a választottbírásg kötelezze az Egyesült Királyságot arra, hogy: i) biztosítsa, hogy nem kerül sor radioaktív anyagok kibocsátására; ii) értesítse Írországot bármilyen további újrafeldolgozásról, radioaktív anyag szállításáról és radioaktív anyagok kibocsátásáról; iii) végül, tartózkodjon minden tevékenységtől, ami megakadályozná a

⁵⁸¹ PCA, MOX Plant Case, Written Submissions, Ireland Memorial (Segment 4), 2002, 253-255. p. 10. 15.§

⁵⁸² Uo. 253-255. p. 10. 15.§

⁵⁸³ CHURCHILL, Robin – SCOTT, Joanne: *The MOX Plant Litigation: The First Hal-Life*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 53. No. 1., 2004, 649. p.

⁵⁸⁴ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m. 106. p. 52.§

⁵⁸⁵ SZABÓ Marcell: The MOX Plant Case: The way towards Euro chauvinism? In: BÁNDI Gyula eds.: *The Impact of ECJ Jurisprudence on Environmental Law*, PPKE-JÁK, Pécs, 2009, 151. p.

⁵⁸⁶ ROTHWELL, Donald R. - STEPHENS, Tim: Mox Plant Case, In: ELFERINK, Alex G. Oude - ROTHWELL, Donald eds.: *Oceans Management in the 21st Century: institutional Frameworks and Responses*, Martinus Nijhoff, Leiden, Boston, 2004, 225. p.

⁵⁸⁷ Uo. 228. p.

⁵⁸⁸ The MOX Plant Case, (Ireland v. United Kingdom) (Order No. 3) (PCA) 24 June 2003. p. 28.§

választottbíróóság által esetlegesen elrendelt környezeti hatásvizsgálat eredményét.⁵⁸⁹ A választottbíróóság azonban nem találta megfelelőnek a kért intézkedések meghozatalát a „komoly, tengeri környezetnek okozott károk megelőzése” érdekében, mivel Írország nem tudta bizonyítani, hogy bármilyen kár, amit a MOX-üzem okozna, az komoly lenne.⁵⁹⁰ A választottbíróóság itt lényegében döntött az egymással versengő nézetekről, azaz az erőmű működésének lehetséges szennyezésének komoly jellegéről. További kérdés volt, hogy a felek jogainak védelme esetében fenn állt-e sürgősség, ami indokolta volna az ideiglenes intézkedések elrendelését, azonban a válasza erre is nemleges volt. A választottbíróóság végül javasolta a feleknek, hogy a megfelelő értesítés és együttműködés érdekében állapodjanak meg egy megfelelő rendszerről. Zárásul, megerősítette és fenntartotta az ITLOS ideiglenes intézkedéseit, a vita további elmergesedésének elkerülése érdekében.⁵⁹¹

8.5.2 Európai Unió Bíróósága

Időközben az Európai Közösségek Bizottsága értesült Írország által kezdeményezett eljárásról és sürgette Írországot, hogy hagyjon fel vele az ECJ kizárólagos joghatóságára tekintettel.⁵⁹² Mivel Írország ennek nem tette eleget, az Európai Közösségek Bizottsága kérte annak megállapítását, hogy Írország több kötelezettségét sem nem teljesítette, *inter alia* nem tartotta tiszteletben az ECJ közösségi jog értelmezésére vagy alkalmazására vonatkozó vitákkal kapcsolatban fennálló kizárólagos joghatóságát, mert az Egyesült Királyság ellen az UNCLOS alatt indított vitarendezési eljárást.⁵⁹³ Az ügyben a ECJ 2006. május 30-án hozott döntést.

Mivel az UNCLOS-t a Közösség aláírta, majd a 98/392 határozattal jóváhagyta, ezért az egyezmény rendelkezései a közösségi jogrend szerves részét képezik.⁵⁹⁴ Az ECJ úgy találta, hogy egy ilyen természetű vitának más bírósághoz való terjesztése azt a kockázatot rejti magában, hogy másik bíróság határoz a tagállamokat a közösségi jog értelmében terhelő kötelezettségek terjedelméről.⁵⁹⁵ Végül, az ECJ megállapította, hogy Írország nem teljesítette közösségi jogból folyó kötelezettségeit.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ Uo. 10. p. 33.§

⁵⁹⁰ Uo. 16. p. 55.§

⁵⁹¹ CHURCHILL-SCOTT (2004) i. m. 649-651. p.

⁵⁹² EICHER, Patrick. T.: *International Forum Shopping: The Mox Plant Case and the ECJ*, Dublin University Law Journal, Vol. 30, 2008, 371. p.

⁵⁹³ C-459/03 Commission of the European Communities v. Ireland (ECJ) 30 May 2006, 60.§

⁵⁹⁴ Uo. 82.§

⁵⁹⁵ Uo. 177.§

⁵⁹⁶ C-459/03 Commission of the European Communities v. Ireland (2006) i. m. 184.§

A választottbíróshoz hasonlóan, az ECJ sem jutott el az ügy központi kérdéseinek a tisztázásához. Ezt egy sajnálatos eredménynek tekinthetjük, hiszen miután az ECJ⁵⁹⁷ döntött a joghatósági kérdéstről, az eredeti ügyet érdemben már nem tárgyalta, továbbá döntése nyilvánvalóan utalt arra is, hogy az UNLCOS szerint felállított választottbíróshoz sem járhat el.⁵⁹⁸ Az ügy tehát válasz nélkül ért a végéhez: Írország kezdeményezte a választottbíróshoz szerinti eljárás megszüntetését.⁵⁹⁹ A döntés mögött rejlő ok talán az, hogy Írország a diplomáciai utak alkalmazását megfelelőbbnek találta egy barátságos megoldás eléréséhez. Az azonban tisztázatlan marad, hogy a MOX erőmű vajon milyen mértékben szennyezi az Ír-tengert. Az ügyben kétségtelenül felmerült a nemzetközi bírói fórumok szaporodásának eredményeként létrejövő egymást átfedő joghatóság kérdése.⁶⁰⁰

8.6 Az ügy jelentősége

Hasonlóan a kékúszójú tonhal ügghöz, a MOX-üzemmel kapcsolatos jogvita sem állt meg egy fórum előtt. Nemcsak az ITLOS, de választottbíróshoz és az ECJ is foglalkozott a jogvitával. További hasonlóság, hogy az elővigyázatosság elve ez esetben is felmerült. Figyelemreméltó, hogy az ITLOS a kértektől eltérő ideiglenes intézkedéseket hozott. A Törvényszék Írország kérelmét a helyzet sürgősségének hiányára alapozva utasította el: a MOX üzemanyag szállítására nem került volna sor 2002 októberéig, az üzembe helyezés nem jelentett visszafordíthatatlan következményeket, illetve pár hónap múlva felállításra került volna a választottbíróshoz mely az ügyet érdemben tárgyalta volna.⁶⁰¹ Azonban érdekesnek tartom, hogy azt megfelelőnek tartotta, hogy a kértektől eltérő intézkedéseket hozzon az eljárási jogok védelme érdekében, különösen a tengeri környezet szennyezésének megelőzésében való együttműködésre tekintettel, az UNCLOS és az általános nemzetközi jognak megfelelően. Egyetértek Kwiatkowsa gondolatával, hogy míg az ITLOS egyik esetben, azaz Írország által kért intézkedések tekintetében úgy ítélte meg, hogy nem áll fenn a sürgősség, addig utóbbi

⁵⁹⁷ „Minél jobban elkülönül az uniós jogtól egy nemzetközi megállapodás, és minél távolabb esik az uniós jogtól a létrehozandó fórum hatásköre, annál valószínűbb, hogy átmehet a Bíróshoz mércéjén. Az uniós jog autonómiája azonban nem fér össze olyan vitarendezési mechanizmusokkal, ahol az Unió Bíróshozának autentikus értelmezési és vitarendezési hatásköre veszélybe kerülne.” Ld.: MOHAY Ágoston: Külső fórumok és az uniós jog autonómiája, In: In.: KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (eds.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János 80. születésnapja tiszteletére*, PTE ÁJK, Pécs, 2019, 60. p.

⁵⁹⁸ LAVRANOS, Nikolas: *Epilogue in the MOX Plant Dispute*, Energy and Environmental Law Review, Vol. 18, No. 3, 2009, 183. p.

⁵⁹⁹ The MOX Plant Case, Ireland v. United Kingdom (Order No. 6) (PCA) 22 January 2007, 2. p.

⁶⁰⁰ HAFNER, Gerhard.: *Pros and Cons ensuing from Fragmentation*, Michigan Journal of International Law, Vol. 25, No. 24, 2004, 849-863. p.

⁶⁰¹ BROW, (2002) i. m. 281. p.

tekintetében úgy látta, hogy kimerítésre került ugyanaz a feltétel.⁶⁰² Véleményem szerint az ITLOS döntését lehet úgy értelmezni mint ami az elővigyázatosságra utal. Az ITLOS azonban közvetlenül nem foglalkozott az elővigyázatossággal, inkább egy óvatos megközelítéssel élt, amikor hangsúlyozta a megfontoltságot és figyelmet az együttműködés és információcsere során. A választottbíróság azzal, hogy megerősítette az ITLOS ideiglenes intézkedéseit, tovább erősítette az elvet és az együttműködést a környezeti ártalmakkal kapcsolatban.

IV. Az államok környezeti károkért való nemzetközi jogi felelősségét formáló nemzetközi döntések harmadik hulláma

1. A harmadik hullámról

A harmadik hullám jellemzője, hogy a nemzetközi bírói fórumok az első és második hullámban megjelent kötelezettségeket tovább szilárdították, számos alkalommal megerősítve a korábban született releváns ítéleteket, döntéseket. Egyes nemzetközi környezetvédelmi jogi elvek kristályosodásához járultak hozzá, némelyik kötelezettség nemzetközi szokásjogi státuszának deklarálásával, és egyes kötelezettségek tartalmának, illetve bizonyos kötelezettségek közötti kapcsolatok meghatározásával. Ennek az időszaknak a fő jellemzője egyrészt a megelőzéshez és az elvárható gondossághoz kapcsolódó kérdések megjelenése és tisztázása, másrészt a tisztán környezeti károkkal összefüggő tudományos problémák erőteljesebb felmerülése és (néhány ügyben) a bizonyítékok értékelésére helyezett nagyobb hangsúly.

2. Az Iron Rhine ügy (2005)

2.1 Az ügy háttere

Az Iron Rhine ügyben a PCA 2005-ben hozott ítéletet. A Hollandia és Belgium között kialakult jogvita az Iron Rhine (IJzeren Rijn) vasútvonallal kapcsolatban merült fel. A vasútvonal Hollandián keresztül köti össze a belga Antwerp városát a németországi Rajna-medencével. A vasútvonal gondolata Belgium Hollandiától való különválásról szóló szerződés létrejötté során született meg.⁶⁰³ Az 1839-es szerződés Belgium számára tranzitjogot biztosított,

⁶⁰² KWIATKOWSA, Barbara: *The Ireland v. United Kingdom Mox Plant Case, Applying the Doctrine of Treaty Parallelism*, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 18., No. 1, 2003, 40. p.

⁶⁰³ Treaty of Separation 1839

amit további szerződések pontosítottak. Ennek eredményeként született meg, 1873-ban megszületett az Iron Rhine szerződés,⁶⁰⁴ aminek megfelelően az Iron Rhine vasútvonal 1879-ben kiépítésre is került Hollandiában.⁶⁰⁵ A második világháborúban a vasútvonal nagyrészt elpusztították, így szükségessé vált az újraképzése. A vasútvonal tulajdonjoga először Belgiumot illette, ami aztán egy 1897-es egyezmény alapján átszállt Hollandiára.⁶⁰⁶ A vasútvonalat ezt követően főleg katonai célból használták. A vonal igénybevétele sokáig elenyésző volt és nem rendelkezett különösebb forgalommal.

Az 1990-es években Hollandia elkezdett bizonyos térségeket természetvédelmi területté nyilvánítani olyan megyékben is, ahol a vasútvonal áthaladt. Ugyanebben az időben a két állam tárgyalásokat folytatott a vasútvonal újra aktivizálásáról is.⁶⁰⁷ A tárgyalások eredményeként sikeresen megállapodásra jutottak,⁶⁰⁸ ami a vasútvonal újraindításával összefüggésben *inter alia* írta elő környezeti hatásvizsgálat lefolytatását, és fogalmazott meg egy ütemtervet a megújított vonal használatának bevezetéséről.⁶⁰⁹ A környezeti hatástanulmányok 2001-re el is készültek, azonban időközben vita merült fel a vasútvonal átmeneti használatával kapcsolatban. A vita odáig fajult, hogy a felek két évvel később választottbíróhoz fordultak.

2.2 A felek érvelése

Belgium nézete alapján Hollandiát köti a jóhiszeműség elve és az észszerűség kötelezettsége, így Hollandia nem gyakorolhatja korlátlanul az Iron Rhine vasútvonal feletti joghatóságát. Belgium arra hivatkozott, hogy Hollandia köteles engedélyezni egyrészt a történelmi vasútvonal átmeneti használatát, másrészt annak hosszútávú újraindítását. Belgium szerint jogainak gyakorlását Hollandia indokolatlanul megnehezítette a különböző nagyon költséges környezetvédelmi intézkedésekkel, amik a pálya újraindítását is érintették.⁶¹⁰ Belgium a költségekkel kapcsolatban sem értett egyet Hollandiával. Szerinte a költségek csak az út építésére vonatkoztak és nem Belgium áthaladási jogának gyakorlására. Az 1839-es szerződés a vasútvonal jó állapotban való tartására kötelezte Hollandiát, így Belgium költségekre

⁶⁰⁴ Railway Line from Antwerp to Germany across Limburg 1873

⁶⁰⁵ The Iron Rhine („Ijzeren Rijn”) Railway, (The Kingdom of Belgium and the Kingdom of the Netherlands) (Award) (PCA) 24 May 2005, 8. p. 18.§

⁶⁰⁶ Railway Convention 1897

⁶⁰⁷ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 8. p. 20-21.§

⁶⁰⁸ Memorandum of Understanding 2000

⁶⁰⁹ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 9. p. 20-21.§

⁶¹⁰ Uo. 9. p. 20-23.§

vonatkozó kötelezettsége csak a holland jogszabályokkal összhangban lévő minimumkövetelményekre terjedhetett ki.⁶¹¹

Hollandia nem vitatta Belgiumnak az 1839-es szerződésben meghatározott holland területen történő áthaladáshoz való jogát, azonban szerinte mint ahogyan területi szuverenitásának korlátozását korlátozottan kell értelmezni, úgy az áthaladáshoz való jogot is. A szerződés kimondja, hogy a munkálatok költségei Belgiumot terhelik. A környezetvédelmi intézkedések és feltételek, amiket Hollandia megszabott a vasútvonal újraindításához, Hollandia szuverenitásának a gyakorlását jelentik, tehát Belgium köteles megfizetni az ezeknek való megfelelés során felmerülő költségeket.⁶¹² Továbbá Hollandia szerint az „újraindítás,” amit Belgium kívánt olyan jellegű volt, ami igényelte volna a belga területen lévő vasútvonal Hollandia területén történő meghosszabbítását. Ennek költségei azonban a holland álláspont szerint teljes mértékben Belgiumot terheltek.⁶¹³

A jogvita magját tehát egyrészt a vasút hosszútávú használatához szükséges munkálatok költségeinek megosztása, másrészt a belga tranzitjogra vonatkozó szerződéses rendelkezések értelmezése jelentette, a környezetvédelmi intézkedések fényében. A kérdés az volt, hogy a Belgium a vasútvonalnak az eredeti kapacitást meghaladó mértékű korszerűsítése és helyrehozatal iránti kérelme gyakorlatilag a vonal kiterjesztésnek minősül-e. Továbbá Belgium költségibe beletartoznak-e azok a költségek is, amik a holland környezetvédelmi szabályoknak való megfelelésből merülnek fel.⁶¹⁴ Az ügy számos további kérdést is érintett a bilaterális szerződés értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatban, azonban jelen rész csak az ügy nemzetközi környezetvédelmi implikációinak ismertetésére szorítkozik.

2.3 Az ítélet

2.3.1 A szerződés rendelkezéseinek értelmezése

A PCA az ítéletben hamar tisztázta az ügy eldöntésére alkalmazott jogforrások körét. Az 1839-es szerződés vitatott rendelkezéseinek értelmezése és alkalmazása mellett a választottbíróság a nemzetközi jog releváns szabályait is figyelembe vette.⁶¹⁵ E tekintetben alkalmazta, és hivatkozott az 1969-es szerződések jogáról szóló Bécsi egyezmény 31. és 32. a szerződések általános értelmezéséről szóló cikkeire. A 31. Cikk 3. pontja szerint: „a

⁶¹¹ Uo. 10. p. 20-24.§

⁶¹² Uo. 10. p. 25.§

⁶¹³ Uo. 34. p. 74.§

⁶¹⁴ Uo. 33. p. 70.§

⁶¹⁵ Uo. 23. p. 44.§

szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni: (...) c) a nemzetközi jognak a részes felek viszonyában alkalmazható bármely idevonatkozó szabályát.” Ez alapján megállapította, hogy az 1839-es szerződés értelmezése során alkalmazandó egyaránt az Európai Unió joga, és az általános nemzetközi jog szabályi is.⁶¹⁶ Ez egy fontos lépés volt a PCA számára, mivel ezzel teremtette meg az alapot a nemzetközi környezetvédelmi jog normáinak a jogvitára való alkalmazásához, aminek meghatározó szerepe volt az ítéletben. Ennek megfelelően, a PCA a nemzetközi környezetvédelmi joggal összhangban értelmezte az 1839-es szerződést, és alkalmazta a szerződések evolútív értelmezését. Előbbi alátámasztására egyrészt hivatkozott a hatékonyság elvére (*ut res magis valeat quam perat*),⁶¹⁷ másrészt több nemzetközi dokumentumra és ítéletre is.⁶¹⁸ A választottbíróság többször idézett az ICJ Bős-Nagymaros ügyben született ítéletéből is, ami az új normák figyelembe vételének igényét fogalmazza meg.⁶¹⁹ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy jelen esetben a PCA messzebb ment az ICJ, mivel a Bős-Nagymaros ügyben a Budapesti szerződés tartalmazott környezetvédelmi intézkedéseket, azonban az 1839-es szerződésben nem találunk a környezet védelmére vonatkozó utalást. A PCA támaszkodott még a WTO Garnélarkok-Teknős ügyben született döntésére is, ami a „természetes erőforrások” értelmezése során, az általános nemzetközi jog normáihoz nyúlva, szintén figyelembe vette a jog fejlődését.⁶²⁰ Azonban itt is igaz, hogy a vitával kapcsolatos szerződés, a GATT XX. cikke tartalmazott valamilyen szintű környezetvédelemmel kapcsolatos rendelkezést. Jennings és Watt szerint is, a szerződések rendelkezéseit nem lehet elszakítani az elfogadását követően végbemenő jogfejlődéstől, a szerződésbe foglalt fogalmak nem lehetnek statikusak, hanem azok inkább evolútívak.⁶²¹ Úgy tűnik, hogy az evolútív értelmezéssel a jelen és múlt közötti vonal vékonyodni látszik.⁶²²

⁶¹⁶ Uo. 28. p. 58.§

⁶¹⁷ Bjorge szerint az ítélet arra utal, hogy a hatékonyság elvének alkalmazása is vezethet a szerződések evolútív értelmezéséhez. BJORGE, Eirik: *The Evolutionary Interpretation of Treaties*, Oxford University Press, New York, 2014, 8. p.

⁶¹⁸ A választottbíróság szerint a hatékonyság a szerződés tárgyával és céljával kapcsolatban bír relevanciával. PCA, *The Iron Rhine Award* (2005) i. m. 25. p. 49.§

⁶¹⁹ ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Case, Judgment*, (1997) i. m. 74. p. 140.§ és 64. p. 112.§

⁶²⁰ WTO, *AB Shrimp and Turtles* (1998) i. m. 48. p. 129.§

⁶²¹ JENNINGS, Robert - WATTS, Arthur: *Oppenheim's International Law, Volume 1 Peace*, Ninth Edition, Longman, London, New York, 2008, 1282. p.

⁶²² BLADE, Ineke van: *The Iron Rhine Case The Art of Treaty Interpretation, The Application of Nineteenth Century Obligations in the Twenty-first Century*, In: BLOKKER, Niels – LEFEBER, René – LIJNZAAD, René – BLADEL, van Ineke eds.: *The Netherlands in Court, essays in Honour of Johan G. Lammers*, Martinus Nijhoff Publisher, Leiden, Boston, 2006, 15. p.

2.3.2 Fenntartható fejlődés és a megelőzés

A fenntartható fejlődés fontos szerepet töltött be az ügyben, tekintettel arra, hogy a PCA a fenntartható fejlődés koncepcióját alkalmazta az érdekek egyensúlyának megteremtésére.⁶²³ A választottbíróóság mindenekelőtt meghatározta a környezet fogalmát, mely szerint „abba beletartozik a levegő, víz, föld, flóra, fauna, természetes ökoszisztémák és területek, az emberi egészség és biztonság, valamint a klíma.”⁶²⁴ Hangsúlyozta, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog területén számos kérdéssel kapcsolatban vita áll fenn: mi minősül elvnek, szabálynak vagy mi a *soft law*, és hogy mely környezeti tárgyú szerződések vagy elvek azok, amik hozzájárultak a nemzetközi szokásjog fejlődéséhez. Leszögezte, hogy anélkül, hogy „tovább foglalkozna ezekkel a vitákkal,” a feltörekvő elvek, bármi is legyen a státuszuk, utalnak a megőrzésre, menedzsmentre, a megelőzésre és a fenntartható fejlődésre, valamint a jövő generációk védelmére.⁶²⁵

A fenntartható fejlődés szellemében mondta ki, hogy a gazdaság fejlesztését célzó tevékenységek tervezése és végrehajtása során egyaránt szükséges megtenni a megfelelő környezetvédelmi intézkedéseket.⁶²⁶ Ennek a követelmények az alátámasztására a Riói Nyilatkozat⁶²⁷ 4. elvére hivatkozott, mely szerint „a fenntartható fejlődés elérése érdekében a környezetvédelemnek a fejlődési folyamat szerves részét kell alkotnia, és nem kezelhető attól elválasztva.”⁶²⁸ A PCA hangsúlyozta, hogy a feltörekvőben lévő elvek a környezetvédelmet a fejlődés folyamatába integrálják, és a környezetvédelmi jog és a fejlődés nem különülnek el egymástól, „azok nem alternatívák, hanem egymást erősítő, integrált fogalmak, amelyek előírják, hogy ha a fejlesztés jelentős károkat okozhat a környezetnek, akkor az ilyen károkat meg kell előzni, de legalább enyhíteni kell,”⁶²⁹ és „ma a nemzetközi környezetvédelmi jogban, a megelőzés kötelezettségére egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek.”⁶³⁰ Ez a köteletség a PCA nézete szerint mára az általános nemzetközi jog elvévé vált.⁶³¹ Ez nemcsak az autonóm, de bizonyos szerződések végrehajtása érdekében végzett tevékenységekre is vonatkozik.⁶³² Ezen

⁶²³ DIEFFAL, Christian: *The Iron Rhine Case – A Treaty’s Journey from Peace to Sustainable Development*, Heidelberg Journal of International Law, Vol. 71, No. 3, 2011, 579. p.

⁶²⁴ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 28. p. 58.§

⁶²⁵ Uo. 28. p. 58.§

⁶²⁶ Uo. 28. p. 59.§

⁶²⁷ ENSZ, 1992-ben Rio de Janeiroban tartott környezetvédelmi világkonferenciájának eredményeül elfogadott nyilatkozat a Környezet és Fejlődésről

⁶²⁸ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 28. p. 59.§

⁶²⁹ Uo. 29. p. 59.§

⁶³⁰ Uo. 90. p. 222.§

⁶³¹ Uo. 29. p. 59.§

⁶³² Uo. 28. p. 59.§

a ponton megint a Bős-Nagymaros ügyben hozott ítéletére támaszkodott, melyben az ICJ kimondta, hogy a gazdasági fejlődést össze kell egyeztetni a környezetvédelemmel, amit a fenntartható fejlődés elve fejez ki.⁶³³ Ennek mentén a PCA leszögezte, hogy egy már létező vasútvonal modernizálásába beletartoznak a szükséges környezetvédelmi intézkedések is: ezeket a projekt összetevőinek egyikeként kell kezelni. Másképpen fogalmazva, ez azt jelenti, hogy a környezetvédelmi intézkedések a fejlesztések vagy tevékenységek szerves részét alkotják, és azoktól nem lehet elválasztani.⁶³⁴ Ezzel a PCA a fejlesztések és a környezetvédelmi érdekek összeegyeztetésének szükségességét kívánta hangsúlyozni,⁶³⁵ véleményem szerint a fenntartható fejlődés koncepcióját megerősítve.

2.3.3 Szuverenitás

A PCA párhuzamot vont a Lac Lanoux PCA ítélettel is, mivel mindkét ügy felvetett szuverenitással kapcsolatos kérdéseket. A választottbíróóság szerint mindkét eset egy állam számára egy másik állam által a saját területén biztosított speciális jogok kiegyensúlyozásáról, és a területi szuverenitás általános megerősítéséről szólt.⁶³⁶ Ezt követően idézte a Lac Lanoux ügyet, mely szerint a területi szuverenitásnak meg kell hajolnia minden nemzetközi kötelezettség előtt. Előbbit alapul véve megerősítette a Lac Lanoux ügyben született ítéletet: Hollandia területi szuverenitását mindaddig gyakorolhatja az Iron Rhine felett, ameddig az nem ellentétes Belgium szerződés szerinti jogaival, vagy az általános nemzetközi jog által biztosított jogokkal.⁶³⁷ E tekintetben nem szalasztotta el az alkalmat, hogy emlékeztesse a feleket a *sic utere tuo* elvére, hangsúlyozva, hogy egy állam területén végzett tevékenység egy másik állam területére is kifejtheti hatásait. Ennek keretében idézte az ICJ nukleáris fegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó véleményét is.⁶³⁸ A PCA értelmezése szerint, jelen ügyben nem egy gazdasági tevékenység határon áterjedő hatásairól volt szó, hanem egy szerződésben garantált jog gyakorlásának, egy másik államra való hatásairól.⁶³⁹ A PCA ezt figyelembevéve kimondta, hogy a környezeti megfontolásokra akkor is tekintettel kell lenni, ha egy állam a nemzetközi jog által biztosított jogát gyakorolja egy

⁶³³ ICJ, ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 74. p. 140.§

⁶³⁴ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 89. p. 220.§

⁶³⁵ Uo. 89. p. 221.§

⁶³⁶ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 27. p.54.§

⁶³⁷ Uo. 28. p. 56.§

⁶³⁸ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Adv. Op.) (1996) i.m. 19. p. 29.§

⁶³⁹ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 90. p. 223.§

másik állam területén belül.⁶⁴⁰ Így megállapította, hogy az Iron Rhine vasútvonal újraindítását nem lehet a szükséges környezetvédelmi intézkedésektől külön kezelni, azokat teljes mértékben a projekt részévé kell tenni.⁶⁴¹ Másképpen fogalmazva, a környezeti károk megelőzésének és enyhítésének költségei a projekt részét képezik, amiket nem lehet elválasztani a vasútvonal működéséhez szükséges költségektől.⁶⁴² Belgium a vasútvonalat intenzívebben kívánta használni, ami viszont hátrányosan érintheti a természetet, és környezeti károkat is okozhat.⁶⁴³ Ezzel összefüggésben emlékeztette a feleket a megelőzésre: „ma, azonban a nemzetközi környezetvédelmi jogban, a megelőzés kötelezettségére egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek.”⁶⁴⁴

2.3.4 Döntés

A PCA-nak a felek összesen három eldöntendő kérdést tettek fel: 1) milyen mértékben vonatkozik a holland jog az Iron Rhine vasútvonalra; 2) Belgiumnak milyen mértékben van joga a használat érdekében helyreállítási és modernizálási munkálatokat végezni az Iron Rhine vasútvonal holland területen áthaladó szakaszán; 3) a feleknek az Iron Rhine felújításával és modernizálásával kapcsolatos költségeket milyen nagyságban kell viselniük?

Az első kérdésben a választottbíróóság megállapította, hogy a holland jog olyan mértékben vonatkozik az Iron Rhine vasútvonalra, ami nem ütközik Belgium szerződésben garantált jogával, vagy a felek általános nemzetközi jog szerinti jogaival és kötelezettségeivel, valamint az Európai Unió joggal.

A második kérdésben kimondta, hogy Belgiumnak joga van a Hollandián keresztülhaladó vonal működőképességére vonatkozó előírások tervezéséhez, de nem kezdhet olyan munkába holland területen, amiről nem született egyezség. Azt is deklarálta, hogy Hollandiának joga van természetvédelmi területeket kijelölni.

A PCA az utolsó kérdésben azonosította a költségelemeket és kockázatokat, amik viselését szektoronként osztotta meg a felek között.⁶⁴⁵ E szerint Belgiumnak kötelezettsége volt az újraindítás környezetvédelmi költségeit viselni, míg Hollandiának hozzá kellett járulnia a vasútvonal felújításának azon költségeihez, melyeken a holland vonatok is átkeltek. A költségmegosztással kapcsolatban nem kívánt explicit lenni, csak az irányadó elvek és

⁶⁴⁰ Uo. 90. p. 223.§

⁶⁴¹ Uo. 90. p. 223.§

⁶⁴² Uo. 99. p. 243.§

⁶⁴³ Uo. 90. p. 222.§

⁶⁴⁴ Uo. 90. p. 222.§

⁶⁴⁵ Uo. 99-101. p. 242-244.§

kritériumok megfogalmazására törekedett, az 1839-es szerződéssel összhangban.⁶⁴⁶ A PCA leszögezte, hogy nem tartozik rá, hogy milyen intézkedések felelnek meg a megkövetelt környezetvédelmi szintnek. Ezeket inkább szakértőkre bízta. Ebből az okból kifolyólag javasolta a feleknek, hogy állítsanak fel egy független szakértőkből álló testületet, ami képes megállapítani az Iron Rhine vasútvonal pontos költségeit.

2.4 Jelentősége

Az Iron Rhine ügy kiválóan szemlélteti a környezet mint védendő értékre helyezett egyre erősebb hangsúlyt, ami a nemzetközi szerződéses kötelezettségek teljesítésére is hatással van, tovább erősítve az evolútív értelmezést. A PCA egyrészt hangsúlyozta a károkozás tilalmának elvét a Lac Lanoux ügyben hozott döntésre támaszkodva, másrészt explicit utalt a fenntartható fejlődés elvére, melyet az eljáró fórum a „feltörekvőben lévő” elvek közé sorolt. Véleményem szerint figyelemre méltó az is, hogy a PCA attól sem riadt vissza, hogy az ICJ korábbi ítéletére hivatkozzon, amikor kimondta a gazdasági érdekek és a környezet megóvása közötti egyensúly megteremtésének szükségességét. Figyelemre méltó, hogy ugyanakkor nem nyilatkozott a fenntartható fejlődés státuszáról. Ennek a szándéknak a hiányára egyébként utalt is, amikor a nemzetközi környezetvédelmi jogban lévő homályról beszélt.⁶⁴⁷ Vinuales szerint két következménye van annak, hogy a PCA a fenntartható fejlődésre támaszkodott. Egyrészt a fenntartható fejlődés koncepciójával lehetőség nyílik az olyan szerződések „frissítésére,” amelyek nem tartalmaznak környezetvédelmi rendelkezéseket, másrészt zöld utat kap a megelőzés elvének alkalmazása.⁶⁴⁸ Úgy gondolom, hogy a PCA által alkalmazott megközelítés előmozdítja a környezeti értékek figyelembevételét az olyan szerződések teljesítése esetén is, ahol a környezet oltalmát célzó rendelkezések nem kerültek rögzítésre.

3. Papírmalmok ügy (2010)

3.1 Az ügy háttere

Az Argentína és Uruguay között kialakult vitában az ICJ 2010-ben hozott ítéletet. A jogvita háttérben a két állam közötti határt képző Uruguay-folyón történő, két papírmalom építése állt.

⁶⁴⁶ Uo. 91. p. 224.§

⁶⁴⁷ „Anélkül, hogy tovább foglalkozna ezekkel a vitákkal...” 28. p. 58.§

⁶⁴⁸ VINALES, Jorge E.: Sustainable Development from a Legal Standpoint, In: RAJAMANI, Lavanya – Peel, JACQUELINE eds.: *The Oxcord Handbook of International Environmental Law*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 2021, 298. p.

A jogvita gyökerét az első gyár építése képezte (ENCE), amelyre Uruguay 2005-ben adott engedélyt. A gyár a határfolyó bal partján, Fray Bentos város közelében kapott helyet, szemben a folyó túlsó partján elhelyezkedő Gualaguaychu argentin régióval, ahol a projekt komoly tiltakozást váltott ki: argentin polgárok több, Uruguayt és Argentínát összekötő hidat blokád alá vettek, hogy megakadályozzák a turisták Uruguayba való látogatását.⁶⁴⁹ A tüntetések oka a papírmalom által okozott szennyezéstől való félelem volt.⁶⁵⁰ 2006-ban az argentin nyomás győzedelmeskedni látszott, így még ugyanebben az évben a projekt elhalasztásra került, később pedig Uruguay el is állt a gyár megépítésének szándékától.⁶⁵¹ A dolog azonban nem maradt annyiban: Uruguay engedélyt adott egy második papírmalom megépítésére (Orion) is, ami a tervezett első gyár létrehozására eredetileg kijelölt helytől néhány kilométerre került megépítésre. A gyár 2007-ben meg is kezdte működését.⁶⁵²

A helyzet rendezése érdekében a két állam tárgyalásokba kezdett az Uruguay-folyó Adminisztratív Bizottságán (CARU)⁶⁵³ keresztül. A tárgyalások sikertelenségét követően Argentína 2006-ban keresetet nyújtott be ICJ-hez.

3.2 A felek kérelme

Argentína arra hivatkozott, hogy az Uruguay-folyón történő papírmalmok engedélyezése és megépítése sérti az Uruguay folyó használatáról szóló 1975. évi (Statútum) szerződést.⁶⁵⁴ Argentína a papírgyár tevékenységét, illetve működését veszélyesnek találta a folyó vízének minőségére és környezetére nézve. Ennek megfelelően keresetében kérte az ICJ-t, hogy állapítsa meg, hogy a papírmalmok építésére és üzembehelyezésére adott engedélyezéssel Uruguay megsértette a Statútumból eredő kötelezettségeit: i) elmulasztott minden, a folyó optimális és észszerű hasznosításához szükséges intézkedést megtenni; ii) nem notifikálta a CARU-t, nem tett meg mindent a környezet megőrzése és a szennyezés megelőzése valamint a

⁶⁴⁹ KAZHDAN, Daniel: *Precautionary Pulp: "Pulp Mills" and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle*, Ecology Law Quarterly, Vol. 38, No. 2, 2011, 543. p.

⁶⁵⁰ BRUHÁCS János: *Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben*, JURA, 2012/2., 40. p.

⁶⁵¹ United Nations Environment Programme: *Latin America and the Caribbean*, GEO Yearbook, Nairobi, 2007, 24. p., ld.: LANG, Chris: *ENCE Cancels Pulp Mills in Uruguay*, PULP INC. Oct. 2, 2006 <https://pulpinc.wordpress.com/2006/10/02/ence-cancels-pulp-mill-in-uruguay/> (letöltve: 2020.06.08.)

⁶⁵² ICJ, *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)* (Judgment) 2010, 27. p. 37.§

⁶⁵³ Uruguay folyó használatáról szóló 1975. évi Statútum által felállított bizottság. A szerződés értelmében, ha valamelyik fél olyan projektbe kezd, amely jelentős kárt okozhat a környezetben, arról a félnek tájékoztatnia kell a Bizottságot. Ha a Bizottság megállapítása szerint fennáll a jelentős károkozás veszélye, arról értesítenie kell a projektet tervező államnak a másik felet.

⁶⁵⁴ Az Uruguay folyó használatáról szóló szerződést (Statútum) 1975-ben írta alá Uruguay és Argentína, hatályba lépett 1976-ban. United Nations, Treaty Series (UNTS), Vol. 1295, No. I-21425, 340. p.

biodiverzitás védelme érdekében, és nem tanúsított együttműködést sem.⁶⁵⁵ Véleménye szerint Uruguay a kötelezettségszegésekért felelősséggel tartozik. Így Argentína kérte: i) a *cessatit*; ii) az *in integrum restitutit*; iii) kártérítést és végül iv) megfelelő garanciát arra, hogy Uruguay a jövőben tartózkodik a Statútum alkalmazásának megakadályozásától, különös tekintettel a szerződés konzultációra vonatkozó rendelkezéseire.

Ezzel ellentétben Uruguay kérte Argentína követeléseinek elutasítását, továbbá annak megállapítását, hogy Uruguay a Statútumnak megfelelően járt el. Hangsúlyozta, hogy a papírmalmok fontos szerepet játszanak Uruguay gazdaságában, így azok eltávolítása jelentős gazdasági károkat okozna, és aránytalan volna az állítólagos kötelezettségsértésekkel is, melyekre Argentína hivatkozott.⁶⁵⁶

3.3 Ideiglenes intézkedések

A kereset benyújtásával egyidejűleg Argentína ideiglenes intézkedések elrendelését is kérte. Kérése ketté bontható: kérte az ICJ-t, hogy kötelezze Uruguayt i) a papírmalmok építési engedélyének a felfüggesztésére és arra, hogy tegyen meg minden szükséges intézkedést annak biztosítására, hogy az építési munkálatok nem fognak folytatódni; ii) a jóhiszemű együttműködésre, és hogy tartózkodjon minden olyan magatartástól, amely a jogvita elmergesedéséhez vezet.⁶⁵⁷

Uruguay nem tartotta megfelelőnek a kért ideiglenes intézkedéseket, és arra hivatkozott, hogy az építkezés felfüggesztése gazdasági veszteséggel járna, arról nem is beszélve, hogy sértené Uruguay szuverén jogát, hogy területén fenntartható fejlődést szolgáló gazdasági projekteket hajtson végre.⁶⁵⁸ Az ICJ többször is hangsúlyozta, hogy csak abban az esetben kerülhet sor ideiglenes intézkedés elrendelésére, ha a vita tárgyát képező jogokat a helyrehozhatatlan sérelem megelőzésének sürgős jellege indokolja.⁶⁵⁹ Ennek megfelelően vizsgálva Argentína kérelmét, végül azt teljes egészében elutasította azon az alapon, hogy a gyár kellően biztonságos és a kár, amit Uruguay okozhat egyrészt nem jelent azonnali fenyegetést, másrészt nem is helyrehozhatatlan.⁶⁶⁰ Döntése során tekintettel volt a fenntartható

⁶⁵⁵ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 18. p. 22.§

⁶⁵⁶ Uo. 20. p. 23. §

⁶⁵⁷ HARRISON, James: *Significant International Environmental Law Cases*, Journal of Environmental Law, Vol. 18. No. 3, 2006, 507. p.

⁶⁵⁸ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 17. p. 48.§

⁶⁵⁹ Uo. 9. p. 20.§ és 23. p. 73.-74.§

⁶⁶⁰ Uo. 25. p. 87.§

fejlődésre: hangsúlyozta, hogy az osztott erőforrások környezetének védelmét biztosítani kell, ugyanakkor lehetőséget kell teremteni a fenntartható gazdasági fejlődésnek is.⁶⁶¹

3.4 Ítélet

3.4.1 Eljárási és anyagi kötelezettségek

A papírmalmok ügyben hozott ítéletben az ICJ a kötelezettségeket eljárási és érdemi kötelezettségekre bontva vizsgálta. Ennek indoka elsősorban a Statútum felépítéséből adódott, mivel az önálló részben állapította meg az érdemi és az eljárási kötelezettségeket.⁶⁶² Az ICJ elismerte, hogy a két kötelezettség típus közel áll egymáshoz: indokolása szerint azok „tökéletesen kiegészítik egymást,” ezzel együttesen lehetővé teszik a környezetet érintő kockázatok, illetve károk megelőzését.⁶⁶³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy az eljárási kötelezettségek megsértése az érdemi kötelezettségek megsértéséhez vezet, és ugyanígy, az a következtetés sem vonható le, hogy az eljárási kötelezettségeknek *ipso facto* való megfeleléssel az állam teljesítette az érdemi kötelezettségeit is.⁶⁶⁴ Tehát az a tény, hogy az állam megfelelt az érdemi kötelezettségeinek, nem jelenti azt, hogy kimentést nyer az eljárási kötelezettségeinek teljesítése alól. Az ICJ szerint a kötelezettségek közötti kapcsolat nem jelenti akadályát, hogy a felek külön vállalják akár az egyik, akár a másik megsértéséért a felelősséget.⁶⁶⁵ Bruhács szerint az eljárási és érdemi kötelezettségekre nem az elválaszthatatlanság, hanem inkább azok keveredése és összefonódása jellemző.⁶⁶⁶ Ezt az álláspontot képviseli Vinuesa ad hoc bíró is eltérő véleményében.⁶⁶⁷

Az ICJ az eljárási kötelezettségek közé sorolta a tájékoztatást, értesítést, konzultációt és az együttműködést, míg az érdemi kötelezettségek a következők voltak: i) a folyó észszerű és méltányos hasznosítása; ii) a víz minőségének biztosítása; iii) az ökológiai egyensúly megváltozásának elkerülése; iv) a vízi környezet megőrzése és a szennyezés megelőzése.

⁶⁶¹ Uo. 24. p. 79.§

⁶⁶² Uo. 37. p. 67.§

⁶⁶³ Uo. 39. p. 77.§

⁶⁶⁴ Uo. 39. p. 78.§

⁶⁶⁵ Uo. 39. p. 79.§

⁶⁶⁶ BRUHÁCS (2012) i. m. 42. p.

⁶⁶⁷ ICJ, Pulp Mills Case, Dis. Op. of Judge ad hoc Vinuesa, 2010, 256. p.

3.4.2 Megelőzés és elvárható gondosság

Az ügyben mindkét fél hivatkozott a megelőzés elvére, elismerve szokásjogi státuszát.⁶⁶⁸ Argentína Uruguay jogait szűken próbálta definiálni, amit az ICJ végső soron elutasítani látszott, hangsúlyozva, hogy egyensúlyt kell elérni a folyó használatával kapcsolatos jogok és a környezet megóvásának kötelezettsége között.⁶⁶⁹ Ez fenntartható fejlődés alapú megközelítést tükröz.⁶⁷⁰

Argentína szerint a papírmalmok káros anyagkibocsátása a folyóba visszafordíthatatlan szennyezést okoz, így Uruguay megsértette a szennyezés megelőzésének kötelezettségét, mert elmulasztott megfelelő intézkedéseket tenni. Érvelése szerint a statútum tiltja a szennyezést: a megelőzés egy eredmény kötelezettség, amit Uruguay nem teljesített.⁶⁷¹ Uruguay szerint a megelőzés magatartási kötelezettség, aminek teljesen megfelelt, hiszen a papírmalmoktól megkövetelt volt, hogy az elérhető legjobb technológiát alkalmazzák.⁶⁷²

Az ICJ a kérdés kapcsán egyrészt megerősítette a megelőzés elvét mint a nemzetközi szokásjog normáját, másrészt megállapította annak eredetét is: „a megelőzés mint szokásjogi szabály, gyökerei az elvárható gondosságban rejlik, ami megkövetelt egy államtól a saját területén (...). Az állam köteles minden elérhető eszközt felhasználni annak érdekében, hogy elkerülje a területén, vagy az ellenőrzése alá tartozó területen folytatott olyan tevékenységeket, melyek jelentős környezeti károkat okoznak egy másik állam területén.”⁶⁷³ Előbbivel kapcsolatban idézte a Korfu-szoros ügyet, majd emlékeztette a feleket a Nukleáris fegyverekkel vagy azok használatával való fenyegetéssel kapcsolatban adott tanácsadó véleményére. Idézett továbbá a Bős-Nagymaros ügyben született ítéletből is, felhívva a felek figyelmét, hogy „az óvatosság és a megelőzés még fontosabb az ökológiai egyensúly megőrzésében, mivel a folyó vizén folytatott emberi tevékenység a vízfolyás ökoszisztémájának más elemeire is negatív hatással lehet, mint pl. a flóra, fauna és a talaj.”⁶⁷⁴ Ezt követően kimondta, hogy „a vízi környezet megőrzése, és különösen a szennyezés megelőzése” egy kötelezettség, hogy elvárható gondossággal járjon el az állam minden joghatósága alá tartozó tevékenységgel

⁶⁶⁸ ICJ, Pulp Mills Case, Memorial of Argentina 2007, 82.p. 3.189.§ és Rejoinder of Uruguay 2008, 301. p. 5.52.§

⁶⁶⁹ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 64. p. 175.§

⁶⁷⁰ PAYNE, Cyrine R.: *Environmental Impact Assessment as a Duty under International Law: The International Court of Justice Judgment on Pulp Mills on the River Uruguay*, European Journal of Risk Regulation, Vol. 1, No. 3, 2010, 323. p.

⁶⁷¹ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 68. p. 191.§

⁶⁷² Uo. 68. p. 192.§

⁶⁷³ Uo. 45. p. 101.§

⁶⁷⁴ Uo. 67. p. 188.§

kapcsolatban.⁶⁷⁵ Ez nemcsak a megfelelő jogszabályok kialakítását jelenti, de bizonyos fokú óvatosságot és éberséget is a köz és magánszereplőkre való végrehajtásban és a közigazgatási ellenőrzés gyakorlásában.⁶⁷⁶ A fél felelőssége tehát akkor is felmerül, ha bizonyítást nyer, hogy az állam nem járt el elvárható gondossággal, vagyis nem tett meg minden intézkedést a fennhatósága alá tartozó üzemeltetőkre vonatkozó szabályok kikényszerítéséhez. Véleményem szerint az ICJ ítéletéből egyértelműen kirajzolódik az elvárható gondosság, a megelőzés és a környezeti hatásvizsgálat közötti szoros kapcsolat. Ahogyan Kecskés is megjegyzi, az ICJ a papírmalmok ügyben arra utalt, hogy az elvárható gondosság, a megelőzés és az elővigyázatosság nem teljesül, ha a projektet tervező fél elmulasztja lefolytatni a környezeti hatásvizsgálatot.⁶⁷⁷

Az ICJ nagymennyiségű tudományos adattal és vizsgálattal találta szembe magát. Az elé tárt információk alapján megállapította, hogy nem talált meggyőző bizonyítékot arra, hogy Uruguay elmulasztott volna elvárható gondossággal eljárni vagy hogy a szennyezés káros hatással lett volna a folyó minőségére vagy az ökológiai egyensúlyára.⁶⁷⁸ Ezzel a megközelítéssel több bíró sem értett egyet. Khasawneh és Simma szerint egy átfogó kockázatértékelésre lett volna szükség, ami választ adott volna a kérdésre, hogy a projekt jelentős káros hatással van-e a folyóra, az ICJ mégsem így járt el. Annak ellenére, hogy hangsúlyozta a környezeti károk visszafordíthatatlan jellegét, a bizonyítékok értékelése során mégsem „megelőző” logikát követett.⁶⁷⁹

3.4.3 Elővigyázatosság

Argentína érvelésében *inter alia* támaszkodott az elővigyázatosság elvére is, melyet tágan értelmezett. Álláspontja szerint egyrészt a Statútum értelmezését vezérelnie kell a rendelkezésekből kitűnő elővigyázatosságnak, másrészt az elővigyázatosság elve a bizonyítási teher megfordulását eredményezi, azaz Uruguaynak kellett bizonyítania, hogy a papírmalmok nem fognak jelentős károkat okozni a környezetnek. Argentína remélte, hogy az ICJ elismeri

⁶⁷⁵ Uo. 69. p. 197.§

⁶⁷⁶ Uo. 69. p. 197.§

⁶⁷⁷ KECSKÉS Gábor: *A Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlata környezet tárgyú ügyekben*, Állam - és Jogtudomány, LVI. évfolyam, 2015/3, 71. p.

⁶⁷⁸ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 91. p. 265.§

⁶⁷⁹ ICJ, Pulp Mills Case Dis. Op. of Judges Al-Khasawneh and Simma 2010, 108. p.

az elővigyázatosság elvét mint nemzetközi szokásjogi normát,⁶⁸⁰ amit viszont Uruguay vitatott, mivel álláspontja szerint az inkább csak „*soft law*.”⁶⁸¹

Az ICJ a várakozás ellenére az elővigyázatosság elvét szűken értelmezte.⁶⁸² Elismerete, hogy az elővigyázatos megközelítés releváns lehet a szerződés értelmezésében és alkalmazásában, azonban ebből nem következik, hogy az úgy működne mint ami megfordítja a bizonyítási terhet.⁶⁸³ Ezzel az állásponttal egyetértett Vinuesa ad hoc bíró⁶⁸⁴ és Greenwood bíró is: az ügy természete és a kötelezettségek nem módosítják azt az alapvető elvet, hogy a bizonyítási terhet az viseli, aki az adott tényt állítja.⁶⁸⁵

Az ICJ bizonyítási teher kérdését leszámítva nem ment jobban bele az elővigyázatosság kérdésébe, annak státuszáról nem tett kijelentést, nem ismerte el és nem is részletezte azt. Trindade bíró szerint ez egy egyedülálló lehetőség lett volna, aminek megragadásával az ICJ hozzájárulhatott volna a nemzetközi környezetvédelmi jog konszolidálásához.⁶⁸⁶ Argentínának meggyőző bizonyítékot kellett szolgáltatnia Uruguay kötelezettségsértésére, a pusztá aggodalom alátámasztása - akár csak a Bős-Nagymaros ügyben - nem minősült elégségesnek.

Az ügyben az elővigyázatosság implicit módon megjelent az elvárható gondossággal kapcsolatban is. Az ítélet szerint az államoknak a megelőzés érdekében elvárható gondossággal kell eljárniuk, „ami nemcsak a megfelelő szabályok és intézkedések elfogadását vonja maga után, hanem a végrehajtásukban bizonyos fokú óvatosságot is, valamint közigazgatási ellenőrzést a köz-és magán üzemeltetőkre, mint az, hogy az ilyen üzemeltetők ellenőrzik a tevékenységeket. A fél felelőssége (...) így felmerül, ha bebizonyosodik, hogy az állam elmulasztott gondosan eljárni és így megtenni minden megfelelő intézkedést a releváns szabályok kikényszerítésére a joghatósága alá tartozó állami vagy magán üzemeltetőktől.”⁶⁸⁷ Az idézett részből az „óvatosság” az, amit az elővigyázatosságra való utalásként is értelmezhetünk, még hozzá az elvárható gondossággal összefüggésben.

⁶⁸⁰ ICJ, Pulp Mills Case, Verbatim Record 2009/14, 58. p. 8.§

⁶⁸¹ Rejoinder of Uruguay, (2008) i. m. 311. p. és 5.66.§

⁶⁸² KAZHADAN (2011) i. m. 541. p.

⁶⁸³ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 61. p. 164.§

⁶⁸⁴ ICJ, Pulp Mills, Dis. Op. of ad hoc Vinuesa (2010) i. m. 267. p.

⁶⁸⁵ ICJ, Pulp Mills on the River Case, Sep. Op.of Judge Greenwood 2010, 220. p.

⁶⁸⁶ ICJ Pulp Mills on the River Case, Sep. Op.of Judge Cancado Trindade 2010, 167. p.

⁶⁸⁷ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 69., 197.§

3.4.4 Notifikáció, konzultáció és együttműködés

Az ICJ az eljárási kötelezettségek közé sorolta az információt, értesítést, valamint a tárgyalást, és kimondta, hogy ezek a kötelezettségek rendkívül fontosak, „főleg akkor, amikor osztott erőforrásról van szó, mint az Uruguay folyó ügyben is, amit csak a parti államok szoros és folyamatos együttműködésén keresztül lehet megóvni.”⁶⁸⁸ Az államok együttműködés révén tudják a környezeti károk kockázatát együttesen kezelni és menedzselni, a környezeti károk megelőzése érdekében.⁶⁸⁹

A felek közti együttműködés elsősorban a CARU-n keresztül valósult meg, ami kulcsfontosságú szerepet töltött be a szerződés rendelkezéseinek teljesítése szempontjából. A jogi személyiséggel felruházott CARU ellátott szabályozási, igazgatási, technikai, konzultációs és békéltető funkciókat egyaránt. Argentína szerint Uruguay nem értesítette a CARU-t, így megsértette értesítési és konzultációs kötelezettségét. Az ICJ kimondta, hogy az eljárási mechanizmus első lépését a CARU értesítése jelentette: a CARU tájékoztatása az adott tervezett tevékenységről lehetővé teszi az együttműködés megkezdését, ami szükséges a megelőzési kötelezettség teljesítéséhez.⁶⁹⁰ Az ICJ összekötötte az együttműködést, a megelőzést és az értesítést egymással, megállapítva, hogy a környezeti károk megelőzésében való együttműködés első lépését a forrás állam által az érintett állam tájékoztatása jelenti a tervezett, határon áterjedő környezeti kockázatokat jelentő tevékenységről.

Milyennek kell lennie ennek a tájékoztatásnak? Az ICJ szerint minden információt meg kell adni a CARU részére, ami lehetővé teszi, hogy gyorsan és előzetesen meg tudja állapítani, hogy a tevékenység jelentős környezeti károkat okozhat-e az érintett állam számára.⁶⁹¹ Ebben a szakaszban nem szükséges még az, hogy az informálás a környezeti hatások teljes vizsgálatát tartalmazzon, mivel az általában sok időt és erőforrást vesz igénybe. Mindazonáltal, az informálásnak még az adott projekt engedélyezése előtt kell megtörténnie.⁶⁹² Uruguay azonban úgy adta ki az építési engedélyt, hogy a projektekről nem tájékoztatta előzetesen a CARU-t.⁶⁹³ Az alperes védelmében arra hivatkozott, hogy a tervekről a papírmalmok képviselői értesítették a CARU-t, így nem volt szükség külön értesítésére. Az ICJ viszont nem fogadta el ezt az

⁶⁸⁸ Uo. 41. p. 81.§

⁶⁸⁹ Uo. 39. p. 77.§

⁶⁹⁰ Uo. 44-46. p. 94-102.§

⁶⁹¹ Uo. 46. p. 104.§

⁶⁹² Uo. 47. p. 105.§

⁶⁹³ Uo. 47. p. 107.§

érvelést a kötelezettség elmulasztásának alapjául: a vállaltok, illetve nem kormányközi szervek által történő értesítés nem helyettesíti az állam tájékoztatási kötelezettségét.⁶⁹⁴

Az ICJ kimondta, hogy az értesítési kötelezettség arra hivatott, hogy létrehozza a felek között a sikeres együttműködés feltételeit, lehetőséget teremtve, hogy a projekt hatásait a lehető legtöbb információ birtokában vizsgálják, és ha szükséges, tárgyalásokat kezdeményezzenek a károk bekövetkezésének elkerülését célzó módosításokról.⁶⁹⁵ Az értesítés és a konzultáció közti kapcsolat vonatkozásában az ICJ megállapította, hogy az értesítés a konzultációhoz vezető folyamat alapvető része, ami során a felek felmérhetik a terv kockázatait és tárgyalhatnak a változtatásokról melyek kárenyhítő hatással bírnak, vagy amikkel kiküszöbölhetővé válnak a kockázatok.⁶⁹⁶ Az értesítés útján az érintett fél részt vehet az értékelés teljességének biztosításában, hogy a tények teljes ismeretében kerüljön sor a terv és annak következményeinek mérlegelésére.⁶⁹⁷

Az ICJ azt is tisztázta, hogy mikor kell megtörténnie a notifikációnak: még mielőtt az állam döntene a terv környezeti megvalósíthatóságáról, tehát még az engedélyezés előtt.⁶⁹⁸ Uruguay azonban elmulasztotta a CARU-n keresztül értesíteni Argentínát a környezeti hatásvizsgálatról, és csak a papírmalmok engedélyezése után küldte meg a vizsgálatokat.⁶⁹⁹ Addig, ameddig az a felek között az együttműködési mechanizmus folyamatban van, a projektet tervező állam nem engedélyezheti a munkálatokat, és *a fortiori*, nem folytathatja le azokat.⁷⁰⁰ Uruguay még a tárgyalások befejezése előtt kezdte meg a papírmalmok építését, amivel szintén megsértette az eljárási kötelezettségeket.⁷⁰¹

Az ICJ hangsúlyozta továbbá a kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének követelményét: az államok között az együttműködést a jóhiszeműség uralja. A bizalom a nemzetközi együttműködésben benne rejlik.⁷⁰² E tekintetben megerősítette a kontinentális talpazat ügyben hozott ítéletet, mely szerint a tárgyalásoknak jelentőségteljesnek kell lenniük.⁷⁰³ Uruguay szerint a Statútum nem biztosított a felek számára vétőjogot a másik fél által kezdeményezett projektekre nézve. Ezt az ICJ is megerősítette az ILC 2001-es megelőzési tervezetére való hivatkozással, mely szerint, ha az államok nem találnak megoldást a konzultációk során, a

⁶⁹⁴ Uo. 48. p. 110.§

⁶⁹⁵ Uo. 48. p. 113.§

⁶⁹⁶ Uo. 49. p. 115.§

⁶⁹⁷ Uo. 50. p. 119.§

⁶⁹⁸ Uo. 50. p. 120.§

⁶⁹⁹ Uo. 50. p. 121.§

⁷⁰⁰ Uo. 57. p. 144.§

⁷⁰¹ Uo. 94. p. 275.§

⁷⁰² Uo. 57. p. 145.§

⁷⁰³ Uo. 57. p. 146.§

forrásállam attól még dönthet a tevékenység engedélyezése mellett. Ha így is tesz, akkor is, köteles figyelembe venni az érintett állam érdekeit.⁷⁰⁴

3.4.5 Környezeti hatásvizsgálat

A Statútum nem követelte meg a környezeti hatásvizsgálat lefolytatását a felektől, de Uruguay mégis készített egyet.⁷⁰⁵ A felek egyetértettek abban, hogy szükséges környezeti hatástanulmányt készíteni azért, hogy megállapíthatóvá váljon bármilyen, a tevékenység által a környezetben okozott jelentős kár.⁷⁰⁶ Uruguay hangsúlyozta, hogy készített ilyen vizsgálatokat, azonban Argentína kifogásolta ezeket, arra hivatkozva, hogy nem voltak teljesek.⁷⁰⁷ A felek tehát nem értettek egyet abban, hogy mit kell tartalmaznia egy ilyen vizsgálatnak. Argentína szerint Uruguay nem vette figyelembe az összes lehetséges hatást, amit a nemzetközi jog megkövetel a környezeti hatásvizsgálat tartalmaként.⁷⁰⁸ Uruguay szerint azonban azok a követelmények, amelyeket a nemzetközi jog meghatároz, az ILC 2001-es megelőzési tervezetéből kitűnnek. E szerint a környezeti hatásvizsgálatnak ki kell térnie az emberekre, tulajdonra és más állam környezetére gyakorolt hatásokra.⁷⁰⁹

Az ügy egyik legnagyobb jelentősége, hogy az ICJ szokásjogi szabályként deklarálta a környezeti hatásvizsgálat elkészítését: az elmúlt években olyannyira elfogadottá vált az államok körében, hogy most már „az általános nemzetközi jog követelménye a környezeti hatásvizsgálat elkészítése, ha a fennáll a kockázat, hogy a tervezett ipari tevékenység jelentős káros hatást gyakorolhat határon átnyúló kontextusban, különösen egy osztott erőforrásra.”⁷¹⁰ Az ítélet további lényeges része, hogy az ICJ összekötötte a megelőzést a környezeti hatásvizsgálattal: az elvárható gondosság, és az ezzel járó óvatosság és megelőzés követelménye nem tekinthető teljesültnek, ha a projektet tervező állam nem végez környezeti hatásvizsgálatot a tevékenység hatásairól.⁷¹¹

Az ICJ a környezeti hatásvizsgálattal kapcsolatban több ponton is iránymutatással élt. Így például utalt arra, hogy az államoknak milyen tényezőket kell figyelembe venniük amikor a kötelezettséget teljesítik. Az ítélet megpróbált némi eligazítást adni a környezeti hatásvizsgálat

⁷⁰⁴ ILC Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities 2001, 9. cikk

⁷⁰⁵ Uo. 98. p.

⁷⁰⁶ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 49. p. 116.§

⁷⁰⁷ Uo. 49. p.118.§

⁷⁰⁸ Uo. 72. p. 203.§

⁷⁰⁹ Uo. 72. p. 203.§

⁷¹⁰ Uo. 73. p. 204.§

⁷¹¹ Uo. 72. p. 204.§

tartalma körüli homály eloszlásához. A problémát az ICJ is elismerte: az általános nemzetközi jog nem tartalmaz egyértelmű választ a környezeti hatásvizsgálat tartalmát illetően. Kimondta, hogy a környezeti hatásvizsgálat tartalmának meghatározása az államok feladatkörébe tartozik. E szerint tehát minden államnak saját magának kell meghatároznia belső jogában vagy az engedélyezési eljárásban a környezeti hatásvizsgálat pontos tartalmát minden egyes esetben, figyelembe véve az adott projekt természetét, nagyságát, és a környezetre gyakorolt hatását, valamint az elvárható gondos magatartás követelményét.⁷¹² Mikor kell elkészíteni a környezeti hatástanulmányt? Az ítélet az időszerűséggel összefüggésben is tartalmaz megállapítást: kimondja, hogy annak még a projekt megvalósítása előtt kell elkészülnie.⁷¹³ Véleményem szerint ez a konzultáció időszerű megkezdése miatt is lényeges. Ahogyan Vinuesa ad hoc bíró is fogalmaz, a környezetvédelmi engedély megadása után folytatott konzultáció értelmetlenné válik.⁷¹⁴ Az ICJ a környezeti hatásvizsgálat folyamatosságát is megerősítette: a környezetet ért hatásokat az üzemeltetés megkezdését követően is, a projekt teljes életén keresztül szükséges ellenőrizni.⁷¹⁵ Ez logikusan következik az elvárható gondosságból, az óvatosságból és a megelőzésből.⁷¹⁶ Greenwood bíró szerint a szennyezés megelőzése, az ellenőrzés és az együttműködés mind folyamatos kötelezettségek, amit az ítélet is tükrözött.⁷¹⁷

3.4.5 Döntés

Az ICJ 2010-ben hozott ítéletet, melyben Uruguay elmarasztalására került sor a Statútum által lefektetett (7-12. cikk) eljárási kötelezettségeinek megsértése következtében. Érdemi kötelezettségszegés nem került megállapításra,⁷¹⁸ a különböző környezeti károk bekövetkezése nem nyert bizonyítást. Nem volt meggyőző bizonyíték arra, hogy Uruguay tevékenysége károsítaná a folyót.⁷¹⁹ Ennek eredményeképp Argentína követelései, azaz a *cessatio*, az *in integrum restitutio* és a kártérítési igény mind elutasításra került.⁷²⁰ Az ICJ az eljárási kötelezettségek megszegésének megállapítását elegendő elégtételnek minősítette, melyek a következők voltak:⁷²¹ egyrésztől elmulasztotta értesíteni a CARU-t még az papírmalmok

⁷¹² Uo. 73. p. 205.§

⁷¹³ Uo. 73. p. 205.§

⁷¹⁴ ICJ, Pulp Mills, Dis. Op. of ad hoc Vinuesa (2010) i. m. 283. p.

⁷¹⁵ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 73. p. 205.§

⁷¹⁶ Uo. 73. p. 204. §

⁷¹⁷ ICJ, Pulp Mills Case, Sep. Op. of Judge Greenwood (2010) i. m. 222. p.

⁷¹⁸ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 96 p. 282.§ 2)

⁷¹⁹ Uo. 91. p. 265.§

⁷²⁰ BRUHÁCS (2012) i. m. 41. p.

⁷²¹ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 96. p. 282.§ 1)

engedélyezést megelőzően,⁷²² nem értesítette Argentínát - tehát nem felelt meg notifikációs kötelezettségének⁷²³ – továbbá nem teljesítette tárgyalási kötelezettségét,⁷²⁴ azaz Uruguay nem tartotta tiszteletben az együttműködési kötelezettséget sem.⁷²⁵

3.5 Az ügy jelentősége

A jogesetben számos nemzetközi környezetvédelmi jogi norma felmerült. Az ítélet foglalkozott *inter alia* a megelőzéssel, notifikációval, együttműködéssel, elővigyázatossággal, környezeti hatásvizsgálattal, és ezekkel összefüggésben az elvárható gondossággal is, hozzájárulva azok nemzetközi jogi szilárdításához. A döntés azért is figyelemreméltó, mert az ICJ több ponton is előbbi elvek, kötelezettségek tartalmának kibontására, és ilyen módon a jog fejlesztésére vállalkozott. Így, ami mindenképpen kiemelését érdemel, azaz elvárható gondosság és a különböző normák közötti kapcsolat rögzítése, mint a jelentős környezeti károk megelőzésének kötelezettsége vagy a környezeti hatásvizsgálat lefolytatásának szükségessége. Ami a felelősséggel kapcsolatban érdekes, hogy az ICJ nem állapított meg érdemi kötelezettségszegést és kártérítést sem.

4. Kishenganga ügy (2013)

4.1 Az ügy háttere

A vita Pakisztán és India között merült fel, a Kishengangán létesített vízerőmű, valamint a két állam között hatályban lévő, Indus-medencéről szóló szerződéssel (Indus Waters Treaty) kapcsolatban. A két világháború között több nemzetközi vízügyi szerződés is létrejött, aminek száma 1945 utána megnövekedett. Az Indus-medencéről szóló, 1960. évi szerződés is ezek egyike közé tartozik.⁷²⁶ A szerződés meghatározza az Indus folyórendszerének használatára vonatkozó jogokat és kötelezettségeket. A szerződés földrajzi megosztás alkalmaz, mely szerint az Indus-medence keleti folyóit (Beas, Sutley, Ravi) India megszorítások nélkül hasznosíthatja, míg Pakisztán a nyugati folyók (Indus, Chenab, Jhelum) vizeinek hasznosítási jogával rendelkezik. Az együttműködés fenntartása, és a szerződés rendelkezéseinek végrehajtása

⁷²² Uo. 47. p. 106.§

⁷²³ Uo. 50. p. 120-122.§

⁷²⁴ A felek között nem került sor a Statútumnak megfelelően módon tárgyalásokra. Bár létrejöttek megállapodások a felek között, és egy technikai csoport is felállításra került (GTAN), ezt az ICJ nem tekintette elegendőnek. ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 52. p. 128.§ és 56. p. 141.§

⁷²⁵ Uo. 57. p. 149.§

⁷²⁶ BURHÁCS (1986) i. m. 10. p.

érdekében felállításra került egy bizottság is, az Állandó Indus Bizottság (Permanent Indus Commission) névvel.⁷²⁷ A Bizottság a kommunikációs csatorna mellett jelentéseket készít, adatokat szolgáltat a kormányok számára, továbbá öt évente megtekinti a folyókon végzett fejlesztéseket és munkálatokat.⁷²⁸ A Bizottság részt vesz a szerződés értelmezésével és alkalmazásával felmerülő kérdések megoldásában, és rajta keresztül történik a kommunikáció is.

A jogvita alapját lényegében a Kishengangan⁷²⁹ tervezett KHEP (Kishenganga Hydro-Electric Project) néven futó indiai vízerőmű projekt megvalósítása képezte. A KHEP feladata eredetileg a víztározás lett volna, amit energia létrehozására szándékoztak használni télen, amikor a folyó természetes áramlása a legalacsonyabb szinten mozog.⁷³⁰ Ezt a Kishenganga vizének egy másik folyóba való elterelésével kívánták megvalósítani.⁷³¹ A vita kezdete egészen visszavezethető 1988-ra, amikor Pakisztán értesült a Kishenganga vizének a Wular nevű tóba való eltereléséről. Pakisztán félt, hogy az indiai projekt hátrányosan fogja érinteni, ezért kérte Indiát, hogy állítsa le a munkálatokat és adjon számára megfelelő tájékoztatást. India válaszul azt felelte, hogy még csak vizsgálatokat folytat, a kért tájékoztatást pedig időben megfogja adni.⁷³²

Később Pakisztán is egy új projektbe (Neelum Jhelum Hydro Electric Project, NJHEP) kezdett, aminek megvalósításáról 1990-ben tájékoztatást adott Indiának. Időközben India továbbfejlesztette a projektjét, amiről 1994-ben értesítette Pakisztánt, aki azt egyáltalán nem fogadta tárt karokkal. Pakisztán a KHEP megvalósítását egyértelműen ellenezte, főleg a szerződésre hivatkozva, ami nem engedi meg a tervezett indai vízelterelést. India azonban nem látta szerződéses akadályát a tervek kivitelezésének: véleménye szerint a szerződés lehetővé tette a KHEP létrehozását addig, ameddig az a „már létező” pakisztáni mezőgazdaságra és hidroelektromosság használatára nincs negatív hatással.⁷³³ Mivel India nem tekintette a pakisztáni NJHEP projektet „már létező” hidroelektromos energia használatnak, csak egy tervnek, így álláspontja szerint, ha abból Pakisztánnak volt is haszna, az nagyon kicsi volt.

Végül India 2006-ban a KHEP módosításáról döntött, azonban ez a jogvita hevülését nem állította meg.⁷³⁴ A 2006-os módosítás szerint az elterelt víz a Jhelum folyóba került volna a

⁷²⁷ In the Matter of the Indus Waters Kishenganga, (Partial Award) (PCA) 18 February 2013, 45. p. 139.§

⁷²⁸ Az Indus medencéről szóló szerződés (Indus Waters Treaty) 1960, VIII. cikk

⁷²⁹ A jogvitában szereplő folyó Indiában Kishenganga, míg Pakisztánban Neelum néven ismert.

⁷³⁰ PCA, Kishenganga Case, Partial Award (2013) i. m. 50. p. 154.§

⁷³¹ Uo. 41. p. 126-127.§

⁷³² Uo. 46. p. 141.§

⁷³³ Uo. 47. p. 145.§

⁷³⁴ Uo. 47. p. 148.§

Wular tavon keresztül. A tervek között szerepelt egy gát, tározó és egy erőmű létrehozása is.⁷³⁵ Pakisztán továbbra sem volt elégedett a tervekkel: egyértelműen tiltakozott az új vízerőmű ellen. Véleménye szerint a projekt i) továbbra is sértette a szerződéses kötelezettségeket, mivel el akarta terelni a Kishenganga vizét; és ii) nem felelt meg a szerződésben lefektetett kritériumoknak.⁷³⁶ Az államok többször is próbálták vitájukat az Állandó Indus Bizottságon keresztül megoldani és közös nevezőre jutni, azonban mindhiába. A kiélesedett jogvita rendezése érdekében így Pakisztán 2010-ben a szerződés XII. cikkének 2) pontjának megfelelően az PCA-hoz fordult.⁷³⁷

4.2 Ideiglenes Intézkedések

Pakisztán kérte India visszatartását a Kishenganga további tervezett elterelésétől.⁷³⁸ A PCA egyhangú döntéssel az ítélet meghozataláig lehetővé tette Indiának, hogy a KHEP projektet korlátozottan folytassa: semmilyen munkát nem hajthatott végre a Gurez telephelyen, ami végleges volt a Kishenganga folyóra nézve, és amelyek akadályozhatták a folyó természetes vízhozamának a visszaállítását.⁷³⁹ India csak ideiglenes munkákat végezhetett.

4.3 A felek érvelése

Az Indus-medencéről szóló szerződés több pontja is vita tárgyát képezte. Az első kérdéssel kapcsolatban problémát jelentett *inter alia*, a nyugati vizek használatára vonatkozó elvek és a vízenergiával összefüggő projektekre vonatkozó szabályok. Kétséges volt a „már létező használat” jelentése is, és felmerült a Kishenganga elterelésének környezetre gyakorolt hatásainak problémája is. McCaffrey megjegyzi, hogy bár az Indus-medencéről szóló szerződés maga nem használja a „környezet” szót – ami nem meglepő, hiszen a szerződés még a környezetvédelmi mozgalom megindulása előtt született – viszont tartalmazza a „szennyezést,” ami a folyók használatát érintő károk megelőzésével összefüggésben jelenik meg, nem pedig a környezet *per se* védelmével kapcsolatban.⁷⁴⁰ Ezért is érdekes, hogy

⁷³⁵ Uo. 50. p. 155.§

⁷³⁶ Uo. 48. p. 149.§

⁷³⁷ Uo. 49. p. 153.§

⁷³⁸ In the Matter of the Indus Waters Kishenganga Arbitration, (Interim Measures) (PCA) 23 September 2011, 7., 30.§

⁷³⁹ Uo. 49. p. 152.§

⁷⁴⁰ MCCAFFREY, Stephen: *International Water Cooperation in the 21st Century: Recent Developments in the Law of International Watercourses*, Review of European Community and International Environmental Law, Vol 23, No. 1, 2014, 7. p.

Pakisztán érvelése során, - mindamelllett, hogy hangsúlyozta, hogy a KHEP jelentősen csökkentené az alsó folyásirány áramlását, ami az NJHEP elektromosenergia, és a mezőgazdasági vízhasználat csökkenéséhez vezetne - megjelent a környezetvédelem aspektusa is.⁷⁴¹ Ennek keretében hivatkozott a nemzetközi környezetvédelmi jogra, és felhívta a figyelmet az államok általános kötelezettségére, hogy biztosítsák, hogy a tevékenységük tiszteletben tartja más állam környezetét, amit az Iron Rhine ügyben és a Bős-Nagymaros ügyben is kimondott az eljáró fórum.⁷⁴² Pakisztán szerint India programja hátrányosan érintené a természetes környezetét, és a folyónak ökológiai károkat okozna.⁷⁴³ Ez viszont nemcsak a szerződést sérti,⁷⁴⁴ de ellentétes a nemzetközi szokásjoggal is. Pakisztán szerint India nem tett megfelelő lépéseket, így például olyan környezeti hatásvizsgálatot kellett volna lefolytatnia, ami kitér a folyásirány alsó részére is, továbbá alkalmaznia kellett volna a Riói Nyilatkozat szerinti elővigyázatos megközelítést is.⁷⁴⁵ India arra hivatkozott, hogy a vízerőműre vízenergia előállítás miatt van szükség, nem pedig környezetvédelmi célból. A szerződés biztosította számára a jogot a tervezett program kivitelezéséhez. India a nemzetközi környezetvédelmi jog elveinek alkalmazását a vitára nézve visszautasította, tekintettel arra, hogy nem szerepelnek a szerződésben, így azok a jogvitán kívül esnek. Az elővigyázatosság elvének szokásjogi minőségét pedig teljes mértékben elutasította. Ami a KHEP környezetre gyakorolt hatásait illeti, India hangsúlyozta, hogy előbbieik ellenére komolyan veszi a környezetvédelmi megfontolásokat, és a projekt nem fog visszafordíthatatlan, jelentős károkat okozni.⁷⁴⁶ India szerint Pakisztán túlzásokba esett és a projekt hatása mérsékelt lesz.

4.4 Részleges Ítélet

A PCA-nak két kérdést kellett eldöntenie: i) India a Kishenganga elterelésével megsérti-e a szerződéses kötelezettségeit; ii) India a nyugati folyókon lévő vízerőmű tározóját az előreláthatatlan vészhelyzet esetét leszámítva, lényegében bármilyen körülmények között kimerítheti-e vagy a „Holt Tárolási Szint”⁷⁴⁷ (Dead Storage Level) alá csökkentheti-e. Az ügyben számos kérdés felmerült az Indus-medencéről szóló szerződés értelmezésével és

⁷⁴¹ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 86-87. p. 246-249.§

⁷⁴² Uo. 77. p. 222.§

⁷⁴³ Uo. 91. p. 257.§

⁷⁴⁴ A szerződés Cikk, 6) pontja kötelezi a feleket arra, hogy kerüljenek minden olyan áramlás akadályozást, ami anyagi kárt okozhat a másik félnek.

⁷⁴⁵ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 77.-78. p. 222.-224.§

⁷⁴⁶ Uo. 94. p. 262.§

⁷⁴⁷ A „holt tárolás” a tározónak azt a részét jelöli, amelyet nem használnak üzemeltetési célokra.

alkalmazásával kapcsolatban, így alábbiakban csak az ügy környezetvédelmi jogi vonatkozásai kerülnek kifejtésre.

A PCA megállapította, hogy Indiának jogában áll elterelni a Kishenganga vizét, azonban ennek korlátját jelentik nemcsak a szerződés rendelkezései, hanem a nemzetközi szokásjog szabályai is. Ez azt jelenti, hogy Indiának úgy kell üzemeltetnie a vízerőművet, hogy közben biztosítja a Kishengnaga vizének minimális áramlását. Ezzel kapcsolatban idézte a Trail Smelter ítéletet és a Stockholmi Nyilatkozat 21. elvét, melyekben megjelenik a nemzetközi környezetvédelmi szokásjog egyik alapelve, miszerint egyik állam sem használhatja területét oly módon, hogy azzal más államnak kárt okoz.⁷⁴⁸ A PCA kimondta hogy „kétségtelen, hogy a nemzetközi szokásjog megköveteli az államoktól, hogy vegyék figyelembe a környezetvédelmet amikor olyan projekteket terveznek és fejlesztenek, amik kárt okozhatnak egy határmenti államnak.”⁷⁴⁹ A PCA az Indus-medencéről szóló szerződés rendelkezéseit úgy értelmezte, hogy a környezet védelme a projektek minden fázisa során megkövetelt: Érdekes, hogy ezt a PCA általánosan, határon áterjedő kontextusban fogalmazta meg, és nem specifikusan, vagyis kifejezetten a vízenergiával kapcsolatos projektekre nézve.⁷⁵⁰ Ezzel összefüggésben a PCA számos egyezményt, nyilatkozatot és ítéletet is megemlített, melyek *inter alia* hangsúlyozzák a fenntarthatóságot. Idézte például a Bős-Nagymaros ítéletet is.⁷⁵¹ Utalt továbbá a papírmalmok ügyre is, melyben az ICJ a környezeti hatásvizsgálatot az általános nemzetközi jog követelményének nevezte.⁷⁵² A részleges ítéletben felmerült az elvárható gondosság és a megelőzés követelménye is, amivel kapcsolatban az Iron Rhine ügyből merített, és idézte annak megállapítását, miszerint a nemzetközi jog általános jogelve, hogy „az államok kötelesek megelőzni, de legalább csökkenteni a környezetnek okozott jelentős károkat, amikor azok nagyszabású építőipari tevékenységbe kezdenek.”⁷⁵³ Ez nemcsak az önálló tevékenységekre, de bizonyos szerződések végrehajtása érdekében folytatott tevékenységekre is vonatkozik.⁷⁵⁴

Az ügyben a válszatottbíróóság 2013-ban részleges ítéletet hozott. Az ítélet egyik félnek sem adta meg teljes mértékben, amit kért, ehelyett az érdekek egyensúlyának megteremtésére törekedett. Így például az döntés lehetővé tette India számára a KHEP megvalósítását, de csak bizonyos korlátokkal. Crook felívja a figyelmet, hogy a PCA az értelmezés során mindvégig

⁷⁴⁸ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 169. p. 449.§

⁷⁴⁹ Uo. 169. p. 449.§

⁷⁵⁰ McCaffrey (2014) i. m. 8. p.

⁷⁵¹ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 169. p. 449.§

⁷⁵² Uo. 170. p. 450.§

⁷⁵³ Uo. 170. p. 451.§

⁷⁵⁴ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 28. p. 59.§

hangsúlyozta a szerződésben szereplő jogok és kötelezettségek egyensúlyának megtartásának fontosságát.⁷⁵⁵

Az ítélet a feltett kérdésekre a következő válaszokat tartalmazta. Az első kérdésben megállapította, hogy India projektje folyómenti erőműnek minősül, és a szerződésnek megfelelően elterelheti a Kishenganga vizét energia létrehozása céljából, azonban leszögezte, hogy India köteles az erőművet oly módon megépíteni és működtetni, hogy az a Kishenganga vízfolyásának minimum áramlási szintjét megtartsa, olyan arányban, amit a végleges ítélet határoz meg.⁷⁵⁶ A második kérdéssel kapcsolatban kimondta, i) hogy a szerződés nem tiltja a vízszint Holt Tárolási Szint alá csökkentését, a folyómenti erőművek tározójában a nyugati folyókon; ii) a hordalék halmozódása a folyómenti erőművek tározójában a nyugati folyókon nem jelent előreláthatatlan veszélyhelyzetet, ami megakadályozná a Holt Tárolási Szint alá csökkentést; iii) India nem alkalmazhat olyan mértékben lehúzásos öblítést a KHEP tározójánál, ami a tározót a Holt Tárolási Szint alá merítené ki; iv) az i) és a ii) pont nem vonatkozik azokra a folyómenti erőművekre, melyek a részleges ítélet kihirdetésének napján már működnek, és nem vonatkoznak azokra a folyómenti erőművekre sem, melyek már építési fázisban vannak, és amiknek a terveit Pakisztán nem kifogásolta.⁷⁵⁷ A PCA kötelezte a feleket továbbá, hogy szolgáltatassanak információt a Kishenganga vízfolyásának minimumszintjének megállapításához. Ezek az információk elsősorban a KHEP és a NJHEP működésével és a projektek környezetre gyakorolt hatásaival kapcsolatos adatokra vonatkoztak.⁷⁵⁸ Ennek a döntésnek az oka, hogy a rendelkezésre álló információk alapján a PCA nem tudta megállapítani a minimális áramlási szintet. Hiányoztak adatok az áramlás energiatermeléssel, mezőgazdasági használatával és környezeti tényezőkkel való kapcsolatáról.⁷⁵⁹ Az adatok segítségével a PCA a folyórendszer érzékenységről kívánt teljes képet alkotni.

4.5 Végleges ítélet

A PCA végleges ítéletben állapította meg a vízáramlás minimum szintjét, aminek keretében vizsgálta a KHEP Pakisztán környezetére, mezőgazdaságára és vízenergia használatára

⁷⁵⁵ CROOK, John R.: *In re Indus Waters Kishenganga Arbitration (Pakistan v. India)*, American Journal of International Law, Vol. 108., No. 2, 2014, 314. p.

⁷⁵⁶ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 201. p. A.

⁷⁵⁷ Uo. 201. p. B.

⁷⁵⁸ Uo. 173. p. 458-463.§

⁷⁵⁹ Uo. 172. p. 455.§

gyakorolt hatásait is.⁷⁶⁰ Ehhez figyelembe vette a felek által, a projektekről benyújtott adatokat és tanulmányokat.

Az egyik legnagyobb problémát a szerződés egyik rendelkezésének értelmezése (D melléklet 15.§ iii) jelentette, ami lényegében megengedi a vízelterelést, de csak olyan mértékben amennyire az nem hátrányos Pakisztán „már létező mezőgazdasági vagy vízenergia használatára.” Kérdés volt, hogy mit jelent a létező használat. A PCA hangsúlyozta, hogy a megoldást a felek értelmezésének bizonyos elemeinek az együttese adja.⁷⁶¹ A KHEP még a pakisztáni projekt előtt látott napvilágot, így Indiának jogában állt a Kishenganga vizét elterelni vízenergia előállítására céljából. Azonban India joga nem abszolút, figyelembe kell vennie Pakisztán már fennálló használatát is.⁷⁶² Indiának ezt folyamatosan szem előtt kell tartania, és kötelessége biztosítani, hogy a minimum vízáramlás elérje Pakisztánt, ami „a szerződés nemzetközi szokásjog fényében való értelmezéséből is fakad.”⁷⁶³ A részleges ítéletben a PCA e tekintetben explicit kimondta, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog elveit figyelembe kell venni a szerződések értelmezése során. Hivatkozott egyrészt az Iron Rhine ügyre, melyben eljáró bíróság is alkalmazta a szerződésekre a nemzetközi környezetvédelmi jog szokásjogi szabályainak fogalmait egy olyan szerződés esetében, ami olyan korban született, amikor a környezetvédelem elveit ritkán, ha bármikor is figyelembe vették a szerződésekben.⁷⁶⁴ Idézte továbbá, a Bős-Nagymaros ügyben született ítéletet is az új normák szerepére tekintettel.⁷⁶⁵

Előbbieket figyelembe véve, a PCA az áramlás minimum szintjének meghatározásánál szem előtt tartotta a határon áterjedő károk elkerülésével kapcsolatos nemzetközi szokásjogot, valamint a környezetvédelem és a gazdasági fejlődéshez fűződő érdekek összeegyeztetésének szükségességét is.⁷⁶⁶

4.5.1 A KHEP természetes környezetre gyakorolt hatása a felek szerint

A felek a részleges ítéletnek megfelelően adatokat és információkat gyűjtöttek a vízerőművek hatásáról, melyek markánsan eltérőek voltak egymástól. Pakisztán szakértői *inter alia* vizsgálták a vízáramlásban bekövetkező változások hatását a vízminőség, a növényzet, és az állatvilág, valamint az üledékek tanulmányozásán keresztül. Ezzel kívánták érzékelteni,

⁷⁶⁰ In the Matter of the Indus Waters Kishenganga, (Final Award) (PCA) 20 December 2013, 29. p. 78.§

⁷⁶¹ Uo. 29. p. 81.§

⁷⁶² Uo. 29. p. 81.§

⁷⁶³ Uo. 31. p. 85.§

⁷⁶⁴ Uo. 170-171. p. 451-452.§

⁷⁶⁵ Uo. 31. p. 85.§

⁷⁶⁶ Uo. 32. p. 87.§

hogy a projektek olyan tervezése és megvalósítása szükséges, ami tekintettel van a fenntarthatóságra, így figyelembe veszi a Kishenganga vízáramlásának környezeti fenntarthatóságát is.⁷⁶⁷ Ezt a nézetet szem előtt tartva, Pakisztán India tanulmányára kritikus szemmel tekintett: véleménye szerint az indiai kutatás nem volt megfelelő a részleges ítéletnek. Továbbá érvelése szerint India ahelyett, hogy új adatok begyűjtésén dolgozott volna, inkább a már meglévő jelentéssel próbálta javítani a helyzetét.⁷⁶⁸ Pakisztán szerint az indiai megoldás nem volt megfelelő, mert egyrészt nem foglalkozik az ökohidraulika gyakorlatával, másrészt csak három halfaj túlélésére tér ki.⁷⁶⁹ Pakisztán a környezetben bekövetkező változások ellenőrzésére javasolta, hogy a PCA állítson fel egy ellenőrző rezsimet, melyen keresztül értékelheti, hogy India betartja-e a minimum áramlásra meghatározott értéket.⁷⁷⁰

India szerint igaz, hogy a KHEP megváltoztatja a Kishenganga áramlását, viszont a változások nem fogják jelentősen érinteni a víziélővilágot.⁷⁷¹ India Pakisztán érvét a fenntartható fejlődés mellett teljességgel elutasította, mert az túlmegy a szerződésen, továbbá a PCA nem határozhatja meg India fejlődésének jövőjét.⁷⁷² Pakisztán környezeti vizsgálati módszerével sem értett egyet, mert az túl sok tényezőt vett figyelembe. Ami a vízáramlás és a használat ellenőrzését illeti, azt ellátja az Állandó Indus Bizottság, tehát nincs szükség további ellenőrző rezsimre, és hangsúlyozta az elgondolás rosszhiszeműségét.⁷⁷³

4.5.2 KHEP hatása a környezetre a PCA szerint

A felek környezeti hatástanulmányai nagyban eltértek egymástól, mind a módszert, mind az eredmény tekintetében. Amíg Pakisztán az ökoszisztémában bekövetkező változásoknak középestől súlyos hatásokat jósolt (egy sor adattal és tényezővel alátámasztva), addig India hatásvizsgálatának eredménye nem találta úgy, hogy a vízi környezet kockázatnak lenne kitéve. A választottbíróóság a különbséget a módszerben találta: Pakisztán a folyó ökoszisztémájának összetett interakcióit próbálta szemléltetni és vizsgálni, míg India csak egy egyszerű, egy tényező hatásstanulmányt folytatott le, méghozzá a kiválasztott halak élőhelyére nézve.⁷⁷⁴ A PCA Pakisztán által végzett tanulmányt megfelelőnek találta az ügy összetettségére nézve, míg

⁷⁶⁷ Uo. 19. p. 54.§

⁷⁶⁸ Uo. 22. p. 59.§

⁷⁶⁹ Uo. 23. p. 61.§

⁷⁷⁰ Uo. 27. p. 71.§

⁷⁷¹ Uo. 24. p. 64.§

⁷⁷² Uo. 25. p. 67.§

⁷⁷³ Uo. 27-28. p. 72-73.§

⁷⁷⁴ Uo. 35. p. 98.§

India tanulmányát nem tartotta teljesen elegendőnek.⁷⁷⁵ Előtte azonban leszögezte, hogy nincs megfelelő megközelítése a környezeti hatásvizsgálatoknak, és bizonyos esetekben egy egyszerű hatástanulmány is megfelelő lehet. Álláspontja szerint a megfelelő megközelítés olyan tényezőktől függ, mint a várt változások nagysága, a projekt fontossága, a rendelkezésre álló idő, költségek, szakértelem, valamint az adott környezeti elem, jelen esetben a folyó állapota.⁷⁷⁶ Azonban véleményem szerint érdekes, hogy ennek ellenére a PCA mégis a Pakisztán által végzett részletes kutatás szükségessége mellett foglalt állást. Ez alapján a PCA megállapította, hogy ha a cél a Kishenganga környezetében bekövetkező változások moderálása, akkor magasabb minimális áramlási szintet szükséges meghatározni, mint amit India szorgalmazott, de alacsonyabbat a pakisztáni javaslatnál.⁷⁷⁷

A KHEP üzemeltetésének jogát egyensúlyba kellett hozni a környezetvédelemmel, és a részleges ítélet a KHEP számára nem adott immunitást a környezetvédelmi megfontolások alól.⁷⁷⁸ A szerződés kimondja, hogy a jogvitákra alkalmazandó jog elsődlegesen a szerződés, de ha annak értelmezéséhez vagy alkalmazásához szükséges, úgy alkalmazandók egyrészt azok a nemzetközi egyezmények is, melyek szabályait kifejezetten elismerik a felek, másrészt a nemzetközi szokásjog szabályai is.⁷⁷⁹

A PCA szükségesnek találta egy környezetvédelmi áramlási szint meghatározását, azonban nem tartotta megfelelőnek, se szükségesnek, hogy elővigyázatos megközelítéssel éljen, és átvegye a politikai döntéshozó szerepét az elfogadható környezeti változás és más prioritások közötti egyensúly meghatározására, vagy hogy megengedje, hogy a környezeti megfontolások felülbírálnak más jogokat és kötelezettségeket, amiket a szerződés kifejezetten elismer (pl. India jogát a vízeltereléshez). A PCA álláspontja szerint, szerepe a jelentős környezeti károk csökkentéséig terjed, és nem alkalmazhatja a szerződés helyett a szokásjog szabályait.⁷⁸⁰

4.5.3 Az ítélet

A PCA Pakisztán tanulmánya alapján a minimum áramlást 9 m³/s -ben állapította meg, melyet Indiának a Kishenganga számára biztosítania kellett a KHEP működése során.⁷⁸¹ Nem találta szükségesnek egy ellenőrzési rendszer felállítását, így Pakisztán ezirányú kérelmét

⁷⁷⁵ Uo. 36. p. 100.§

⁷⁷⁶ Uo. 35. p. 99.§

⁷⁷⁷ Uo. 37. p. 102—105.§

⁷⁷⁸ Uo. 38. p. 108—110.§

⁷⁷⁹ Indus medencéről szóló szerződés i. m. G Melléklet, 29.§

⁷⁸⁰ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 39. p. 112.§

⁷⁸¹ Uo. 41. p. 116.§

elutasította. A PCA az Állandó Indus Bizottságot megfelelőnek találta a feladatra. A részleges ítéletben foglaltakon túl további korlátozásokat nem határozott meg.

4.6 Jelentősége

A jogeset kapcsán figyelemre méltó, hogy a PCA nem riadt vissza attól, hogy a projekt környezetre gyakorolt hatásait, illetve a felek által készített adatokat és környezeti hatástanulmányokat vizsgálat tárgyává tegye, ezzel megállapítva egy minimális vízáramlási szintet, amit Indiának biztosítania kellett a KHEP üzemeltetése során. Az ügy további jelentősége, hogy jól szemlélteti, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog általános szabályai hogyan képesek hatni bizonyos szerződéses rezsimek fejlődésére és értelmezésére, amik egyébként nem tartalmaznak erős környezetvédelmi rendelkezéseket.⁷⁸² A PCA nem csupán az Indus-medencéről szóló szerződés értelmezésére és alkalmazására szorítkozott, hanem a nemzetközi környezetvédelmi jog fogalmaira, illetve normáira. Az ítélet számos nemzetközi környezetvédelmi elvet megerősített, így pl. az elvárható gondosság, megelőzés, folyamatos környezeti hatásvizsgálat, és a határon áterjedő károk elkerülésének követelményének szokásjogi státuszát. Ezzel a PCA tovább erősítette az elvek megszilárdulását a nemzetközi környezetvédelmi jogban.

5. Antarktisi bálnavadászat ügy (2014)

5.1 Az ügy előzményei

A jogvita Japán és Ausztrália között merült fel, Japán antarktisi bálnakutatót tevékenységével kapcsolatban. A jogvita főként az 1946-os bálnavadászat egyezmény (ICRW)⁷⁸³ rendelkezéseivel volt összefüggő.

A bálnavadászat elterjedésével a 20. századra a populációk gyors csökkenése következett be. Az addigi egyezmények nem voltak hatékonyak, így megszületett az ICRW, melynek a legtöbb nagy, bálnavadászatot folytató állam a részese.⁷⁸⁴ Az egyezmény célja egyrészt egy nemzetközi szabályozási rendszer felállítása a bálnafajok túlzott vadászatának védelmével szemben, másrészt a bálnaállomány megfelelő védelmének biztosításával a bálnavadászati ágazat

⁷⁸² HARRISON (2014) i. m. 538. p.

⁷⁸³ 1946 International Convention for the Regulation of Whaling – 1948. november 10-én lépett hatályba

⁷⁸⁴ CHRISTOL, Carl Q. – SCHMIDHAUSER, John R. – TOTTEN, George O.: *The Law and the Whale: Current Developments in the International Whaling Controversy Case*, Western Reserve Journal of International Law, Vol. 8, No. 1, 1976, 152. p.

szabályozott fejlődésének lehetővé tétele.⁷⁸⁵ Elsődleges a bálnaállomány megóvása a jövő generációk érdekeinek figyelembevételével, mely mellett az ipar másodlagosként jelenik meg.

Az egyezmény rendelkezik a Nemzetközi Bálnavadászati Bizottság (International Whaling Commission, IWC) felállításáról is, ami javaslatokat fogalmaz meg, tanulmányokat készít, adatokat gyűjt és elemez a bálnaállományról.⁷⁸⁶ Az IWC legfontosabb feladata a halászati kvótákra, védett fajokra és vadászati módszerekre vonatkozó szabályok elfogadása, melyeket a Melléklet tartalmaz.⁷⁸⁷ Az IWC legjelentősebb ilyen rendelkezése az 1982-ben hirdetett kereskedelmi célú bálnavadászati moratórium volt, ami a kvótát 1986-tól nullára állította.⁷⁸⁸ A döntés ellen Japán, Norvégia, Peru és a Szovjetunió is fenntartással élt.⁷⁸⁹ Közülük végül Japán és Peru visszavonta tiltakozását.

A moratórium mellett a cetek védelme érdekében több védett terület felállítására is sor került, mint az Indiai-óceáni védett terület, majd 1994-ben a Déli-óceáni védett terület is, ahol Japán a jogvitával kapcsolatos kutatóprogramját folytatta. A védett területeken a kereskedelmi célú bálnavadászat tiltott, ami azt jelenti, hogyha a moratórium megszüntetésre kerül, ezeken a területeken továbbra is tiltott marad a bálnák kereskedelmi célú vadászata.⁷⁹⁰ Az egyezmény egy kivételt tesz lehetővé: a 8. cikk értelmében bármilyen más rendelkezés sérelme nélkül - ideértve a Mellékletet is - az államok tudományos kutatás céljából különleges engedélyt adhatnak bálnák leölésére. Japán kutatóprogramja is ilyen különleges engedély keretében folyt. Az engedély kiállítása minden szerződéses állam saját felelősségi körébe tartozik: az IWC-nek nincs felhatalmazása arra, hogy az ilyenfajta különleges engedélyeket visszavonja, vagy hogy kibocsátásukat megtiltsa.⁷⁹¹ A moratórium kezdete óta, megragadva a lehetőséget, számos ország kezdett tudományos kutatásba (pl. Izland, Norvégia). A bálnakutatás iránt legeltökéltebb állam azonban egyértelműen Japán. Szinte minden évben futott kutatóprogramot. Volt olyan év, amikor több mint 1200 bálna vadászatáról számolt be.⁷⁹² Összehasonlításként Izland és Norvégia legnagyobb száma 100 körül mozgott.

A különleges engedély keretében folytatott kutatási tevékenységek egyrészt elősegíthetik a természetvédelmet - például az állományok beazonosításával vagy a populációk

⁷⁸⁵ ICRW (1946) Preambulum

⁷⁸⁶ Uo. 4. cikk

⁷⁸⁷ Uo. 5. cikk

⁷⁸⁸ Report International Whale Commission 33, 1983, 34th Annual meeting July 1982, 40. p. 2.§

⁷⁸⁹ Uo. 40. p. 2.§

⁷⁹⁰ BOWMAN, Michael – DAVIES, Peter – REDGWELL, Catherine: *Lyster's International Wildlife Law*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 170. p.

⁷⁹¹ GAMBELL, Ray: *The International Whaling Commission Today*, In: PETURSDOTTIR, Gudrun ed.: *Whaling in the North Atlantic: Economic and Political Perspectives*, University of Iceland Press, Reykjavik, 1997, 59. p.

⁷⁹² Ld.: Táblázat a különleges engedélyekre adott vadászatokról iwc.int/table_permit (letöltve 2021. 04. 07.)

megfigyelésével információkat lehet gyűjteni a helyzet állásáról - másrésztől azonban visszaélésre is lehetőséget ad, ami végső soron alááshatja a szerződés, illetve a moratórium célját. A levadászott bálnák egyébként nem vesznek kárba. Az egyezmény kimondja, hogy feldolgozásra kell kerülnie bármilyen, különleges engedély keretében halászott bálnának.⁷⁹³ Japán nem szégyenlősködik, az IWC 2003-ban hozott egyik határozata szerint a különleges engedélyezés folyamán fogott bálnák húsból évente kb. 3000 tonna ehető terméket termel, melyek gyakran kereskedelmi célból kerülnek értékesítésre.⁷⁹⁴ Míg Japán 2004 óta szorgalmazza az antarktisi tilalmi zóna megszüntetését, addig Ausztrália igen elhivatott a cetvédelem területén, így például az IWC számára rendszeresen javaslatokat tesz.⁷⁹⁵

5.2 Az ügy háttere

1987-ben Japán különleges engedély keretében elindított egy tudományos kutatóprogramot az Antarktisz környékén a csukabálna állományok vizsgálatával kapcsolatban. Ez volt a JARPA (Japanese Whale Research Program under Special Permit in the Antarctica). A program egy hosszú távú, 18 évig tartó kutatást tűzött ki. Ennek célját egyrészt a bálnák ökoszisztémában játszott szerepének megértése, másrészt a bálnákat érintő környezeti hatások vizsgálata, harmadrészt a csukabálna állomány jobb megértése képezte.⁷⁹⁶ A JARPA évente 825 csukabálna és 50 ámbráscet halált okozó mintavételét célozta meg. Később, a 825 csukabálna száma 300-ra módosult.⁷⁹⁷

Az évek során, az IWC-n belül a tudományos célból történő bálnavadászat szükségessége egyre vitatottabbá vált. Ennek egyik jele, hogy az IWC 2003-ban hozott határozatában arra ösztönözte az államokat, hogy a kutatóprogramjaikat lehetőleg korlátozzák a nem halálos kimenetelű módszerekre, mivel a bálnák megőlése ellentétes a kereskedelmi bálnavadászattal kapcsolatban meghirdetett moratórium szellemével.⁷⁹⁸ Ezt követően Japán 2005-ben egy újabb programot indított, JARPAII elnevezéssel, még a JARPA eredményeinek összegzése előtt, ami még több bálna vadászatát vette célba. A kutatási terv szerint ezek a számok annyira kicsik, hogy nem jelentenek negatív hatást. A program kivitelezésére a Déli-óceán védett területén

⁷⁹³ ICRW, i. m. 8. cikk 2)

⁷⁹⁴ IWC Resolution 2003-2, 1. p.

⁷⁹⁵ KARDOS András: Bálnavadászat az Antarktiszon, avagy környezetvédelmi ügyek a Nemzetközi Bíróság előtt, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, 2012/11, 114. p.

⁷⁹⁶ BOWMAN – DAVIES – REDGWELL (2010.) i. m. 176. p.

⁷⁹⁷ ICJ, Whaling in the Antarctic (Austria v. Japan: New Zealand intervening) (Judgment) 2014, 261-267. p. 100-126.§

⁷⁹⁸ IWC Resolution 2003-2, i. m. 1-2. p.

került sor, időtartama elődjétől eltérően határozatlan volt. A JARPAII céljai a következők: i) az Antarktisz ökoszisztémájának megfigyelése; ii) cetállományok változásának vizsgálata; iii) a cetfajok összehasonlító vizsgálata iv) és a csukabálnákkal történő gazdálkodási eljárás fejlesztése.⁷⁹⁹

Ausztrália 2010 május 31-én keresetet indított Japán ellen az ICJ előtt, arra hivatkozva, hogy Japán nagymérvű, a Déli-óceán vizein folytatott programjával megsértette az ICRW rendelkezéseit. 2012-ben Ausztráliához csatlakozott Új-Zéland is.

5.3 A felek kérelme

Ausztrália állítása szerint a JARPA II nem az egyezmény 8. cikkének megfelelő tudományos kutatás céljából folyó program volt, így Japán megsértette az egyezmény rendelkezését, valamint további három, a Mellékletben szereplő anyagi jogi kötelezettséget: i) a bálnák kereskedelmi célú leöléséről szóló moratóriumot minden állományra nézve; ii) a közönséges barázdásbálna kereskedelmi célú vadászatának tilalmát a Déli-óceán védett területén; iii) a bálnák feldolgozóhajók, vagy feldolgozóhajókhoz rögzített bálnafogók által történő elfogásához, megöléséhez és kezeléséhez fűződő moratóriumot.⁸⁰⁰ Ennek megfelelően, Ausztrália keresetében kérte az ICJ-től, hogy állapítsa meg, hogy i) Japán a JARPA II engedélyezésével és kivitelezésével a Déli-óceánon nemzetközi kötelezettségeit megsértette⁸⁰¹ és ii) a JARPA II nem az ICRW szabályainak megfelelő tudományos tevékenység.⁸⁰² Kérte továbbá, hogy kötelezze Japánt mindenféle, a 8. cikknek nem megfelelő tudományos kutatási célú különleges engedély kiadásától való tartózkodásra, és azonnali hatállyal szüntesse meg a JARPA II programot, végül vonjon vissza bármilyen engedélyt, ami a JARPA II megvalósítását lehetővé teszi.⁸⁰³ Ezzel szemben Japán kérte Ausztrália keresetének elutasítását, azon az alapon, hogy az ICRW rendelkezéseinek megfelelően járt el.⁸⁰⁴

Új-Zéland hangsúlyozta, hogy az egyezmény szóban forgó rendelkezését a jóhiszeműség és tisztesség szellemében kell értelmezni, figyelembe véve az egyezmény célját, a nemzetközi jogot, valamint a felek gyakorlatát. Ennek értelmében véleménye szerint a 8. cikk nem vonatkozhat olyan jellegű bálnavadászatra, amelynek hatása meghiúsítja az egyezményből

⁷⁹⁹ Plan for the Second Phase of the Japanese Research Program under Special Permit in the Antarctica (JARPA II), SC/57/01, 9., envlaw.com.au/wp-content/uploads/whale18.pdf (letöltve 2021. 04. 23.)

⁸⁰⁰ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 239. p. 25. § 3.

⁸⁰¹ Uo. 239. p. 25. § 2.

⁸⁰² Uo. 239. p. 25. § 4.

⁸⁰³ Uo. 239. p. 25. § 5.

⁸⁰⁴ Uo. 242. p. 30.

folyó más kötelezettségeket, vagy aláássa az egyezmény célját.⁸⁰⁵ Továbbá felhívta a figyelmet arra is, hogy a különleges engedély csak bizonyos számú bálnák vadászatára szolgál, amelynek a lehető legkisebbnek kell lennie és arányban kell állnia a kutatás céljaival, továbbá nem jelenthet negatív hatást az állományok megőrzésére. Érvelése szerint ilyen engedély kiadásának megfontolása során az egyezményben részes felek érdekeit és az IWC nézeteit, ajánlásait egyaránt figyelembe kell vennie. Ezek együttes fennállása esetén lehet csak jogszerű a 8. cikkben foglalt különleges engedély mint kivétel a bálnák kutatási célú leölésére.⁸⁰⁶ Új-Zéland szerint Japán a tudományos kutatás meghatározását misztifikálta, aki úgy vélte, hogy joga van eldönteni, hogy mi az egyezménynek megfelelő bálnavadászati tevékenység.⁸⁰⁷

5.4 Ítélet

5.4.1 Az ICRW 8. cikkének értelmezése

Az ügy eldöntése szempontjából központi szerepet játszott az egyezmény 8. cikkének értelmezése. Előbbi rendelkezés az államok számára lehetővé teszi, hogy különleges engedélyt adjanak tudományos kutatás céljából bálnákat vadásszanak. Az cikk lényegében a szerződő állam saját megítélésére bízta az ilyen engedélyek kibocsátását, mint egyfajta kivétel az egyezmény működése alól. Az ICJ elsődleges feladata tehát annak megítélése volt, hogy a japán JARPA II működésére adott különleges engedély a cikknek megfelelően történt-e kibocsátásra, és így az említett kivétel alá esik-e.⁸⁰⁸ Japán érvelése szerint az egyezmény széleskörű mérlegelési jogkört tesz lehetővé a kérdésben.⁸⁰⁹

Az ICJ megállapította, hogy a cikk az egyezmény szerves részét alkotja, ami az egyezmény tárgyával és céljaival, valamint a Melléklettel együtt értelmezendő. Ausztrália és Új-Zéland megszorító értelmezés mellett foglalt állást, és hangsúlyozták, hogy az IWC számos határozatot és iránymutatást elfogadott, melyek javasolják az államok a halálos módszereket csak kivételes körülmények esetén alkalmazzák. Ausztrália felhívta a figyelmet a Bécsi egyezmény értelmezéséről szóló 31. cikkére is,⁸¹⁰ mely alapján az IWC iránymutatásai és határozatai

⁸⁰⁵ Uo. 240. p. 26.

⁸⁰⁶ Uo. 240. p. 26.

⁸⁰⁷ Uo. 241. p. 29.

⁸⁰⁸ PLANT, Brendan: *Sovereignty, Science and Cetans: The Whaling in the Antarctic Case*, The Cambridge Law Journal, Vol. 74, No. 1, 2015, 41. p.

⁸⁰⁹ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 252. p. 59.§.

⁸¹⁰ 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről 31. cikk 3. „A szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni:

a) a részes felek között a szerződés értelmezésére vagy rendelkezéseinek alkalmazására vonatkozóan létrejött bármely utólagos megállapodást;

„utólagos gyakorlatnak” és „utólagos megállapodásnak” minősül, ezért a 8. cikk értelmezése során ezeket figyelembe kell venni. Ezzel ellentétben Japán a tág értelmezés mellett érvelt: a tudományos célú bálnavadászat a nemzetközi szokásjog alapján az állam szabadságába tartozik.⁸¹¹

Az ICJ egyik értelmezési módot sem találta indokoltnak, így mindkettőt elutasította.⁸¹² Az Ausztrál és Új-Zéland fél általi fejlődő értelmezési módot nem fogadta el, azaz a hivatkozott határozatokat és iránymutatásokat nem ismerte el sem gyakorlatnak, sem megállapodásoknak.⁸¹³ Az ICJ, és más nemzetközi bírói fórumok már számos alkalommal elismerték, hogy a szerződések nem statikusak, hanem élő eszközök, ezzel utat nyitva a szerződéses rendelkezések értelmezésének kontextus általi formálására, amiben a dokumentum működik.⁸¹⁴ Az ICJ jelen ügyben is elismerte, hogy az ICRW egy „fejlődő eszköz.” Érdekes, hogy Ausztrália által hivatkozott dokumentumokat mégis elutasította. Ezt azzal magyarázta, hogy azok csak egyszerű ajánlások, és nem mindegyik tükrözte az államok konszenzusát, mivel volt olyan dokumentum is, ami Japán egyetértése nélkül került elfogadásra. Ezért nem lehet utólagos megállapodásnak és gyakorlatnak tekinteni.⁸¹⁵ Az ICJ ezirányú megközelítésével több bíró sem értett egyet. Yusuf, Cancado, Trindade és Charlsworth bírók szerint az egyezmény értelmezése során nem lehet figyelmen kívül hagyni az utóbbi eseményeket, folyamatokat, mint az IWC megelőzésről szóló határozatait és az elővigyázatosság elvének térhódítását a nemzetközi környezetvédelmi jogban vagy a bálnavadászattal kapcsolatos társadalmi értékek elmozdulását. Ezek figyelembevétele mind az evolútív értelmezéshez vezetnek volna. Azt viszont elismerte, hogy az államokat együttműködési kötelezettség terheli az IWC-vel, ezért az ajánlásokat és iránymutatásokat a halált nem okozó módszerekkel kapcsolatban szükséges figyelembe venniük.⁸¹⁶ Az ICJ tehát készen állt a javaslatokra támaszkodni, ezzel formálva egy alapkövetelményt a 8. cikkre nézve: a javaslatok figyelembevételének követelményét, amit később Japán nem tudott bizonyítani.

Az ICJ Japán érvelésére reagálva tehát egyrészt elismerte az egyezményben részes felek széles mérlegelési jogát bizonyos tevékenységekkel, kutatási technikákkal, prioritásokkal, és a

b) a szerződés alkalmazása során utólag kialakult olyan gyakorlatot, amely a szerződés értelmezését illetően a részes felek megegyezését jelenti”

⁸¹¹ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 252. p. 57.§.

⁸¹² Uo. 252. p. 58.§.

⁸¹³ Uo. 257. p. 83.§

⁸¹⁴ YOUNG, Michaela: *Whaling in the Antarctic (Australia v Japan? New Zealand Intervening): progressive judgment or missed opportunity for the development of international environmental law?* Comparative and International Journal of Southern Africa, Vol. 48, No. 1, 2015, 74. p.

⁸¹⁵ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 257. p. 83.§

⁸¹⁶ Uo. 257. p. 83.§

bálnák tudományos célú vadászatával kapcsolatban, másrészt megerősítette, hogy az államok kötelesek az IWC-vel együttműködni, amikor jogukat gyakorolják. Harmadrészt az ICJ azt is megállapította, hogy a kutatásnak tudományos célúnak kell lennie, de a bálnák megölésére, és elfogására adott különleges engedély nem alapulhat kizárólag az állam saját megítélésén.⁸¹⁷ Következő lépésként tisztázni kívánta, hogy a JARPA II program a 8. cikknek megfelelő volt-e és hogy az engedélyezés objektíve észszerű volt-e. Ennek megítéléséhez két kérdést vizsgált, először is azt, hogy a program tudományos célú volt-e, másodsor, hogy a bálnák halálát okozó módszerek használta és a program tervezése és kivitelezése észszerű volt-e az elérni kívánt célokkal.⁸¹⁸

5.4.2 A JARPA II mint tudományos kutatás

A „tudományos kutatás” meghatározása során az ICJ a kérdést ketté bontotta a „tudományos kutatásra” és a „célra.” Ausztrália a tudományos kutatás négy jellemző elemét határozta meg, melyek a következők: a meghatározott és elérhető célok, megfelelő módszerek, szakértői értékelés, az állományra való hátrányos hatás elkerülése. Az ICJ szerint azonban Ausztrália értelmezése nem felelt meg az egyezményben szereplő fogalom jelentésének.⁸¹⁹ Kritikaként fogalmazható meg, hogy a „tudományos kutatás” kifejezésre az ICJ nem kísérelt meg egy definíciót alkotni, hanem a kérdésben inkább a felek közötti egyetértésre törekedett,⁸²⁰ ezt tükrözi kijelentése is: „a felek megállapodása szerint a tudományos kutatás meghatározott kérdések alapján kell, hogy folytatódjon”.⁸²¹ A különvélemények igen eltérőek voltak a tudomány jogvitában való megközelítésével kapcsolatban, mivel az ICJ a tisztán tudományos természetű kérdéseket nem döntheti el. Sulyok szerint ez tudományos vitához vezetett volna, és leszűkítette volna a bírói hatáskört egy tudomány-intenzív vitában.⁸²² Owada⁸²³ Sebutinde⁸²⁴ Xue bírószerint is a tudományos kutatás meghatározása elsődlegesen tudományos vizsgálat tárgya.⁸²⁵

⁸¹⁷ Uo. 253. p. 61.§

⁸¹⁸ Uo. 254. p. 67.§

⁸¹⁹ Uo. 258. p. 86.§

⁸²⁰ ROLLAND, E. Sonia: *Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand Intervening)*, The American Journal of International Law, Vol. 108, No. 3, 2014, 497. p.

⁸²¹ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 255. p. 77.§

⁸²² SULYOK Katalin: *Science and Judicial Reasoning: The Legitimacy of International Environmental Adjudication*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021, 104. p.

⁸²³ ICJ, Whaling in the Antarctic, Dis. Op. of Judge Owada 2014, 88. p. 24.§

⁸²⁴ ICJ, Whaling in the Antarctic, Dis. Op. of Judge Sebutinde 2014, 211. p. 9.§

⁸²⁵ ICJ, Whaling in the Antarctic, Sep. Op. of Judge Xue 2014, 202. p. 15.§

Az ICJ végül a JARPA II programot tudományos kutatásnak fogadta el (kvázi átugorva a tudományos kutatás kérdést), azon az alapon, hogy annak céljai a Tudományos Bizottság⁸²⁶ kutatási kategóriáiba belefértek.⁸²⁷ A tudományos célokkal kapcsolatban pedig az észszerűséget hangsúlyozta: a program tervének és kivitelezésének észszerűnek kell lennie az elérni kívánt tudományos célokkal.⁸²⁸ A program „észszerűségét” olyan tények vizsgálatával próbálta megállapítani, mint a minta méretek kiválasztásának módszere, a programban megcélzott mintaméretek és a tényleges mintaméretek összehasonlítása.⁸²⁹ Az ICJ tehát az észszerűség tesztjét kívánta alkalmazni: ezzel az ítélet logikára épült, sem mint tudományos részletekre, illetve tudományos kérdések eldöntésére.⁸³⁰ A középpontba így az a kérdés került, hogy Japán milyen módon jutott a döntésre, vizsgálta-e a halált nem okozó módszereket, észszerű volt-e a tervezés. Az észszerűséggel lehetővé vált Japán döntésének objektív alapú megkérdőjelezése, a JARPA II tudományos érdemére nézve.⁸³¹

5.4.3 A JARPA II tervezésének és kivitelezésének észszerűsége

A továbbiakban a kérdés a következő volt: a program tervezése és kivitelezése észszerű volt-e az elérni kívánt tudományos célokkal kapcsolatban. Az álláspont az volt, hogy ha a JARPA II megbukik az észszerűség tesztjén, úgy nem lehet tudományos célú kutatásnak tekinteni.⁸³² Az ICJ számos releváns tényezőt felsorolt és vizsgált, *inter alia* a halálos módszerek használatának észszerűségét, nagyságrendjét, és a tervezéssel kapcsolatos egyéb szempontokat. Utóbbi között a program tervezett időtartamát, tudományos kimenetelét, valamint a más kutatóintézetekkel való együttműködés került megnevezésre.

A halált okozó módszerek kapcsán az IWC határozatai és iránymutatásai kifejezetten ösztönzik az államokat, hogy vegyék figyelembe a nem halálos módszerek alkalmazásának lehetőségeit is a kutatási cél elérése érdekében. Japán azonban nem tudta bizonyítani, hogy tanulmányozta volna a halált nem okozó alternatívák megvalósíthatóságát, ahogyan azt sem, hogy a program nagyságrendje észszerű lett volna. Bár az ICJ nem találta *per se* indokolatlannak a halált okozó mintavételt, azonban kimondta, hogy a különleges engedéllyel

⁸²⁶ IWC feladatainak ellátása érdekében további bizottságokat állíthat fel, ezek közül az egyik a Tudományos Bizottság

⁸²⁷ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 258. p. 86.§.

⁸²⁸ Uo. 258. p. 88.§.

⁸²⁹ ROLLAND (2014) i. m. 497. p.

⁸³⁰ DE LA MARE, William – GALES, Nick – MANGEL, Marc: Applying Scientific Principles in International Law on Whaling, Science, Vol. 345, No. 6201, 2014, 1126.p.

⁸³¹ YOUNG (2015) i. m. 83-86. p.

⁸³² SULYOK (2021) i. m. 103. p.

nem kellene nagyobb halált okozó mintavélt alkalmazni, mint ami máskülönben észszerű a programban lefektetett céloknál.⁸³³ A kulcskérdés tehát az volt, hogy a halálos mintavételek észszerűek voltak-e az elérni kívánt célokkal. Az ICJ megállapította, hogy a programban kitűzött mintavételek száma magasabb volt a kelleténél. Mindenféle különösebb indok nélkül bizonyos minta méretek nagyobbak voltak, míg más minták kisebbek a kitűzöttekhez képest, illetve ahhoz, hogy azok statisztikailag használható információval tudjanak szolgálni a kutatás számára. Továbbá a jelentős különbség a ténylegesen leölt bálnák száma és a programban kitűzött minta mérete között⁸³⁴ arra utalt, hogy a halálos módszerek nem tudományos célra kerülhettek alkalmazásra, hanem inkább politikai vagy finanszírozási megfontolásokból.⁸³⁵ Összességében az ICJ úgy találta, hogy Japán a JARPA II céljaira támaszkodva próbálta igazolni magatartását, azonban a bizonyítékok arra utaltak, hogy a JARPA II nem felelt meg az észszerűség követelményének. Különösen komoly kritika érte Japán döntését az engedélyezésre, mert a JARPA II több halálos mintavélt célzott meg, mint elődje, úgy, hogy az eredményekről szóló végső szakértői vizsgálat még el sem készült.⁸³⁶

Az ICJ aggasztónak találta az egyéb, releváns kérdéseket is. Az első a program határozatlan időtartama volt. Ausztrália ebből két következtetést vont le. Egyrészt ez a bálnavadászat fenntartására utal addig, ameddig a moratórium feloldásra kerül, másrészt az időtartam bizonytalansága meggátolja az eredmények érdembeli összegzését és torzítja a mintavétel kiválasztásának eljárását.⁸³⁷ Japán a program nyitottságát azzal indokolta, hogy a JARPA II elsődleges céljához, vagyis az Antarktisz ökoszisztémájának nyomon követéséhez folytonosságra van szükség.⁸³⁸ Az ICJ úgy látta, hogy egy időbeli keret kitűzése sokkal „megfelelőbb” lett volna. Japán helyzetén csak rontott, hogy az általa szolgáltatott eredmények igen korlátozott jellegűek voltak, és nem jelentettek jelentős hozzájárulást a bálnák megőrzéséhez és menedzsmentjéhez.⁸³⁹ Mi több, a japán érveket más kutatóintézetekkel való együttműködés hiánya is aláásni látszott.⁸⁴⁰

Az észszerűség megközelítését több bíró is kritizálta különvéleményében, illetve eltérő véleményében, arra hivatkozva, hogy a jogban vagy az ICJ gyakorlatában nem lefektetett⁸⁴¹ és

⁸³³ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 259. p. 94. §

⁸³⁴ Uo. 286. p. 199. §

⁸³⁵ Uo. 290. p. 212. §

⁸³⁶ Uo. 52. p. 156. §.

⁸³⁷ Uo. 290. p. 215. §

⁸³⁸ Uo. 290. p. 214. §

⁸³⁹ Uo. 291. p. 218. §

⁸⁴⁰ Uo. 290. p. 213-222. §

⁸⁴¹ ICJ, Whaling in the Antarctic, Dis. Op. Judge Yusuf 2014, 165. p. 15. §

volt olyan is, aki egy kovácsolt varázsfórmulának nevezte.⁸⁴² Az ICJ esetjogában azonban már megfordult az észszerűség (pl. Bős-Nagymaros ügy,⁸⁴³ Papírmalom ügy).⁸⁴⁴ Munoz rávilágít arra, hogy a fogalom a jóhiszeműségen és az arányosságon alapul, amit nem lehet absztraktnak, rideg pontossággal meghatározni, mert az mindig az adott eset összes körülményeitől függ.⁸⁴⁵ A józan ész alkalmazása szükséges lehet olyan esetekben, amikor egymással versengő értékeket kell mérlegelni. Az ICJ nem állapította meg, hogy a halált okozó módszerek tiltottak lennének, inkább arra utalt, hogy az államok kötelesek egy vizsgálatot készíteni a nem halálos módszerek alkalmazhatóságáról. Mivel Japán nem tudott ilyet felmutatni, az ICJ arra jutott, hogy nem volt semmilyen szigorú tudományos szükség, ami igazolni tudta volna a halálos módszerek alkalmazását. A JARPA II tehát azért volt „észszerűtlen” mert a módok, amiket felvázolt egyszerűen nem voltak szükségesek a kitűzött célok eléréséhez.

5.4.4 Döntés

Az ICJ összességében végül megállapította, hogy a JARPA II által kitűzött minta mérete nem volt észszerű, és a program nem védett a véletlenszerűen történő mintavételtől, mi több, a mintavételi eljárás is homályos volt. Az ICJ így kimondta, hogy Japán különleges engedélye nem felelt meg az egyezmény 8. cikkében foglalt rendelkezéseknek,⁸⁴⁶ és hogy Japán megszegte a Mellékletben szereplő kereskedelmi bálnavadászati moratóriumot, (10.§ (e)), a feldolgozóhajók bálnavadászati tilalmát (10.§ (d)), és a Déli-óceán védett területén való bálnavadászati tilalmát (7.§ (b)).⁸⁴⁷ Ezzel együtt kötelezte az államot minden, JARPA II programmal kapcsolatos engedély visszavonására, valamint további, bármilyen, a programmal kapcsolatos különleges engedély kibocsátásától való tartózkodásra.⁸⁴⁸

5.5 Jelentősége

Az ítélet egyik kiemelendő pontja, hogy az ICJ a tudományos kérdések részletes vizsgálatára vállalkozott, azonban nem ment jóval messzebbre a szükségesnél. Ezt alátámasztja a tény, hogy

⁸⁴² ICJ, Whaling in the Antarctic, Dis. Op. of Judge Owada (2014) i. m. 92. p. 34.§

⁸⁴³ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Judgment, (1997) i. m. 53. p. 75.§

⁸⁴⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 74. p. 177.§

⁸⁴⁵ Munoz, Asier Garrido: *Managing Uncertainty: The International Court of Justice, Objective Reasonableness and the Judicial Function*, Leiden Journal of International Law, Vol. 30, No. 2, 2017, 459. - 466. p.

⁸⁴⁶ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 293. p. 227. §

⁸⁴⁷ Uo. 295. p. 231-233. §

⁸⁴⁸ Uo. 298. p. 244-246. §

vonakodott definiálni a tudományos kutatás fogalmát. Egyes nézetek szerint az ICJ túl tudományos módszert választott,⁸⁴⁹ miközben a lényeges nemzetközi környezetvédelmi elvek kifejtésére kevés időt szánt.⁸⁵⁰ Így pl. a megelőzés és az elővigyázatosság sem került részletes kibontásra. Véleményem szerint érdekes az is, hogy bár az ICJ a választott észszerűségi standardot is elmulasztotta alátámasztani, azonban alkalmazása innovatívnak és progresszívnek bizonyul, ami végső soron egy jól felépített logikán alapuló döntést eredményezett. Ez segítségül lehet majd más, bonyolult technikai kérdéseket tartalmazó viták feloldásában.⁸⁵¹

A világban a környezeti értékek elismerése és védelme egy elmozdulást idézett elő, amire utal, hogy több ország felhagyott már a bálnavadászattal. Úgy tűnik, hogy a bálnahús népszerűsége Japánban is csökken, az ország mégis az ICJ döntését követően egy újabb bálnavadászati expedíciót indított a Csendes-óceánon⁸⁵² és a Déli-óceánon is, az előző programjaihoz hasonló célból. Ezek után nem lehet meglepetés, hogy Japán 2019-ben kilépett az egyezményből és újra kezdte a kereskedelmi bálnavadászatot.⁸⁵³ Japán magatartása már csak azért sem lehet váratlan, mert már korábban is belengette a kilépés gondolatát. Az ország mindig is bálnahúst fogyasztó kultúra volt,⁸⁵⁴ és azon országok közé tartozik, akik a szabad kereskedelmi célú bálnavadászatra várnak, akár csak Norvégia vagy Izland. Japán számára a bálnavadászat betiltása mindig is átmeneti jellegű volt,⁸⁵⁵ ami értelmezése szerint a fenntarthatóságot célozta, azaz a populáció helyreállítását a további vadászat folytatásához.⁸⁵⁶

6. Costa Rica és Nicaragua ügyek (2015)

6.1 Az ügyek előzményei

Az ügyek ismertetése előtt célszerű megemlíteni, hogy Costa Rica és Nicaragua között már korábban is felmerült nézeteltérés a határt képező San Juan folyóval kapcsolatban, méghozzá

⁸⁴⁹ ROLLAND (2014) i. m. 502. p.

⁸⁵⁰ CADDELL, Richard: *Science Friction: Antarctic Research Whaling and the International Court of Justice*, Journal of Environmental Law, Vol. 26., No. 2, 2014, 340. p.

⁸⁵¹ WILLIAM – GALES – MANGEL (2014) i. m. 1126. p.

⁸⁵² ROLLAND (2014) i. m. 502. p.

⁸⁵³ Ld.: IWC honlapja, <https://iwc.int/statement-on-government-of-japan-withdrawal-from-t> (letöltve 2020. 04. 25.)

⁸⁵⁴ Shinto vallásban a bálna Ebisu isten manifesztációja, aki szerencsét hoz.

⁸⁵⁵ Belpolitikai és kulturális indokokra lehet visszavezetni, hogy Japán miért utasítja el a bálnavadászati tilalmat. Erről ld.: HIRATA Keiko: *Why Japan Supports Whaling*, Journal of International Wildlife Law & Policy, Vol. 8, No. 2-3, 2005 129-145. p.

⁸⁵⁶ A témáról ld. J. STOETT, Peter: *The International Politics of Whaling*, UBC Press, Vancouver, 1997

Costa Rica hajózási jogával összefüggésben.⁸⁵⁷ A San Juan folyó a Nicaragua tóból ered, útja a Karib-tengerbe vezet, azonban mielőtt elérné azt, két ágra szakad. A felső, északi ág a San Juan folyó (a vitás rész) míg a déli a Coloardo folyó, amely teljes egészében Costa Rica területén fekszik.⁸⁵⁸ A két állam között a határvonal és a San Juan folyó helyzetének rendezése érdekében létrejött egy nemzetközi szerződés (Treaty of Limits) 1858-ban. A szerződésben a határt a San Juan folyó jobb partja (Costa Ricához eső part) mentén húzták meg, azonban a folyó feletti területi szuverenitás Nicaraguát illeti azzal, hogy Costa Rica a folyón szabad, kereskedelmi célú hajózási joggal rendelkezik.⁸⁵⁹ Ez a jog az 1980-as évektől kezdve egyre többször vita tárgyává vált. 2005-ben végül Costa Rica az ICJ felé fordult, amiben az ICJ 2009-ben hozott ítéletében deklarálta Costa Rica szabad hajózáshoz való jogát, és megállapította Nicaraguának a folyón történő hajózás szabályozásához fűződő jogának terjedelmét. Egy évvel később ismét az ICJ előtt találták magukat: a jogvita újfent a San Juan folyóhoz kötődött.

6.2 Az ügyek háttere

2010-ben Nicaragua a hajózás javítása érdekében csatornázási munkába kezdett a San Juan folyón, amik Costa Rica területére is kiterjedtek. Meglepő, hogy Nicaragua még katonai erőt is küldött a helyszínre. Costa Rica sérelmesnek találta a helyzetet, hangsúlyozta, hogy Nicaragua gyakorlatilag megszállta területének egy részét, ahol olyan munkálatokat végzett, amik súlyos környezeti károkat okoztak a természetvédelmi oltalom alatt álló⁸⁶⁰ területen.⁸⁶¹ Így Costa Rica jogainak védelme érdekében eljárást kezdeményezett Nicaragua ellen (csatornázási ügy). Mindeközben saját maga is építésbe kezdett: egy utat kívánt létrehozni a San Juan folyó mentén. Egy évvel később Costa Rica a határ menti területen szükségállapotot hirdetett, Nicaragua pedig eljárást indított Costa Rica ellen (útépítési ügy) arra hivatkozva, hogy az útépítés jelentős határon áterjedő környezeti károkat okozott területén.⁸⁶² Tekintettel az ügyek közös földrajzi és történeti összefüggéseire, 2013-ban az ICJ elrendelte a két ügy egy eljárásban történő lefolytatását.

⁸⁵⁷2009-ben hozott ítéletében a Nemzetközi Bíróság megállapította, hogy Nicaragua megsértette Costa Ricának a San Juan folyón történő szabad hajózáshoz való jogát. Ld.: ICJ, Dispute Regarding Navigational and Related Rights (Costa Rica v. Nicaragua) (Judgment) 2009

⁸⁵⁸ Uo. 17. p. 15. §

⁸⁵⁹ Uo. 20. p. 19. §

⁸⁶⁰ A terület a Barra del Colorado nemzeti park része

⁸⁶¹ ICJ, Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica Along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica) (Judgment) 2015, 35. p. 66.§

⁸⁶² Uo. 33. p. 62-64.§

5.4. Ideiglenes intézkedések

Costa Rica féltette, hogy Nicaragua csatornázási tevékenysége a Colorado folyóra veszélyt jelent. Ezért kérte az ICJ-t, hogy kötelezze Nicaraguát a munkálatok felfüggesztésére. Az ICJ a kérésnek eleget téve a következő intézkedéseket rendelte el: i) kötelezte a feleket, hogy tartsák távol a vitában érintett területektől a katonai erőiket, a rendőrséget és a civileket; ii) engedélyezte Costa Rica számára, hogy szakembereket küldjön a helyszínre a helyrehozhatatlan környezeti károk megelőzése érdekében; iii) végül az utolsó pontokban pedig kérte a feleket, hogy ne súlyosbítsák a helyzetet, és a továbbiakban tájékoztassák a rendelkezések betartásáról.⁸⁶³ Ahogyan azt Raisz is megjegyzi, a végzésből kitűnik, hogy az ICJ a környezet védelmét helyezte előtérbe.⁸⁶⁴

A végzés meghozatalát követő hónapban Nicaragua meg is szegte azt: további két csatorna kialakításába kezdett, mi több, a vitatott területre fegyveres erőket is küldött.⁸⁶⁵

6.3 Csatornázási ügy

6.3.1 A felek kérelme

Costa Rica kérte a jogsértés tényének megállapítását, valamint kártérítést arra hivatkozva, hogy Nicaragua megsértette szuverenitását és területi integritásának tiszteletben tartását, a szabad hajózáshoz való jogát a San Juan folyón, a károkozás tilalmát, környezetvédelmi kötelezettségeit és a Ramsari Egyezmény rendelkezéseit.⁸⁶⁶ Nicaragua kérte, hogy az ICJ a vitás terület felett állapítsa meg szuverenitását, mivel az a két állam között hatályban lévő határ szerződés alapján Nicaraguához tartozik.⁸⁶⁷

6.3.2 Szuverenitás és a környezeti károk kérdése

Az ICJ elsőként a szuverenitásról döntött. Costa Rica egyértelműen sérelmesnek találta Nicaragua magatartását, -főleg, hogy nem is kettő, hanem három csatorna is épült - míg Nicaragua azon az állásponton volt, hogy az adott terület a szuverenitása alá tartozik, tehát

⁸⁶³ ICJ, Certain Activities Carried in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) Request for the Indication of Provisional Measures Order 2011, 27. p. 86. §

⁸⁶⁴ RAISZ Anikó: *Nemzetközi környezetvédelmi kérdések a Nemzetközi Bíróság előtt napjainkban*, Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXIX évf. 2011/1, 284. p.

⁸⁶⁵ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 52. p. 125. §

⁸⁶⁶ Uo. 22 p. 49. §

⁸⁶⁷ Uo. 12. p. 3. §

jogszerűen járt el.⁸⁶⁸ Az ICJ megvizsgálva a releváns nemzetközi dokumentumokat,⁸⁶⁹ megállapította, hogy a vitás térség Costa Rica fennhatósága alá tartozik, amiből következik, hogy Nicaragua tevékenységei - vagyis a katonai jelenlét és a már említett csatornák kialakítása - megsértették Costa Rica területi szuverenitását. Így az ICJ megállapította Nicaragua felelősségét és az okozott károk megtérítésére kötelezte az államot,⁸⁷⁰ melynek mértékéről 2018-ban hozott ítéletet.⁸⁷¹ Ez volt az első eset, hogy az ICJ környezeti károkért kártérítést állapított meg.⁸⁷² Lényeges, hogy ezt az ICJ a Costa Rica területén folytatott tevékenységekkel kapcsolatban állapította meg, tehát nem a határon áttérjedő károkra vonatkozóan.

6.3.3 Eljárási kötelezettségek és érdemi kötelezettségek

Az ICJ, hasonlóan a papírmalmok ügühöz, mindkét esetben ketté bontotta a tiszta környezetvédelmi jogi kérdéseket érdemi és eljárási kötelezettségekre. Utóbbiba sorolta a környezeti hatásvizsgálat követelményét és a notifikációs kötelezettséget.

6.3.4 Környezeti hatásvizsgálat

Costa Rica szerint, Nicaragua nem végzett környezeti hatástanulmányt. Nicaragua hangsúlyozta, hogy 2006-ban már készített egyet a munkálatok környezetre gyakorolt hatásáról, azonban Costa Rica ezt hiányosnak vélte, mivel annak nem voltak határon átnyúló vonatkozásai. Álláspontja szerint a környezeti hatásvizsgálatnak ki kellett volna terjednie a szomszédos állam területére gyakorolt negatív következményekre is, amit még a csatornázás megkezdése előtt kellett volna elkészíteni.⁸⁷³ Nicaragua szerint a tanulmány elkészítésének idején nem állt fenn a jelentős határon átnyúló károkozás kockázata.⁸⁷⁴

Az ICJ a kérdésben Nicaragua mellett foglalt állást. Miután meghallgatta a feleket, a vallomások és szakértői vélemények alapján úgy találta, hogy a 2006-ban tervezett kotrási program nem volt olyan jellegű, hogy okot adjon a jelentős határon átnyúló károkozás

⁸⁶⁸ Uo. 35.p. 68.§

⁸⁶⁹ Costa Rica és Nicaragua közötti határvonallal és a Határ Szerződés (1858) érvényességével kapcsolatban hozott Grover Cleveland amerikai elnök, illetve később, 1897-ben az általa kijelölt Edward Porter Alexander által meghozott releváns választottbírói ítéletek (Cleveland and Alexander Awards)

⁸⁷⁰ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 42. p. 92.§

⁸⁷¹ ICJ, Certain Activities Carried Out by Nicaragua, (Compensation Judgment) 2018, 59. p. 157.§

⁸⁷² RUDALL, Jason: Certain Activities Carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) American Journal of International Law, Vol. 112, No. 2, 2018, 288. p.

⁸⁷³ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 102.§

⁸⁷⁴ Uo. 45. p. 103.§

kockázatának fennállására. Kockázat hiányában pedig Nicaragua nem volt köteles környezeti hatástanulmányt készíteni.⁸⁷⁵ Ezen a ponton az ICJ megerősítette a papírmalmok ügyben hozott ítéletet, és kimondta, hogy⁸⁷⁶ bár a papírmalmok ügyben született ítélet csak az ipari tevékenységre szűkítette a kötelezettséget, azonban a környezeti hatástanulmány elkészítésének követelménye „általánosságban vonatkozik minden tervezett tevékenységre, melyek jelentős káros hatást gyakorolhatnak határon átnyúló kontextusban.”⁸⁷⁷ Ez követően utalt a Korfu-szoros ügyre is.

Az ICJ deklarálta továbbá az elvárható gondosság és a környezeti hatásvizsgálat közti kapcsolatot, mely szerint a kettő szorosan kötődik egymáshoz: „hogyan az állam eleget tegyen az országhatárokon áterjedő jelentős környezeti károk megelőzésében való elvárható gondosság kötelezettségének, az állam, mielőtt olyan tevékenységbe kezdene, aminek valószínűleg negatív hatásai lehetnek egy másik állam környezetére, meg kell győződnie arról, hogy fenn áll-e a jelentős határon átnyúló károkozás kockázata, ami a környezeti hatásvizsgálat elvégzésének követelményét vonná maga után.”⁸⁷⁸ Tehát az állam akkor felel meg az elvárható gondosságnak és a megelőzésnek, ha megbizonyosodik a kockázatokról.

Az ítélet szerint amennyiben a hatásvizsgálat eredménye kimutatja a határon átnyúló kár kockázatát, az állam az elvárható gondosság kötelezettségének megfelelően köteles tájékoztatni és jóhiszeműen konzultálni a valószínűleg érintett állammal, és ahol szükséges, meghatározni azokat az intézkedéseket, amelyek megelőzik vagy csökkentik a kockázatokat.⁸⁷⁹ Owada bíró véleménye szerint a környezeti hatásvizsgálat egy eszköz, ami azt a végső, környezetvédelmi jogi célt szolgálja, hogy az állam a határon áterjedő károk bekövetkezésének megelőzésében elvárható gondossággal járjon el.⁸⁸⁰

Dugard bíró nem értett egyet az ítélettel, szerinte az ICJ tévedett a tények megállapításában és Nicaragua köteles lett volna környezeti hatásvizsgálatot lefolytatni.⁸⁸¹ Bár készült 2006-ban egy hatástanulmány, azonban az nem terjedt ki a tevékenység határon áterjedő hatásaira, kizárólag Nicaragua területére gyakorolt hatásokat említi. Az ICJ arra a megállapításra jutott, hogy 2006-ban, amikor a projektet tervezték, nem állt fenn a jelentős határon áterjedő károkozás veszélye, de ezt a 2015-ben végzett csatornázás hatásának bizonyítékai alapján ítélte meg. Az ICJ ugyanis azt vizsgálta, hogy a csatornázás okozott-e károkat 2015-ben, és nem azt,

⁸⁷⁵ Uo. 45. p. 105.§

⁸⁷⁶ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 83. p. 204.§

⁸⁷⁷ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104.§

⁸⁷⁸ Uo. 45. p. 104.§

⁸⁷⁹ Uo. 45. p. 104.§

⁸⁸⁰ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Sep. Op. of Judge Owada 2015, 4. p. 21.§

⁸⁸¹ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Sep. Op. of Judge Dugard 2015, 2. p. 4.§

hogy okozhatott volna-e károkat 2006-ban.⁸⁸² Különvéleményében hangsúlyozta, hogy a környezeti hatásvizsgálatnak tartalmaznia kell a tevékenység más államok környezetére gyakorolt hatásait is. Véleménye szerint az ICJ figyelmen kívül hagyta, hogy az államnak elvárható gondossággal kell eljárnia a határon áterjedő környezeti károkozás kockázatának felmérésében, és ennek a felmérésnek így a tevékenység előtt kell megtörténnie.⁸⁸³

6.3.5 Értesítés és konzultációs kötelezettség

A környezeti hatásvizsgálat mellett az értesítési és konzultációs kötelezettség megsértése is felmerült. E kérdésben Costa Rica sérelmesnek találta, hogy Nicaragua nem tájékoztatta és nem is kívánt konzultációt folytatni. Nicaragua álláspontja ezzel szemben az volt, hogy semmilyen nemzetközi szokásjogi szabály, vagy szerződésből származó jog nem vonatkozott az ügyre, és mivel a csatornázás jelentős károkozásának kockázata nem állt fenn, így tájékoztatási kötelezettségről sem lehetett beszélni.⁸⁸⁴ Mindkét ügyben hivatkoztak a felek a notifikációs kötelezettségre, azonban annak tartalmát illetően nem mutatkozott egyetértés. Így amíg Nicaragua szerint csak akkor köteles tájékoztatni az érintett államot, hogyha a környezeti hatásvizsgálat szerint károkozás kockázata áll fenn, addig Costa Rica álláspontja szerint még a hatásvizsgálat előtt kell tájékoztatni az érintett államot.⁸⁸⁵ Az ICJ Nicaragua mellett foglalt állást, és megállapította, hogy miután Nicaragua nem állt környezeti hatásvizsgálat lefolytatásának nemzetközi kötelezettsége alatt, így nem volt köteles tájékoztatni, illetve konzultálni Costa Ricával.⁸⁸⁶ Az ICJ szerint: „amennyiben a környezeti hatásvizsgálat eredménye azt mutatja, hogy fennáll a jelentős határokon átnyúló kár kockázata, az állam az elvárható gondosság kötelezettségének megfelelően köteles tájékoztatni és jóhiszeműen konzultálni a potenciálisan érintett állammal, amennyiben ez szükséges a kockázat megelőzésére vagy mérséklésére irányuló megfelelő intézkedések meghatározásához.”⁸⁸⁷

6.3.3 Érdemi kötelezettségsértés: a határon áterjedő károk kérdése

Mivel az ICJ azt már megállapította, hogy Nicaragua felelős a Costa Rica területi szuverenitását sértő tevékenységekkel okozott károkért, így itt a kérdés az volt, hogy Nicaragua

⁸⁸² Uo. 13. p. 34. §

⁸⁸³ Uo. 13. p. 34. §

⁸⁸⁴ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, (Judgment) (2015) i. m. 47. p. 107. §

⁸⁸⁵ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Sep. Op. of Donoghue 2015, 4. p. 17. §

⁸⁸⁶ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Judgment (2015) i. m. 47. p. 108. §

⁸⁸⁷ Uo. 45. p. 104. §

saját területén, a Lower San Juan folyó bal oldalán végzett kotrási tevékenységével okozott-e bármilyen határon átnyúló környezeti kárt. Costa Rica hangsúlyozta, hogy súlyos környezeti sérelmeket szenvedett el és a csatornázás a Colorado folyó ökoszisztémájára nézve is kedvezőtlen hatású volt.⁸⁸⁸ Ehhez hozzáadódik, hogy Nicaragua a folyóból szedett üledéket az odaküldött hadsereg a San Juan folyó jobb oldalán rakta le, ami szintén környezeti károkat okozott. Így véleménye szerint Nicaragua nemzetközi szokásjogi kötelezettséget sértett.

Az ICJ utalt a papírmalmok ítéletre és a nukleáris fegyverekkel vagy azok használatával való fenyegetés jogszerűségében adott tanácsadó véleményére, mely szerint a nemzetközi szokásjog megköveteli az államoktól, hogy tartózkodjanak az olyan tevékenységektől, melyek jelentős környezeti károkat okoznak egy másik államnak.⁸⁸⁹ Azonban az ICJ nézete szerint Costa Rica nem tudott meggyőző bizonyítékkal szolgálni arról, Nicaragua csatornázási tevékenysége károkat okozott volna a vizes élőhelyeken, vagy hogy az jelentős hatással lett volna a Colorado folyóra. Így az ICJ megállapította, hogy az elérhető bizonyítékok nem támasztották alá Nicaragua kötelezettségességét.⁸⁹⁰

5.6.4. Döntés

A vita zárásául az ICJ rátért a jóvátétel kérdésére. Figyelembe véve az ügy során tett megállapításokat, az ICJ úgy találta, hogy az immateriális sérelmeket tekintve Nicaragua szuverenitást sértő cselekményének deklarációja elegendő elégtétel Costa Rica számára. Ezzel együtt megállapította, hogy Costa Rica jogosult kártérítésre azokért az anyagi károkért, amelyeket Nicaragua a kötelezettségeinek megszegésével okozott. A kártérítés összegét nem állapította meg, azt a felek tárgyalásos úton való rendezésére bízta azzal, hogy amennyiben ez sikertelennek bizonyul, az ICJ külön eljárásban állapítja meg azt.⁸⁹¹ 2018-ban meg is született a már említett kártérítésről szóló ítélet.

⁸⁸⁸ Uo. 49. p. 113.§

⁸⁸⁹ Uo. 50. p. 117.§

⁸⁹⁰ Uo. 49. p. 113-120.§

⁸⁹¹ Uo. 55. p. 137-144.§

6.4 Az útépitési ügy

6.4.1 A felek kérelme

Nicaragua *inter alia* kérte, hogy az ICJ állapítsa meg, hogy i) Costa Rica megsértette kötelezettségét, hogy ne okozzon kárt Nicaragua területén; ii) megsértette az általános nemzetközi jog és a releváns környezetvédelmi egyezményekből fakadó kötelezettségeit; és kötelezze az alperest az okozott károk megtérítésére, és hogy ne végezzen fejlesztést megfelelő környezeti hatástanulmány hiányában.⁸⁹²

6.4.2 Környezeti hatásvizsgálat

Nicaragua arra hivatkozott, hogy Costa Rica nem készített előzetes környezeti hatásvizsgálatot a San Juan folyó mentén kivitelezett útépitési munkákról.⁸⁹³ Ezzel ellentétben Costa Rica álláspontja szerint az útépités nem jelentett határon átnyúló környezeti károkozás veszélyt Nicaraguának, ezért mentesült a kötelezettség alól.

Costa Rica azzal érvelt, hogy miután Nicaragua megszállta területének egy részét, ezért szükségállapot jött létre. Nézete szerint az út megkönnyítette volna a településekhez és a rendőri állásokhoz való jutást, ami egy esetleges katonai konfrontáció esetén nagyban segítette volna a települések evakuálását.⁸⁹⁴ Nicaragua szerint azonban nem állt fenn ilyen vészhelyzet, és az út, aminek az építésébe kezdtek nincs a vitás terület közelében.⁸⁹⁵

Az ICJ szerint az állam kötelezettsége, hogy a határon átnyúló jelentős károk megelőzésében elvárható gondossággal járjon el. Ez megköveteli, hogy az állam megbizonyosodjon arról, hogy a tevékenység negatív hatással van-e egy másik állam környezetére.⁸⁹⁶ Costa Rica azt állította, hogy készült előzetes hatástanulmány:⁸⁹⁷ ez alapján nem állt fenn jelentős károkozás kockázata. Nicaragua azonban kifogásolta ezeket, mert nagyrészüket az útépités után készülték.⁸⁹⁸ Costa Rica hangsúlyozta, hogy az út bizonyos részeit már meglévő útvonalon alakították ki. Az egyetlen kockázatot a kőzetek folyóba való jutása jelentette, amely már egyébként is nagymennyiségben volt jelen a vízben.

⁸⁹² Uo. 28-29. p. 1-2.§

⁸⁹³ Uo. 58. p. 146.§

⁸⁹⁴ Uo. 48. p. 148.§

⁸⁹⁵ Uo. 58. p. 150.§

⁸⁹⁶ Uo. 59. p. 153.§

⁸⁹⁷ Uo. 58. p. 149.§

⁸⁹⁸ Uo. 58. p. 151.§

Az ICJ szerint Costa Rica nem tudta bizonyítani, hogy valóban készült volna előzetes hatástanulmány.⁸⁹⁹ Miután az ICJ megvizsgálta, hogy az útépités hordozta-e magában a károkozás kockázatát, arra a megállapításra jutott, hogy mivel az út tervezett helye a San Juan folyó mentén volt, így bármilyen kár, amit az útépités a környezetben okozott, könnyen hatással lehet a San Juan folyóra, ezzel pedig Nicaragua területére.⁹⁰⁰ Ebből kifolyólag az útépitési munkálatok kockázatot jelentettek a folyó vízminőségére és természetes ökoszisztémájára, így Costa Rica köteles lett volna környezeti hatásvizsgálatot lefolytatni.⁹⁰¹ Az alperes hangsúlyozta, hogy több tanulmányt is készített (2012, 2013, 2015-ben is), ezek mind összefoglalták azokat a negatív hatásokat, amiket az út építése okozhat.⁹⁰² Az ICJ az ítéletben kimondta, hogy a hatásvizsgálat egy előzetes kötelezettség: a projekt kivitelezése előtt kell lefolytatni. Az ICJ itt a papírmalmok ítéletre utalt, mely folytonosságot ír elő a projekt minden fázisára nézve.⁹⁰³ Ez azt jelenti, hogy Costa Ricának még az út megépítését megelőzőn kellett volna gondoskodnia egy környezeti hatásvizsgálat elkészítéséről, ellenben Costa Rica tanulmányai *post hoc* jellegűek voltak: az út azon részeiről készültek, amik már megépítésre kerültek.⁹⁰⁴

A következő kérdés az volt, hogy mentesült-e Costa Rica a hatásvizsgálat lefolytatásának kötelezettsége alól. A rendelkezésre álló bizonyítékok alapján az ICJ nem találta bizonyítottnak a sürgősségi helyzet fennállását. Egyrészt azért, mert amikor Costa Rica az útépitésbe kezdett, az ügy már az ICJ előtt volt, ami nem sokkal később ideiglenes intézkedéseket rendelt el a környezet megóvása érdekében. Másrészt mert azokon a részeken, ahol az út áthaladt volna, nem állt fenn katonai konfrontáció veszélye.⁹⁰⁵ A kérdés, miszerint a sürgősségi helyzet mentesít-e az államot a környezeti hatásvizsgálat lefolytatásának kötelezettsége alól, nem nyert választ.

6.4.3. Tájékoztatási és konzultációs kötelezettség

Nicaragua sérelmesnek találta, hogy Costa Rica nem tájékoztatta az útépitési munkálatokról. A kötelezettség három forrására hivatkozott: a nemzetközi szokásjogra, a két állam közötti szerződésre, és a Ramsari egyezményre. Nicaragua nézete szerint Costa Ricának értesítenie és

⁸⁹⁹ Uo. 59. p. 154.§

⁹⁰⁰ Uo. 59. p. 155.§

⁹⁰¹ Uo. 60. p. 155.§

⁹⁰² Uo. 61. p. 160.§

⁹⁰³ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 83-84. p. 205.§

⁹⁰⁴ Uo. 61. p. 161.§

⁹⁰⁵ Uo. 61. p. 158.§

konzultálnia kellett volna Nicaraguával, mivel feltételezhető, hogy az útépités jelentős határon átnyúló károkat okozhat.⁹⁰⁶ Costa Rica szerint azonban nem állt fenn ilyen kockázat.

Mivel az ICJ már előzőleg megállapította, hogy Costa Rica elmulasztott környezeti hatásvizsgálatot készíteni, így nem vizsgálta a tájékoztatási és konzultációs kötelezettséget.⁹⁰⁷ Az ICJ kimondta, hogy Costa Ricát továbbra is terheli a hatástanulmány elkészítésének kötelezettsége, és ha a körülmények megkövetelik, a környezeti károk megelőzése érdekében jóhiszeműen konzultálnia kell Nicaraguával.⁹⁰⁸

Donoghue bíró szerint ez az ügy jól mutatja a tájékoztatás és a konzultáció környezeti hatásvizsgálatot megelőző fontosságát. Csak Nicaragua volt olyan pozícióban, hogy mintát vegyen a San Juan folyóból, illetve, hogy hasonló tevékenységet engedélyezzen. Így felmerül a kérdés, hogy Costa Rica hogyan tudott volna egy hatékony és megbízható hatásvizsgálatot készíteni anélkül, hogy ezt előzetesen megtárgyalta volna szomszédjával.⁹⁰⁹

6.4.4 Érdemi kötelezettségsértés: a károkozás tilalma

Nicaragua a károkozás tilalmának megsértésére is hivatkozott: i) az útépités miatt megnőtt az üledék mennyisége a folyóban, ami súlyos környezeti károkat okozott ii) ez rontotta a hajózást és Nicaragua csatornázását, valamint a folyót iii) károsította a víz minőségét és a vízi élővilágot iv) és a folyóra ráutalt közösségeket.

Nicaragua szerint az útépités során az útról elhordott kőzetek folyóba jutása szennyezte a San Juan folyót, ami jelentős károkat okozott, továbbá hangsúlyozta, hogy a folyó minőségétől függ a településeken élők egészsége is.⁹¹⁰ A környezeti károkkal kapcsolatban az ICJ a bizonyítékok alapján megállapította, hogy nem történt sem környezeti, se semmilyen más károkra sor.⁹¹¹

6.4.5 Döntés

Nicaragua kártérítési igényét az ICJ végül elutasította: úgy ítélte meg, hogy a környezeti hatásvizsgálat lefolytatásának kötelezettségének megsértésének megállapítása megfelelő

⁹⁰⁶ Uo. 63. p. 166.§

⁹⁰⁷ Uo. 63. p. 168.§

⁹⁰⁸ Uo. 63. p. 173.§

⁹⁰⁹ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Sep. Op. of Donoghue 2015, 6. p. 22.§

⁹¹⁰ Uo. 65. p. 177.§ és 75. p. 214.§

⁹¹¹ Uo. 75. p. 216.§

elégtétel Nicaragua számára.⁹¹² Ezzel együtt felhívta a figyelmet arra, hogy Costa Rica a környezeti károk enyhítése érdekében már különböző lépéseket tett. Mindeközben a feleket együttműködésre szólította a San Juan folyóhoz kapcsolódó jogok gyakorlásában és kötelezettségek teljesítésében.⁹¹³

6.5 Jelentősége

Az ügyben a területi integritás és szuverenitás mellett olyan, a nemzetközi környezetvédelmi joghoz tartozó kérdések is szerepeltek, mint pl. a környezeti hatásvizsgálat, az értesítési és konzultációs kötelezettség, a károkozás tilalma, a megelőzés elve. Az ügy rávilágított arra, hogy ezek a kötelezettségek szoros kapcsolatban állnak egymással és az elvárható gondossággal. A Costa Rica és Nicaragua között felmerült ügyek számos nemzetközi környezetvédelmi jogi norma további megerősítéséhez járultak hozzá. Az ügyben nagy hangsúlyt kapott a környezeti hatásvizsgálat követelménye, amivel kapcsolatban számos fontos megállapítást tett az ICJ. Mondhatjuk, hogy tartalmát valamilyen szinten pontosította, de véleményem szerint nem részletezte kellő módon, és nem adott megfelelő eligazítást sem a jövőre nézve. Az ügyekkel kapcsolatban említésre méltó, hogy az ICJ megerősítette, hogy a nemzetközi jog szerint a környezetnek *per se* okozott károk megtérítendőek. Az ICJ azonban a károk felmérése során vonakodott szakértőkkel konzultálni. Ez jellemezte a papírmalmok ügyet is, mely ismertetése során már említett Al-Khasawneh és Simma bírók is hangsúlyozták a szakértők bevonásának fontosságát a komplex tudományos kérdések megítélése során.⁹¹⁴

7. A Dél-kínai tenger ügy (2016)

7.1 Ügy háttere

2013-ban a Fülöp-szigetek eljárást kezdeményezett Kína ellen az UNCLOS megsértésére hivatkozva. A jogvita lényegi elemét a Dél-kínai tengerrel kapcsolatos jogok és Kína bizonyos, a Dél-kínai tengeren folytatott tevékenységei jelentették. Érdemes előre jelezni, hogy az ügyben számos kérdés felmerült, *inter alia* szuverenitáshoz, bizonyos tengeri jellemzők minősítéséhez, kizárólagos gazdasági övezethez fűződő igények és problémák. Az alábbiakban az ítéletnek csak az értekezés témája szempontjából releváns pontjai kerülnek ismertetésre.

⁹¹² Uo. 78. p. 224.§

⁹¹³ Uo. 79. p. 228.§

⁹¹⁴ Ld. ICJ, Pulp Mills on the River Case, Joint Dissenting Opinion of Al-Khasawneh and Simma 2010, 99-104. p., 3-17.§

A Dél-kínai tenger egy viszonylag zárt tenger, ami a Csendes-óceán nyugati részén található. Kiemelkedő hajózási útvonallakkal, gazdag halászati erőforrásokkal, valamint rendkívül érzékeny ökoszisztémával rendelkezik. A tenger hét állammal határos, melyek közül öt folyamatosan verseng egymással. A jogvita visszavezethető az 1990-es évekre, amikor a Fülöp-szigetek számos kínai halászhajó illegális tevékenységét észlelte Scarborough Shoal közelében. A legkorábbi eset 1998-ban történt, amikor kínai hajók veszélyeztetett korallokra és tengeri teknősökre, valamint cápákra vadásztak. A Fülöp-szigeteki hatóságok bizonyos esetekben dinamitot és cianidot is találtak. A Fülöp-szigetek 2001-ben jelezte a felderített eseteket Kínának, aki hangsúlyozta, hogy Scarborough Shoal felett szuverenitással rendelkezik, és különösen fontos figyelmet szentel a környezetvédelemnek, a jogsértőkkel szemben pedig a kínai szabályoknak megfelelően fog eljárni.⁹¹⁵ Az esetszámok azonban nemhogy csökkentek, egy ideig stagnáltak majd növekedésnek indultak. 2012-ben elmérgesedni látszott a helyzet. Ez idő alatt a felperes többször is Kína tudomására adta aggodalmát a káros illegális halászattal és a veszélyeztetett fajok kereskedelmével kapcsolatban. A probléma nem került megoldásra, így a felperes bevezetett légi és vízi ellenőrzést is, melynek során több illegális halászati tevékenységet végző kínai hajót, és hatósági hajót figyeltek meg. Az esetekről tájékoztatta Kínát, aki válaszul sürgette a Fülöp-szigeteket, hogy hívjon vissza minden hajót, és tartózkodjon a kínai halászhajók és hatóságok működésének zavarásától.

A jogvita nemcsak magánszemélyek illegális halászatára terjedt ki: Kína hét zátonyon építkezésbe, illetve mesterséges szigetek kialakításába kezdett, melynek során alkalmazott módszerek hátrányosan érintették a biodiverzitást és a tenger ökológiai egyensúlyát.⁹¹⁶ A Fülöp-szigetek többször is ellenezte a tevékenységet. Az aggodalmat azonban Kína alaptalannak tartotta, és még meg is nyugtatta a felperest, hogy a projekt tudományos értékelése és vizsgálata során természetesen figyelembe vették az ökológiai kérdéseket is.⁹¹⁷ A dolog azonban nem maradt annyiban: a Fülöp-szigetek eljárást indított Kína ellen, aki vitatta a joghatóságot és nem kívánt részt venni az eljárásban. Az ügyben 2016 júliusában született döntés.

⁹¹⁵ The Matter of the South China Sea Arbitration, (Award) (PCA) 12 July 2016, 323. p. 827-829.§

⁹¹⁶ Uo. 329. p. 852.§

⁹¹⁷ Uo. 337. p. 861.§

7.2 A felek álláspontja

A Fülöp-szigetek sérelmesnek találta Kína magatartását, mert állítása szerint megkárosította a tenger érzékeny ökoszisztémáját. Nézete szerint Kína köteles megóvni és megőrizni a tengeri környezetet. Azonban az alperes elmulasztotta megelőzni a környezetre káros halászati tevékenységeket, amivel megsértette az egyezmény megelőzéssel kapcsolatos 192. és 194. cikkeit. Kína egyrészt tudott arról, hogy a halászok korallokat gyűjtenek be, tengeri teknősökre és kagylókra cápákra, valamint más veszélyeztetett fajokra vadásznak, ami veszélynek tette ki a zátonyok élővilágát.⁹¹⁸ Másrészt a mesterséges szigetek létrehozásával hátrányos hatást gyakorolt a zátonyok élővilágára. A Dél-kínai tengeren megtalálható korall-zátonyok az ökoszisztéma fontos részét alkotják. A biodiverzitás különösen magas a tengerben, többféle faj megtalálható, pl. kagylókat, teknősöket, melyek mind veszélyeztetettek fajok.⁹¹⁹ A tengeren folytatott egyik tevékenység negatív hatásai a tenger egy másik részén is jelentkezhetnek, ami így az egész ökoszisztéma egészségét érinti. Ennek ellenére a felperes szerint Kína az építkezésről nem készített környezeti hatástanulmányt, az építkezés környezetre gyakorolt hatásairól szóló nyilatkozatai teljesen hibásak voltak, továbbá nyíltan szembe mentek bizonyítékokkal, így pl. téves előrejelzést tartalmaztak a korallok helyreállításának idejéről.⁹²⁰

A Fülöp-szigetek álláspontja szerint az államoknak elvárható gondossággal kell eljárniuk, azonban jelen esetben nyilvánvaló bizonyíték állt rendelkezésre a szándékosan okozott és helyrehozhatatlan környezeti károokra. A felperes azt elismerte, hogy a kínai hajók jogszerűtlen magatartása magánszemélyekhez volt köthető: „Kína nem felelős a halászok tevékenységért,” de „felelős saját mulasztásáért, hogy nem ellenőrizte az illegális és káros tevékenységeket.”⁹²¹ Sőt, a felperes szerint Kína még támogatta is a jogszerűtlen magatartásokat. Ennek keretében a Fülöp-szigetek szerint Kína megsértette az egyezményt, elmulasztotta megóvni a környezetet, illetve a veszélyeztetett fajokat, nem gondoskodott az erőforrások fenntartható használatáról, nem alkalmazta az elővigyázatosság elvét, és nem felelt meg a konzultációs és együttműködési kötelezettségének, végül nem végzett környezeti hatásvizsgálatot sem.⁹²²

A Fülöp-szigetek hivatkozott az UNCLOS-ból fakadó kötelezettségek sérelmére, a CITES-ra és a nemzetközi szokásjog megsértésére is, mely előírja a környezet védelmét a nemzeti joghatóságon belüli és kívüli területekre egyaránt. A felperes szerint az államokat megelőzési

⁹¹⁸ Uo. 356. p. 894. §

⁹¹⁹ Uo. 321. p. 823. §

⁹²⁰ Uo. 359. p. 903-905. §

⁹²¹ Uo. 361. p. 909. §

⁹²² Uo. 362. p. 909-911. §

kötelezettség terheli, ami aktív cselekvést igényel, hogy megőrizték az élő tengeri erőforrásokat és az óceán ökológiai egyensúlyát.⁹²³ Hivatkozott *inter alia* a fenntarthatóság követelményére, a veszélyeztetett fajok oltalmára, a konzultációs és együttműködési kötelezettségre, végül az elővigyázatosság elvére is. Utóbbival kapcsolatban megjegyezte, hogy nem feltétlenül szükséges annak vizsgálata, mivel a tények szerint a tengeri környezetnek kitett kockázatok egyértelműek és nem áll fenn bizonytalanság.⁹²⁴

Kína hangsúlyozta a vitás terület feletti szuverenitását,⁹²⁵ és nyilatkozatai alapján úgy tűnt, hogy szerinte a Fülöp-szigeteket semmilyen jog sem illette meg a vitában szereplő területekre nézve. A Fülöp-szigetek nem kívánt döntést elérni a szigetek feletti szuverenitás kérdésében. Kína azonban úgy látta, hogy a vita gyökere területi jellegű, és hogy a két országnak egymást fedő joghatósági igényei vannak a Dél-kínai tenger bizonyos részei felett.⁹²⁶

7.3 Ítélet

7.3.1 Megelőzés

A PCA ítéletében számos korábbi ítéletre és tanácsadó véleményre támaszkodott. Utalt egyrészt a nukleáris fegyverek használatával vagy azokkal való fenyegetés jogszerűségében adott tanácsadó véleményre és megerősítette, hogy a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog megköveteli az államoktól, hogy biztosítsák, hogy a joghatásóágukon belül vagy ellenőrzésük alatt folytatott tevékenységek tiszteletben tartják más államok környezetét. Ezt követően a Kishenganga ügyben született ítéletet idézte, hangsúlyozva, hogy az államok pozitív kötelessége a jelentős környezeti károk megelőzése vagy enyhítése amikor nagyszabású tevékenységre kerül sor.⁹²⁷ Utalt továbbá a papírmalmok ítéletre, és az ITLOS tanácsadó véleményére is. Ennek keretében kimondta, hogy a megelőzés egy magatartási kötelezettség, ami elvárható gondosságot igényel az államtól nemcsak az intézkedések meghozatala során, de azok kikényszerítésében is.⁹²⁸ Ezért miután az állam egy másik államtól értesítést kap, akkor köteles kivizsgálni az esetet, és ha úgy adódik, akkor a helyzet orvoslására szükséges lépést tenni, amiről informálnia kell a jelentést tett államot.⁹²⁹

⁹²³ Uo. 360. p. 906-907. §

⁹²⁴ Uo. 361. p. 910. §

⁹²⁵ Uo. 290. p. 731. §

⁹²⁶ Uo. 11-12. p., 28-29. §

⁹²⁷ Uo. 374. p. 941. §

⁹²⁸ Uo. 375. p. 944. §

⁹²⁹ Uo. 376. p. 946. §

7.3.2 Elvárható gondosság

A PCA a bizonyítékok alapján úgy találta, hogy több kínai halászhajó is vadászott fenyegetett fajokra, így a kérdésben azt vizsgálta, hogy Kína elvárható gondossággal járt-e el az UNCLOS 192. cikkében megjelenő kötelezettség során, mely szerint az államok kötelesek a tengeri környezetet védeni és oltalmazni. A 194. cikk 5) pontja szerint a védelmező intézkedések közé tartoznak a törékeny ökoszisztéma és a veszélyeztetett fajok megóvásához szükséges lépések is. A PCA hangsúlyozta, hogy az UNCLOS cikkeit „az egyéb alkalmazandó nemzetközi jog fényében kell értelmezni.”⁹³⁰ Ennek megfelelően, mint hogy az UNCLOS nem definiálja a „törékeny ökoszisztéma” fogalmát, így a PCA a CBD⁹³¹ rendelkezéseire fordult segítségért, melynek definícióját nemzetközileg elfogadott fogalomnak ismert el. Ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a terület, ahol a káros tevékenységekre sor került olyan hely volt, ami törékeny ökoszisztémának és veszélyeztetett fajok élőhelynek minősül.⁹³² A 192. cikk tartalmának megállapításánál a PCA a CITES rendelkezéseire utalt (aminek Kína is részese) mely nézete szerint az „általános nemzetközi jog korpuszának részét alkotja.” A veszélyeztetett fajok kérdésében a CITES rendelkezéseire nyúlt, ami tartalmaz egy felsorolást, melyben több, a kihalás szélére került, a kínai halászok által vadászott tengeri teknős is megjelenik: rájuk a kereskedelem során a legszigorúbb nemzetközi ellenőrzés vonatkozik. A PCA kimondta, hogy a tengeri környezet védelmének és megőrzésének általános követelményébe - amit az UNCLOS 192. cikke is tükröz- beletartozik „az elvárható gondosság, hogy megelőzzék azoknak a fajoknak a betakarítását, melyek nemzetközileg elismerten a kihalás kockázatának kitétek és nemzetközi védelmet igényelnek.”⁹³³ Ezzel kapcsolatban a PCA megállapította, hogy a kihalással fenyegetett fajok halászata a tengeri környezetnek okozott kárnak minősül, és a Dél-kínai tengeren folytatott kínai halászhajók tevékenységének mértéke káros hatást gyakorolt a tengeri környezetre. A PCA kimondta, hogy Kína elmulasztotta megtenni a megelőző intézkedéseket, amivel megsértette az UNCLOS rendelkezéseit.⁹³⁴ Kína tudott a tevékenységekről, mivel a Fülöp-szigetek számos alkalommal jelezte azt. Azonban a jogellenes cselekményekre továbbra is sor került annak ellenére, hogy Kína: i) kifejezte szándékát az elkövetők felelősségre vonásával kapcsolatban; ii) hogy az alperes a CITES tagja; iii) és végül Kína környezetvédelmi törvényt is hozott a vadvilág védelmére, ami kifejezetten tiltja a tengeri

⁹³⁰ Uo. 381. p. 959. §

⁹³¹ Convention on Biological Diversity, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről

⁹³² PCA, South China Sea Arbitration, Award (2016) i. m. 376. p. 945. §

⁹³³ Uo. 380. p. 956. §

⁹³⁴ Uo. 382. p. 960. §

teknősök és óriás kagylók megölését.⁹³⁵ Ezekkel kapcsolatban hangsúlyozta a PCA, hogy a megfelelő jogszabályok és intézkedések bevezetése csak egy eleme az elvárható gondosságnak: Kína nem tett lépéseket ezeknek a kikényszerítésére, sőt, tudott az illegális magatartásokról. Viszont ahelyett, hogy megfelelően járt volna el, még fegyveres kormányzati hajókat is küldött, hogy megvédjék a „jogszerűen” halászó hajókat.⁹³⁶ A bizonyítékok arra utaltak, (hasonlóan a Korfu-szoros üggyhez) hogy Kínának tudnia kellett a halászhajók jogellenes magatartásáról, azaz a veszélyeztetett fajok halászatáról, amiből következik, hogy Kína szándékosan tolerálta és védte a károsító cselekményeket.⁹³⁷

7.3.3 Környezeti hatásvizsgálat

Miután a PCA megerősítette a környezeti hatásvizsgálat nemzetközi szokásjogi státuszát is,⁹³⁸ megvizsgálta, hogy Kína készítette-e ilyen a Dél-kínai tengeren folytatott építkezéssel kapcsolatban. A PCA e tekintetben arra a következtetésre jutott, hogy Kína hosszútávú károkat okozott a tengeri környezetben, amivel megsértette a környezet megóvására vonatkozó kötelezettségét.⁹³⁹ Ezzel kapcsolatban a PCA felhívta a figyelmet arra, hogy a zátonyokon történő építkezés olyan jellegű volt, hogy észszerűen nem lehetett más megállapításra jutni, csak arra, hogy az építkezés „jelentős káros változásokat okozhat a tengeri környezetben.”⁹⁴⁰ Ezért Kínának környezeti hatásvizsgálatot kellett volna készíteni, és az egyezmény rendelkezéseinek megfelelően a vizsgálat eredményét kommunikálni. A PCA e tekintetben vizsgálta, hogy létrejött-e ilyen tanulmány, utalva a Costa Rica és Nicaragua ügyekre, ahol az ICJ nem fogadta el Costa Rica egyszerű tanulmányait. Az ítélet érdekessége, hogy a PCA nemcsak azt vizsgálta, hogy a kínai tanulmányok az UNCLOS 206. cikkben⁹⁴¹ foglalt követelményeknek megfelel-e, hanem azt is, hogy a saját törvényi előírásai szerint lehet-e környezeti hatásvizsgálatnak tekinteni.⁹⁴² Figyelembe véve mindkét jogforrást, a PCA nem tudta egyértelműen megállapítani, hogy Kína készítette-e környezeti hatásvizsgálatot. A vizsgált

⁹³⁵ Uo. 383. p. 963. §

⁹³⁶ Uo. 383. p. 964. §

⁹³⁷ Uo. 383. p. 964. §

⁹³⁸ Uo. 377. p. 948. §

⁹³⁹ Uo. 394. p. 983. §

⁹⁴⁰ Uo. 395. p. 988. §

⁹⁴¹ 206. cikk: Amennyiben az államok okkal feltételezhetik, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alá tartozó tervezett tevékenységek a tengeri környezetnek lényeges szennyezését vagy jelentős és káros megváltozását okozhatják, olyan mértékben, amennyiben ez gyakorlatilag megvalósítható, felméri az ilyen jellegű tevékenységeknek a tengeri környezetre gyakorolt lehetséges következményeit és a felmérés eredményeiről készített jelentést a 205. cikkben foglalt módon továbbítják.

⁹⁴² PCA, South China Sea Arbitration, Award (2016) i. m. 395. p. 989. §

kínai jelentés egyrészt nem felelt meg a kínai törvényi előírásoknak, másrészt „sokkal kevésbé átfogóbb, mint azok a környezeti hatástanulmányok melyeket más nemzetközi bíróságok és törvényszékek vizsgáltak.”⁹⁴³ Mivel az egyezmény szerint a vizsgálat eredményét az érintett államnak meg kell küldeni, amit Kína elmulasztott megtenni, ezért a PCA kimondta Kína kötelezettségszegését.⁹⁴⁴

3.3 Együttműködés

Az ügyben felmerült Kína együttműködési hiánya is. A Fülöp-szigetek többször is tiltakozott a zátonyokon történő építkezés ellen. Az UNCLOS 197. cikke megkövetelte az államok együttműködését a tengeri környezet védelme és oltalma érdekében. A PCA a kötelezettség fontosságát hangsúlyozva utalt a MOX-üzem ügyben hozott, ITLOS által elrendelt ideiglenes intézkedésekre, valamint a papírmalom ügyre, melyek kifejezték, hogy az együttműködés lényeges lehet a károk megelőzése tekintetében.⁹⁴⁵ Azonban Kína nem mutatta együttműködés jeleit, nem kívánt kommunikálni a Fülöp-szigetekkel sem más, a Dél-kínai tengerrel határos államokkal.⁹⁴⁶

7.3.4 Döntés

A fentiekre tekintettel a PCA végül a környezettel kapcsolatosan megállapította, hogy Kína elmulasztotta megelőzni a veszélyeztett fajoknak okozott káros tevékenységeket.⁹⁴⁷ Ítéletében kimondta, hogy a Dél-kínai tenger megőrzésével és védelmével kapcsolatban Kína i) helyrehozhatatlan károkat okozott a korallzátonyok ökoszisztémájában; ii) nem működött együtt más, határos államokkal a tengeri környezet védelme érdekében; iii) és nem kommunikálta a tevékenységek környezetre gyakorolt lehetséges hatásait az egyezmény 206. cikkének megfelelően.⁹⁴⁸ Összességében, a PCA megállapította, hogy Kína több, az egyezményből fakadó kötelezettséget is sértett, melyek a tengeri környezet megővéséhez kapcsolódtak (192. cikk): nem tette meg a szükséges megelőző intézkedéseket (194. cikk (1) és

⁹⁴³ Uo. 396. p. 990. §

⁹⁴⁴ Uo. 396. p. 991. §

⁹⁴⁵ Uo. 376. p. 946. §

⁹⁴⁶ Uo. 395. p. 986. §

⁹⁴⁷ Uo. 397. p. 992. §

⁹⁴⁸ Uo. 475. p. (13)

(5)), elmulasztott környezeti hatásvizsgálatot készíteni (206. cikk) és együttműködést sem tanúsított (197. cikk).

7.4 Jelentősége

Véleményem szerint a Dél-kínai tenger ügyben hozott ítélet tovább erősítette a szerződések evolútív értelmezését, amire egyébként az egyezmény karaktere is lehetőséget ad: elterjedt a nézet, miszerint az UNCLOS értelmezése rugalmas és válaszkész az új problémákra.⁹⁴⁹ Erre utal, hogy a PCA az UNCLOS releváns rendelkezéseinek értelmezése során figyelembe vett más, környezetvédelemmel kapcsolatos szerződéseket is (CITES, CBD).

A döntés másik jelentős pontja a környezeti hatásvizsgálattal és együttműködéssel kapcsolatban jelenik meg. Érdekesnek tartom, ahogy a PCA a Kínai környezetre vonatkozó tanulmány karakterizálásánál, vagyis, hogy környezeti hatásvizgálatnak lehet-e tekinteni figyelembe vette Kína belső jogát is, és a nemzetközi bírói fórumok esetjogát is. Ezekkel összevetve jutott arra a következtetésre, hogy a kínai dokumentumot nem lehet környezeti hatásvizgálatnak tekinteni. Ez arra utal, hogy az általános nemzetközi jog szerint vannak olyan elemek, melyek nélkül egy tanulmányt nem lehet környezeti hatásvizgálatnak elfogadni. Az, ahogyan a PCA a környezeti hatásvizgálat kérdését kezelte az evolútív értelmezés példájának is nevezhető.⁹⁵⁰

Az ügy további lényeges pontját az együttműködési kötelezettség adja, aminek fontosságát hangsúlyozta a PCA a tengeri környezet szennyezésének megelőzésével kapcsolatban. A felelősség szempontjából fontos, hogy a PCA megállapította, hogy Kína a tengeri környezetnek jelentős károkat okozott, azonban, mint hogy az jogellenes cselekményből származott, ezért ebben az ítéletben is az *ex delicto* felelősség jelent meg.

8. A Silala folyó ügy (2022)

8.1 Az ügy háttere

A jogvita Chile és Bolívia között merült fel, a Silala folyó és vízrendszer státuszával, illetve használatával kapcsolatban. A Silala Bolívia területéről ered, körülbelül 3 kilométerre Chile

⁹⁴⁹ BOYLE, Alan: *Further Development of the Law of the Sea Convention: Mechanisms for Change*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 54, No. 3, 2005, 563–584. p.

⁹⁵⁰ KOJIMA, Chie: *South China Sea Arbitration and the Protection of the Marine Environment: Evolution of UNCLOS Part CII Through Interpretation and the Duty to Cooperate*, Asian Yearbook of International Law, Vol. 21., 2015, 177. p.

határától. A Silala forrását bizonyos felszín alatti vizek adják, és maga a folyó keresztül halad a vitás felek közötti határon. A vízhasználatra az évek során mindkét állam koncessziót adott. A Silala vize Chile számára jelentős, hiszen ivóvízzel látja el a lakosságot. A folyó Bolívia számára csak akkor nyert értéket, amikor különböző projektek megvalósításába kezdett (pl. pisztrángfarm).⁹⁵¹

A jogvita visszavezethető 1906-ra, amikor a térségben a Bolíviai Vasút Korlátolt Felelősségű Társaság (FCAB) kezdeményezésére fejlesztések indultak. A vállalat először Chilétől kapott koncessziót az ivóvíz áramlásának megnövelésére, majd később Bolíviától a mozdonyok gőzgepeinek ellátására.⁹⁵² A vállalat a határtól nem messze 1909-ben épített egy szívócsövet (1. számú) Bolívia területén. A csővezeték útja Chile víztározóihoz vezetett, az üzembehelyezésre pedig egy évvel később került sor. 1928-ban a társaság újabb projektbe kezdett, melynek keretében csatornákat hozott létre Bolíviában, Chile állítása szerint azért, hogy elkerüljék az ivóvíz szennyezést.⁹⁵³ Bolívia nézete szerint azonban a csatorna célja a Silala forrásaiból való mesterséges vízelvonás volt, ami Chile számára fokozta a vízhozamot. Később, 1942-ben létrehoztak egy második csatornát is Chile területén.

1996-ra a jogvita elmérgesedni látszott. Bolívia azonosított egy problémát: Chile több, mint egy évszázada használta a Silala vizét az ő hátrányára.⁹⁵⁴ Egy évvel később így Bolívia megvonta a FCAB engedélyét.⁹⁵⁵

1999-re a helyzet fokozódott, és a Silala folyó státusza vita tárgyává nőtte ki magát. A FCAB az engedély megvonását követően is tovább használta a vizet, ami csak fát tett a tűzre. Bolívia szerint a Silala forrásvizeiből - melyek teljes mértékben Bolívia területén helyezkednek el - Chile mesterségesen elvezette a vizet, egy olyan rendszert létrehozva, amiből hiányzott egy folyó mindenfajta jellemzője.⁹⁵⁶ Ezzel az állásponttal Chile nem értett egyet, és hangsúlyozta, hogy a folyó egy nemzetközi osztott erőforrás: Chilét jogok illetik mint a folyásirányból nézve lejjebb elhelyezkedő szuverén államot.⁹⁵⁷ Bolívia azonban sérelmesnek tartotta, hogy annak ellenére, hogy a területéről ered a folyó, azt a csatornázások miatt mégsem tudja használni.

2000-ben Bolívia koncessziót adott egy bolíviai cégnek (DUCTEC), engedélyezve a folyó vizének kereskedelmi hasznosítását. Chile ellenkezését fejezte ki: arra hivatkozott, hogy

⁹⁵¹ SPIJKERS, Otto: *The No Significant Harm Principle and the Human Right to Water*, International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, Vol. 20, No. 4, 2020, 703. p.

⁹⁵² ICJ, Status and Use of the Waters of the Silala, (Chile v. Bolivia) (Judgment) 2022, 17. p. 29.§

⁹⁵³ Uo. 17. p. 29.§

⁹⁵⁴ Uo. 17. p. 30.§

⁹⁵⁵ Uo. 17. p. 31.§

⁹⁵⁶ Uo. 18. p. 32.§

⁹⁵⁷ Uo. 18. p. 33.§

Bolívia figyelmen kívül hagyta a Silala nemzetközi jogi jellegét és Chilének a folyóval kapcsolatos jogait.⁹⁵⁸ A felek megpróbálták egyezsége jutni, aminek keretében felállítottak egy közös munkacsoportot és 2009-ben létrehozta egy vázlat szerződést, aminek az aláírása végül elmaradt.⁹⁵⁹ A folyó státuszával kapcsolatos vita így a levegőben maradt. A felek egy dologban egyetértettek, hogy a víz Bolívia területéről ered, ami felszín alatti forrásokból tevődött össze.⁹⁶⁰ Azonban Bolívia vitatta, hogy a Silala nemzetközi folyóvíz lenne, azon az alapon, hogy annak nemcsak természetes részei vannak, hanem Chile miatt „mesterségesen” áramló vízhozama, aminek következtében többé nem lehet a Silala folyót nemzetközi folyóvíznek tekinteni.⁹⁶¹

A vita rendezése érdekében Chile 2016-ban eljárást kezdeményezett Bolívia ellen. Ezt követően 2019-ben Chile elkészített egy vázlat egyezményt azzal a céllal, hogy egyezség útján megoldást találjanak a jogvitára, de Bolívia erre nem reagált.⁹⁶²

8.2 Az ítélet

8.2.1 A felek kérelme

Érdekes előre leszögezni, hogy az eljárás során mindkét fél magatartása változott és ennek megfelelően másképpen nyilatkoztak az ICJ felé intézett eredeti kérelmek tartalmához képest. Ennek fényében, a jogvita lényegében megszűnt a felek között, mivel szinte minden vitás kérdésben sikerült egyezsége jutniuk, vagy másképpen fogalmazva, az ICJ nem talált olyan jogvitát, melyről döntést kellene hoznia.⁹⁶³ Ahogy Tomka bíró fogalmazott, az ítélet „szinte semmit sem dönt el.”⁹⁶⁴

Bolívia kérte az ICJ-t, hogy állapítsa meg szuverenitását a) a területén található mesterséges csatornák és vízvezető mechanizmusok felett; b) és a Silala mesterséges áramlása felett. Lényegében mindkét ponttal kapcsolatban megszűnt a vita, mivel Chile elismerte Bolívia szuverenitását és jogát a csatornák elbontásához, és hogy a vízhozam csökkenése magában nem jelentené, hogy Bolívia kötelezettséget sértett.⁹⁶⁵ A harmadik, azaz c) pontban Bolívia a Silala

⁹⁵⁸ Uo. 18. p. 33-36.§

⁹⁵⁹ Uo. 18. p. 36.§

⁹⁶⁰ KONG, Lingjie: *The Dispute over the Status and Use of the Waters of the Silala Case and the Customary Rules on the Definition of International Watercourse*, *Review of European Comparative and International Environmental Law*, Vol. 29, No. 3, 2020, 10. p.

⁹⁶¹ MESHEL, Tamar: *The Harmon Doctrine is Dead, Long Live the Harmon Doctrine!* *Virginia Journal of International Law*, Vol. 63, No. 1, 2022, 36. p.

⁹⁶² ICJ, *Waters of the Silala*, Judgment (2022) i. m. 20. p. 37-38.§

⁹⁶³ Uo. 46-47. p. 163.§

⁹⁶⁴ ICJ, *Waters of the Silala*, Declaration of Judge Tomka 2022, 1. p.

⁹⁶⁵ Uo. 45. p. 153.§

folyó jövőbeli hozamának, Chile felé történő szállítását célzó feltételeinek egy egyezményben történő rögzítésre való kötelezést szorgalmazta, amit az ICJ végül elutasított.⁹⁶⁶

Chile kérte az ICJ-t, hogy döntse el és állapítsa meg, hogy a) a Silala folyórendszer egy nemzetközi folyóvíz, használatát a nemzetközi szokásjog szabályozza; b) Chile jogosult a méltányos és észszerű hasznosításhoz; c) Chile jogosult a folyó víz jelenleg történő használatához; d) Bolívia köteles megelőzni és ellenőrizni a folyórendszer közelében folytatott tevékenységekből származó sérelmeket; e) Bolívia köteles értesíteni és konzultálni a folyót hátrányosan érintő intézkedésekkel kapcsolatban.

Chile kérelmének a) pontjával kapcsolatban Bolívia először nem ismerte el, hogy a Silala nemzetközi folyóvíz lenne, mivel azt mesterségesen felerősítették. Azonban később meggondolta magát, így már nem vitatta a Silala státuszát, ezért a vita megszűnt.⁹⁶⁷ A b) ponttal is hasonló történt. Bolívia először arra hivatkozott, hogy az észszerű és méltányos hasznosítás joga csak a természetes folyóvizekre vonatkozik, de mivel a Silala esetében mesterséges beavatkozás történt, ezért arra nem alkalmazandó a szabály. Később Bolívia elismerte, hogy a Silala teljes egészére vonatkozik a szabály.⁹⁶⁸ A c) pont is erre a sorsra jutott, miután Bolívia megváltoztatta érvelését.

8.2.2 Megelőzés

Chile kérelmének d) pontja már érdekesebb, mely szerint Bolíviának meg kell tennie minden szükséges intézkedést a környezeti károk, illetve a szennyezések megelőzésére. Chile szerint ez magában foglalja az értesítést, információcserét és a környezeti hatásvizsgálat elkészítésének követelményét.⁹⁶⁹ Ezzel kapcsolatban Bolívia elismerte, hogy a jelentős határon áterjedő károkozás tilalma a Silala minden részére vonatkozik függetlenül attól, vízhozam mesterséges vagy természetes jellegétől. Azonban ez az elv csak a jelentős környezeti károokra vonatkozik, és nem, - ahogy Chile állítja - „a szennyezés és más egyéb ártalmak megelőzésére és ellenőrzésére.”⁹⁷⁰ Mi több, mindkét állam magatartási kötelezettsége, hogy ne okozzon jelentős kárt a szomszédjának. Ez a kötelesség pedig megköveteli az államoktól, hogy végezzenek

⁹⁶⁶ Uo. 45. p. 161-162.§

⁹⁶⁷ Uo. 23. p. 53.§

⁹⁶⁸ Uo. 25. p. 62.§

⁹⁶⁹ Uo. 29. p. 78.§

⁹⁷⁰ Uo. 29. p. 80.§

környezeti hatásvizsgálatot, ha úgy ítélik meg, hogy fennáll a jelentős károkozás kockázata. Amennyiben a kockázat fennáll, akkor értesíteni kell a másik felet.⁹⁷¹

Az ICJ szerint a felek elismerték, hogy mindkét államot köti a határon áterjedő károk megelőzésének kötelezettsége, és abban is egyetértettek, hogy ez egy magatartási követelmény, ami megköveteli az értesítést és az információcserét, valamint a környezeti hatásvizsgálat elkészítését.⁹⁷² Abban azonban már nem értettek egyet, hogy mi a megelőzési kötelezettség alkalmazásának küszöbértéke. Bolívia szerint a kötelezettség csak a jelentős károkra vonatkozik, míg Chile beadványaiban különböző módon jelent meg, egyszer egy alacsonyabb küszöbértékre hivatkozva, máskor a jelentősre.⁹⁷³ Chile egyszer sem kérte az ICJ-t, hogy alacsonyabb küszöbértéket alkalmazzon, és mivel konkrét utalások hiányában nem lehet az ellenkezőjét állítani - miszerint Chile a kérdést illetően nem ért egyet Bolíviával - ezért az ICJ nem látott vitát e ponttal kapcsolatban sem.⁹⁷⁴

8.2.3 Notifikáció és konzultációs, együttműködés

Chile kérelmének e) pontjában arra hivatkozott, hogy Bolívia nem teljesítette az értesítési és konzultációs, valamint együttműködési kötelezettségét. Bolívia hangsúlyozta, hogy nem sértett meg semmilyen nemzetközi szokásjogi kötelezettséget, mivel az említett kötelezettségek csak azokkal a tevékenységekkel kapcsolatban merülnek fel, melyeknek jelentős határon áterjedő károkozás kockázatát környezeti hatásvizsgálat erősíti meg.⁹⁷⁵ Mivel a folyóval kapcsolatos tevékenységek igen „szerények,” ezért Chile állítása alaptalan. A jogvita tehát a notifikációs és konzultációs kötelezettség terjedelmével és az alkalmazásának küszöbértékével kapcsolatban állt fenn.

Az ICJ hangsúlyozta, hogy a nemzetközi szokásjog szerint minden parti államnak alapvető joga a nemzetközi folyóvíz méltányos és észszerű megosztása. Ez nemcsak jogot, de kötelezettséget is jelent: az államokat kötelezettség terheli, hogy ne lépjék túl ezt a jogosultságot, azzal, hogy más parti államokat megfosztanak az észszerű használat és megosztás egyenértékű jogától.⁹⁷⁶ Az ICJ itt hivatkozott a papírmalmok ügyre, mely szerint szükséges az államok különböző érdekeinek az összeegyeztetése az osztott természetes

⁹⁷¹ Uo. 29. p. 80.§

⁹⁷² Uo. 29. p. 83.§

⁹⁷³ Uo. 30. p. 84.§

⁹⁷⁴ Uo. 30. p. 85.§

⁹⁷⁵ Uo. 30. p. 88.§

⁹⁷⁶ Uo. 32. p. 97.§

erőforrások használata során.⁹⁷⁷ Az ICJ szerint az észszerű és méltányos hasznosítás elvét nem statikusan vagy absztrakt módon kell alkalmazni, hanem az államok helyzetének és a folyóvíz adott időpontban történető hasznosításának összehasonlításával.⁹⁷⁸ Az ICJ ezzel összefüggésben több ítéletre is utal, (pl. papírmalmok, Korfu-szoros) melyek szerint az államnak meg kell tennie minden számára elérhető intézkedést, hogy elkerülje, hogy a területén folytatott tevékenységek határon áterjedő károkat okozzanak egy másik államnak.⁹⁷⁹ „Ezeket a kötelezettségeket követik és kiegészítik a szűkebb és konkrétabb eljárási kötelezettségek, melyek megkönnyítik a nemzetközi szokásjog alapján a parti államokat terhelő érdemi kötelezettségek teljesítését.”⁹⁸⁰ Az ICJ hangsúlyozta, hogy az államok az együttműködésen keresztül együtt tudják menedzselni a környezetet fenyegető károk kockázatát, hogy megelőzzék a kérdéses károkat az eljárási és az érdemi kötelezettségek teljesítésével.⁹⁸¹ Ezért az „együttműködés, a notifikáció és a konzultáció minden parti állam érdemi kötelezettségeinek a fontos kiegészítése.”⁹⁸²

Chile érvelésében az 1997-es, a nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú használatáról szóló egyezmény⁹⁸³ 8., 11. és 12. cikkére hivatkozott, melyek az együttműködéssel, információcserével és előzetes értesítéssel kapcsolatban fogalmazzak meg rendelkezéseket. Chile szerint ezek nemzetközi szokásjogot tükröznek. Bolívia ezt vitatta.

Az ICJ megállapította, hogy jelen esetben a nemzetközi szokásjog az alkalmazandó jog. Az ICJ elismerte, hogy a konzultáció és a notifikáció szokásjogi kötelezettségek, melyek akkor alkalmazandóak, amikor jelentős határon áterjedő kár kockázata áll fenn, utalva a Costa Rica és Nicaragua ügyekre.⁹⁸⁴ E szerint, ha a hatásvizsgálat alapján fennáll a jelentős határon áterjedő kár kockázata, akkor a tevékenységet tervező államnak az elvárható gondosságnak megfelelően a jóhiszeműség jegyében notifikálnia és konzultálnia kell az érintett állammal. Megállapította, hogy a szokásjog szerint minden állam köteles a másik államot értesíteni és konzultálni bármilyen tevékenységgel kapcsolatban, ami jelentős károkozás kockázattal rendelkezik.⁹⁸⁵ Kérdés, hogy Bolívia megfelelt-e ennek a kötelezettségnek? Chile szerint nem, mivel Bolívia konzisztensen visszautasította a megfelelő információk megadását a Silala folyón tervezett és végrehajtott intézkedésekkel összefüggésben.⁹⁸⁶ Érvelése szerint az

⁹⁷⁷ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 74. p. 177.§

⁹⁷⁸ ICJ, Waters of the Silala, Judgment (2022) 32. p. 98.§

⁹⁷⁹ Uo. 33. p. 99.§

⁹⁸⁰ Uo. 33. p. 100.§

⁹⁸¹ Uo. 33. p. 100.§

⁹⁸² Uo. 33. p. 101.§

⁹⁸³ Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, UN General Assembly, A/RES/51/229, 21 May 1997, New York

⁹⁸⁴ Uo. 35-36. p. 113-115.§

⁹⁸⁵ Uo. 36. p. 117.§

⁹⁸⁶ Uo. 37. p. 120.§

információcsere nem a kár kockázatával áll összefüggésben, hanem az együttműködési kötelezettséggel mint az elvárható gondosság követelménye a környezetvédelemben.⁹⁸⁷ Bolívia továbbra is kitartott álláspontja mellett: a tevékenység nem jelentett jelentős határon áterjedő kár kockázatot, és sosem kivitelezett semmit, ami a Silala vizét érintette volna, mert a terveket elhagyták.⁹⁸⁸ Az ICJ szerint az államoknak értékelniük kell a körülményeket ha bármilyen olyan tevékenységbe kívánnak kezdeni, aminek jelentős határon áterjedő károkozás kockázata van.⁹⁸⁹ Azonban megállapítása szerint, Chile nem hogy jelentős, de semmilyen kár kockázatát nem tudta bizonyítani. Így Bolívia nem sértette meg az értesítési és konzultációs kötelezettséget.⁹⁹⁰

8.3 Jelentősége

Ez az ügy volt az első, víztartó rétegeket is érintő jogvita az ICJ asztalán.⁹⁹¹ Az ügyet csalódásként tartják számon, mivel lényegében nem döntött el semmit. Ez kitűnik az ítélethez fűzött különböző bírói véleményekből is. Ahogy Charlesworth bíró írja, ahelyett, hogy a jogvitában az ICJ döntést hozott volna, inkább arra a kérdésre irányította a figyelmet, hogy vajon a felek közötti vita fennmarad-e a jövőben.⁹⁹² Tény, hogy mindkét fél álláspontja egymáshoz közelítő, markáns változásokon ment keresztül. Az ICJ ezt az egyes vitás pontok eltűnéseként értelmezte és kezelte. Lehet, hogy egy deklaratív ítéletnek nagyobb hasznát vették volna, mivel hozzájárult volna a felek közötti bizonytalanságok megszüntetéséhez.⁹⁹³ Mindennek ellenére, úgy vélem, hogy az ítélet tartalmazott fontos megállapításokat. Egyrészt mindkét fél elismerte a másik félnek a folyó méltányos és észszerű hasznosításának elvét. Sulyok, Mordivoglia és Baznáth megjegyzi, hogy a határon átnyúló víztartó rétegekre nézve a méltányos és észszerű hasznosítás elve még kérdéses,⁹⁹⁴ de az ügyben mindkét állam elismerte ezt a jogot, amit akár tekinthetünk az államok gyakorlatának megerősítésének.

Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az a tény, hogy az ICJ több ízben is hivatkozott korábbi döntésekre, megerősítve több elv nemzetközi szokásjogi státuszát. A felek között nem

⁹⁸⁷ Uo. 37. p. 122.§

⁹⁸⁸ Uo. 38. p. 124.§

⁹⁸⁹ Uo. 38. p. 126.§

⁹⁹⁰ Uo. 38. p. 128.§

⁹⁹¹ BAZNÁTH Barbara – MORDIVOGLIA Clio – SULYOK Katalin: *A határon átnyúló víztartó rétegek vízkészletmegosztására vonatkozó nemzetközi szokásjogi elvek és nemzetközi vitarendező mechanizmusok*, Pro Futuro, 2018/ 1., 39. p.

⁹⁹² ICJ, Waters of the Silala, Declaration of Judge Charlesworth, 2022, 1. p.

⁹⁹³ Uo. 6. p.

⁹⁹⁴ BAZNÁTH – MORDIVOGLIA – SULYOK (2018) i. m. 37. p.

képezte vita tárgyát az olyan kötelezettségek szokásjogi státusza, mint a megelőzés, viszont abban már nem tudtak megegyezni, hogy milyen küszöbérték esetén válnak alkalmazandóvá. Az ICJ egyértelműen a jelentős, határon áterjedő károkozás kockázatához kötötte az említett kötelezettségeket.

V. A környezeti károk miatti *sine delicto* felelősség, mint az általános nemzetközi jog egyik felelősségi alakzata

Az értekezés előbbi fejezetei (II-IV. részek) a téma szempontjából releváns esetjogon keresztül próbálták bemutatni az államok környezeti károkért való felelősségének alakulását a nemzetközi jogban. Véleményem szerint ezek a döntések fontos kérdéseket tárgyaltak és lényeges hatást gyakoroltak a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésére. Az értekezés következő fele hivatott rávilágítani a jogesetek közötti konzisztenciára és az egyes döntésekben fellelhető közös pontokra, oly módon, hogy közben eljussunk az államok környezeti károkért való felelősségével kapcsolatos általános következtetések megfogalmazásához. Hogy jobban megértsük a környezeti kártokért való felelősség alakzatainak alakulását, úgy gondolom, hogy érdemes először a *sine delicto* felelősség felmerülésének gondolatát és a határon átívelő környezeti hatások közötti összefüggést vázolni, majd kitérni az *ex delicto* és *sine delicto* felelősség közötti különbségekre. Ezt követően az értekezés további fejezetei vizsgálják, hogy az esetjog és a különböző kodifikációs törekvések alapján beszélhetünk-e az államok környezeti károk miatti *sine delicto* felelősségéről.

1. A határon áterjedő hatások és a *sine delicto* felelősség kapcsolata

Az technológiai fejlődés következtében újabb, a fejlődést segítő lehetőségek és eszközök tárultak az emberiség elé. Ahogyan az értekezés első felében ismertetett esetekben is láthattuk, az államok a szuverenitásból adódóan szabadon eldönthetik, hogy területükön milyen tevékenységekre kerülhet sor. Ezeknek a tevékenységeknek azonban lehetnek határon áterjedő hatásai is, melyek kárt okozhatnak egy másik állam területén. Ahogyan az a vizsgált jogesetekből is kitűnik, és ahogyan arra Quentin-Baxter is utal, ezek az esetek tipikusan kockázattal járó, veszélyes, illetve különösen veszélyes tevékenységekhez köthetők,⁹⁹⁵ melyek

⁹⁹⁵ BAXTER, Quentin: Preliminary Report on International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International law, ILC Yearbook 1980, Vol. II, Part One, 262-265. p.

elsősorban és főként a határon áterjedő környezeti ártalmakkal kapcsolatosak. Az *ex delicto* felelősség feltételez valamilyen jogsértést, azonban nem minden határon áterjedő sérelem vezethető vissza valamilyen nemzetközi kötelezettség megsértésére: bizonyos esetekben a nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységekből is származhat kár. Ez előrevetíti a gondolatot, miszerint az államok felelősségének forrása nemcsak a nemzetközileg jogellenes cselekmény lehet. Az *ex delicto* felelősséget általában úgy értelmezik mint ami a felelősség forrásának a jogellenességet tekinti, ellentétben a *sine delicto* felelősséggel, ami esetén a károk a nemzetközi jog szerinti jogszerű tevékenységekből erednek. A környezeti aggódalmak, és a határon áterjedő káros hatások, illetve károk létrejöttének megnövekedésével a nemzetek elkezdtek törekedni a környezeti kihívások kezelésére, nem sok sikert elkönyvelve. Mérföldkőnek számított az 1972-ben, Stockholmban tartott ENSZ „Konferencia az Emberi Környezetről” (Conference on the Human Environment).⁹⁹⁶ A konferencia eredményéül elfogadott, már korábban több jogeset kapcsán is említett nyilatkozat „*soft law*” jellegű dokumentum, azaz nem bír kötelező erővel. A nyilatkozat összesen 26 elvet tartalmaz, amik az államok környezetvédelméhez fűződő feladatait fogalmazza meg.⁹⁹⁷ A 21. elv szerint bár az államok szuverén joga erőforrásainak kiaknázása, azonban felelősséggel tartoznak azért, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek ne okozzanak kárt más államok környezetében vagy a nemzeti fennhatóság határain túli területeken. Másképpen fogalmazva, a természetes erőforrások kiaknázása a szuverenitásból következik, ezzel együtt azonban az állam felelős azért, hogy tevékenységével, ne okozzon határon átívelő károkat. Ez lényegében arra utal, hogy az állam jogszerű tevékenysége az, aminek következtében létrejön a kár, viszont ezt az értelmezést maga a nyilatkozat nem fogadja el: a dokumentumból a környezeti károk megelőzésének kötelezettsége olvasható ki.⁹⁹⁸

Felmerül a kérdés, hogy létrejött-e a környezeti károkért való felelősség mint a nemzetközi jog *sine delicto* felelősségi alakzata? A *sine delicto* felelősség léte és jogi érvényessége attól függ, hogy ezt a felelősséget a nemzetközi jog általánosan elismeri-e. A kérdés megválaszolása érdekében az esetjogot követően mindenképpen szükséges megvizsgálni az ILC-nek az államok jogellenes cselekményekért való felelősséggel és az államok jogszerű magatartásokkal okozott károkért való felelősséggel kapcsolatos kodifikációs tervezeteit. Az ILC az államok

⁹⁹⁶ ENSZ Közgyűlési Határozat a konferencia megrendezéséről A/RES/2581(XXIV), 1969

⁹⁹⁷ BULLA M. - FARAGÓ T.- NATHON I. eds.: *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Környezet és Fejlődés Konferenciája: Tények és adatok* Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájának Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest, 1992, 64 p.

⁹⁹⁸ BRUHÁCS János: *Sine delicto nemzetközi felelősség? A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században* In: KAJTÁR Gábor – SONNEVEND Pál eds.: *Tanulmányok Valki László tiszteletére*, Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 2021, i. m. i. m. 103. p.

felelősségének nemzetközi szokásjogi szabályainak kodifikációja során nagymértékben támaszkodott az esetjogra mint kiindulóponttra, a felelősséggel kapcsolatos nemzetközi szokásjog megállapítása során.

2. A környezeti károk általános nemzetközi jog szerinti *sine delicto* felelősségi alakzatának felmerülése belső jogi analógia útján az ítéletekben

2.1 Analógia a nemzetközi jogban

Az analógia azon technikák egyike, mely használatával minden jogrendszerben benne rejlő bizonytalansággal szembe lehet nézni, azaz olyan helyzetekkel, amikor úgy tűnik, hogy nincs olyan szabály, ami az adott esetre nézve alkalmazható lenne.⁹⁹⁹ A bírók elsősorban ilyen helyzetekben hívják segítségül az analógiát a felmerülő joghézagok betöltésére. Logikusabb egy már létező szabályra, alapelve vagy egy másik jogrendszerre támaszkodni, mint a semmiből létrehozni egyet.¹⁰⁰⁰ A nemzetközi jogalkotás lényegesen lassabban történik, mint a belső jog létrehozása, és ami két vagy több állam konszenzusát igényli sokszor eredményez joghézagot vagy homályt a kötelezettségek teljesítésére nézve.¹⁰⁰¹ Ennek feloldását segíti az analógia.

A nemzetközi jogban az analógia kétféle lehet, egyrészt nemzetközi jogon alapuló analógia (rokonesetet szabályozó nemzetközi szabály vagy a nemzetközi jog általános jogelve szerinti), másrészt belső jogból vett analógia (belső jog szabálya vagy a belső jog elvei szerinti).¹⁰⁰² Előfordulhatnak olyan esetek, amikor egy adott jogvita nem dönthető el csak a nemzetközi jog alapján, mert a nemzetközi jog nem tartalmaz olyan szabályt, ami alapján ez lehetséges volna. Az ilyen esetekben felmerül a belső jogból merített analógia alkalmazása. Az államnak viszont jogában áll elutasítani a belső jog szabályainak alkalmazását.¹⁰⁰³

A belső jog analógiájának használata a nemzetközi jogban nem új keletű dolog, Lauterpacht már 1926-ban azonosította a belső magánjog analógiájának kiemelkedő szerepét a nemzetközi közjog területén. Nézete szerint a nemzetközi ítélkezés megsemmisítette azt a gondolatot, miszerint a nemzetközi jog teljesen független a magánjog fogalmaitól és szabályaitól.¹⁰⁰⁴ A

⁹⁹⁹ BORDIN (2019) i. m. 25. p.

¹⁰⁰⁰ SIVAKUMARAN, Sandesh: *Techniques in International Law-Making: Extrapolation, Analogy, Form and the Emergence of an International Law of Disaster Relief Focus: Responsibility*, European Journal of International Law, Vol. 28, No. 4., 2017, 1120. p.

¹⁰⁰¹ NAGY (1958) i. m. 206. p.

¹⁰⁰² NAGY (1958) i. m. 218. p.

¹⁰⁰³ Uo. 224. p.

¹⁰⁰⁴ LAUTERPACHT, Hersch: *Private Law Analogies in International Law*, PhD, London School of Economics and Political Science, 1926, 170. p.

belső magánjog analógiája nagy hatással volt a nemzetközi ítélkezésre és a nemzetközi jog fejlődésére is, kiváltképpen a szerződések jogára, a kártérítési jogra és az államok felelősségére.¹⁰⁰⁵ Ahogyan Kovács megjegyzi, az analógia és az általános jogelvek használatával a nemzetközi bírói fórumok sok esetben eljuthatnak jogfejlesztésnek tekinthető megállapításokhoz és kijelentésekhez.¹⁰⁰⁶ Nagy véleménye is hasonló, mely szerint az analógiával az ICJ számára lehetőség nyílik a joghézagok betöltésére.¹⁰⁰⁷ Amíg egyesek elutasítják a belső jogból merített analógiát, mert a belső jog és a nemzetközi jog túlságosan különbözik,¹⁰⁰⁸ addig mások elfogadják a jogi érvelés folyamatként, azonban egyúttal óvatosságra is intenek.¹⁰⁰⁹

A gondolat, miszerint a belső jog általános jogelveit a nemzetközi bírói fórumok használhatják, az analógia alkalmazását jelenti.¹⁰¹⁰ A nemzetközi jog kvázi elismerte a belső jog analógiája által történő érvelést, mint ahogyan az az ICJ Statútumának 38 cikk c) pontjából is kitűnik: „a Bíróság... alkalmazza c) a művelt nemzetek által elismert általános jogelveket.” Nagy szerint ez elsősorban a belső jog elveinek alkalmazását jelenti, mivel a nemzetközi jog általános jogelvei szokásjogi szabályok, így azok alkalmazása is aszerint történik.¹⁰¹¹ Ez egy biztonsági hálót jelent olyan helyzetekben, amikor a jogvita eldöntéséhez nincs rendelkezés, és a szokásjog sem biztosít megoldást.¹⁰¹² Az első, határon áterjedő környezeti ártalmak problémája ebbe a kategóriába tartozott, ami felvetette a *sine delicto* felelősséget. Ahogy Bruhács is fogalmaz, a *sine delicto* felelősség felmerülése a következőkre vezethető vissza: „a) a nemzetközi jog nem szabályozza, illetve nem megfelelően szabályozza a határon áterjedő károkat; b) továbbá mely utóbbi, egyben egyike a kialakulóban lévő nemzetközi környezetvédelmi jognak.”¹⁰¹³

A nemzetközi jogban megengedett a jóvátétel, amikor az állam jogellenes cselekménye határon áterjedő károkat okoz. Azonban a belső jogrendszerekben, a jóvátételre vétkesség hiányában is sor kerülhet: a kártérítési felelősség egyik speciális esete a veszélyes üzemi felelősség.¹⁰¹⁴ Az ilyen károkat okozó cselekmények olyan tevékenységekkel kapcsolatosak,

¹⁰⁰⁵ Uo., 13 p.; 143 p.; 137. p.

¹⁰⁰⁶ KOVÁCS (2010) i. m. 85. p.

¹⁰⁰⁷ NAGY Károly: *Nemzetközi Közjog*, Püski, Budapest, 1999, 57. p.

¹⁰⁰⁸ CHESTERMAN, Simon: *An International Rule of Law?* American Journal of Comparative Law, Vol. 56, No. 2, 2008, 358. p.

¹⁰⁰⁹ HERNÁNDEZ, Gleider I.: *The International Court of Justice and the Judicial Function*, Oxford University Press, Oxford, 2014, 44. p.

¹⁰¹⁰ SIVAKUMARAN (2017) i. m. 1120. p.

¹⁰¹¹ NAGY (1958) i. m. 223. p.

¹⁰¹² BORDIN (2019) i. m. 27. p.

¹⁰¹³ BRUHÁCS (2021) i. m. 101. p.

¹⁰¹⁴ Uo. 101. p.

melyek bizonyos kockázatokat hordoznak magukban. A belső jog azért engedélyezi az ilyen fajta tevékenységeket, mert társadalmilag hasznosak, ami ellensúlyozza az előrelátható károkat. A modern technológiák nagy kockázattal járó tevékenységeknek adtak életet, mint például a nukleáris tevékenységek, amik fenyegetést jelentenek a személyekre, tulajdonra és a környezetre egyaránt. Ezért az államok bilaterális és multilaterális szerződéseket hoztak, hogy szabályozzanak néhány ilyen tevékenységet *sine delicto*, illetve objektív felelőséggel, belső jogi analógia útján.¹⁰¹⁵ Ezek általában elsődlegesen az üzemeltetőt teszik felelőssé. Felmerül a kérdés, hogy ilyen szerződés hiányában, a veszélyes üzem analógiájára létrejött-e az államok jogszerű tevékenységeinek következményeikért való felelősség a nemzetközi jogban mint az általános nemzetközi jog felelősségi alakzata? A belső jogból merített analógia a nemzetközi jog fejlesztésére is alkalmazható,¹⁰¹⁶ vajon megtörtént-e ez a fejlődés? Mielőtt megvizsgálánk az esetjogot, érdemes először tisztázni az *ex delicto* és a *sine delicto* felelősség közötti különbségeket.

2.2 Az *ex delicto* és a *sine delicto* felelősség közti különbség

Az a *sine delicto* felelősség alkalmazása a nemzetközi jog egy meghatározott területére, a nemzetközi környezetvédelmi jog esetében lenne indokolt. Ennek oka, hogy a különböző veszélyes tevékenységek határon áterjedő károkozás kockázattal rendelkeznek, és a károk akkor is létrejöhetnek, ha az állam a nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységet folytatott. Ebből adódik a *sine delicto* felelősség funkciója, ahogyan azt Lefeber is megjegyzi: a károk reparációja, illetve a károk megosztása.¹⁰¹⁷

Felmerül a kérdés, hogy a két felelősségi alakzat, azaz a *sine delicto* és *ex delicto* felelősség miben térnek el egymástól. Talán a legfontosabb és legmarkánsabb különbség az a jogellenességhez kötődik, mivel a *sine delicto* esetében ez a felelősségi elem hiányzik. A *sine delicto* felelősség jellemzője, hogy felmerülhet anélkül, hogy nemzetközi kötelezettségsértésre kerülne sor, ami lényegében a nemzetközi szokásjog szerinti nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősség objektív elemének elhagyását jelenti.¹⁰¹⁸ Az általános

¹⁰¹⁵ BARBOZA, Julio: *The Environment, Risk and Liability in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2010, 31-43. p.

¹⁰¹⁶ HERTOGEN, An: *The Persuasiveness of Domestic Law Analogies in International Law*, The European Journal of International Law, Vol. 29, No. 4, 2019, 1129. p.

¹⁰¹⁷ LEFEBER, René: *Transboundary Environmental Interference*, Kulwer Law International, The Hague, London, Boston, 1996, 152 p. és 158. p.

¹⁰¹⁸ STUBBE, Peter: *State Accountability for Space Debris, A Legal Study of Responsibility for Polluting the Space Environment and Liability for Damage Caused by Space Debris*, Brill, Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2017, 252. p.

szabályoknak megfelelően, ha az állam elmulasztja a környezet védelméhez fűződő kötelezettségeit teljesíteni, az felveti az *ex delicto* felelősséget.¹⁰¹⁹ Amikor kár keletkezik egy olyan esemény következtében, mely tekintetében az államot megelőzési kötelezettség terhelte, az állam rendszerint mentesülhet a felelősség (*ex delicto*) alól, ha bizonyítja, hogy az eseményt nem lehetett megelőzni csak azokkal az eszközökkel, amiket alkalmazott. A *sine delicto* felelősségnél nem áll nyitva ilyen mentesülési lehetőség.¹⁰²⁰ Ez azt jelenti, hogy irreleváns minden állami erőfeszítés, ami a határon átívelő károk megelőzését vagy enyhítését célozzák.

Második lényeges különbség, hogy a *sine delicto* felelősség felmerülhet minden olyan környezeti kárral összefüggésben, amit egy állam joghatósága vagy ellenőrzése alá tartozó tevékenység okozott, így nemcsak az állami, de a magánszemélyek által végzett tevékenységek esetén is. Az állam így nem mentheti ki magát azzal, hogy „nem az állam cselekményének” következménye a kár, ami egyébként az *ex delicto* felelősség szubjektív eleme.¹⁰²¹ Ahogyan azt Bruhács is megjegyzi, különbözik a beszámítás is: az *ex delicto* felelősség esetén az állami szervek közhatalmi tevékenysége minősül állami magatartásnak, míg a *sine delicto* felelősségnél az állam területén vagy ellenőrzése alatt – így a magánszemélyek által is - folytatott tevékenység.¹⁰²² A szubjektív elem elhagyásával felmerül, a kérdés, hogy az állam olyan károkért való felelőssége is felmerülhet-e, amit olyan tevékenység okozott amiről nem volt tudomása. Lefebber a kérdésre igenlő választ ad. Az igaz, hogy a veszélyes tevékenységek folytatását rendszerint engedélyhez kötik, az ilyen rendszer bevezetése mulasztásnak tekinthető, ami az elvárható gondossággal történő eljárást kérdőjelezi meg, így az *ex delicto* felelősség merül fel, hiszen az állam kötelezettséget sértett.¹⁰²³ Azt azonban érdemes leszögezni, hogy előfordulhatnak olyan esetek is, amikor a tevékenységet engedély hiányában, vagy jogszerűtlenül folytatják: azért, hogy a reparatív funkció érvényre jusson, indokolt a tudomás elhagyása.¹⁰²⁴ További különbség, hogy a *sine delicto* felelősség általában a veszélyes tevékenységekből eredő kárra korlátozódik. Ez azt jelenti, hogy a *sine delicto* felelősség felmerüléséhez feltétel a kár létrejötte. A *sine delicto* felelősség elsősorban a kár jóvátételével van szoros kapcsolatban, míg az *ex delicto* felelősséget inkább a preventív funkció jellemzi. A

¹⁰¹⁹ LEFEBER (1996) i. m. 53. p.

¹⁰²⁰ BARBOZA, Julio: *International Liability for the Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law and Protection of the Environment*, Recueil des Cours, Collected Courses, Vol. 247, 1994, 312. p.

¹⁰²¹ Uo. 149. p.

¹⁰²² BRUHÁCS (2021) i. m. 106-107. p.

¹⁰²³ LEFEBER (1996) i. m. 149 p.

¹⁰²⁴ Uo. 149. p.

vizsgált ítéletek és az ILC tervezetei is erre utalnak. A *sine delicto* felelősség csak *ex post facto* merül fel: szükséges eleme a jelentős határon átvélő környezeti kár.¹⁰²⁵

Lényeges különbség fedezhető fel az okozati lánc tekintetében is. A *sine delicto* felelősség esetében elég annak bizonyítása, hogy okozati összefüggés van a tevékenység és az okozott jelentős környezeti kár között, míg az *ex delicto* felelősségnél az állam cselekménye és a kár közötti kapcsolat nyer hangsúlyt. Ebből következik, hogy ez a felelősség természeténél fogva objektív.¹⁰²⁶

A fentiek alapján, összességében a *sine delicto* és *ex delicto* felelősség közti különbség lényege a következő szerint ragadható meg: a *sine delicto* felelősség elhagyja a jogellenességet mint a határon átvélő károkért való felelősség feltételét, ellentétben az *ex delicto* felelősséggel, aminek szerves részét képezi. Ez végső soron hatással van a felelősség eredetére és a jogkövetkezményekre is. A *sine delicto* felelősség esetén elsősorban a restitúció és a kártalanítás jöhet szóba, mivel az ellenintézkedés és a *cessatio* inkább az *ex delicto* felelősséggel mutat szoros kapcsolatot.¹⁰²⁷

2.3 Létrejött a sine delicto felelősség az esetjog szerint mint általános nemzetközi jogi felelősségi alakzat, belső jogi analógia útján?

A *sine delicto* és az *ex delicto* felelősség megkülönböztetésének felmerülésének vizsgálata során a nemzetközi bírói fórumok relevanciájával bíró döntéseiből érdemes elsőként a Trail Smelter ügyet kiemelni. Ahogyan azt Barboza is megjegyzi, az ítélet a *sine delicto* felelősség elfogadására utal. A választottbíróság ítéletét analógia mentén hozta meg, egyrészt alkalmazta a nemzetközi jog egyik elvét, másrészt és főként, az USA jogából merített. A választottbíróság Eagleton-ra támaszkodva a nemzetközi jog általános jogelveként deklarálta, hogy az államok mindenkor kötelesek megvédeni más államokat a joghatósága alá tartozó személyek által végzett tevékenységekkel okozott sérelmekkel szemben.¹⁰²⁸ A belső jogi analógia használatát *ratio decidendi*jében két dologgal indokolta. A választottbíróság megfelelőnek tartotta az USA belső jogának alkalmazását egyrészt azért, mert az USA légszennyezéssel kapcsolatos, kvázi szuverén államok közötti viták kezelése összhangban volt a nemzetközi jog általános

¹⁰²⁵ Uo. 152. p.

¹⁰²⁶ BARBOZA (1994) i. m. 26. p

¹⁰²⁷ LEFEBER (1996) i. m. 155 p.

¹⁰²⁸ EAGLETON, Clyde: *Responsibility of States in International Law*, New York University Press, New York, 1928, 80. p.

szabályaival.¹⁰²⁹ Másrészt nem talált alkalmazható nemzetközi jogot az USA és Kanada között felmerülő, a levegő szennyezés által okozott károk miatt kialakult jogvita megoldására. Az ügy előtt ugyanis még nem került levegőszennyezéssel kapcsolatos jogvita nemzetközi bírói fórum elé, és a legközelebbi analógiát a vízszennyezés jelentette. Azonban itt újabb akadály merült fel, mivel a választottbíróság ezen a területen sem talált nemzetközi bírósági döntést, illetve „precedenst,” ami a jogvita eldöntésének alapjául szolgálhatott volna.¹⁰³⁰ Azonban az USA Legfelsőbb Bírósága levegő és vízszennyezés esetére nézve is hozott már döntést, amiket a választottbíróság iránymutatásnak vett a nemzetközi jog területén. Ennek keretében megvizsgálta az USA Legfelsőbb Bírósága által hozott, tagállamok jogvitájával kapcsolatos ügyeket, melyek a Trail Smelter ügygel relatíve hasonlóságot mutattak. Ezek egyik közös jellemzője, hogy a jogsérelemn súlyos nagyságrendűségének szükségességét fogalmazták meg, amit egyértelmű és meggyőző bizonyítékkal kellett alátámasztani.¹⁰³¹ Másik, hogy ezekben az ügyekben az államot kvázi szuverén minőségében érte kár, és deklarálták, hogy az államnak érdeke fűződik a fennhatóságán belüli földhöz és levegőhöz, így észszerű egy szuverén állam részéről az a követelés, hogy a területe feletti levegő és az erdők ne legyenek nagymértékben „kénsavas gázzal szennyezettek.”¹⁰³² Harmadszor, a kérdés, hogy az állam mennyi jót vagy rosszat tesz az adott tevékenységhez való ragaszkodással, maga dönti el, azonban a lehetséges katasztrófa következményeit a rajta kívüli államoknak kell viselniük.¹⁰³³ Negyedszer, ezekben az ügyekben született döntésekben a Legfelsőbb Bíróság sosem ment tovább annál, mint ami a károk valószínűségének lényeges csökkentésére alkalmas volt.¹⁰³⁴ A nemzetközi jog általános szabályai és a belső jogból merített analógia segítségével a választottbíróság lefektette a környezeti kárfelelősség alapjait.¹⁰³⁵ Az ítéletből kiolvasható a *sine delicto* felelősség és a környezeti károk megelőzésének a követelménye is. Az ítélet első fele a *sic utere tuo* maximát alkalmazza egy ártalmas tevékenységre. E tekintetben a választottbíróság deklarálta, hogy az államokat kötelezettség terheli, hogy ne használják vagy engedjék meg területüket olyan módon használni, hogy az más államok jogainak rovására történik. Itt a választottbíróság elismerte a forrásállam kötelezettségét, hogy nemcsak a saját, de az alanyai magatartása tekintetében is

¹⁰²⁹ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1963. p.

¹⁰³⁰ Uo. 1963. p.

¹⁰³¹ Suit of Missuori v. the State of Illinois (200 U.S. 496, 521), State of New York v. State of New Jersey (256 U.S. 296, 309)

¹⁰³² State of Georgia v. Tennessee Copper Company and Ductown Sulphur, Copper and Iron Company, Limited

¹⁰³³ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1965. p.

¹⁰³⁴ Uo. 1965. p.

¹⁰³⁵ Rubin, Alfred P.: Pollution by Analogy: The Trail Smelter Arbitration, Oregon Law Review, Vol. 50, No. 3., 1971, 272. p.

megelőzés terheli.¹⁰³⁶ A választottbíróóság az ítéletben igazságos megoldásra törekedett, a kanadai kohó továbbra is fennmaradhatott, a jövőben folytathatta működését, de csak a mérgező anyagok alacsony szintű kibocsátása mellett.¹⁰³⁷ Az ügyben továbbá a választottbíróóság előírt egy rezsimet is a kohó káros következményeinek elkerülése végett. Az ítélet egyik érdekes része, hogy leszögezi, hogy a rezsim ugyan a károk megelőzését szolgálja, de ha károk következnek be akár i) a kohó számára előírt szabályok betartásának elmulasztása végett vagy ii) a rendszer fenntartása (azaz a szabályok betartása ellenére), akkor Kanadának kártérítést kell fizetnie, mivel a nemzetközi jog szerint felelősséggel tartozik a kohó magatartásáért.¹⁰³⁸ Ez ügy is értelmezhető, hogy a választottbíróóság *sine delicto* felelősséggel terhelte Kanadát a jövőbeli károkra nézve, figyelembe véve a hangsúlyt az elvárható gondosság irrelevanciáján, ami jelen esetben a rezsimnek való megfelelést jelenti.¹⁰³⁹ Tehát a választottbíróóság előírásainak betartása mellett is történhetnek balesetek az elvárható gondos magatartásnak való megfelelés ellenére, ami a veszélyes tevékenységekben rejlő kockázatra utal. Ha baleset következik be, az ítélet szerint a tevékenységgel nem kell felhagyni, de a károkat meg kell téríteni.

A Korfu-szoros ügy egyik jelentősége azzal a vélelemmel kapcsolatban jelenik meg, mely szerint egy államnak tudnia kell arról, hogy a területén milyen cselekményekre vagy tevékenységekre kerül sor. Azonban, ahogyan Kecskés is megjegyzi, annak vélelme, hogy Albániának tudnia kellett a veszélyről, önmagában még nem hozta létre a felelősség alapját.¹⁰⁴⁰ Ez az ítélet egyik lényeges része, mivel véleményem szerint ebből a *sine delicto* felelősség elutasítása olvasható ki, a következők miatt. Az ítélet megerősítette az állam felelősségét a területén folytatott tevékenységekkel kapcsolatban, amikor kimondta, hogy tudatosan egyetlen állam sem engedheti, hogy területét más államok jogainak rovására használják. A tudatosság utal azoknak az intézkedéseknek az elmulasztására, ami megelőzhette volna a káros hatások bekövetkezését: a Korfu-szoros esetében a lerakott aknákkal a hajóknak és személyeknek okozott sérelmeket. Az ügyben az ICJ arra a következtetésre jutott, hogy Albániának tudnia kellett a veszélyekről és ennek ellenére nem tett semmit. Az okozati láncolatot így megállapította az ICJ az állam cselekménye (és nem a tevékenység), valamint a keletkezett kár között: Albánia magatartásával jogsértést valósított meg, ami megalapozta a nemzetközi jogi felelősségét. Az ICJ tehát az *ex delicto* felelősséget alkalmazta.

¹⁰³⁶ BARBOZA (1994) i. m. 1994, 323. p.

¹⁰³⁷ Rubin (1971) 271. p.

¹⁰³⁸ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1966. p.; 1980. p.

¹⁰³⁹ BARBOZA (2011) i. m. 49. p.

¹⁰⁴⁰ KECSKÉS (2012) i. m. 247. p.

A Lac Lanoux ügyben eljáró választottbíróóság kimondta, hogy a forrásállamnak joga van belátása szerinti megoldást választani: minden állam maga értékeli az adott helyzetet, észszerű módon és a jóhiszeműségnek megfelelően. Az állam jogosult a számára megfelelő döntést választani, de tiszteletben kell tartania a másik állam jogait és figyelembe kell vennie annak érdekeit is.¹⁰⁴¹ A forrásállam döntéseiről, és annak következményeiről nyilvánvalóan felelősséggel tartozik. Az ítéletben tehát az érdekek egyensúlyára helyeződött a hangsúly. Az ügyben a választottbíróóság végül megállapította, hogy Franciaország tiszteletben tartotta Spanyolország jogait és nem került sor jogsértésre, Franciaország nem követett el nemzetközileg jogellenes cselekményt. Az ügyben a környezeti károk, illetve a vízszennyezés is felmerült, azonban az esetleges károkat a választottbíróóság indítvány hiányában részletesen nem értékelt. Abban az esetben, ha a választottbíróóság megállapította volna, hogy a víz minőségében negatív változás, illetve minőségromlás következett be, akkor az a két fél között hatályos nemzetközi szerződés megsértését idézte volna elő, ami az *ex delicto* felelősség felmerülését vonta volna maga után. Az ügy tehát nem támasztja alá a *sine delicto* felelősség alkalmazását ez esetben sem.

A Bős-Nagymaros esetben az ICJ döntése is csak csupán az *ex delicto* felelősség elfogadására utal. Az ítéletben az ICJ elismerte, hogy Szlovákiának nem volt joga az „ideiglenes megoldást” üzembe helyezni, és egyoldalúan átvenni az ellenőrzést egy közös erőforrás fölött, amivel „folyamatosan hatást gyakorol a Szigetköz folyó menti területének ökológiájára.” Megfosztva Magyarországot a méltányos és észszerű részesedéstől, Szlovákia megsértette az arányosság elvét.¹⁰⁴² Bruhács felhívja a figyelmet, hogy az ítélet megemlíti a környezeti károkat, de azt nem kapcsolja össze a károkozó felelősségével.¹⁰⁴³

Ami a papírmalmok ügyet illeti, az ICJ a kötelezettségeket ketté bontotta anyagi és eljárásira. Az ítéletben az ICJ megállapította, hogy Uruguay megsértette az eljárási kötelezettségeket, - mint az információs, notifikációs és tárgyalási kötelezettségeket - addig az anyagi kötelezettségek esetén - a környezeti károk, szennyezés megelőzése - nem talált jogsértést.¹⁰⁴⁴ A *sine delicto* felelősség tehát ebben az esetben sem merült fel.

Az antarktisi bálnavadászat ügyben szintén az ICJ járt el, melyben kimondta, hogy Japán jogsértést követett el a bálnavadászatra adott különleges engedély kibocsátásával. Tehát ez esetben is egy jogellenes magatartás alapozta meg a felelősséget.¹⁰⁴⁵ Az ICJ joggyakorlatából

¹⁰⁴¹ Lake Lanoux Arbitration (1957) i. m. 33. p.

¹⁰⁴² ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 53. p. 85.§

¹⁰⁴³ BRUHÁCS (2021) i. m. 114. p.

¹⁰⁴⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 106. p. 282.§

¹⁰⁴⁵ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment) (2014) i. m. 299. p. 247.§

tehát az *ex delicto* felelősség elismerése tisztán kiolvasható, ellentétben a *sine delicto* felelősséggel.

A Costa Rica c. Nicaragua ügyeket tekintve is hasonló következtetésre juthatunk. A környezeti károkat nem találta megállapítottanak az ICJ: elutasította Nicaragua kártérítési igényét, mivel nem volt bizonyított, hogy Costa Rica megsértette volna a nemzetközi szokásjog szerinti anyagi kötelezettségét, azaz, hogy jelentős határon áterjedő károkat okozott volna.¹⁰⁴⁶ Ugyanígy, nem találta alátámasztottnak Costa Rica ugyanezen állítását, és Nicaragua magatartását jogszerűnek ítélte.¹⁰⁴⁷ Ami az eljárási kötelezettségeket illeti, e tekintetben az ICJ megállapította, hogy Costa Rica elmulasztott környezeti hatásvizsgálatot készíteni, és ennek megállapítása elegendő elégtétel Nicaragua számára. Mi több, az ICJ azt is kimondta, hogy: Costa Rica jogosult kártérítésre azokért az anyagi károkért, melyeket Nicaragua kötelezettség sértésének következményeként keletkeztek.¹⁰⁴⁸ Ahogy az már a jogeset ismertetése során is említésre került, bár ez volt az első eset, amelyben az ICJ környezeti károkért állapított meg kártérítést, azonban ezt nem *sine delicto* felelősség keretében tette.¹⁰⁴⁹ Ez esetben is az *ex delicto* felelősség került alkalmazásra: Nicaragua megsértette Costa Rica szuverenitását a csatornázásokkal, tehát jogsértés miatt merült fel az állam felelőssége.

Érdeemes egy pillantást vetni az ITLOS elé kerülő környezettel kapcsolatos ügyekre is. Elismeri az ITLOS a *sine delicto* felelősséget? Az ITLOS joghatósága nemcsak a tengerjogi egyezményrel kapcsolatos vitákra terjed ki, hanem jogosult eljárni más esetekben is, így *inter alia* akkor is, ha a felek abba beleegyeztek vagy a vita más, olyan nemzetközi szerződéssel kapcsolatos, ami kapcsolatban áll az UNCLOS céljaival.¹⁰⁵⁰ Az ITLOS továbbá tanácsadó véleményt is ad bizonyos kérdésekkel kapcsolatban. Figyelemre méltó az ITLOS a támogató államok felelősségével és kötelezettségeivel foglalkozó tanácsadó véleménye, melyben az állam mint szponzor van jelen a határokon áterjedő környezeti hatásokkal kapcsolatban. A tanácsadó vélemény nem fogadja el a *sine delicto* felelősséget mint különálló felelősségi alakzatot. E helyett a Stockholmi Nyilatkozat 21. elvét és a Trail Smelter ügyet, valamint az ICJ megközelítését követi, amikor kimondja, hogy az államokat megelőzési kötelezettség terheli, ami elvárható gondossági kötelezettség.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁶ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 76. p. 217.§

¹⁰⁴⁷ Uo. 51. p. 120.§

¹⁰⁴⁸ Uo. 56. p. 142.§

¹⁰⁴⁹ ICJ, Certain Activities Carried Out by Nicaragua, (Compensation Judgment) 2018, 59. p. 157.§

¹⁰⁵⁰ UNCLOS 288. cikk 2. pont

¹⁰⁵¹ ITLOS, Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with respect to activities in the Area, Advisory Opinion, List of Cases: No. 17, 2011, 40-43. p. 107-116.§

A fentiekből két következtetés vonható le. Egyrészt a Trail Smelter ügyben hozott ítéletet leszámítva, az értekezésben vizsgált jogesetek azt mutatják, hogy a belső jogi analógiához már kevésbé nyúlnak a nemzetközi bírói fórumok. A jelenben a belső jog analógiája mint joghézag betöltő megoldás, kvázi elvesztette a szerepét. Bordin szerint ennek oka, hogy a nemzetközi jog diverzifikációja megnőtt, így a belső jog analógiájának gyakorlati szerepe nagymértékben csökkent.¹⁰⁵² Ma már nagyobb a hasonlóság a nemzetközi közjog különböző területei között, mint a belső jog és a nemzetközi jog egy adott területe között.¹⁰⁵³ Egyre több szabály és megoldás van a nemzetközi környezetvédelmi jogban is: a nemzetközi szerződések megsokasodtak és a nemzetközi szokásjog is kristályosodott, így a bizonytalan helyzetekre könnyebben található megoldás a nemzetközi jog rendszerében *per se*, mint egy századdal ezelőtt.¹⁰⁵⁴

Másrészt sem az ICJ, sem a választottbíróóság, de még az ITLOS sem fogadja el a *sine delicto* felelősséget mint az általános nemzetközi jog államok felelősségére vonatkozó szabályát. Vannak, akik a *sine delicto* felelősség általános jogelvét a *sic utere tuo* maximából vezetik le, azonban ez a megközelítés vitatható: a *sine delicto* felelősséget nemhogy a *case law* nem fogadja el, de a jogirodalom is általában véve elutasítja.¹⁰⁵⁵ A *case law* a határon áttérjedő környezeti károkkal kapcsolatban a megelőzést és az elvárható gondosságot hangsúlyozza, azaz – az ILC megközelítését követve – a *sine delicto* felelősség előbbi kötelezettségek elmulasztásában mutatkozik meg, ami végső soron jogsértést jelent. A nemzetközi ítélkezési gyakorlat nagymértékben hozzájárult a nemzetközi környezetvédelmi jog elveinek identifikálásához, formálásához és megszilárdításához. Viszont, a *case law* szerint nem létezik egyértelmű és konzisztens *sine delicto* vagy határon áttérjedő környezeti hatásokra vonatkozó felelősségi alakzat. Véleményem szerint ezt alátámasztja az ILC témával kialakított álláspontja is, amikor a kérdéssel találkozott az államfelelősség kodifikációja során.

¹⁰⁵² BORDIN (2019) i. m. 27. p.

¹⁰⁵³ SIVAKUMARAN (2017) i. m. 1120. p.

¹⁰⁵⁴ BORDIN (2019) i. m. 29. p.

¹⁰⁵⁵ BEYERLIN, Ulrich - MARAUHN, Thilo: *International Environmental Law*, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2011, 366-368. p.; BOYLE – BIRNIE – REDGWEL (2009) i. m. 219. p.; ALBERS, Jan: *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea, Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*, Springer, New York, London, 2014, 52. p.; LEFEBER (1996) i. m. 187. p.

3. Az államok nemzetközi felelősségének kodifikációja: az *ex delicto* és *sine delicto* felelősség

3.1 Korai kodifikációs törekvések

A felelősség a nemzetközi jog doktrínájában sokáig háttérbe szorult, a figyelem középpontjában inkább az államok jogainak megóvását célzó jogi eszközök vizsgálata került,¹⁰⁵⁶ mint a represszália, illetve az egyik leghatékonyabb nemzetközi szankció, az „*ultima ratio regum*:” a háború.¹⁰⁵⁷ A nemzetközi felelősség nem került tanulmányozásra egészen a 19. század végéig.¹⁰⁵⁸ Ennek fő oka, hogy kezdetben az államok nehezen tudták a szuverenitás fogalmával a felelősség intézményét összeegyeztetni, nevezetesen azt, hogy egy állam bármilyen cselekményéért a nemzetközi jog alapján a többi állam felé felelősséggel tartozzon.¹⁰⁵⁹

Vattel 18. századi monográfiája szerint, a nemzetközi szokásjog egyik legrégebbi szabálya, hogy az államok kötelesek a külföldiek személye és tulajdona számára védelmet nyújtania.¹⁰⁶⁰ Ezért nem meglepő, hogy kezdetben az állam felelősségének értelmezését és alkalmazási körét szinte kizárólag más államok joghatósága alá tartozó magánszemélyek személyi és vagyoni jogait érintő sérelmek képezték.¹⁰⁶¹ A felelősség kodifikációjára tett első kísérletek is ezt mutatják, mivel ezt az értelmezési módot követte többek között az 1930-ban megrendezésre kerülő Hágai kodifikációs konferencia,¹⁰⁶² a Nemzetközi Jogi Intézet 1927. évi

¹⁰⁵⁶ CRAWFORD, James: *State Responsibility, The General Part*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 3. p.

¹⁰⁵⁷ BIBÓ István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Kiadványai 3., Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság 1934, 18. p.

¹⁰⁵⁸ CRAWFORD (2014) i. m. 3. p.

¹⁰⁵⁹ NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 32. p.

¹⁰⁶⁰ VATTEL, Emer de: *The Law of Nations of the Principles of Natural law Applied to the Conduct and to the Affairs of Nations and of Sovereigns*, New Edition by Joseph Chitty, with Additional Notes and References by Edward D. Ingraham, T. and J. W. Johnson and Co., Law Booksellers, Philadelphia, 1858, 177. p. 104. §

¹⁰⁶¹ KECSKÉS Gábor: *A jogellenes magatartásból eredő államfelelősség kodifikációjának története*, Jog, Állam, Politika, 4. évf. 2012/ 2, 31. p.

¹⁰⁶² 1924-ben az Nemzetek Szövetségének Közgyűlése határozatában felkérte a Tanácsot egy szakértőkből álló bizottság (Committee of Experts for the progressive codification of international law) létrehozására. A 17 tagú szakértői bizottság feladatát a kodifikációs munka előkészítése és egy olyan lista elkészítése képezte, amely a nemzetközi jog kodifikálására alkalmasnak minősülő területeit tartalmazza, azaz azokat, amelyek nemzetközi egyezménybe foglalást igényelnek. A konferenciát sikertelenként szokták elkönyvelni, mivel csak az állampolgárság témakörével kapcsolatban sikerült néhány egyezményt elfogadni. United Nations: *The International Law Commission's Draft Articles on State Part 1., Articles 1-35*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, London, Boston, 1991, 2. p.; REEVES, Jesse S.: *The Hague Conference on the Codification of International Law*, *The American Journal of International Law*, Vol. 24, No. 1, 1930, 52. p.

határozata,¹⁰⁶³ és a Harvard Egyetem 1929. évi tervezete,¹⁰⁶⁴ valamint az ILC államfelelősséggel kapcsolatos vázlatcikkei is.

3.2 A Nemzetek Szövetsége és a Hágai kodifikációs konferencia

Az 1930 tavaszán, Hágában megrendezett konferencia volt az első nemzetközi konferencia, amelyet kifejezetten kodifikációs céllal rendeztek meg.¹⁰⁶⁵ 1927-ben a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése határozatában összesen három témát jelölt meg: az állampolgárság, és a területi vizek témája mellett kodifikációra érettnek találta a külföldi állampolgároknak okozott sérelmek miatti államfelelősség témakörét is.¹⁰⁶⁶ Ez azt jelentette, hogy a konferencia nem kívánt általános jelleggel a felelősség teljes témakörével foglalkozni, csupán az egyik részterületével.¹⁰⁶⁷ Ez a megközelítés követte a korábbi intézmények álláspontját. A konferencia nagyban hozzájárult a felelősség alapelveinek kidolgozásához, különösen, ami a felelősség elemeit illeti.¹⁰⁶⁸ Ennek keretében egyetértés alakult ki, hogy az állam felelőssége akkor merül fel, amikor a magatartása ellentétes a nemzetközi jog által meghatározott kötelezettségekkel.¹⁰⁶⁹ Az *ex delicto* felelősség forrása körvonalazódni látszott. Az itt kialakult

¹⁰⁶³ A Nemzetközi Jogi Intézet 1927-ben elfogadott el egy 12 cikkből álló határozatot a témakörben, amely ugyan nem rendelkezett kötelező erővel, de ahogyan azt Kecskés is megjegyzi, a nemzetközi jog klasszikus korszakának előremutató államfelelősségi felfogást tükrözött. Jelentőségét mutatja, hogy ez a határozat képezte az alapját a három évvel később, Hágában megrendezésre kerülő kodifikációs célú konferenciának.

Responsabilité internationale des États à raison des dommages causés sur leur territoire à la personne et aux biens des étrangers. Institut de Droit International, Session de Lausanne, 1927; Ld.:KECSKÉS (2012) i. m. 31. p.

¹⁰⁶⁴ 1929-ben a Harvard Egyetem Jogi Karának nemzetközi kutatócsoportja elkészített egy egyezmény tervezetet az államok felelőssége a területükön külföldiek személyében vagy vagyonában okozott károkért címmel. A tervezet meghatározott néhány általános jogelvet és definiálta azokat a körülményeket, amelyek esetén az állam felelőssége felmerül. Az elvárható gondosság, mint a bizonyos körülmények esetén megkövetelt magatartás mércéje ekkorra már olyan nagymértékben elfogadottá vált, hogy a Harvard Egyetem Jogi Karának kodifikációs munkája is elismerte. A 10. cikk szerint az állam felelősséggel tartozik a külföldieknek okozott károkért, ha elmulasztott elvárható gondossággal eljárni az ilyen károk megelőzésében. A megkövetelt gondosságot az ügy körülményeitől tették függővé.

Ld.: Harvard Law School, The Law of Responsibility of States for Damage Done in their Territory to the Person or Property of Foreigners, The American Journal of International Law, Vol. 23, No. 2, 1929, 134. p. 10-11.

cikkek; SCHURITAKU, Sompong: *State Responsibility and International Liability under International Law*, Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, Vol. 18, No. 4, 1996, 825. p.; KENNY, James T.: *Manley O. Hudson and the Harvard Research in International Law 1927-1940*, The International Lawyer Vol. 11, No. 2, 1997, 319. p.

¹⁰⁶⁵ MILLER, Hunter: *The Hague Codification Conference*, The American Journal of International Law, Vol. 24, No. 4, 1930, 674. p.

¹⁰⁶⁶ REEVES (1930) i. m. 52. p.

¹⁰⁶⁷ NAGY (1991) i. m. 9. p.

¹⁰⁶⁸ BERKES, Antal: *The League of Nations and the International Law of State Responsibility*, International Community Law Review, Vol. 22, No. 2-3, 2020, 7. p.

¹⁰⁶⁹ Preliminary Documents of the Conference for the Codification of International Law, The Hague, march-April, 1930, Supplement to the American Journal of International Law, Vol. 24, 1930, Basis of Discussion No. 7., No. 12., No. 13., No. 16., 53-59. p.

álláspontot követte később az ILC is. A konferencián a szubjektív felelősséget,¹⁰⁷⁰ illetve annak morális és pszichológiai értelmezését többen is elutasították,¹⁰⁷¹ e helyett a nemzetközi kötelezettségzegésre került a hangsúly.¹⁰⁷² Felmerült az állam elvárható gondos magatartása is. Az Előkészítő Bizottság első olvasatban elfogadott 10. cikke szerint az állam a magánszemélyek által külföldieknek okozott károkért akkor tartozik felelősséggel, ha a kár abból a tényből ered, hogy az állam nem tette meg azokat az intézkedéseket, mint amiket normális esetben meg kell tennie, hogy megelőzze, enyhítse vagy büntesse a károkozó cselekményt.¹⁰⁷³ Ez azt jelenti, hogy az állam felelős, ha nem felel meg az elvárható gondosság követelményének, hogy megtegyen minden észszerű intézkedést. Ez egy objektív kritériumot fektetett le a külföldiek védelemével kapcsolatban.¹⁰⁷⁴

A konferencia sikerességében sokan reménykedtek, azonban végül inkább pont az ellenkező jellemezte. Miller szerint hiba volt megkísérelni három ilyen, különösen bonyolult téma megvitatását ennyire rövid időn belül.¹⁰⁷⁵ Sajnálatos, hogy a felelősség témakörében a Harmadik Bizottságnak még egy jelentést sem sikerült a konferencia plénuma elé terjesztenie,¹⁰⁷⁶ mert a létrehozott cikkek végül nem nyertek támogatást a bizottságon belül.¹⁰⁷⁷ Kertész szerint az államok között felmerült ellentétek nagymértékben akadályozták a felelősség részterületének kodifikációjának előrehaladást.¹⁰⁷⁸ A nézeteltérés főleg az eltérő politikai érdekek mentén éleződött ki, ami hatással volt az államfelelősséggel kapcsolatos felfogásokra is. Mindent egybevetve, a konferencián a felelősség kodifikációjának kezdeti lépéseire került, ami megalapozta a nemzetközi jogi felelősség későbbi kodifikációját az ILC számára.

¹⁰⁷⁰ League of Nations, Acts for the Codification of International Law, Meetings of the Committees, Vol. IV Minutes of the Third Committee, Geneva, 1930, Mr. Lansdown 86. p.; M. Limburg 97-98. p.; M. d'Avila Lima 62. p.

¹⁰⁷¹ Uo. Svájc 230.

¹⁰⁷² BERKES (2020) i. m. 9. p.

¹⁰⁷³ League of Nations, Acts for the Codification... (1930) 237. p. 10. cikk

¹⁰⁷⁴ Uo. M. Erich, 185. p.

¹⁰⁷⁵ MILLER (1930) i. m. 675. p.

¹⁰⁷⁶ Uo. 693. p.

¹⁰⁷⁷ League of Nations, Acts of the Conference on the Codification of International Law, Vol. I. Plenary Meetings, Series of League of Nations Publications, No. C.351.M.145., 1930. V., 169. p.

¹⁰⁷⁸ KECSKÉS (2012) 34. p.

¹⁰⁷⁸ KERTÉSZ István: Az állam nemzetközi felelőssége. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938, 47-48. p.

3.3 Az ILC kodifikációs munkája

3.3.1 *Ex delicto* felelősség

Az ILC¹⁰⁷⁹ a létező nemzetközi ügynökségek, illetve nemzetközi szervezetek szervei közül a legfőbb, a nemzetközi jog fejlesztésével és kodifikációjának feladatával megbízott szerv.¹⁰⁸⁰ 1949-ben, az ILC első ülésén kodifikálásra alkalmasnak talált témái közé vette a nemzetközi felelősséget is.¹⁰⁸¹ 1953-ban a Kubai delegáció kezdeményezésére¹⁰⁸² az ENSZ Közgyűlése határozatában felkérte a Bizottságot a felelősség szokásjogi szabályainak írásba foglalására.¹⁰⁸³ Kiindulópontja - akárcsak a Hágai Konferenciának - a nemzetközi felelősség egy részterület képezte. Ennek megfelelően a munka korai szakaszában az államok felelőssége a külföldiek személyének vagy tulajdonban okozott károkért való felelősséghez kapcsolódóan került vizsgálatra. Idővel világosság vált, hogy a nemzetközi felelősség témáját nem érdemes leszűkíteni csak a külföldieknek okozott károkért való felelősségre, abból kiindulva, hogy nem lehet kodifikálni egyes részterületeket addig, ameddig a nemzetközi felelősséggel kapcsolatos alapvető problémák tisztázásra nem kerülnek.¹⁰⁸⁴ Az ILC Ago javaslatára úgy döntött, hogy a hangsúlyt az államok nemzetközi felelősségének általános szabályainak meghatározására helyezi,¹⁰⁸⁵ ami így alkalmazható *inter alia* a környezetvédelmi jogra is. Ennek során felmerült a kérdés, Bruhács szavait idézve: „hogy a veszélyes üzemi felelősség analógiájára kialakult vagy kialakulóban lévő nemzetközi felelősségnek e rendszerben hol lehet a helye.”¹⁰⁸⁶

Ago javaslatára került megfogalmazásra a nemzetközi felelősségi szabályok jogi természete is, mely szerint különbséget tehetünk primer és szekunder normák között.¹⁰⁸⁷ Első jelentésében megfogalmazott gondolat szerint a primer normák az államok jogait és kötelezettségeit

¹⁰⁷⁹ Az ENSZ Közgyűlése 1947-ben hozta létre a 174 (II) számú határozatával 1948 november 21-én. Miután egy téma kiválasztásra kerül, a kérdéskör élére egy különelődő (Special Rapporteur) kerül kinevezésre. A különelődő jelentéseket tesz a Bizottság felé a tervezett cikkek állásáról, melyek a Bizottság munkájának az alapját adják. Egy téma megfontolásának három szakasza van. Az első szakaszban a munka megszervezése foglalja magában. A második szakaszban elfogadásra kerül az ideiglenes tervezet első olvasatban, amely ezt követően a Közgyűlés és a kormányok elé kerül észrevételezés céljából. Az utolsó szakaszban az észrevételek fényében kerül sor a végleges tervezet második olvasatban történő elfogadására. A munka befejeztével a Bizottság az elkészült végleges tervezetet megküldi a Közgyűlés számára, az általa javasolt intézkedésekkel együtt, mint például az egyezménybe foglalás javaslata.

¹⁰⁸⁰ SUCHARITKUL Sompong: *The Role of the International Law Commission in the Decade of International Law*, Leiden Journal of International Law, Vol. 3, Special Issue 3, 1990, 34. p.

¹⁰⁸¹ ILC Yearbook 1949 Vol. I, 281. p. 16.§, Ezek között szerepelt többek között a szerződések joga, a külföldiekkel való bánásmód és az állampolgárság is.

¹⁰⁸² Egy határozattervezetet nyújtott be (A/C.6/L.311) felkérve a bizottságot az állam felelősség kodifikálására

¹⁰⁸³ United Nations General Assembly Res. 799 (VIII) (Dec. 7. 1953.)

¹⁰⁸⁴ ILC Yearbook 1969, Vol. II., 138. p.

¹⁰⁸⁵ ILC Yearbook, 1963 Vol. II., Part I, 228. p.

¹⁰⁸⁶ BRUHÁCS (2021) i. m. 102. p.

¹⁰⁸⁷ AGO, Roberto: Second Report on State Responsibility ILC Yearbook 1970 Vol. II, 179. p.

határozzák meg (pl. a nemzetközi szerződések joga, tengerjog), ellentétben a szekunder normákkal, amik a primer normák által felállított kötelezettségek megszegéséből származó jogkövetkezmények meghatározására terjednek ki. A szekunder normák tehát az államok felelősségének szabályait ölelik fel. A megkülönböztetés az alapján merült fel, hogy más meghatározni a szabályt, valamint az államra rótt kötelezettség tartalmát, és azt, hogy az adott kötelezettség megszegésére sor került-e, illetve, hogy az esetleges megszegés milyen következményekkel jár. Pellet megfogalmazása szerint sor került az „Ago forradalomra.”¹⁰⁸⁸ A forradalmat jelentő cikk a következő volt „Az állam minden nemzetközileg jogellenes cselekményéért felelősséggel tartozik.”¹⁰⁸⁹ Ennek során felmerült, a kérdés, hogy mi a helyzet azokkal az esetekkel, amikor nem jogellenes magatartás okoz kárt: a felelősség jogszerű magatartásokból is származhat? A két felelősségi alakzat együttes vizsgálata rendkívül összetettnek és bonyolult feladatnak bizonyult, ezért az ILC úgy döntött, hogy a felelősség vizsgálata során kizárja a jogos cselekményekért való felelősséget, amit inkább külön tárgyal. Ennek megfelelően a téma később bekerült az ILC kodifikációs programjába a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményei miatti felelősség címmel.

1996-ban a felelősség témakörében az ILC első olvasatban elfogadott egy ideiglenes tervezetet. Ennek a tervezetnek az egyik érdekessége, hogy különbséget tett nemzetközi bűntettek¹⁰⁹⁰ és deliktumok között¹⁰⁹¹ (19 cikk). Bruhács rávilágít, hogy a két kategória mögött az a gondolat állt, hogy a nemzetközi jogsértések között jelentős különbségek vannak, mind súlyukban, megvalósításuk körülményeiben, és a sértettek körében stb., amik visszavezethetőek a primer normák tárgyára, természetére és tartalmára.¹⁰⁹² 1980-ban az ILC arra az álláspontra helyezkedett, hogy a bűntettek az *erga omnes* kötelezettségek megsértésének egyik alkategóriája, azonban alapvető probléma volt, hogy nem volt egyértelmű, hogy mit is jelent

¹⁰⁸⁸ PELLET, Alain: The ILC's Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts and Related Texts, In: CRAWFORD, James – PELLET, Alain – OLLESON, Simon eds.: *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, Oxford, 2010, 77. p.

¹⁰⁸⁹ AGO: Second Report on State Responsibility (1970) i. m. 187. p.

¹⁰⁹⁰ A 19. cikk (2) bekezdése szerint nemzetközi bűncselekménynek minősül az állam olyan nemzetközi joggal ellentétes cselekménye, ami olyan nemzetközi kötelezettség megsértéséből ered, amely a nemzetközi közösség alapvető érdekeit védelmezi, így ez olyan sérelem, amit az egész nemzetközi közösség bűncselekményként ismer el.

¹⁰⁹¹ A nemzetközi deliktum meghatározását a 19. cikk (4) bekezdése rendezi, mely szerint minden kötelezettségsértés, amely nem minősül nemzetközi bűncselekménynek, nemzetközi deliktum.

¹⁰⁹² BRUHÁCS János: *Nemzetközi Jog I.*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2011, 213-214. p.

az, hogy az állam „bűncselekményt”¹⁰⁹³ követett el.¹⁰⁹⁴ A tervezet egy exemplifikatív felsorolást is adott azokról a cselekményekről, amelyek nemzetközi büntettnek minősülnek, a hatályos nemzetközi jog szabályaira alapozva.¹⁰⁹⁵ Az összesen négy bűncselekményt tartalmazó felsorolásban az első három olyan kötelezettségek, tilalmak, melyek az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályai között számontartottak, illetve *jus cogens*¹⁰⁹⁶ normák. Ezeket a nemzetközi közösség mint egész ismeri el. Így feltételezhetjük, hogy a felsorolás negyedik, egyben utolsó pontja, nevezetesen az emberi környezet megőrzése és védelme érdekében különös fontossággal bíró nemzetközi kötelezettségek megsértése¹⁰⁹⁷ is a *jus cogens* szabályok közé tartozik. Előbbi ahhoz a következtetéshez vezethet, hogy az ILC szerint a nemzetközi közösség alapvető érdekeinek védelme érdekében ugyanannyira fontos az emberi környezet megóvása az olyan cselekményektől, - például a tengerek masszív szennyezése - mint a felsorolásban szereplő többi kategória.¹⁰⁹⁸ Dupuy és Vinuales szerint, azonban nehéz elképzelni, hogy valamilyen féle környezeti normák imperatív természettel rendelkezzenek.¹⁰⁹⁹ Bruhács szerint is nehezen állítható az, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jogban lennének *jus cogens* normák.¹¹⁰⁰ Az előbbi gondolatokat alátámasztja, hogy az ILC végül törölte a végleges tervezetből a bűncselekmények kategóriáját.

Az ILC az államok nemzetközi jogsértések miatti felelősségéről szóló végleges tervezete több évtizedes munkát követően 2001-ben készült el és került elfogadásra. A tervezetnek több érdekes pontja is van. Egyrészt nem foglal állást sem az objektív, sem a szubjektív felelősség mellett.¹¹⁰¹ A kommentár magyarázata szerint azért, mert az állam magatartása mindig az állam szervének individuális cselekményének az eredménye. Az, hogy valamely szabály megsértésére sor került-e, az az adott állam releváns szerveinek és képviselőinek a szándékától

¹⁰⁹³ A bűncselekmény terminológiája megosztó volt, mind az ILC, mind az államok részéről. A „bűnös” állam kifejezése nyugtalanságot keltett. A nemzetközi bűncselekmény gondolata alapvetően kétségeket keltett az államok körében, többen is hangsúlyozták annak mind gyakorlati, mind jogalapjának hiányát a nemzetközi jogban. Ld. például Hollandia A/CN.4/515, 65. p., Szlovákia A/CN.4/515, 65. p., Kína A/CN.4/515, 67 p., Spanyolország A/CN.4/515, 69. p. Amerikai Egyesült Államok A/CN.4/515, 69. p.

¹⁰⁹⁴ ILC Yearbook 1980. Vol. I, 87-89. p.

¹⁰⁹⁵ ILC Yearbook, 1996, Vol. II, Part Two, 60. p. 19. cikk 3. (3)

¹⁰⁹⁶ Homályos a *jus cogens* definíciója, illetve, hogy „miként lehet valamit *jus cogens*-ként elfogadni, elismerni.” CSAPÓ Zsuzsanna: "[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni." *Az 1969. évi bécsi egyezmény és a jus cogens módosíthatósága*, Állam-és Jogtudomány, 2020/1., 25-26. p.

¹⁰⁹⁷ ILC Yearbook, 1996, Vol. II, Part Two, 60. p. 19. cikk 3. (d)

¹⁰⁹⁸ FANO, Jesper Jarl: *Enforcing International Maritime Legislation on Air Pollution through UNCLOS*, Hart Publishing, Oxford, 2019, 351. p.

¹⁰⁹⁹ DUPUY, Pierre-Marie – VINALES, Jorge E.: *International Environmental Law*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 47. p.

¹¹⁰⁰ BRUHÁCS János: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség, Az államok nemzetközi jogi felelőssége – tíz év után, In.: BALOGH Elemér – BLUTMAN László: *In memoriam Nagy Károly*. *Lectioes Iuridicae*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2011, 61. p.

¹¹⁰¹ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries 2001, 34. 3)

és tudomásától függ, és ebben az értelemben szubjektívnek ítéhető meg. Másrésztől azonban bizonyos esetekben az állami szervek, illetve képviselői irrelevánsak, így objektív felelősségről beszélhetünk. Az, hogy a felelősség szubjektív vagy objektív ebben az értelemben a körülményektől függ és a kérdéses elsődleges kötelezettség tartalmától.¹¹⁰²

A tervezet másik érdekessége, hogy alapvetően nem primer normákat állapít meg, melyek konkrét magatartásszabályokat határoznak meg, hanem a felelősség szabályait általános jelleggel fogalmazza meg: hogy egy kötelezettség megszegésére mikor került sor, és annak milyen jogkövetkezményei vannak.¹¹⁰³ A felelősség szekunder szabályai általános jellegűek, alkalmazandóak cselekvésre és mulasztásra, szerződéses és a nemzetközi szokásjog normáira, a nemzetközi jog különböző területeire egyaránt, mint a humanitárius jog, tengerjog vagy a környezetvédelmi jog.¹¹⁰⁴

Az ENSZ Közgyűlése határozatában a végleges tervezetet tudomásul vette és egyúttal a kormányok figyelmébe ajánlotta.¹¹⁰⁵ Mindaddig azonban nagyobb előre lépésre nem került sor, így a tervezet nemzetközi szerződésbe foglalása még várat magára.

3.3.2 *Sine delicto* felelősség

Ahogy az a fentiekben említésre került, az államfelelősség kodifikációja során megjelent egy gondolat, mely szerint az államok bizonyos esetekben a jogszerű cselekmények káros következményei miatt is felelősek lehetnek, mint például a nukleáris tevékenység.¹¹⁰⁶ Az ILC a két felelősségi alakzatot nem kívánta egyszerre tárgyalni a félreértések elkerülése végett, így ketté választott azokat.¹¹⁰⁷ Döntésének indoka az volt, hogy a két felelősségi alakzat lényegesen eltér egymástól, és egymással össze nem hasonlítható helyzeteket hoznak létre,¹¹⁰⁸ és mind jogalapjában, mind tartalmában eltérő sajátosságokkal rendelkeznek,¹¹⁰⁹ ezért szükséges volt az államok jogszerű cselekményeinek káros következménye miatti felelősséget vagy *sine delicto* felelősséget külön tárgyalni. A témát az ICJ a Közgyűlés javaslatára,¹¹¹⁰ 1974-ben

¹¹⁰² Uo. 34. 3)

¹¹⁰³ BODANSKY, Daniel: *Symposium: The ILC's State Responsibility Articles: Introduction and Overview*, The American Journal of International Law, Vol. 96, No. 4, 2002, 779. p.

¹¹⁰⁴ Uo. 780. p.

¹¹⁰⁵ United Nations General Assembly Res. A/RES/56/83 (Jan. 28. 2002)

¹¹⁰⁶ ILC Yearbook 1969 Vol. II, 233 p. 83.§

¹¹⁰⁷ Uo. 233. p. 83.§

¹¹⁰⁸ ILC Yearbook 1980, Vol. II Part 2, 26-27. p.

¹¹⁰⁹ BRUHÁCS János: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet*, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 61. kötet, 2002/1-26, 119. p.

¹¹¹⁰ General Assembly Res. 3071 (XXVIII) (30 November 1973), p. 3 (c)

munkaprogramjára tűzte,¹¹¹¹ azonban egy tervezet helyett végül két tervezet készült el.¹¹¹² Míg az első tervezet az államok kötelezettségeivel foglalkozik (a Stokholmi Nyilatkozat 21. elvét tükrözve, de szűkebb megközelítéssel) addig a második a környezeti károk következményeire tartalmaz rendelkezéseket, egy polgári jogi felelősséget rögzítő nemzetközi szerződéshez hasonlóan.¹¹¹³

Quentin Baxter különelőadó már a kodifikáció elején első jelentésében tisztázta a terület viszonyát a jogellenes cselekményekért való felelősséghez leszögezve, hogy mivel a téma alapvető jellemzője, hogy a felelősség nem a jogellenességből merül fel, így az csakis elsődleges (primer)¹¹¹⁴ kötelezettségből származhat.¹¹¹⁵ Kiindulópontja az volt, hogy a két felelősség különböző síkokon létezik, így a jogszerű tevékenységek káros következményeiért való felelősség nem rontja le a jogellenes cselekményekért való felelősséget, mivel előbbi a primer normák terméke. Ez azt jelenti, hogy a primer norma megsértése a jogellenes cselekményekért való felelősség szabályait hívják életre.¹¹¹⁶ A *sine delicto* felelősség tehát a primer normák között foglal helyet, míg az *ex delicto* felelősség a szekunder normák között. Ahogyan arra Bruhács is felhívja a figyelmet, az ILC hangsúlyozta, hogy pusztán a „jogi nyelv szegénysége”¹¹¹⁷ miatt nevezzük mindkettőt felelősségnek.¹¹¹⁸ Az ILC először az általános felelősségi szabályokat próbált identifikálni,¹¹¹⁹ azonban hamar körvonalazódni látszott, hogy a téma a határon túli káros hatásokkal állt szoros kapcsolatban, mivel azok a jogesetek, amelyekre támaszkodhattak döntően a környezettel és a határon áttérjedő károkkal voltak kapcsolatosak.¹¹²⁰ Ezzel összefüggésben Quentin-Baxter kiemelte a jogok és kötelezettségek egyenlőségét a *sic utere tuo ut alienum non laedas* maximával a megelőzéssel és az elvárható gondossággal összefüggésben.¹¹²¹ Quentin-Baxter megközelítése szerint a felelősség alapját az a gondolat képezi, hogy a forrásállam köteles elkerülni, minimalizálni és helyreállítani az

¹¹¹¹ ILC Yearbook 1974, Vol. II Part 2, 305. p. 162-163. §

¹¹¹² 2004 A veszélyes tevékenységekből származó határon túli károk megosztása, 2001 A veszélyes tevékenységekből származó határon áttérjedő károk megelőzése

¹¹¹³ DUVIC-PAOLO, Leslie- Anne: *The Prevention Principle in International Environmental Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 98. p.

¹¹¹⁴ A felelősség kodifikációja során megkülönböztetésre kerültek a primer és szekunder normák. Primer normák határozzák meg az államok jogait és kötelezettségeit, míg a szekunder normák az elsődleges rendelkezések megsértéséből származó nemzetközi jogviszonyokat hivatottak rendezni.

¹¹¹⁵ QUENTIN -BAXTER, Robert: Preliminary Report, ILC Yearbook, 1980, Vol. II, Part 1, 262. p.

¹¹¹⁶ Uo. 253. p.

¹¹¹⁷ ILC Yearbook 1980, Vol. II, Part 2, 26-27. p.

¹¹¹⁸ BRUHÁCS (2002) i. m. 119. p.

¹¹¹⁹ BOYLE, Allen: *State Responsibility and Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?* Internaitonal and Comparative Law Quartely, Vol. 39, No. 1, 1990, 3. p.

¹¹²⁰ Pl. Trail Smelter, Korfu-szoros, Lac-Lanoux ügy

¹¹²¹ QUENTIN - BAXTER: Preliminary Report (1980) i. m. 263. p.

előrelátható határon áterjedő kárt mint kockázatot a területén vagy az ellenőrzése alá tartozó területen végzett tevékenységgel kapcsolatban.¹¹²² A különelődő a téma szempontjából fontosnak tartotta a megelőzést - amit egyfajta folytonos kötelezettségként látott - az információcserét és a jóhiszemű tárgyalást.

A második különelődő, Barboza fontosnak tartott bevezetni egy hatályt korlátozó elemet, elkerülve azt a benyomást, hogy a tervezet abszolút felelősségen alapszik.¹¹²³ Ezt szorgalmazta a „tevékenységek” megfogalmazás, aminek alkalmazását a „cselekmények” helyett már második jelentésében javasolta.¹¹²⁴ Ennek oka, hogy a tevékenységeket több személy cselekménye alakítja. Egy jogszerű tevékenységen belül vannak jogszerű cselekmények, amik kárt okozhatnak, illetve bizonyos következményeket vonhatnak maguk után, és vannak jogellenes cselekmények is, melyek kötelezettségszegést jelentenek. A „tevékenységek” korlátozzák a cikkek hatályát, mivel csak az olyan sérelmekre vonatkoznak, amik a tervezet által meghatározott tevékenységekből származnak.¹¹²⁵ A tevékenységek azok, amelyek a veszély elemét magukba foglalják, és így kapcsolódnak a sérelemhez. Ahhoz, hogy a cikkek alkalmazandóak legyenek egy cselekményre, a cselekménynek elválaszthatatlanul összeköttetésben kell lennie azzal a tevékenységgel, ami a határon áterjedő környezeti sérelmet okozta, vagy ami kockázattal rendelkezik.¹¹²⁶ Barboza megközelítése arra utalt, hogy a cikkek, illetve a téma maga a szigorú felelősségen alapult,¹¹²⁷ amit a tárgyalási kötelezettség volt hivatott enyhíteni, hogy biztosítsa, hogy az nem automatikusan merül fel, hanem tárgyalásos úton, adott esettől függően.¹¹²⁸ A különelődő ezt visszavezette arra, hogy aki kárt okoz, annak valamilyen módon jóvá kell tennie azt. Az államok között a viták megoldására az elsődleges mód a tárgyalás: a cikkekben ez a mód jelenik meg a jóvátétel megállapítására. Hangsúlyozta, hogy ennek célja, hogy a felek a jóvátétel módjáról döntsenek és nem arról, hogy kártalanítást kell-e vagy nem kell fizetni.

A tervezetben megjelenő jóvátételi kötelezettség utalt a polgári jogi felelősségi rendszer szerinti államok és az üzemeltetők közti kapcsolatra is, aminek megjelenítésére nagyobb igény mutatkozott. Az egyik oldal az állam mögöttes felelősségét tartotta a jó útnak, míg a másik az állam elsődleges felelősségében látta a jó irányt a jogszerűen cselekménnyel okozott károk

¹¹²² ILC Yearbook 1983 Vol. II Part 1, 220. p.

¹¹²³ ILC Yearbook 1989 Vol. II Part 2, 85. p.

¹¹²⁴ BARBOZA, Julio: *Second report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law*, ILC Yearbook, 1989 Vol. II. Part 1, 152. p.

¹¹²⁵ ILC Yearbook 1989 Vol. II Part 2, 85. p.

¹¹²⁶ Uo. 85.

¹¹²⁷ ILC Yearbook 1989 Vol. II Part 2, 86. p.

¹¹²⁸ BARBOZA, Seventh Report on International Liability... (1989) i. m. 85. p.

kategóriájára.¹¹²⁹ Barboza próbált rávilágítani arra, hogy a nemzetközi egyezményekben az államok elsődlegesen az üzemeltető felelősségét fogadják el, míg az állam felelőssége szubszidiárius: akkor lép életbe, ha az üzemeltető képtelen a teljes helyreállításra.

Az ILC megközelítésének olvasatában a *sine delicto* felelősség az elvárható gondosság elmulasztásában, a megelőző intézkedések figyelmen kívül hagyásában, az okozott kár jóvátételének elmaradásában rejlik, ami végső soron létrehozza az állam felelősségét.¹¹³⁰ Hogyan jutott az ILC erre a következtetésre? Rao megvizsgálva az államok gyakorlatát és a nemzetközi szerződéseket, arra a megállapításra jutott, hogy sok esetben egyszerűen nem lehetséges az államok jogszerű tevékenységének káros következményeiért való felelősségét komolyan tárgyalni. Ennek oka, hogy az általános trend szembe megy az objektív, illetve a szigorú felelősséggel, bár a határon áttérjedő károk problémájára alkalmas megoldás lehetne.

A források azt mutat, hogy sem a hatályos szerződések, sem az államok gyakorlata nem támasztja alá egészében a *sine delicto* felelősség azon megközelítését, ami lényegében az államok szigorú vagy abszolút felelősségét jelenti a határon áttérjedő hatásokra nézve.¹¹³¹ Az államok *sine delicto* felelőssége a felelősségi és kártérítési modellekben kivételesnek mondható, és csak az új tevékenységek esetében elfogadott.¹¹³² A nemzetközi egyezmények rendelkezései az állam szubszidiárius felelősségét állapítják meg, amennyiben az egyébként felelős természetes vagy jogi személy nem áll rendelkezésre a károk megtérítésére. Ezt nem lehet az államok *sine delicto* felelősségének tekinteni azért, mert ezekben az esetekben az állam nem vállal valódi felelősséget: valójában az érintett magánszemélyekért vállalja a felelősséget, feltételes értelemben.¹¹³³ Az úrjogot leszámítva, az államok *sine delicto* felelőssége nagyon ritka és kivételes.

Előbbiek okán a 2006-ban létrejött másik tervezet már inkább egy polgári jogi rezsím felé mozdult el, irányelveket megfogalmazva. Ennek jellemzője, hogy a felelősséget elsősorban az üzemeltetőre telepíti.¹¹³⁴ A felelősség és a kártérítési kötelezettség így először a tevékenységet ellenőrző személyt terheli.¹¹³⁵

¹¹²⁹ Uo. 78.

¹¹³⁰ BRUHÁCS (2021) i. m. 106. p.

¹¹³¹ RAO, Pemmaraju Sreenivasa: Second Report, Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities, ILC Yearbook, 1999, Vol. II, Part 1, 119. p.

¹¹³² RAO, Pemmaraju Sreenivasa: First Report, Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities ILY Yearbook 1989, Vol. II, Part 1, 102. p.

¹¹³³ ALBERS, Jan: *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea, Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*, Springer, New York, London, 2014, 52. p.

¹¹³⁴ Ld.: ILC Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities 2006, 4. elv

¹¹³⁵ RAO: First Report, Prevention... (1989) i. m. 102. p.

Az ILC tehát a határon áttérjedő környezeti károkért való felelősségre nézve nem állapított meg egy külön felelősségi alakzatot, hanem a primer normák szintjére emelve a *sine delicto* felelősséget, megteremtette az összhangot a szekunder és primer normák között. Leegyszerűsítve, úgy tűnik, hogy az ILC végül az eredeti kiindulópontja helyett nem az államok *sine delicto* felelősségét kodifikálta, hanem inkább a nemzetközi környezetvédelmi jog primer normáit.

3.4 A Nemzetközi Jogi Intézet 1997. évi határozata

Az ILI (Nemzetközi Jogi Intézet), ami 1873-ban, a nemzetközi jog fejlesztésének céljával jött létre, 1997-ben fogadott el egy határozatot a környezeti károkért való nemzetközi jogi felelősségről. A cikkek célja a felelősséggel kapcsolatos nemzetközi szokásjog tanulmányozása volt. A téma különőadója Francisco Orrego Vicuna volt. A cikkekből kiolvasható, hogy nem lehet a környezeti károkért való nemzetközi felelősségről mint az általános nemzetközi jog szerinti *sine delicto* felelősségi alakzatról beszélni. A különőadó utolsó jelentésében észrevételezte, hogy a „*liability*” (*sine delicto*) alkalmazására a magán és más üzemeltetőkkel kapcsolatban kerül sor. Ezekben az esetekben a jogszerűségtől függetlenül, bizonyos tevékenységekből származó károk esetén merül fel az üzemeltető felelőssége.¹¹³⁶

A határozat 1. cikke szerint, ha az állam egy környezetvédelmi kötelezettséget megsért, úgy létrejön a nemzetközi felelősség, ami következményként maga után vonja az eredeti állapot helyreállítását vagy a kártérítés megfizetését. Ez lényegében a nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősség koncepcióját jeleníti meg. A 4. cikk azonban már egy másik felelősségtípusra utal, amit a határozat „Felelősség kizárólag a károkozásért” cím alatt tárgyal. E szerint a nemzetközi jog szabályai felvethetik a szigorú felelősséget csak a kár vagy sérelem bekövetkezése alapján. A felelősségnek ezt a típusát a különösen veszélyes tevékenységekhez köti, illetve a kockázatot jelentő tevékenységekhez. Ha az állam elmulaszt a környezeti rezsimnek megfelelő szabályozásról és ellenőrzésről gondoskodni, akkor is, ha ez nem jelent kötelezettségzegést, *felvetheti* a felelősséget. Ez lényegében a jogszerű tevékenységekkel okozott károkért való felelősséget vagy másképpen, a *sine delicto* felelősséget jeleníti meg. Figyelemreméltó, hogy a határozat a „*may*” szót használja, azaz a „*lehet*” megfogalmazással feltételes módot alkalmaz, ami arra utal, hogy a határozat szerinti „felelősség kizárólag a károkozásért” csak *de iure conditio* vagy *de lege ferendaként* jelenik meg. A határozat egyebek

¹¹³⁶ VICUNA, Orrego: Final Report, Institute of International Law, Session of Strasbourg, Preparatory Works, Yearbook, Vol. 67, Part I, 1997, 314. p.

közt a „*liability*” kifejezést a polgári jogi felelősség esetében használja. Már rögtön az 1. cikk előírja az üzemeltető felelősségét a tevékenység jogszerűségétől függetlenül, amennyiben környezeti kár keletkezik. Az 5. cikk is hasonlóan tesz, és a környezeti rezsimeket arra biztatja, hogy a szigorú felelősséget részesítsék előnyben, míg a 6. cikk szerint a környezetvédelmi rezsimeknek az elsődleges felelősséget az üzemeltetőkre kell telepíteniük. A cikkek az államok felelősségére a „*responsibility*” (*ex delicto*) kifejezést alkalmazza míg a „*liability*” (*sine delicto*) az üzemeltető polgári jogi felelősségével kapcsolatban merül fel. A 3. cikk egyértelműen kimondja, hogy a nemzetközi felelősségre vonatkozó nemzetközi jogi elvek a környezetvédelemmel kapcsolatos kötelezettségekre is vonatkoznak. Ez tovább erősíti azt a feltevést, miszerint a határon áterjedő környezeti károkra a nemzetközi felelősség általános szabályai (*ex delicto*) alkalmazandóak. Mi több, a strasbourgi határozat utal a környezeti károkért való különböző felelősségi alakzatok¹¹³⁷ közötti interdependenciára is. Itt érdemes megemlíteni a környezeti károkért való büntetőjogi felelősséget is mint felelősségi alakzatot. Ez esetben a nemzetközi felelősség kétféleképpen értelmezhető. A környezeti károkozás egyrészt lehet nemzetközi bűncselekmény, ami a természetes személyek nemzetközi büntetőjogi felelősségét öleli fel. Másrészt az államok nemzetközi kötelezettségvállalásai útján bizonyos, környezetkárosító cselekmények a belső jogban büntetendők.¹¹³⁸ Utóbbi esetben, ha az állam nem teszi meg a bűncselekmény üldözéséhez szükséges intézkedéseket, azaz elmarad az elkövető belső jogi felelősségre vonásának szabályozása, úgy felmerül az állam *ex delicto* felelőssége.

A témában készült utolsó jelentés hangsúlyozza, hogy „mind a nemzetközi jogsértés, mind a jogszerű tevékenységek miatt keletkezett károkat fel lehet venni a környezetvédelmi rezsimekbe vagy akár a nemzetközi jog általános jogelveinek alkalmazása során is, szükség esetén az államokon túl kiterjesztve a különböző magán üzemeltetőkre vagy más jogalanyokra. Ezek a koncepciók nem zárják ki a természetes személyek és jogi személyek büntetőjogi felelősségét mint egy további jogorvoslatot.”¹¹³⁹ A különböző felelősségi alakzatok, vagyis az államok felelőssége és a polgári jogi felelősségi, illetve a büntetőjogi felelősségi rendszerek egymást kiegészítve működnek.¹¹⁴⁰ Egyetérték a jelentés megállapításával, miszerint előbbi módon egy átfogó környezetvédelem kialakítása jöhet létre.

¹¹³⁷ Az *ex delicto*, *sine delicto*, polgári jogi és (jogfenntartó klauzula formájában) a büntetőjogi felelősség

¹¹³⁸ BRUHÁCS János: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség büntetőjogi aspektusai*, In: Sükösd Ferenc ed.: Emlékkönyv Markos György egyetemi adjunktus tiszteletére, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2009, 39. p.

¹¹³⁹ VICUNA: Final Report, Institute of International Law (1997) i. m. 315. p.

¹¹⁴⁰ SOHN, Louis B.: Institute of International Law, Session of Strasbourg, Preparatory Works, Yearbook, Vol. 67, Part I, 1997, 282. p.

4. Környezeti károkért való felelősség *lex specialis* alapján

Az általános nemzetközi jog szerinti államfelelősség szabályaival kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy vajon megengedett-e az államok környezeti károk miatti *sine delicto* felelősségének szabályozása *lex specialis* útján? Az ILC 2001. évi felelősségi tervezete nem zárja ki ennek a lehetőségét. Az 55. cikk szerint a cikkek nem alkalmazandók, ha a nemzetközileg jogellenes cselekmény fennállásának feltételeit a nemzetközi jog különös szabályai vezérlik. A Stockholmi Nyilatkozat kifejezetten ösztönzi az államokat arra, hogy működjenek együtt a környezeti károkért való felelősséggel kapcsolatos nemzetközi jog fejlesztésében. Az 1992. évi Helsinkii vízügyi egyezmény 7. cikke is hasonlóan fogalmaz: a feleknek támogatniuk kell a megfelelő nemzetközi erőfeszítéseket az *ex delicto* és a *sine delicto* felelősség területén szabályok, kritériumok és eljárások kidolgozásában.¹¹⁴¹ Eddig azonban ilyen, kifejezetten és tisztán környezeti károkkal kapcsolatos felelősségi alakzat multilaterális szerződés útján még nem jött létre. Ezt tükrözi a Nemzetközi Jogi Egyesület (ILA) 2004. évi nemzetközi vízkészletekre vonatkozó berlini szabályai is. A szabályok több, környezettel kapcsolatos kötelezettséget is előírnak, mint a környezeti hatásvizsgálat lefolytatását (30. cikk), értesítést a balesetekből bekövetkező szennyezések esetén (57.; 33. cikk), együttműködést (35. cikk), megelőzést (27. cikk), végül rögzíti az elővigyázatos megközelítést is (23. cikk). A szabályok az államok felelősségére nézve is megfogalmaz rendelkezést, ami nem ismeri el a *sine delicto* felelősséget. A 68. cikk szerint az államok felelősek a vízgazdálkodással vagy a vízi környezettel kapcsolatos nemzetközi jogsértésért, méghozzá az államok felelősségére vonatkozó nemzetközi joggal összhangban. E tekintetben a kommentár kifejezetten utal az ILC 2001. évi felelősségi tervezetére. Egyelőre úgy tűnik, hogy az államok nem igazán támogatják általános jelleggel ezt a felelősségi alakzatot. Előbbi alapvetést alátámasztja, hogy eddig nem sok olyan nemzetközi szerződés született, ami közvetlenül az államokat *sine delicto* felelősséggel terhelné. Az egyetlen ilyen multilaterális szerződés az 1972-es űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezmény,¹¹⁴² ami explicit kimondja az államok abszolút felelősségét. Az egyezményben az űrtevékenységekre nézve kifejezetten

¹¹⁴¹ Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, Helsinki, 17 March 1992, Magyarországon kihirdette: 213/2005. (X. 5.) Korm. rendelet a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelmére és használatára vonatkozó, Helsinkiben, 1992. március 17-én aláírt egyezményhez kapcsolódó Víz és Egészség Jegyzőkönyv kihirdetéséről, 7. cikk

¹¹⁴² Magyarországon kihirdette az 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről (The Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects 1972)

felmerül az állam ürobjektumok által okozott károkért való *sine delicto* felelőssége. A II. cikk szerint „a felbocsátó állam teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért a károkért, amelyeket az ürobjektum a Föld felszínén, vagy repülésben levő légitárműben okozott.” A III. cikk¹¹⁴³ esetében azonban már nem állja meg a helyét előbbi állítás, mert itt már megjelenik a vétkesség. Ennek ellenére, ahogyan Rao is megjegyzi, a szerződésre úgy lehet tekinteni mint egy *sine delicto* felelősségi rendszerre,¹¹⁴⁴ abból az okból kifolyólag, hogy az idézett rendelkezésből hiányzik a jogellenesség, ami az *ex delicto* és *sine delicto* felelősség közötti legfontosabb különbség. Lefebber szerint az értelmezést alátámasztja az a tény is, hogy nem elérhetőek sem elvárható gondossági, sem „nem állami cselekmény” mentességek.¹¹⁴⁵ Kérdés, hogy az egyezmény lefedi-e az ürobjektum által a környezetben keletkezett károkat. Ennek megállapításához érdemes egy pillantást vetni az egyezményben megjelenő kárdefinícióra, mely szerint „kár” „az élet elvesztését, a testi sérülést és az egészség más károsodását, továbbá az államok, valamint a természetes és a jogi személyek tulajdonának, illetőleg a nemzetközi kormányközi szervezetek tulajdonának az elvesztését és károsodását jelenti.”¹¹⁴⁶ Kérdés, hogy ebbe a fogalomba a környezeti kár kategóriája belefér-e. Ami első látásra is egyértelmű, hogy a környezet nem jelenik meg a szövegben. Viikari szerint az egyezmény kárfogalma ezért kizárja magának a környezetnek okozott károkat, kerüljön sor arra az úrben, a Földön vagy az államok nemzeti szuverenitásán kívüli területeken.¹¹⁴⁷ Álláspontja szerint mivel az egyezmény nem tér ki *expressis verbis* a környezetnek okozott negatív hatásokra, így a szennyezőnek nem kell különösebben foglalkoznia a határon túli környezetben bekövetkezett veszteségekkel akkor sem, ha jelentős hatásoknak teszi ki azt addig, ameddig nem következnek be károk külföldi tulajdonban vagy személyekben.¹¹⁴⁸ Mi több, hangsúlyozza, hogy az egyezmény egyáltalán nem foglalkozik környezetvédelmi problémákkal, és csak az államoknak vagy személyeknek okozott károkra korlátozódik. Véleményem szerint ez a megközelítés vitatható és a kérdés az egyezmény releváns cikkeinek az értelmezésének függvénye. Az I. cikk ugyanis a kár definíciójába sorolja az államok tulajdonában bekövetkezett károsodást is. Ez akár értelmezhető oly módon mint amibe

¹¹⁴³ Uo. III. Cikk: „Abban az esetben, ha valamelyik felbocsátó állam ürobjektumában, illetőleg ennek az ürobjektumnak a fedélzetén levő személyekben vagy javakban másutt, mint a Föld felszínén egy másik felbocsátó állam ürobjektuma kárt okoz, az utóbbit csak akkor terheli felelősség, ha a kár saját hibájából, vagy olyan személy hibájából következett be, akiért egyébként felelősséggel tartozik.”

¹¹⁴⁴ RAO, Second Report, Prevention of Transboundary Damage... (1999) i. m. 123. p.

¹¹⁴⁵ LEFEBBER (1996) i. m. 160 p.

¹¹⁴⁶ Uo. I. Cikk a)

¹¹⁴⁷ VIIKARI, Lotta: *The Environmental Element is Space Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2008, 69. p.

¹¹⁴⁸ Uo. 69. p.

beletartozik a környezet, így álláspontom szerint nem kizárt az eshetőség, hogy ilyen esetben a sérült állam kártérítési igénnyel éljen.

Említésre méltó még két vízügyi nemzetközi egyezmény, bár ezek bilaterálisak. Az 1973-as Argentína és Uruguay közötti La Plata folyóval kapcsolatos szerződés 51. cikke szerint a szerződésben részes felek felelősséggel tartoznak a másik felé a saját, vagy a területén lakóhellyel/székhellyel rendelkező természetes vagy jogi személyek tevékenységből eredő szennyezéssel okozott károkért.¹¹⁴⁹ A rendelkezésből hiányzik egyrészt a jogellenesség, másrészt az állam elsődleges felelősségét írja elő nemcsak a saját, de a magánüzemeltetők tevékenységből származó sérelmekre is, harmadrészt a rendelkezésből kimaradt az elvárható gondosság is. A szerződés 48. cikkében ugyan megjelenik a megelőzés, melyben a felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megvédjék és megőrizzék a vízi erőforrásokat és különösen, hogy megelőzzék a szennyezést, oly módon, hogy megfelelő szabályokat és intézkedéseket hoznak, ez azonban nem védi a feleket az 51. cikkben megjelenő kár alól, ami ennek ellenére is létre jöhet. A szerződés így az államok *sine delicto* felelősségére utal.¹¹⁵⁰ Ez jellemzi az 1964-es határvizekkel kapcsolatos finn-szovjet egyezményt is,¹¹⁵¹ mely szerint, ha bármelyik fél olyan intézkedést hajt végre, ami kárt okoz valamelyik szerződő fél területén, akkor az a szerződő fél, amelyik területén ilyen intézkedést engedélyezett kártalanítással tartozik a másik félnek (5. cikk). A cikkből két fontos elemet érdemes kiemelni. Az egyik az engedély, a másik pedig a kár ténye. A cikk úgy értelmezhető, hogy amennyiben az állam engedélyt adott egy tevékenységre és abból kár keletkezik, akkor felelősséggel tartozik. A cikk szerint pusztán a keletkezett kár ténye felveti az állam *sine delicto* felelősségét.¹¹⁵² A rendelkezés nem korlátozza a kárt, ezért abba beleférhet a folyóvíznek szennyezés útján okozott károk kategóriája is.

A fenti néhány, nagyon kevés számú példát leszámítva, a jelen azt mutatja, az államok nem *sine delicto* felelősséggel szabályozzák a környezeti károkat, e helyett inkább polgári felelősségi rezsimek létrehozását preferálják. Ez a fentiekben említett néhány szerződés kivételes jellegét erősíti, és így véleményem szerint kijelenthető, hogy a nemzetközi egyezményekben a jogellenesség kizárása nem támogatott széleskörben. A legtöbb szerződés polgári felelősséget ír elő, melyek a felelősséget elsősorban a tevékenységet végző üzemeltetőre hárítják, de bizonyos körülmények között szubszidiárius jelleggel az állam felelősségét is felvetik. Néhány

¹¹⁴⁹ Treaty Argentina and Uruguay Concerning the La Plata River and its Maritime Limits, 19 November 1973

¹¹⁵⁰ LEFEBER (1996) i. m. 170. p.

¹¹⁵¹ Agreement Between the Republic of Finland and the Union of Soviet Socialist Republics Concerning Frontier Watercourses, Helsinki, 24 April 1964

¹¹⁵² Uo. 171. p.

polgári felelősséggel foglalkozó egyezményben az állam felelőssége reziduális, és az objektív felelősséget csak akkor fogadják el, ha saját maguk beleesnek az üzemeltető fogalmába. Ennek oka, hogy a legtöbb tevékenységet sokszor nem az állam folytatja, hanem magánszereplők. Az ILC kodifikációs munkája során például az USA is egyértelműen kifejtette e mellett szóló álláspontját, és nem tartotta úgy, hogy a nemzetközi szokásjog alapján az államokat általánosan felelősségre lehetne vonni a területén tevékenykedő magánszereplők által okozott jelentős háton átterjedő kár miatt, így a felelősséget arra a személyre vagy entitásra kell helyezni, aki vagy ami ilyen kárt okoz.¹¹⁵³ Ezt India is támogatta, aki szerint arra az üzemeltetőre kell helyezni a felelősséget akinek a közvetlen ellenőrzése alá tartozik adott tevékenység.¹¹⁵⁴ Franciaország és Svédország is az állam reziduális felelőssége mögött foglalt állást.¹¹⁵⁵ Az 1972-es űrobjektumok által okozott károkkal kapcsolatos egyezmény azért kivételes, mert az egyezményt létrehozó államok az űrtevékenységeket kizárólag az államok számára fenntartott tevékenységekként kezelték.¹¹⁵⁶ Mára ez is változáson ment keresztül: az elmúlt években egyre több űrtevékenységgel foglalkozó magánkézben lévő vállalt jött létre (pl. SpaceX, Blue Origin, Virgin Galactic).

A fentiekből következik, hogy bár a környezeti ártalmak esetén indokolt lenne az államok *sine delicto* felelősségének alkalmazása, mégsem ez a jellemző. Természetesen ez nem zárja ki a lehetőséget, hogy a jövőben egy multilaterális szerződés keretében létrehozásra kerüljön egy olyan rezsím, ami kifejezetten a határon átterjedő környezeti károokra nézve írja elő az államok *sine delicto* felelősségét, bár jelenleg erre kicsi esély mutatkozik.

5. A környezeti károkért való felelősség alakzatai az ítélkezési gyakorlat olvasatában

A fentiek alapján az a következtetés vonható le, hogy a környezeti károkért való *sine delicto* felelősség a nemzetközi jogban, *de lege lata* nem támogatott. Nem valós az a kijelentés, miszerint a nemzetközi szokásjog szabályozza az államok környezeti károkért való felelősségét, mint *sine delicto* felelősséget: úgy tűnik, hogy az államok elutasítják ezt a felelősségi alakzatot.¹¹⁵⁷ Nem meglepő, hogy az ítélkezési gyakorlat sem támogatja. A vizsgált jogesetek egyike sem támasztja alá azt a nézetet, miszerint az általános nemzetközi jog alapján az

¹¹⁵³ USA észrevételei, ILC Yearbook 1997, Vol. II, Part One, 3-4 p.

¹¹⁵⁴ UN General Assembly, Official Records, Fifty-First Session, Sixth Committee, 41st meeting, 1996, A/C.6/51/SR.41, 15. p., 63.§

¹¹⁵⁵ UN General Assembly, Official Records, Fifty-First Session, Sixth Committee, 37th meeting, 1996, A/C.6/51/SR.37, Franciaország hozzászólása 8 p., 25.§, Svédország hozzászólása 12. p., 40.§

¹¹⁵⁶ RAO: Second Report, Prevention... (1999) i. m. 123. p.

¹¹⁵⁷ BRUHÁCS (2021) i. m. 117. p.

államokat objektív felelősség terhelné a jogszerű tevékenységgel okozott, határon áterjedő környezeti károk vonatkozásában. A nemzetközi bírói fórumok döntéseiben eddig mindig valamilyen jogellenes magatartás állt, ami megalapozta a környezeti károkkal kapcsolatos felelősséget. Így pl. Nicaragua amikor átlépte a határt és Costa Rica területén végzett bizonyos, környezetre ártalmas tevékenységeket, a jogellenesség Costa Rica szuverenitásának megsértésében nyilvánult meg. Ezekben az esetekben az *ex delicto* felelősségi alakzat az, ami alkalmazásra került. Ahogy Bruhács is észrevételezi: bebizonyosodott, hogy a belső jogban alkalmazott objektív felelősségi rendszer nem recipiálható a nemzetközi jogba, ami tovább erősíti a nemzetközi jog *sui generis* jellegét.¹¹⁵⁸ A környezeti károkra a nemzetközi felelősség általános szabályai alkalmazandóak, azaz az *ex delicto* felelősségi alakzat. Véleményem szerint ezt a feltevést erősíti az is, hogy az ILC környezet védelme háborús konfliktus idején c. tervezetének¹¹⁵⁹ 9. elve előírja, hogy az állam felelős az olyan fegyveres konfliktussal kapcsolatos nemzetközileg jogellenes cselekményéért, amely kárt okoz a környezetben. Ezzel az ILC tovább erősítette az *ex delicto* államfelelősség alkalmazását a háborús konfliktusokra és a környezeti károkra nézve is.¹¹⁶⁰ A tervezet azt is előírja (11. elv), hogy az államoknak gondoskodniuk kell megfelelő jogszabályok kialakításáról, amik biztosítják a vállalatok felelősségre vonhatóságát az általuk a környezetben okozott károkért.

Az *ex delicto* felelősség esetében a kár nem eleme a felelősségnek. Az állam felelőssége csak azokért a magatartásokért merül fel, melyek beszámítandóak az államoknak. Ez egyrészt megvalósulhat cselekvéssel, mint pl. a háborús cselekményekkel okozott környezeti kár. Másrészt, bizonyos esetekben a magánszemélyek (pl. Trail Smelter esete, ahol a kohó magánkézben volt) magatartásából eredő következmények miatt is felmerülhet a felelősség, de csak azért, mert az állam elmulasztotta teljesíteni saját kötelezettségét, mint az, hogy megfelelő jogszabályokat alakít ki, környezeti hatásvizsgálatot készít vagy ellenőrzést gyakorol. Ezekben az esetekben az állam felelőssége a saját mulasztásából adódik.

Ahogy az esetjogból is kitűnik, a gyakorlatban az elvárható gondosság standardja kínál működőképes fundamentumot az állam környezeti károkért való felelősségének a megállapítására. Boyle szerint ez megfelelő alapot szolgáltat mind a felelősség, mind a környezeti károk megelőzésének kötelezettsége számára, amit Quentin-Baxter és Barboza

¹¹⁵⁸ Uo. 117. p.

¹¹⁵⁹ Azzal, hogy az ILC munkaprogramjára tűzte a témát, beállt a vélelem, hogy a környezet háborúk idején történő védelmére nemzetközi szokásjogi szabályok vonatkoznak. Ld.: CSAPÓ Zsuzsanna: *A környezet védelme fegyveres konfliktus idején – Nemzetközi szokásjogi alapok*, Állam-és Jogtudomány, 2014/3. 5-6. p.

¹¹⁶⁰ ILC, Draft Principles on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, 2022, 9. elv

vizionált.¹¹⁶¹ Lényeges leszögezni, hogy a környezeti károkért való felelősség anyagi károk hiányában is létrejöhet, ha az állam nem jár el elvárható gondossággal a környezeti ártalmak kockázatainak kezelése során. A kár mellett tehát a kockázat is megjelenik, mint ugyanannyira fontos „szereplő.” Az ítélkezési gyakorlat követni látszik az ILC megközelítését, és a környezeti károkért való felelősség értékelése során az elvárható gondosság tesztjével kerül vizsgálatra, hogy az állam felelőssége megállapítható-e. Ezekben az esetekben végső soron a magatartás jogellenessége veti fel a felelősséget, nem pedig az adott jogszerű magatartás. A kérdés továbbra is nyitva marad, hogy mi történik abban az esetben, ha az állam elvárható gondossággal járt el, de mégis környezeti kár keletkezik? Ez idáig ilyen esetre még nem került sor, az ICJ még nem hozott olyan döntést, melyben egyszerre megállapított lett volna a környezeti kár és az, hogy az állam elvárható gondossággal járt el. Az ILA az elvárható gondosság tanulmányozása során szintén felvetette ezt a kérdést.¹¹⁶² Ebben az esetben alkalmazható lehet az ILC kármegosztásról szóló vázlatcikkei, ami viszont nem fogadja el az állam objektív felelősségét, e helyett az üzemeltetőre helyezi azt. Ez a megközelítés tükrözi a hatályos nemzetközi szerződéseket. Boyle szerint kérdéses, hogy mikor megfelelő és elfogadható az az elvárás az államtól, hogy megtérítse az esetekre nézve keletkezett károkat: nézete szerint ez esetben a kérdés az, hogy lehetséges-e egy általános jogelv, hogyan lehetne definiálni és hogy az általánosítás az túlságosan ambíciózus-e.¹¹⁶³ A megoldás kialakításában és létrehozásában nagy szerepet játszhatnak a jövőben a nemzetközi bírói fórumok.

A jelenben az ILC megközelítését követve a jogszerű magatartásokkal okozott határon áterjedő károkért való felelősség szabályai főként a nemzetközi környezetvédelmi jogban bontakoznak ki, melyek szokásjogi szabályokon, általános jogelveken vagy *lex specialis*-on nyugszanak.¹¹⁶⁴ Az ILC szerint alkalmazott terminológiával élve, a *sine delicto* felelősség alapja és tartalmi elemei az alábbi részben kifejtettek szerint alakul.

VI. A *sine delicto* felelősség alapja, tartalmi elemei

Az értekezés jelen a részében az ILC értelmezése szerinti *sine delicto* felelősség (ahogy korábban említettük, csak a „jogi nyelv szegénysége” miatt nevezzük mindkettőt felelősségnek) alapja és tartalmi elemei kerülnek kibontásra. A fejezet célja, hogy bemutassa, összehasonlítva

¹¹⁶¹ BOYLE (1990) i. m. 23. p.

¹¹⁶² FRENCH, Duncan: ILA Study Group on Due Diligence in International Law, Working Session, 2016, 3. p.

¹¹⁶³ BOYLE (1990) i. m. 23. p.

¹¹⁶⁴ BRUHÁCS (2009) i. m. 38. p.

az értekezés első felében ismertetett különböző nemzetközi bírósági fórumok elé került ügyeket, hogy milyen irányba mutat a környezeti károkért való felelősség fejlődése, illetve, hogy az egyes elvek, illetve normák státusza és tartalma hogyan alakul, milyen kapcsolatban vannak egymással és miként értelmezik őket a nemzetközi bíróságok. Ezért a következőkben döntő többségben a figyelem a különböző primer normák felé irányul, azon okból, hogy véleményem szerint a környezeti károkért való felelősség vizsgálata során a primer és a szekunder normákat együtt szükséges vizsgálni, mert így kaphatunk megfelelő képet a környezeti károkért való felelősség jelenleg uralkodó szabályairól és a tendenciáiról.

E tekintetben fontosnak tartom először az állami szuverenitással kapcsolatos megközelítéseket ismertetni, hiszen a határon áttérjedő károkért való felelősség egyik kulcsfontosságú pontját jelenti az állami szuverenitásról alkotott képében végbemenő változás. Úgy vélem, hogy a környezeti kárfelelősségben teret nyerő, felelősségtelepítő megoldást jelentő (már a jogesetek ismertetése során többször is felmerülő) *sic utere tuo* maximával összefüggésben megkerülhetetlen górcső alá venni a más elvekkel (pl. károkozás tilalma, jó szomszédság) való kapcsolatát, mert ez kiindulópontot jelent a felelősséggel és több nemzetközi környezetvédelmi követelménnyel összefüggésben is.

1. Sic utere tuo maxima

1.1 A szuverenitás és a környezeti károk problémája

Még egy évszázaddal ezelőtt a környezettel foglalkozó multilaterális, illetve bilaterális egyezmények száma igen kevés volt, arról nem is beszélve, hogy a releváns egyezmények nem igazán foglalkoztak még környezetszennyezéssel vagy más ökológiai problémákkal.¹¹⁶⁵ A nemzetek korai törekvései, részben az állami szuverenitásra helyeződő erős hangsúly miatt hatástalannak bizonyultak.¹¹⁶⁶ A szuverenitás hordozójának sokáig az uralkodót tekintették, aztán az 1684. évi veszfáliai békét követően létrejött a modern államrendszer, mely már az államok szuverenitására és jogi egyenlőségének elvére épült.¹¹⁶⁷ Kezdetben az államok saját területük vonatkozásában korlátlan jogokat élvezhettek, ami értelemszerűen az erőforrásaik kiaknázására is vonatkozott, hiszen az állam belső ügyeit és viszonyait önállóan szabályozza és

¹¹⁶⁵ BROWN Weiss, Edith: *International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order*, Georgetown Law Faculty Publications and Other Works, Vo. 81, No. 3, 1993, 675. p.

¹¹⁶⁶ NANDA, Ved - PRING, George (Rock): *International Environmental Law and Policy for the 21st Century*: 2nd Revised Edition, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2013, 71. p.

¹¹⁶⁷ BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog II. - Különös rész*, Dialóg Campus, Budapest, Pécs, 2010, 22. p.

önállóan intézi.¹¹⁶⁸ Nem sok nemzetközi szerződés volt, ami korlátozta volna ezt a jogot. A 19. században az abszolút szuverenitás elve térhódított,¹¹⁶⁹ amit a Harmon-doktrína fejezett ki.¹¹⁷⁰ Az elmélet szerint az államok szabadon használhatják erőforrásaikat a területükön belül, tekintet nélkül arra, hogy az milyen hatással van a szomszédos államokra.¹¹⁷¹ Azonban ahogyan azt már 1912-ben Oppenheim megfogalmazta: az állam nem változtathatja meg úgy saját területének természetes jellemzőit, hogy az a másik, szomszédos állam területének természetes jellemzői számára hátrányt okozzon.¹¹⁷² A szuverenitás tehát semmiképpen sem jelent korlátlan cselekvési és területi szabadságot, korlátját egy másik állam területi szuverenitása és integritása képezi. Ezt a gondolatot erősítette az 1927-es Lotus ügyben született ítélet is, amiben a PCIJ kimondta, hogy az állam területe felett abszolút szuverenitással rendelkezik, amit csak a nemzetközi jog szabályai korlátoznak.¹¹⁷³ A kérdés felmerült az ENSZ keretében az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi elvek kidolgozásával kapcsolatos nyilatkozat létrejötté is. Az 1970-be született *soft law* dokumentum kimondja a területi integritás sérthetetlenségét és hangsúlyozza, hogy minden állam szabadon eldöntheti és fejlesztheti a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszereit.¹¹⁷⁴ Az elvek megfogalmazása során azonban felmerült a gondolat, hogy a szuverén egyenlőség elvének vannak korlátai, amiket el kell ismerni. Ezzel összefüggésben volt egy felvetés, miszerint a szuverén egyenlőség tartalmának, illetve a területi integritás elvének tartalmaznia kellene egyrészt az osztott természetes erőforrások észszerű és méltányos elosztásának elvét, másrészt egy kivételt az olyan káros tevékenységekkel kapcsolatban, ami hatással van a szomszédos államok területére.¹¹⁷⁵

¹¹⁶⁸ KOVÁCS PÉTER: *Nemzetközi közjog*, 3. átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2016, 273. p.

¹¹⁶⁹ BAYER József: *A szuverenitás politikaelmélete*, Magyar Tudomány, 2013/4., 375. p.

¹¹⁷⁰ Az amerikai igazságügyi miniszter 1906-ban jelentette ki, hogy az amerikai-mexikói határt képző, Rio Grande folyó USA-hoz tartozó felső szakaszán joga van belátása szerint rendelkezni a folyó vizével. *Official Opinions of the Attorney-Generals of the United States, Advising the President and Heads of Departments in Relation to Their Official Duties*, ed. E.C. Brandenburg, Washington, 1898, Vol. 21., 274–283. p.

¹¹⁷¹ SCHRIJVER, Nico: *Environmental Law: Sovereignty versus the Environment?* Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 219. p.

¹¹⁷² OPPENHEIM, Lassa: *International Law A Treatise, Vol. I*, Longmans, Green, and Co., London - New York and Bombay 1912, 243-244. p.

¹¹⁷³ PCIJ Series A, No. 10, 1927, The Case of the S.S. Lotus, (France v. Turkey) (Judgment No. 9) 19. p.

¹¹⁷⁴ Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, General Assembly – Twenty-fifth Session, Resolutions Adopted on the Reports of the Sixth Committee, A/Res/2625(XXV),

¹¹⁷⁵ India elutasította a jogot, miszerint az államok bármilyen magatartást végezhetnek, ami káros hatással van más államokra. UN Juridical Yearbook, Part Two, 1964, 164. p.; UN Juridical Yearbook, Part Two, 1965, 118. p.

1.2 Jelentése

Ahogy már az értekezésben ismertetett jogesetek során többször is felmerült, illetve magából az esetjogból kiolvasható, a nemzetközi környezetvédelmi jog egyik alapvető szabálya, hogy az államok nem folytathatnak, illetve engedélyezhetnek olyan tevékenységeket, melyekkel kárt okozhatnak a határukon kívül eső területeken, másképpen fogalmazva, nem használhatják területüket és erőforrásaikat oly módon, hogy azzal más államok területén, vagy a *res communis omnium usus* alá tartozó területeken kárt okoznak. Ennek a tételnek a leggyakoribb kifejezése általános szinten az értekezés korábbi fejezeteiben is említett *sic utere tuo maxima ut alienum non laedas* maxima, ami egy általános nemzetközi jogi norma és egyben egy alapvető ősi elv. A világ kultúráiban is megjelenik, a keresztényeknél például aranyszabályként kerül megfogalmazásra: „amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük.”¹¹⁷⁶ Kiténik Hammurapi törvényeiből is, mely szerint a földművelőket kötelesség terhelte, hogy a csatornák használata során ne okozzanak károkat a szomszédos területeken: ne idézzenek elő árvizet, de ne is hagyják a szomszéd földjét kiszáradni.¹¹⁷⁷ A római jogi eredetű maxima¹¹⁷⁸ jelentése: úgy használd a sajátodat, hogy azzal ne sérts más, amit a jog aranyszabályának is lehet nevezni. A maximát a nemzetközi jogba Huber bíró ültette át a Palmas szigeteken hozott döntésén keresztül mint a szuverenitás velejárója.¹¹⁷⁹ A maxima kimunkálása az ítélkezési gyakorlathoz köthető,¹¹⁸⁰ és a gyakorlatban a szuverenitás korlátját jelenti, valamint az államok környezeti károkért való felelősségének alapját. Ahogyan azt majd látni fogjuk, számos kötelezettség vezethető le belőle, amik egyben a *sine delicto* felelősség tartalmi elemeinek is megfelelnek, követve az esetjogot és az ILC tervezeteit.

¹¹⁷⁶ Máté 7:12, Lukács 6:31

¹¹⁷⁷ DRIVER, G. R. - MILES, John C.: *The Babylonian Law, Volume I. Legal Commentary*, Clarendon Press, Oxford, 1960, 152. p.

¹¹⁷⁸ A maxima kimunkálásával kapcsolatos angolszász bíróságok szerepéről ld. RICHARDSON, R.D.: *Sic utere tuo ut alienum non laedas*, *The Manitoba Law Journal*, Vol 2., No. 7., 1885, 97. p.

¹¹⁷⁹ BANNELIER, Karen: *Foundational Judgment or Constructive Myth? The Court's Decision as a Precursor to International Environmental Law* In: BANNELIER, Karine – CHRISTAKIS, Theodore – HEATHCOTE, Sarah eds.: *The ICJ and the Evolution of International Law, The Enduring Impact of the Corfu Channel Case*, Routledge, London/New York, 2012, 243. p.

¹¹⁸⁰ Ld. RICHARDSON, R.D.: *Sic utere tuo ut alienum non laedas*, *The Manitoba Law Journal*, Vol 2., No. 7., 1885, 97. p.

1.3 Kapcsolata más elvekkel

A *sic utere tuo maxima* szoros kapcsolatban áll más elvekkel is, mint a jó szomszédság elve és a joggal való visszaélés tilalma. Strake¹¹⁸¹ és Schwebel¹¹⁸² szerint a maxima - vagyis az, hogy az állam ne engedje területét olyan célokra használni, ami káros más állam érdekei számára - a belső jog szerinti joggal való visszaélés tilalmának felel meg. Nem véletlen, hogy a már említett, ENSZ nyilatkozat az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi elvek tárgyalásán felmerült, hogy a területi integritás tiszteletben tartásának fogalmának tartalmaznia kellene, hogy egyetlen állam sem végezhet olyan kísérletet vagy olyan cselekményt, ami képes káros hatásokat előidézni más államok területén.¹¹⁸³ A joggal való visszaélés tilalma egyébként megtalálható az UNCLOS-ban is.¹¹⁸⁴

A maxima kapcsolata a jó szomszédság elvével hasonló, mint a joggal való visszaélés tilalmának elvével. A maxima a jó szomszéd felé fogalmaz meg kötelezettséget, ami megjelenik az ENSZ Alapokmányának preambulumban is: „türelmet gyakorlunk, és egymással jó szomszédként békességben élünk együtt.”¹¹⁸⁵ Handl szerint, a „jó szomszédság” fogalma a nemzetközi kártérítési jog egyik alapvető eleme.¹¹⁸⁶ A maximának a nemzetközi környezetvédelmi jogi megfogalmazását a károkozás tilalmának is szokták nevezni,¹¹⁸⁷ ami nem a károkozást *per se* tiltja, hanem visszakanyarodva: a joggal való visszaélést. Amíg a *sic utere tuo maxima* és a joggal való visszaélés a tulajdonos használati jogának korlátozó aspektusát hangsúlyozzák, addig a jó szomszédság a szomszéd kötelezettségét, hogy elviselje a jelentéktelen vagy kisebb mértékű zavarokat a jogainak a gyakorlásában.¹¹⁸⁸

A maximából, illetve a károkozás tilalmából és a jó szomszédságból számos nemzetközi környezetvédelmi szokásjogi kötelezettség levezethető, mint a megelőzés, együttműködés vagy az értesítési kötelezettség.

¹¹⁸¹ STRAKE, Gabriel.: *An Introduction to International Law*, Seventh Edition, Butterworths, London, 1972, 119. p.

¹¹⁸² SCHWEBEL, Stephen M. Special Rapporteur: *Third Report on the Law of the non-navigational uses of international watercourses*, ILC Yearbook, 1982, Vol. II, Part 1, 94. p. 117. §

¹¹⁸³ UN Juridical Yearbook (1965) i. m. 156. p. 315. §

¹¹⁸⁴ 300. cikk

¹¹⁸⁵ United Nations Charter 1945, Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról, 2. §

¹¹⁸⁶ HANDL, Günther: *Territorial Sovereignty and the Problem of Transnational Pollution*, The American Journal of International Law, Vol. 69., No. 1, 1975, 56. p.

¹¹⁸⁷ WOLFRUM, Rudiger: *Purposes and Principles of International Environmental Law*, German Yearbook of International Law, Vol. 33., 1990, 310. p.

¹¹⁸⁸ SCHWEBEL Third Rep., *The Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*, (1982) i. m. 95. p. 118. §

1.3.1 A maxima metamorfózisa a környezeti károkért való felelősséggel kapcsolatban: a károkozás tilalma

Ahogy Strake fogalmaz, az államok abszolút függetlenségével és egyenlőségével kapcsolatban van egy fontos korlát, ami a nemzetközi bíróságok döntéseiben jutott kifejezésre: a *sic utere tuo maxima*.¹¹⁸⁹ Ezzel kapcsolatban mérföldkőnek számít a már korábban is említett Trail Smelter ügyben hozott választottbírósági ítélet. Az ügyben választottbíróság feladatát elsősorban a szuverenitásból eredő jogok kollíziójának a feloldása képezte. A jogvita természete megkövetelte a választottbíróságtól, hogy elsőként hozzon döntést az államok egyenlő szuverenitásából eredő jogainak korlátairól. A problémát a következő adta: míg Kanadának jogában állt természetes erőforrásait kiaknázni, addig az USA-t területének sérthetlenségének joga illette meg.¹¹⁹⁰ Az ügyben a választottbíróság a levegőszennyezés által okozott károkra vetítve alkalmazta a *sic utere tuo maximát*, és lefektette a környezeti károkért való felelősség alapjait.¹¹⁹¹ Kétségtelen, ahogy Goldie is fogalmaz, hogy a megoldás a nemzetközi jog progresszív fejlődését eredményezte.¹¹⁹² Az ítélet a már említett Harmon doktrínát teljes mértékben elutasította, helyette az érdekek és jogok egyensúlyának megteremtésére törekedett. Ahogy arra már az értekezésbe korábban is utaltam, a választottbíróság formulája később, a Korfu-szoros ügyben nyert egy általános megfogalmazást, mely szerint „*egyetlen állam sem használhatja területét más állam jogainak a rovására.*”¹¹⁹³ Alvarez bíró ezt a szuverenitásalapú megközelítést a „társadalmi kölcsönös függőségre” alapozta, amit a következők jellemeznek: i) minden állam köteles a saját területén fenntartani azt a rendet, ami a nemzetközi kötelezettségeinek teljesítéséhez elengedhetetlenül szükséges: ellenkező esetben felmerül a felelősség; ii) minden állam köteles megfelelő éberséget gyakorolni a saját területén.¹¹⁹⁴

Az osztott erőforrásokkal kapcsolatos Lanoux-tó ügyben eljáró választottbíróság kimondta, hogy az államnak joga van egyoldalúan hasznosítani a folyó azon részét, mely a területén halad keresztül addig, ameddig az ilyen hasznosítás csak korlátozott mértékű kárt okoz, egy minimum

¹¹⁸⁹ STRAKE (1972) i.m. 119. p.

¹¹⁹⁰ MILLER, A. Russel, *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge University Press, 2006, 3. p.

¹¹⁹¹ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1965-1966. p.

¹¹⁹² GOLDIE, L. F. E.: Development of an International Environmental Law - An Appraisal, In: HARGROVE, John L. ed.: *Law, Institutions, and the Global Environment, Papers and Analysis of the Proceedings*, Oceana Publications, New York, 1972, 131-132. p.

¹¹⁹³ ICJ, Corfu Channel Case, Judgment (1949) i. m. 22. p.

¹¹⁹⁴ ICJ, Corfu Channel Case, 1949, Individual Opinion by Judge Alvarez, 44. p.

kellemetlenséget, ami belefér a jó szomszédság fogalmába.¹¹⁹⁵ Ez azt jelenti, hogy a jó szomszédság elvének megfelelően figyelembe kell venni az érintett állam érdekeit, ami maga után vonja az értesítést és konzultációt. Ez az államok egyenlő jogainak elismerésére utal. Ugyanez figyelhető meg a csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügyben is, melyben eljáró De Castro bíró is utalt a Trail Smelter ítéletre.¹¹⁹⁶ Később, a Trail Smelter és a Korfu-szoros ítéletben elhangzottak kerültek megerősítésre a már más helyütt is említett 1972-es Stockholmi Nyilatkozat 21. elvében, mely már tovább ment az egyszerű határon áterjedő kár gondolatán: az államok kötelessége, hogy ne okozzanak kárt más államok, vagy a nemzeti joghatóságon túli területeken, ami megnyitotta az utat a megelőzés átfogóbb fogalma felé.¹¹⁹⁷

Az esetjogot szemlélve, mérföldkövet jelentett az ICJ nukleáris fegyverek használatának vagy azzal való fenyegetés jogszerűségében adott tanácsadó véleménye,¹¹⁹⁸ ami egy progresszív megközelítéssel élt, mert - ahogy Dupuy és Viñuales is fogalmaz - ebben első ízben deklarálta egy nemzetközi bírói fórum a károkozás tilalmának nemzetközi szokásjogi státuszát.¹¹⁹⁹ Weeramantry bíró eltérő véleményében kifejtette, hogy a környezetvédelmi jog elveinek érvényessége nem szerződéses rendelkezésektől függ, hanem a nemzetközi szokásjog részét alkotják, „az emberi túlélés *sine qua non* része,”¹²⁰⁰ amivel egy lépéssel tovább ment az ICJ-nél. A tanácsadó vélemény érdekessége, ahogy az korábban is ismertetésre került, hogy nagyban támaszkodott az olyan *soft law* dokumentumokra, mint a Stockholmi Nyilatkozat (21. elv) és a Riói Nyilatkozat (2. elv), melyre több állam is hivatkozott a kötelezettség létezésének alátámasztásaként. Ezekben ugyanis általános formát öltött a Trail Smelter ítéletben foglalt felelősség telepítő klauzula.

A tanácsadó vélemény követően a károkozás tilalmaként is számontartott elv számos ítéletben megjelent. Így pl. említésre méltó a Bős-Nagymaros ügy, ami előbbivel kapcsolatban vetette fel az *erga omnes* kármegelőzést és az elővigyázatosság elvét.¹²⁰¹ A megelőzés és az együttműködés fontosságát hangsúlyozta többek között az ITLOS a kékúszójú tonhal és a MOX üzem ügyekben is, ahol a tengeri környezet és élővilág védelme került előtérbe. Később, az ICJ a papírmalmok ügyben összekötötte a károkozás tilalmát a megelőzéssel és az elvárható

¹¹⁹⁵ Lake Lanoux Arbitration (1957) i. m. 16. 7. p.

¹¹⁹⁶ ICJ, Nuclear Tests Case, Dis. Op. of Judge De Castro, 1974, 140. p. 4.§

¹¹⁹⁷ DUPUY, Pierre-Marie – VINALES (2018) i. m. 65. p.

¹¹⁹⁸ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Adv. Op.) (1996) i. m. 19. p. 29.§

¹¹⁹⁹ DUPUY – VINALES: (2018) i. m. 65. p.

¹²⁰⁰ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Dis. Op. of Judge Weeramantry, 1996, 282. p.

¹²⁰¹ ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 59. p. 97.§

gondossággal,¹²⁰² majd a PCA a kishenganga ügyben összekötötte a fenntartható fejlődést a megelőzéssel.¹²⁰³

Handl megjegyzi, hogy a *sic utere tuo ut alienum non laedas* maxima feltörekvése annak a ténynek az elismerését jelentette, hogy a területi felségjogok korrelatívák és egymástól függőek, következésképpen kölcsönös korlátozásoknak alávetettek.¹²⁰⁴ Egyetérttek a nézettel, hogy a *sic utere tuo* maxima, illetve a károkozás tilalma és a jó szomszédság megköveteli az államoktól, hogy szuverenitásukból fakadó jogukat olyan módon és mértékben gyakorolják, amivel nem sértik meg más államok ugyanezen jogait. Lényeges Ago nézete, miszerint ebben az esetben nem egy jog gyakorlása keletkezteti a felelősséget, hanem a joggal való visszaélés tilalmának megsértése, azaz egy kötelezettségszegés.¹²⁰⁵

Úgy vélem, hogy szépen nyomon követhető ahogy az ítélkezési gyakorlat fokozatosan munkálta ki és kapcsolat össze, valamint formálta a károkozás tilalmát és az ahhoz kapcsolódó, abból levezethető környezetvédelmi normákat. Ahogyan arra már a korábban kitértünk, a környezeti károk bizonyítása a gyakorlatban szinte lehetetlen, rengeteg tényezőtől függ, a hatások sokszor kumulálódnak és nem is rögtön fejtik ki hatásukat, így nem feltétlenül azonnal érzékelhető azok nagyságrendje. A környezeti károk és egy nemzetközileg jogellenes cselekmény közti okozati lánc bizonyítása így rendkívül nehézé válik, amit az értekezés során ismertetett ügyek is jól tükröznek. A károkozás tilalma azonban lehetővé teszi, hogy környezeti károk hiányában is megállapítható legyen a felelősség és a kártérítés. A károkozás tilalma szerint az államok nem használhatják, illetve nem engedhetik területüket oly módon használni, hogy azzal kárt okoznak más államoknak. Ebből levezetve, az államokat megelőzési kötelezettség terheli, - amire már a Trail Smelter ítélet is utalt - ami során az elvárható gondosság standardja szerint kell eljárniuk. Dupuy és Vinales leszögezi, hogy a károkozás tilalmát nem lehet a szigorú vagy vétkesség nélküli felelősség alapjaként értelmezni.¹²⁰⁶ A károkozás tilalma egy magatartási kötelezettség, ami az elvárható gondosság formáját ölti. Ezt véleményem szerint az esetjog is alátámasztja. Ez azt jelenti, hogy minden esetben vizsgálendő, hogy az állam az elvárható gondosság követelményének megfelelően járt-e el. Ha ugyan nem is sikerül bizonyítani a környezeti károkat, az elvárható gondosság elmulasztása még létrehozza az állam felelősségét.

¹²⁰² Uo. 45. p. 101.§

¹²⁰³ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 171. p. 454.§

¹²⁰⁴ HANDL (1975) i. m. 55. p.

¹²⁰⁵ AGO, Roberto: Third Report, ILC Yearbook, 1971, Vol. II, Part One, 222. p.

¹²⁰⁶ DUPUY – VINALES (2018) i. m. 64. p.

Úgy gondolom, hogy helyénvaló az az állítás, miszerint a károkozási tilalom alkalmazása kiszélesedett és a megelőzés elvében kristályosodott ki.¹²⁰⁷ Az ítélkezési gyakorlat arra utal, hogy a környezeti károkért való felelősség, illetve a (az ILC értelmezése szerinti) *sine delicto* felelősség középpontjába nem a környezeti kár *per se* kerül, hanem a megelőzés és annak vizsgálata, hogy az állam elvárható gondossággal járt-e el. Az ítélkezési fórumok gyakorlatából kiolvashatóak a *sine delicto* felelősség tartalmi elemei: megelőzés, az ehhez kapcsolódó eljárási cselekmények, mint a környezeti hatásvizsgálat vagy az értesítés, a kötelezettségek teljesítése során elvárható gondos magatartással történő eljárás.

1.3.2 A károkozás tilalmának küszöbértéke

A károkozás tilalmával kapcsolatban talán az első kérdés ami felmerül, hogy vajon minden határon áttekintő környezeti károkozás tiltott-e. Véleményem szerint az esetjogból egyértelműen kiolvasható, hogy a kötelezettség csak bizonyos mértékű kárra vonatkozik. Ennek oka az államok szuverenitásából eredő jogok egyensúlyából és összeegyeztetéséből következik. Ahogy korábban említettem, a szuverenitásból eredő jogok kollíziójának kiváló példája a Trail Smelter ügy: egyrészt Kanadának joga volt természetes erőforrásait kiaknázni, másrészt az USA területének sérthetlenségéhez való joga illette meg.¹²⁰⁸ A Stockholmi Nyilatkozat 21. elve is utal a két jog közötti kapcsolatra: míg az elv első fele a szuverenitást hangsúlyozza, addig véleményem szerint a második feléből a környezeti sérelmek megelőzésének követelménye olvasható ki. Kérdés, hogy mi a küszöbérték. A Trail Smelter ügyben hozott ítélet relatíve magas küszöbértéket határozott meg, amire Springer is felhívja a figyelmet.¹²⁰⁹ Bár elismerte a környezetnek okozott károk kategóriáját, annak „komoly” szintet kellett elérnie, amit „tisztá és meggyőző bizonyítékoknak” kellett alátámasztania. Az ügyben a magas küszöbérték nem teljesült, így sikertelenül zárult Washington erdőinek okozott károk bizonyítása.¹²¹⁰ A Trail Smelter ügyet követő ítéletek már alacsonyabb küszöbértéket határoznak meg.

¹²⁰⁷ Uo. 66. p.

¹²⁰⁸ MILLER, A. Russel: *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, 3. p.

¹²⁰⁹ SPRINGER, Allen: *The International Law of Pollution: Protecting the Global Environment in a World of Sovereign States*, Greenwood Press, USA, 1983, 68. p.

¹²¹⁰ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1921. p.

A kár küszöbértéke elég különbözően jelenik meg a nemzetközi szerződésekből, melyek közül a „komoly”, „súlyos és a „jelentős”¹²¹¹ csak néhány. Az esetjogból azonban inkább a „jelentős károk” szóhasználat olvasható ki. Egyrészt a vitás felek érvelésében is gyakran „jelentősként” jelenik meg,¹²¹² másrészt a nemzetközi bírói fórumok is ezt a megfogalmazást vagy mértéket alkalmazzák döntéseikben. Így pl. a papírmalmok ügyben az ICJ kimondta, hogy az államoknak meg kell tenniük mindent annak érdekében, hogy elkerüljék azokat a tevékenységeket, melyek „jelentős környezeti kárt okoznak” más állam területén. Az ICJ a Costa Rica és Nicaragua ügyekben csak megerősítette ezt. A „jelentős” kifejezést alkalmazta a PCA a Kishenganga ügyben is. Az ILC megelőzési tervezetének 3. cikkéből is a „jelentős határon átnyúló károk” megfogalmazás olvasható ki.¹²¹³

Ez a küszöbérték hatással van a megelőzésre és az azt szolgáló eljárási kötelezettségekre is, mint a környezeti hatásvizsgálat, notifikáció és a konzultáció. Az ítéletekben a környezeti kár, illetve a környezeti kár kockázata az, ami kiváltja az előbbi kötelezettségek teljesítésének követelményét. A probléma ezzel az, hogy még mindig nem letisztult, hogy milyen mértékű kár az, ami megfelel a jelentős szintnek. Azok az államok, akik a jelentős környezeti károkra hivatkoznak komoly problémával néznek szembe: ahogy azt az ítéletek is mutatják, igen nehéz meggyőzően bizonyítani, hogy egy projektnek jelentősen káros hatásai vannak vagy lesznek a jövőben.¹²¹⁴ Számos tényező van, ami hatással van az eredményre, és több, fontos információ sem ismert vagy elérhető, továbbá a szakértői vélemény sem biztos, hogy elég megbízható. Azt, hogy mi a „jelentős,” ezekben a jogvitákban az adott nemzetközi bírói fórum mérlegeli az eset körülményeit figyelembe véve. Így pl. a papírmalmok ügyben az ICJ az osztott erőforrással kapcsolatban kimondta, hogy „jelentős kárt eredményezhet” a folyó minőségében bekövetkező negatív hatás.¹²¹⁵

Az ILC megelőzési tervezetéhez fűzött kommentárja azért megpróbál valamilyen támpontot adni a kérdést illetően. E szerint a „jelentős” több a kimutathatónál, de nem éri el a „komoly” szintet, és objektív mércékkel mérhetőnek kell lennie, továbbá az értékelésnél figyelembe kell

¹²¹¹ Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context 1991, Magyarországon kihirdette: 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló, Espoo-ban (Finnország), 1991. február 26. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről, 2. cikk 1. pont; Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997, A nemzetközi folyók nem hajózási célú hasznosításának jogáról szóló egyezmény, New York, 7. cikk

¹²¹² Pl. Antarktisz bálnavadászat ügy, Ausztrália és Új-Zéland vagy Costa Rica és Nicaragua érvelése a csatornázási és útépitési ügyekben.

¹²¹³ ILC, Draft Articles on the Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities With Commentaries, 2001, 154. 3. cikk

¹²¹⁴ PAYNE, Cymer R.: *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, American Journal of International Law, Vol. 105, No. 1, 2011, 101. p.

¹²¹⁵ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 46. 103.§

venni az adott eset körülményeit is.¹²¹⁶ Azonban továbbra is kérdéses, hogy mik az általános objektív mércék, melyek alapján eljárva az államok meg tudják ítélni a helyzeteket. Ennek hiányában az államok azok, akik meghatározzák, hogy mi minősül jelentősnek, amikor a projektet tervezik, ami végül igen eltérő véleményekhez és álláspontok kialakulásához vezethet, ahogyan azt már a jogeseteken keresztül is láthattuk.

2. A környezeti károk megelőzése

2.1 Jelentése és státusza

Már a Trail Smelter ítéletben is találunk utalást a környezeti károk megelőzésére. A választottbíróóság az ítéletben a megelőzés célját maga előtt tartva fogalmazott meg a kohó kén-dioxid kibocsátásának korlátozása érdekében előírásokat. Ezek mind az esetlegesen jövőben okozott károk, elsősorban megelőzését, másodsorban az esetlegesen bekövetkező sérelmek enyhítését szolgálták. Bár az ítélet utal a *sine delicto* felelősség elfogadására, de abból inkább a megelőzés olvasható ki, mely értelmezést a későbbi ítéletek is alátámasztanak. Így például az ICJ a Bős-Nagymaros ügyben is hangsúlyozta az éberség és a megelőzés fontosságát, mert a környezeti károk gyakran irreverzibilisek és a helyreállítás korlátozott.¹²¹⁷ Az ítéletben a megelőzés elvének szellemiségében kötelezte feleket, hogy vizsgálják meg újra a közös beruházás környezeti hatásait, mert a megelőzés egy folyamatos követelmény.¹²¹⁸ Ebből az a következtetés vonható le, hogy a megelőzés nem egy abszolút kötelezettség, tehát nem jelenti azt, hogy minden kárt meg kell akadályozni, hanem inkább egy folyamatos kötelezettség a hatások ellenőrzésére és felülvizsgálására. A megelőzés e szerint nem eredménykötelezettség, hanem magatartási. Ez a megfigyelés egyezik Dupuy nézetével, aki a felelősség vizsgálata során szintén erre a megállapításra jutott. E szerint az állam felelőssége a környezeti károkért magatartási kötelezettségekre korlátozódik, és nem terjed ki eredményre.¹²¹⁹ A megközelítés már előre vetíti az elvárható gondosság szerepét.

Az ügyek közül kiemelést érdemel az Iron Rhine, melyben a PCA egyrészt utalt arra, hogy a megelőzés a nemzetközi környezetvédelmi jog feltörekvő elveinek egyike, másrészt kimondta, hogy ezt nem lehet elválasztani a tevékenységtől.¹²²⁰ Harmadrészt elismerte, hogy a

¹²¹⁶ ILC, APTTHA (2001) i. m. 152-153. p.

¹²¹⁷ ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 75. 140.§

¹²¹⁸ Uo. 74. p. 140.§.

¹²¹⁹ DUPUY, Pierre Marie: *La Responsabilité Internaitonale de Etats Pur Les Dommages d'origine Technologique et Nucléaire*, Pedone, Paris, 1976, 181-185. p.

¹²²⁰ PCA, The Iron Rhine Award (2005) i. m. 99. p. 243.§

megelőzés az általános nemzetközi jog része,¹²²¹ amit úgyis értelmezhetünk mint a megelőzés elvének nemzetközi szokásjogi szabályaként való deklarálását. A Kishenganga ügy is ezt tükrözi, melyben hozott ítélet szerint az államoknak tevékenységük során tiszteletben kell tartaniuk más államok környezetét, így kötelesek megelőzni, de legalább csökkenteni a környezetnek okozott jelentős károkat.¹²²² A környezeti károk prevenciós követelménye központi szerepet töltött be a papírmalmok ügyben, ahol az ICJ a megelőzéssel kapcsolatban megerősítette az Iron Rhine ítéletet. Az ítélet egyik jelentősége, hogy összekötötte a megelőzést az elvárható gondossággal. A döntés alapján megállapítható, hogy a megelőzés egy szokásjogi szabály, aminek eredete egy államtól a saját területén megkövetelt elvárható gondosságban rejlik.¹²²³ A megelőzés tehát kötelezettséget ró az államra, hogy elvárható gondossággal járjon el minden ellenőrzése alá tartozó tevékenységgel összefüggésben.¹²²⁴ A Costa Rica és Nicaragua ügyek csak tovább erősítették ezt a vonalat.¹²²⁵

Az ítéletekből világosan látszik, hogy a nemzetközi ítélkezési gyakorlat a megelőzés elvét széleskörben elismeri mint nemzetközi szokásjogi szabályt. De mit is jelent a megelőzés elve a nemzetközi bírói fórumok döntéseinek olvasatában? Véleményem szerint úgy lehet egyszerűen megfogalmazni a prevenciós kötelezettséget mint ami az államoknak a károkozás elkerülésére tett lépéseinek a kötelezettségét foglalja magába. Az ismertetett döntések szerint a megelőzés nem egy egyszeri, hanem folyamatos kötelezettséget jelent. Ahogy Sands fogalmaz, a követelmény a környezeti károk bekövetkezésének megelőzését, illetve azoknak a tevékenységeknek a csökkentését, korlátozását vagy ellenőrzésének kötelezettségét vonja maga után, melyek károkat okozhatnak vagy ilyen kockázattal rendelkeznek.¹²²⁶ A megelőzés értelmében az államoknak törekedniük kell a károk bekövetkezésének elkerülésére, a kárenyhítésre, és az ellenőrzésre.

2.2 A megelőzés *erga omnes* jellege

A nemzetközi környezetvédelmi jog olyan szokásjogi fogalmakban gyökerezik, melyek eredetileg és elsődlegesen az egymással versengő szuverén érdekek közti egyensúly megteremtésére törekszik. Az emberiség közös aggodalmának fogalma arra utal, hogy bizonyos

¹²²¹ Uo. 29. p. 59.§

¹²²² PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 170. p. 451.§

¹²²³ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 45. p.101.§

¹²²⁴ Uo. 69. p. 197.§

¹²²⁵ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104.§

¹²²⁶ SANDS, – PEEL – FABRA – MACKENZIE (2012) i. m. 200. p.

környezeti romlások közösségi érdekeket érintő ügyek is. Ez egy jelzés lehet arra, hogy az állam cselekvési szabadsága korlátozott olyan esetekben is, amikor a határon áterjedő károk közvetlenül nem érintik más államok szuverén jogait. Ezek a korlátok abból fakadnak, hogy léteznek bizonyos típusú környezeti ártalmak melyek mindenkit érintenek, ami *erga omnes* kötelezettséget feltételez.¹²²⁷ Az ICJ szerint léteznek olyan kötelezettségek, melyek az egész nemzetközi közösség irányában fennállnak (*erga omnes*). Ezek olyan fontos jogokkal kapcsolatosak, melyek védelmében minden állam jogilag érdekelt lehet.¹²²⁸ A környezet védelme vajon ezek közé tartozik-e?

A megelőzés mint *erga omnes* kötelezettség már a Bős-Nagymaros ügyben is felmerült Magyarország érvelésében.¹²²⁹ Az esetben az ICJ nem részletezte a kérdést, annyit deklarált, hogy a környezet megóvása az államok alapvető érdeke, és hogy „nagy jelentőséget tulajdonít a környezet iránti tiszteletnek, mégpedig nemcsak az államok, hanem az egész emberiség szempontjából.”¹²³⁰ Az ICJ eljárását Weeramantry bíró azzal indokolt, hogy az ügy eldöntése szempontjából ennek nem volt jelentősége. Az ICJ eljárása alapvetően *inter partes*, melynek során olyan döntésre törekszik, ami megfelel a felek közti igazságnak és méltányosságnak, ami viszont nem tesz igazságot az *erga omnes* jellegű jogok és kötelezettségek vonatkozásában.¹²³¹ Erre tekintettel fogalmazta meg azt az igényt, hogy „a nemzetközi környezetvédelmi jognak túl kell lépnie a felek jogainak és kötelezettségeinek az egyes államok önértékének zárt egységén belüli mérlegelésén, amely nem fűződik az emberiség egészének globális érdekeihez.”¹²³² Weeramantry az *inter partes* kötelezettségek helyett az *erga omnes* alapú környezetvédelmi kötelezettségekben látta a jövőt, ami az eljárási szabályok újragondolását teszi majd szükségessé. Felruházhathat-e a környezeti károk megelőzésének kötelezettségét *erga omnes* jelleggel? A kérdés a Bős-Nagymaros ügy előtti csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügyben is felmerült. Ahogy az már korábban ismertetésre került, a jogvitában Ausztrália sértőnek találta a francia nukleáris kísérleteket, mert véleménye szerint: i) a területére hullott radioaktív csapadék a területi szuverenitásának sérelmét idézte elő; és ii) a nyílt tengeren okozott szennyezés megsértette a nyílt tenger szabadságának jogát.¹²³³ Ausztrália utóbbi jogot a nyílt

¹²²⁷ BRUNEE, Jutta: *International Environmental Law: Rising to the Challenge of Common Concern? Proceedings of the Meeting*, American Society of International Law, Vol. 100, 2006, 307. p.

¹²²⁸ ICJ, Case Concerning the Barcelona Traction, Judgment of 5 February 1970, 32. p. 33.§

¹²²⁹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m 62. p. 97.§

¹²³⁰ Uo. 38. p. 53.§

¹²³¹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Sep. Op. of Vice-President Weeramantry, (1997) i. m. 115. p.

¹²³² Uo. 115. p.

¹²³³ ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France) Req. Int. Meas. i. m. 8. p. 22.§

tenger *res communis* jellegéből vezette le, mely szerint minden államnak jogérdeke fűződik a tengerek szabadságának más államok általi tiszteletben tartásának biztosításában.¹²³⁴

Ami az ICJ nukleáris fegyverekkel kapcsolatban adott tanácsadó véleményével kapcsolatban is felmerült az *erga omnes* környezetvédelmi kötelezettségek kérdésköre. Ausztrália a nukleáris fegyverek alkalmazásával, illetve tesztelésével kapcsolatban érvelt azok jogszerűtlensége mellett, mert álláspontja szerint a nemzetközi szokásjog azokat *per se* tiltja.¹²³⁵ E tekintetben hangsúlyozta, hogy a nukleáris fegyverekkel való kísérlet, amit Franciaország folytatott, sértette a tengeri környezet védelméhez fűződő *erga omnes* kötelezettségeket.¹²³⁶ Ausztrália az ILC államok felelősségéről szóló munkájával is próbálta érvelését alátámasztani, hangsúlyozva, hogy az emberi környezet megőrzését súlyosan veszélyeztető magatartás olyan elveket sért, amelyek a nemzetközi jog alapvető fontosságú szabályainak minősülnek.¹²³⁷ Az ITLOS tanácsadó véleménye talán több információval szolgálhat. E szerint „a tagállamok jogosultak kártérítést követelni, a zónán¹²³⁸ és a nyílt tengeri környezet megőrzésére vonatkozó *erga omnes* jellegű kötelezettségekre tekintettel.”¹²³⁹ Ezt talán lehet utalásként tekinteni arra nézve, hogy az ITLOS *erga omnes*ként ismerte el a megelőzés követelményét. Az *erga omnes* kötelezettségek következménye kiolvasható az ILC ARSIWA tervezetéből, mely szerint a sértett államon kívül bármilyen más állam is felvetheti a felelősséget, ha a kötelezettség államok csoportjához tartozik, és ami a csoport kollektív érdekei védelme érdekében megállapított, vagy a megsértett kötelezettség a nemzetközi közösség, mint egész felé áll fenn.¹²⁴⁰ Ez azt jelenti, hogy abban az esetben ha elfogadjuk, hogy a környezet megóvása *erga omnes* kötelezettség, úgy amennyiben egy állam megsérti a megelőzés elvét, akkor a sértett államon kívül bármilyen más állam is jogosult lesz a felelősség felvetésére.¹²⁴¹ Az ítélkezi gyakorlatból azonban még nem olvasható ki tisztán, hogy a környezet megóvása *erga omnes* kötelezettség lenne, mert mind ez idáig nem került *expressis verbis* elismerésre.

2.3 A megelőzés mint magatartási kötelezettség

¹²³⁴ Pleadings, Oral Arguments, Documents, Nuclear Tests Cases, Volume I., (Australia v. France), 1974, 517. p.

¹²³⁵ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Verbatim Record 1995/22, 56. p.

¹²³⁶ Uo. 56. p.

¹²³⁷ Uo. 47. p.

¹²³⁸ Az UNCLOS 1. cikk 1) szerint „zóna” a nemzeti joghatóság határain túli tengerfenék, óceánfenék, és az alattuk lévő általaj.

¹²³⁹ ITLOS, Responsibility and Obligations... Adv. Op. (2011) i. m. 9. p. 180.§

¹²⁴⁰ ILC, ARSIWA 2001, International Law Commission Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001, 48. cikk

¹²⁴¹ Uo. 48. cikk

Ahogy már korábban többször is utaltunk rá, a megelőzés és az elvárható gondosság egymással szorosan összekapcsolódnak. Érdekes, hogy az ILC a megelőzésre eredetileg eredménykötelezettségként tekintett. Rao különélőadó volt az, aki felvetette a megelőzést mint rugalmas gondossági, magatartási kötelezettséget.¹²⁴² Ezt *inter alia* a papírmalom ügyben hozott ítélet is alátámasztja.¹²⁴³ A kérdést a felek a Silala ügyben sem vitatták, sőt elismerték, hogy az maga után vonja más kötelezettségek teljesítését, mint pl. az értesítést, vagy a környezeti hatásvizsgálatot.¹²⁴⁴

Ahogy Dupuy, Moli és Vinuales fogalmaz, a megelőzés és az elvárható gondosság nagymértékben fedik egymást, de nem teljesen. Az egyik különbség abban áll, hogy az elvárható gondosság sokkal szélesebb kört fog át, mint a megelőzés elve, azaz számos kártípusra és kockázatra vonatkozik, nemcsak a környezetnek okozott sérelmekre. A másik különbség, hogy a megelőzés általában bizonyos nagyságrendű kárral (általában jelentős) vagy kockázattal kapcsolatos.¹²⁴⁵ Az elvárható gondosságnak nincs ilyen korlátja, így az a cselekvés vagy mulasztás, ami a jelentősnél alacsonyabb szintű kárt okoz, továbbra is az elvárható gondosság követelménye alá tartozik.¹²⁴⁶ Ezeket leszámítva az esetjog azt mutatja, hogy az elvárható gondosság és a megelőzés gyakorlatilag egymással összefonódnak, hiszen a környezeti károk megelőzésében elvárható gondos magatartást kell tanúsítani. Véleményem szerint az esetjogból kiolvasható, hogy a megelőzés és az elvárható gondosság gyakorlatilag ugyanazon kötelezettségek teljesítése mentén valósul meg. Az ICJ a megelőzést az elvárható gondosság tágabb kategóriájához köti,¹²⁴⁷ és ahogy már korábban is kitértünk rá, küszöbértéknek a „jelentős” mértéket alkalmazza, tehát az államokat a jelentős határon átterjedő környezeti károk megelőzésének a kötelezettsége terheli. Ezt tükrözi az ILC 2001-es megelőzési tervezete is, melynek 3. cikke alapján a tevékenységet folytató államnak (forrásállam) meg kell tennie minden intézkedést ahhoz, hogy megelőzze a határon átnyúló jelentős károkozást, illetve csökkentse annak kockázatát.¹²⁴⁸ A cikkekben az elvárható gondosság nem jelenik meg *expressis verbis*, de a kommentár kitér rá, mely szerint az elvárható gondosság a forrásállam azon kötelezettsége, hogy megelőző vagy minimalizáló intézkedéseket

¹²⁴² ILC Yearbook 2001, Volume II Part 2, 32. p.

¹²⁴³ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 61. p. 187.§

¹²⁴⁴ ICJ, Waters of the Silala, Judgment (2022) i. m. 29. p. 83.§

¹²⁴⁵ DUPUAY, Pierre-Marie – MOLI, Ginerva Le – VINALES, Jorge E.: *Customary International Law and the Environment*, C-EENRG Working Papers, Cambridge University Press, 2018/2, 14. p.

¹²⁴⁶ Uo. 15. p.

¹²⁴⁷ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 45. p. 101.§

¹²⁴⁸ ILC, APTHHA (2001) i. m., 154. 3. cikk

tegyen.¹²⁴⁹ Véleményem szerint a cikkek összekötik az elvárható gondosságot a megelőzéssel, mely kapcsolatot a papírmalmok és a Costa Rica c. Nicaragua ítéletek is megerősítik.

3. Elvárható gondosság

3.1 Elvárható gondosságról általában

Az elvárható gondosság egy gyakran használt fogalom a nemzetközi jogban. Eredete visszavezethető a római jogból ismert *bonus pater familias* által gyakorolt gondosságra.¹²⁵⁰ A farmer felelős a szomszédja terményének okozott károkért, ha egy szeles napon égeti el a leveleket és emiatt nem tudja szabályozni a tüzet. Egy metsző levágja egy fa ágát és az ráesik egy járókelőre, mely esetben a metsző felelősséggel tartozik, ha a munkát közúton végezte és nem figyelmeztetett. A farmer nem tartozik felelősséggel, ha csendes napot választott és megtett minden észszerű lépést, hogy megelőzze a tűz tovább terjedését, és a metsző sem felelős, ha figyelmeztetést adott.¹²⁵¹ A Korfu-szoros ügyben ennek a logika mentén tartotta felelősnek az ICJ Albániát, mivel nem figyelmeztette a veszélyekről a brit hajókat. Ez azt fejezi ki, hogy a tevékenységek során észszerű lépéseket és gondosságot kell tanúsítani. Oppenheim megfogalmazása szerint az elvárható gondosság nem jelenthet mást, csak olyan gondosságot, ami észszerűen elvárható, ha az eset minden körülményét és feltételét figyelembe vesszük.¹²⁵²

3.2 Elvárható gondosság és környezetvédelem

Az elvárható gondosság fejlődése a nemzetközi környezetvédelmi jogban a legjobban szemmel látható. Általánosságban, az elvárható gondosságra úgy szoktak hivatkozni, mint az állam káros események megelőzésében tanúsított törekvéseinek mércéjére.¹²⁵³ Scovazzi szerint egy teszt a megkövetelt megelőző magatartás értékelésére.¹²⁵⁴ Longobardo megfogalmazása szerint az elvárható gondosság egy olyan követelmény, amit az államok nemzetközi kötelezettségeiknek való megfelelés értékeléséhez alkalmaznak,¹²⁵⁵ ami Mazzeschi szerint csak

¹²⁴⁹ Uo. 3 cikk 10. pont

¹²⁵⁰ ZIMMERMAN, Richard: *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Juta and Co, Ltd., Cape Town, Johannesburg, 1992, 1007. p.

¹²⁵¹ Uo. 1007. p.

¹²⁵² OPPENHEIM, Lassa: *International Law, A Treatise, Vol. II, War and Neutrality*, Second Edition, New York, Bombay, Calcutta, Longmans Green and Co. 1912, 444. p.

¹²⁵³ KULESZA, Joanna: *Due Diligence in International Law*, Leiden, Boston, Brill Nijhoff, 2016, 29. p.

¹²⁵⁴ SCOVAZZI, Tullio: State Responsibility for Environmental Harm, *Yearbook of International Environmental Law*, Oxford, Vol. 12., No. 1, 2002, 49. p.

¹²⁵⁵ LONGOBARDO, Marco: *The Relevance of the Concept of Due Diligence for International Humanitarian Law*, *Wisconsin International Law Journal*, Vol. 37, No. 1., 2019, 47. p.

a védelemmel kapcsolatos kötelezettségekre terjed ki.¹²⁵⁶ Az államoknak gondosan figyelembe kell venniük más államok érdekeit, ezáltal védelmezve őket. Ez került kifejezésre a Trail Smelter ügyben is, melyben született ítéletben a választottbíróóság *inter alia* utalt Eagleton nézetére,¹²⁵⁷ miszerint az államok kötelesek minden esetben megóvni más államokat a fennhatóságukon belüli személyek káros tevékenységeitől, illetve azok következményeitől.¹²⁵⁸ Ahogy már említésre került, a Trail Smelter ítélet megerősítette a felek jogai és kötelezettségei közötti egyensúlyt, ahelyett, hogy a terület használatáról valamilyen extrém nézetet fogalmazott volna meg. Ez Cheng szerint a jogok és kötelezettségek kölcsönös függőségének az elismerését jelenti.¹²⁵⁹ Az ICJ a Korfu-szoros ügyben is megerősítette ezt. Az elvárható gondosság hangsúlyozza, hogy bizonyos, észszerű intézkedések megtétele elvart az államoktól, hogy megóvják más államok érdekeit.¹²⁶⁰ Az ICJ az izlandi halászati övezettel kapcsolatos ügyben kötelezte a feleket, hogy jóhiszeműen vegyék figyelembe egymás érdekeit,¹²⁶¹ míg a Lac Lanoux ítélet ezeknek az érdekeknek az összeegyeztetésének szükségességét hangsúlyozta.¹²⁶² Az államok tehát a jóhiszeműség szellemében kötelesek figyelembe venni más államok jogait, melynek során a rosszhiszeműség nem vélelmezhető, másképpen fogalmazva, nem feltételezhető, hogy az állam nem fog elvárható gondossággal eljárni, amit a Kishenganga¹²⁶³ és a papírmalmok ítélet is megerősített.¹²⁶⁴

Az ICJ papírmalmok ügyben hozott ítélete szerint a megelőzés eredete az elvárható gondosságban van,¹²⁶⁵ azonban inkább Dugard bíró megfogalmazása a helyes, mely szerint az elvárható gondosság az a magatartási norma, ami a megelőzés elvének az érvényre juttatásához szükséges.¹²⁶⁶ Ebből az következik, hogy az elvárható gondosság a mértéke annak a magatartásnak, amit az államnak mindig tanúsítania kell a határon átnyúló károk megelőzése során.

¹²⁵⁶ MAZZESCHI, Pisillo: *The Due Diligence Rule and the Nature of International Responsibility of States*, German Yearbook of International Law, Vol. 35, 1992, 46. p.

¹²⁵⁷ Trail Smelter Case (1938, 1941) i. m. 1963. p.

¹²⁵⁸ EAGLETON, Clyde: *Responsibility of States in International Law*, New York University Press, New York, 1928, 80. p.

¹²⁵⁹ CHENG, Bing: *General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals*, Cambridge Grotius Publications Limited, Cambridge, 1987, 130. p.

¹²⁶⁰ BARTOLINI, Giulio: The Historical Roots of the Due Diligence Standard, In: HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard eds.: *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2020, 23. p.

¹²⁶¹ ICJ, 3. Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) (Judgment) 1974, i. m. 33. p. 78.§

¹²⁶² Lake Lanoux Arbitration (1957) i. m. 32. p.

¹²⁶³ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 27. p. 71.§

¹²⁶⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 94., 277.§

¹²⁶⁵ Uo. 45., 101.§

¹²⁶⁶ ICJ, Costa Rica, Nicaragua Cases, Sep. Op. of judge Dugard 2015, 2.p. 7.§-9.§

Érdemes leszögezni, hogy a megelőzés és az elvárható gondosság nem jelent eredményt: az ICJ szerint, az államot nem terhelheti az a kötelezettség, hogy sikerrel járjon el egy esemény megelőzésében vagy megakadályozásában, hanem inkább az a kötelezettsége, hogy észszerűen tegyen meg mindent, ami elérhető számára, hogy amennyire csak lehetséges, elérje a kívánt eredményt.¹²⁶⁷ E szerint az állam felelőssége nem merül fel egyszerűen azért, mert nem érte el a kívánt eredményt, de azért igen, ha nem tett meg minden, számára elérhető szükséges lépést a megelőzésre.

Az ILI elvárható gondossággal kapcsolatos jelentése szélesen értelmezi az elvárható gondosságot, amiből a nemzetközi jog ágain belül bizonyos kötelezettségeket származtat. Értelmezése szerint az elvárható gondosság nem egy, hanem több magatartási normát ölel fel, amelyek mind ugyanarra a gondolatra épülnek, nevezetesen, hogy az államoktól elvárt, hogy ugyanazon közös célok elérésére törekedjenek a jó szomszédság szellemében, hogy megelőzzék a globális, illetve határon áttérjedő károkat és problémákat.¹²⁶⁸

Azok a kötelezettségek, melyek az állam és valamilyen kockázat közötti kapcsolatot szabályozzák, gondos magatartási kötelezettségek.¹²⁶⁹ Peters, Krieger és Kreuzer szerint az elvárható gondosságra akkor van szükség, amikor egy kockázatot ellenőrizni vagy korlátozni kell.¹²⁷⁰ E szerint úgy is fogalmazhatunk, hogy az elvárható gondossági kötelezettségek középpontjában a kockázatkezelés áll. A tervezett ipari tevékenységek környezeti károkozás kockázatát hordozzák magukban. Az államokat a nemzetközi jog szerint kötelezettség terheli, hogy megóvják más államok területét: az elvárható gondosság így különösen fontos szerepet kap az államok környezeti károkért való felelősségének értékelésében.

3.3 Kapcsolata a primer és szekunder normákkal

Kulesza szerint az elvárható gondosság az objektív államfelelősség elemét alkotja, és úgy tekint rá mint az állam felelősségének megállapítására vonatkozó kritériumra azokban az esetekben, amikor a nemzetközi jog megsértése mulasztásból ered.¹²⁷¹ Heike, Peters és Kreuzer a vétkesség helyettesítőjének tartja, mert az funkciójában a vétkességhez, illetve a

¹²⁶⁷ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) (Judgment) 2007 182. p. 430. §

¹²⁶⁸ STEPHENS, Tim – FRENCH, Duncan: ILA Study Group on Due Diligence in International Law, Second Report, 2016, 47. p.

¹²⁶⁹ MAZZESCHI (1992) i. m. 46. p.

¹²⁷⁰ HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard: Due Diligence in the International Legal Order: Dissecting the Leitmotif of Current Accountability Debates, In: HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard eds.: *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2020, 2. p.

¹²⁷¹ KULESZA (2016) i. m. 2. p.

gondatlansághoz hasonlít.¹²⁷² Brownlie nézete alapján amikor az állam jogszerű tevékenységeket folytat, akkor a jogszerű intézkedések végrehajtásában a *culpa* létrehozhatja a felelősséget, ami hatással lehet az elvárható gondosságra, illetve a jogszerű magatartásokért való felelősségre.¹²⁷³

A Korfu-szoros esetében Albánia felelősségének alapját a vízbe lerakott aknákról való tájékoztatás elmulasztása teremtette meg. Birnie, Redgwell és Boyle megjegyzi, hogy általánosan elfogadott, hogy nem származik felelősség kockázatokból eredő kárból, amiről az állam nem tudott vagy nem tudhatott, ami Albánia felelősségének lényeges feltétele volt.¹²⁷⁴ A bizonyítékok azonban arra a következtetésekre vezettek, hogy nem valósulhatott meg Albánia tudomása nélkül az aknák telepítése, ami viszont azt jelentette,¹²⁷⁵ hogy Albániának a nemzetközi jog szerint elvárható gondossággal kellett volna eljárnia. Más szavakkal, a kockázatokról való tudomás kiváltotta az elvárható gondosság kötelezettségét. E szerint az államot értesítési és együttműködési kötelezettség terhelte. Albánia tehát akkor járt volna el elvárható gondossággal, ha értesítette volna a briteket, illetve együttműködő magatartást tanúsított volna. Az állam felelőssége ez esetben mulasztásból fakadt. Jelzésértékű az is, hogy az ítélet kötelezte Albániát, hogy észszerű gondossággal járjon el a tevékenységek felderítése tekintetében.¹²⁷⁶ Úgyis fogalmazhatunk, hogy az ítélet az elvárható gondosság alaptételén alapult, amivel kapcsolatban jelent meg az előrelátható kockázatok feletti kontroll gyakorlásának követelménye és a megelőzés kötelezettség.

A Korfu-szoros ítéletben az ICJ kimondta, hogy Albánia mulasztásai felvetik a nemzetközi felelősséget. Ezzel kapcsolatban volt, aki a szubjektív felelősséget vélte felfedezni, míg mások az objektív felelősséget olvasták ki az ítéletből.¹²⁷⁷ Joggal merül fel a kérdés, hogyha a tudás vagy ismeret megkövetelt, akkor az államfelelősséget lehet-e vétkességi alapúnak tekinteni, ami alapján a sértett államnak bizonyítania kell a másodlagos szabályok szerint a *dolus* vagy

¹²⁷² HEIKE - PETERS - KREUZER (2020) i. m. 7. p.

¹²⁷³ BROWNLIE (2008) i. m. 441. p.

¹²⁷⁴ BIRNIE – BOYLE– REDGWELL (2009) i. m. 217. p.

¹²⁷⁵ BENNUONA, Mohamed: The Corfu Channel Case and the Concept of Sovereignty, In: BANNELIER, Karine – CHRISTAKIS, Theodore – HEATHCOTE, Sarah eds.: *The ICJ and the Evolution of International Law, The enduring impact of the Corfu Channel Case*, Routledge, London, New York, 2012, 16. p.

¹²⁷⁶ BROWNLIE (2008) i. m. 441. p.

¹²⁷⁷ Ld.: vétkesség mellett pl. LAUTERPACHT, Hersch: *The Development of International Law by the International Court*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, 88-89. p.; ellene: HANDL, Günther: *Balancing of Interests and International Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited*, The Canadian Yearbook of International Law, Vol. 13, No. 13, 1975, 163. p.; GOLDIE, L. F. E.: *Liability for Damage and the Progressive Development of International Law*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 14, No. 4., 1965, 1230. p.

culpa megvalósulását.¹²⁷⁸ Az ICJ nem vizsgálta Albánia szubjektív szándékait, az ICJ a kötelezettség megsértése alapján próbálta meghatározni a nemzetközi felelősséget. Amador megjegyzi, hogy a Korfu-szoros ügyet lehet úgy értelmezni, hogy az ICJ Albániát vétkesség (*culpa*) alapján tartotta felelősnek, azonban az ítéletben nincs olyan passzus, ahol erre vonatkozóan egyértelmű kijelentés található.¹²⁷⁹ Ahogyan arra Browline¹²⁸⁰ és Heathcote¹²⁸¹ is felhívja a figyelmet, az ICJ megközelítése alapján nem állapítható meg tisztán sem a szubjektív sem az objektív felelősség.¹²⁸²

Az ILC ARSIWA tervezete szerint a nemzetközi felelősségnek nem szükséges eleme a vétkesség.¹²⁸³ A tervezethez fűzött kommentár szerint a primer kötelezettség ilyen jellegű követelményének hiányában csak az állam cselekménye számít.¹²⁸⁴ „Az, hogy a felelősség objektív, vagy szubjektív ebben az értelemben a körülményektől függ, ideértve az adott elsődleges kötelezettség tartalmát.(...) Ugyanez igaz más standardokra is, attól függetlenül, hogy magukban foglalnak-e valamilyen szintű vétkességet, bűnösséget, vagy elvárható gondosságot. Az ilyen standardok kontextustól eltérőek olyan okokból kifolyólag, amelyek alapvetően az elsődleges kötelezettséget keletkeztető szerződés rendelkezésének tárgyához és céljához vagy más szabályhoz kapcsolódnak.”¹²⁸⁵ Ennek következménye, hogy az elvárható gondosság a szekunder normák szintjéről átbillenni a primer normák szintjére.¹²⁸⁶ Ezt igazolja az ILC 2001-es megelőzési tervezete is, mely a környezeti károk megelőzéséhez fűződő primer kötelezettségeket fogalmaz meg. A 3. cikkhez fűzött kommentár tisztázza, hogy ez egy elvárható gondossági kötelezettség. Az, hogy milyen gondosság várható el, az elsődleges normák tartalmától függ, így a primer normák szintjén az elvárható gondosság rugalmasságot eredményez.¹²⁸⁷ Hozzájárul a környezeti károk megelőzésének pontosításához, és így egyértelműbb képet ad arról, hogy mit is kell teljesíteni, mi várt el az államoktól. Előbbivel összefüggésben az ítékezésnek lehetősége nyílik kitölteni a magatartást, és megállapítani azokat a kötelezettségeket melyeket elvárható gondossággal kell teljesíteni, ezzel tisztázódik,

¹²⁷⁸ HEATHCOTE, Sarah: State Omissions and Due Diligence in The ICJ and the Evolution of International Law, In: Bannelier, Karine – Christakis, Theodore –Heathcote, Sarah eds.: *The ICJ and the Evolution of International Law, The enduring impact of the Corfu Channel Case*, Routledge, London, New York, 2012, 302. p.

¹²⁷⁹ AMADOR, García: Fith Report, ILC Yearbook 1960, Vol. II, 63. p.

¹²⁸⁰ BROWNLIE (2008) i. m. 439. p.

¹²⁸¹ HEATHCOTE (2012) i. m. 295-305. p.

¹²⁸² BIRNIE – BOYLE– REDGWELL (2009) i. m. 2009, 216. p.

¹²⁸³ ARSIWA with Commentaries (2001) i. m. 2. cikk, 36. p. 10.§

¹²⁸⁴ Uo. 2. cikk, 36. p. 10.§

¹²⁸⁵ Uo. 2. cikk, 34. p. 3.§

¹²⁸⁶ HEIKE - PETERS - KREUZER (2020) i. m. 7. p.

¹²⁸⁷ Uo. 3. p.

hogy mi az a magatartás, amit az adott helyzetben megkövetelt.¹²⁸⁸ Az elvárható gondosság követelménye így erősíteni és stabilizálni tudja a nemzetközi környezetvédelmi jogi kötelezettségeket.

3.4 Mikor felel meg az állam az elvárható gondosságnak?

Véleményem szerint a nemzetközi ítélkezési fórumok gyakorlata alapján egyértelműen megállapítható, hogy a jelentős határon áterjedő károk megelőzésében az államoknak elvárható gondossággal kell eljárniuk.¹²⁸⁹ Pontosan milyen magatartás felel meg ennek? Birnie, Redgwell és Boyle szerint az elvárható gondosság az a magatartás, ami egy „jó kormányzástól” elvárható: olyan jogszabályokat és közigazgatási ellenőrzést jelent, ami képes megóvni a környezetet.¹²⁹⁰ Kiss és Shelton szerint az elvárható gondosság a következőket foglalja magában: az állam észszerű, a jóhiszeműség és tisztességnek megfelelő magatartást, a joghatósága vagy ellenőrzése alá eső köz és magán tevékenységek szabályozását, melyek ártalmasak lehetnek a környezetre.¹²⁹¹ Az állam feladata, hogy gondoskodjon arról, hogy a magánszemélyek, vállalatok, illetve üzemeltetők megfeleljenek a jogszabályoknak.¹²⁹² A Dél-kínai tenger ügyben pl. Kína annak ellenére, hogy tudott a kínai halászhajók orvvadászatáról – amit nemcsak a CITES, de egy kínai törvény is tiltott – mégsem tett semmit azért, hogy kikényszerítse a jogszabályoknak való megfelelést és megelőzze a károkat.

Az ICJ és az ITLOS az elvárható gondosságot tágan értelmezte. Az ITLOS értelmezésében az elvárható gondosság azt jelenti, hogy az államok kötelesek megfelelő eszközöket alkalmazni, és a lehető legnagyobb erőfeszítéseket megtenni a kötelezettség teljesülésének „biztosítása” érdekében.¹²⁹³ Az ICJ is hasonló nézetet követ, mely szerint elvárható gondossági kötelezettség az, hogy az államok a szennyezések megelőzése érdekében megfelelő intézkedéseket hozzanak, „ami nemcsak a megfelelő szabályok és intézkedések elfogadását vonja maga után, hanem a végrehajtásukban bizonyos fokú óvatosságot is, valamint közigazgatási ellenőrzést a köz-és

¹²⁸⁸ BARTOLINI, Giulio: The Historical Roots of the Due Diligence Standard, In: HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard eds.: *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2020, 24. p.

¹²⁸⁹ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104.§

¹²⁹⁰ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 92-93. p.

¹²⁹¹ KISS – SHELTON (2007) i.m. 264. p.

¹²⁹² A megfelelés nem egyszerű, figyelemmel a jogszabályok és előírások mennyiségére. A megfelelés-kezelés a különböző kötelezettségek, szabályozási szintek egyeztetését jelenti. A megfelelés menedzsment minden lényeges elemét magában foglalja: a releváns jogszabályok meghatározását, az implementáció biztosítását, ellenőrzést. Ez egy folyamatos követelmény. A megfelelést elősegíthetik különböző programok és gépek alkalmazása, azaz a technológiai fejlődéssel való lépéstartás.

¹²⁹³ ITLOS, *Responsibility and Obligations...* Adv. Op. (2011) i. m. 41. p. 110.§

magán üzemeltetőkre, mint az, hogy az ilyen üzemeltetők ellenőrzik a tevékenységeket. A fél felelőssége (...) így felmerül, ha bebizonyosodik, hogy az állam elmulasztott gondosan eljárni és így megtenni minden megfelelő intézkedést a releváns szabályok kikényszerítésére a joghatósága alá tartozó állami vagy magán üzemeltetőktől.”¹²⁹⁴ Guilfoyle helyesen vonja le a következtetést,¹²⁹⁵ hogy ez azt jelenti, hogy az elvárható gondosság nemcsak a kockázatok azonosítását és az azok kezelésére vonatkozó megfelelő lépések végrehajtását jelenti, hanem az üzemeltetők ellenőrzését is, méghozzá megfelelő fokú „óvatossággal.” Az elvárható gondosság elmulasztása Donoghue bírósága szerint az állam felelősségét anyagi károk hiányában is létrehozhatja.¹²⁹⁶

Az elvárható gondosság jellemzője a rugalmasság. Ami az egyik esetben vagy éppen a jelen korban észszerű követelménynek, elvárható gondos magatartásnak megfelelő és észszerű eljárásnak vagy jogszabálynak minősül, az a jövőben nem biztos, hogy az lesz. Erre utal *inter alia* a Bős-Nagymaros ítélet, mely szerint az államoknak figyelembe kell venniük az újabb tudományos eredményeket és kockázatokat, valamint az elmúlt évtizedekben született normákat nemcsak a jövőben tervezett tevékenység esetén, de a múltban megkezdett, a jelenben folytatott tevékenységek során is.¹²⁹⁷ Az elvárható gondosság így megköveteli az államtól, hogy a technológiai és tudományos változásokkal lépést tartson.¹²⁹⁸ Az ITLOS tanácsadó véleménye szerint az elvárható gondosság változhat az idő során, így ami egy adott időpontban elégséges gondosságnak bizonyul, az más esetben az új tudományos vagy technológiai ismeretek birtokában már nem.¹²⁹⁹ Az elvárható gondosság szintje így változó jellegű, ami függ egyrészt a kockázatoktól, másrészt a veszély mértékétől. Ez azt jelenti, hogy azoknál a tevékenységeknél melyek kockázatosabbak, az elvárható gondosság mértékének is szigorúbbnak kell lennie. A megkövetelt gondosság foka arányos a veszély szintjével, és a kár fokának előre láthatónak kell lennie, tehát az államnak tudnia kell arról, vagy tudnia kellene, hogy az adott tevékenységnek jelentős határon áttérjedő környezeti kockázatai vannak.¹³⁰⁰ A kockázat vagy tény alapú megközelítést kiegészíti a jogi megközelítés: a Dél-kínai tenger ügyben született ítéletben a PCA a tengeri környezet védelmével kapcsolatos elvárható gondosság szintjének

¹²⁹⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m., 69. p. 197. §

¹²⁹⁵ GUILFOYLE, Douglas: Defending Individual Ships from Pirates, In: CHRISTINE, Chinkin – BAETENS, Freya eds.: *Sovereignty, Statehood and State Responsibility, Essays in Honour of James Crawford*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, 321. p.

¹²⁹⁶ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Sep. Op. of Donoghue (2015) i. m. 3. p.

¹²⁹⁷ ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m., 78.

¹²⁹⁸ ILC, APThHA (2001) i. m., 154., 3. cikk 11. pont

¹²⁹⁹ ITLOS, Responsibility and Obligations of States Adv. Op. (2011) i. m. 43. p. 117. §

¹³⁰⁰ ILC, APThHA (2001) i. m., 154., 3. cikk 13. és 18. pont

meghatározásához az UNCLOS szabályait a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog fényében értelmezve állapította meg, nem pusztán a tevékenység *per se* kockázatossága alapján.¹³⁰¹

Ez az elvárható gondosság objektív oldalát juttatja kifejezésre, amit a Costa Rica és Nicaragua ügyekben hozott ítélet is megerősít, mely szerint az államoknak meg kell bizonyosodniuk arról, hogy a tervezett tevékenységeknek milyen hatásai lesznek egy másik állam környezetére nézve.¹³⁰²

3.5 Objektív vagy szubjektív?

Az elvárható gondosság a közös de megkülönböztetett felelősség elve alapján is változhat, mert a fejlett és a fejlődő országok képességei eltérhetnek egymástól. Ez az elvárható gondosság szubjektív megközelítést jelent, mely szerint a kötelezettség teljesítésének vizsgálatánál figyelembe kell venni az állam saját lehetőségeit és körülményeit is.¹³⁰³ E szerint az államtól elvárható gondosság csak olyan, amely megfelel az állam számára elérhető módoknak. Ez a megközelítés különböző elvárásokat fogalmazhat meg több, szubjektív tényező figyelembevételével, mint például az, hogy mennyire fejlett az adott állam gazdasága, milyen szintű ellenőrzést gyakorol a saját területe felett (ha például elfoglalták egy részét), vagy bármilyen más, adott időben fennálló egyedi jellemzőt.¹³⁰⁴ A Riói Nyilatkozat 7. elve szerint „az államok átfogó közösségi szellemben fognak együttműködni annak érdekében, hogy megőrizzék, megvédjék és helyreállítsák a Föld élővilágának egészségét és egységét. Tekintettel arra, hogy világméretű környezetpusztulásban eltérő mértékben vettek és vesznek részt, az Államok közös de megkülönböztetett felelősséget viselnek. A fejlett országok elismerik azt a felelősséget, amit a fenntartható fejlődés elérésére irányuló nemzetközi törekvésekben viselnek, tekintettel azokra a hatásokra, amelyeket társadalmaik a globális környezetre gyakorolnak és azokra a technológiákra s pénzügyi forrásokra, amelyekkel rendelkeznek.” A Riói Nyilatkozat az elővigyázatos megközelítéssel kapcsolatban is azt mondja, hogy az államoknak azt „lehetőségeiknek megfelelően kell alkalmazniuk.”¹³⁰⁵ Ahogyan láthattunk, a jogvitákban előbbi megközelítésre a vitás felek gyakran szoktak

¹³⁰¹ MBENGUE, Makane Moïse: *The South China Sea Arbitration: Innovations in Marine Environmental Fact-Finding and Due Diligence Obligations*, American Journal of International Law, Vol. 110, 2016, 285-286. p.

¹³⁰² ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, (Judgment) (2015) i. m. 2015, 720. p. 153.§

¹³⁰³ NEWCOMB, Andrew Paul – PARADELL, Luis: *Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment*, Kulwer Law International, Netherlands, 2009, 310. p.

¹³⁰⁴ STEPHENS, Tim – FRENCH, Duncan: *ILA Study Group on Due Diligence in International Law*, Second Report, 2016, 13. p.

¹³⁰⁵ Uo. 15. elv

hivatkozni, pl. a Bős-Nagymaros ügyben Magyarország érvei között *inter alia* szerepelt a politikai és gazdasági helyzet megváltozása is.¹³⁰⁶

Az ITLOS szerint a „jó kormány” standardját objektíven kell definiálni,¹³⁰⁷ mivel ugyanazok a szabályok vonatkoznak minden államra függetlenül attól, hogy azok fejlődők vagy fejlettek.¹³⁰⁸ Ez azonban nem zárja ki, hogy más kötelezettségekben megjelenő szabályok különbséget tegyenek a fejlődő és fejlett országok elvárható gondosságának mértéke között.¹³⁰⁹ Az objektív megközelítés szerint, ahogyan Freeman fogalmaz, az elvárható gondosság semmi mást nem követel meg, mint az észszerű megelőző intézkedéseket, ami egy jó kormánytól elvárható hasonló körülmények között.¹³¹⁰ Scovazzi véleménye is hasonló, mely szerint amikor az elvárható gondosságot a felelősség tesztjeként alkalmazzák, helyénvaló, hogy objektív standardok szerint mérjék azt a magatartást ami elvárható egy jó kormányzástól, elszakítva a szubjektivitástól.¹³¹¹ Az ILC leszögezi, hogy egy állam fejlettségi szintje nem mentesít a megelőzés kötelezettsége alól. A fejlődő államok esetén is megkövetelt az óvatosság és a veszélyes tevékenységek infrastruktúrájának alkalmazása és ellenőrzése, ami lényegében bármilyen kormánytól elvárható.¹³¹² Kulesza szintén ezen az állásponton van: a jó kormányzás alkalmazandó bármilyen államra, mint teszt a gondosság szintjének meghatározására egy adott szituációban. Ennek vannak bizonyos elemei, amik a nemzetközi ítélkezési gyakorlatból kiolvashatók. A jogesetek azt mutatják, hogy vannak bizonyos követelmények, illetve kötelezettségek, melyeket az államnak teljesíteni kell az elvárható gondosság teljesülése érdekében, mint pl. a notifikáció. Véleményem szerint az esetjog arra utal, hogy a mérleg inkább az elvárható gondosság objektív megközelítése felé dől, semmint a szubjektív felé. Így az elvárható gondosság azokat az észszerű megelőző intézkedéseket követeli meg, amelyek alapvetően bármelyik államtól elvárhatók, amit egyfajta minimum követelményként is felfoghatunk. Ezt a Bős-Nagymaros,¹³¹³ a papírmalmok,¹³¹⁴ a Costa Rica és Nicaragua¹³¹⁵ és a Dél-kínai tenger ügyben született ítélet is megerősíti. Míg a *soft law* dokumentumokban inkább a közös de megkülönböztetett felelősség elve nyer teret, azaz az elvárható gondosság szubjektív aspektusa, addig álláspontom szerint ez a megközelítés nem teljesen igaz a nemzetközi bírói

¹³⁰⁶ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) 28. p. 32.§

¹³⁰⁷ STEPHENS - DUNCAN: ILA Second Report (2016) i. m. 14. p.

¹³⁰⁸ ITLOS, Responsibility and Obligations of States Adv. Op. (2011) i. m., 54., 158.§

¹³⁰⁹ Uo. 54. p. 160.§

¹³¹⁰ FREEMAN, Alwyn V.: *Responsibility of States for Unlawful Acts of their Armed Forces*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, Vol. 88, 1955/II, 277-278. p.

¹³¹¹ SCOVAZZI (2002) i. m. 49. p.

¹³¹² ILC, APTHHA (2001) i. m., 155, p. 3. cikk 12-13. pont és 17. pont

¹³¹³ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 74. p. 140.§.

¹³¹⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 72. p. 204.§

¹³¹⁵ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 59. p. 153.§

fórumok döntéseire. Az ítéletek az elvárható gondosság fokát inkább primer kötelezettségektől teszik függővé, semmint az állam képességeitől, vagy a rendelkezésére álló eszközöktől, de az elvárható gondosság függ a kockázat mértékétől is. Ahogy már korábban kitértünk rá, a nemzetközi bírói fórumok, legfőképp az ICJ ezt a mértéket „jelentősben” határozza meg. Ez azt jelenti, hogyha a környezeti károkozás kockázata elér egy „jelentős” szintet, úgy a megelőzés kötelezettsége életbe lép. Amennyiben fennáll a jelentős határon áttérjedő károkozás kockázata, az államnak magasabb fokú gondossággal kell eljárnia ennek megelőzésében. Az ítélkezési gyakorlat megállapítja azokat a kötelezettségeket és követelményeket, melyek teljesítésével az állam bizonyíthatja, hogy elvárható gondossággal járt el.

3.6 Az elvárható gondosság tartalma

Mi az, ami észszerűen elvárható egy államtól a környezeti károk megelőzésében? Hogyan lehet az elvárható gondosság és a megelőzés tartalmát meghatározni? Az ítélkezés markánsan formálta és töltötte ki tartalmukat. Ezek alapján a következő, eljárási jellegű kötelezettségeket sorolhatjuk ide: i) környezeti hatásvizsgálat; ii) értesítési és konzultációs kötelezettség; iii) együttműködési kötelezettség; iv) a tevékenységek ellenőrzési kötelezettsége. A legutolsóval kapcsolatban a Bős-Nagymaros ügyben kimondta az ICJ, hogy az államokat folyamatos kötelezettség terheli a tevékenységek felülvizsgálatával kapcsolatban.¹³¹⁶ Ez azt jelenti, hogy az államoknak a tevékenységek hatásaira nézve ellenőrzési kötelezettségük van, ami a tevékenység egész életére kihat, addig, ameddig az folyamatban van. A papírmalom ügyben született ítélet szerint ez idő alatt a forrás államok kötelezettségét képezi az információcsere folytatása az érintett államokkal.¹³¹⁷ A környezet megőrzése és a környezeti károk és szennyezések elkerülése, valamint a környezet megóvása érdekében nem elegendő az, hogyha az állam megfelelő intézkedéseket és szabályokat hoz, hanem szükséges azokat kikényszeríteni is, ami az ellenőrzésre is vonatkozik.¹³¹⁸ Ezt a Costa Rica c. Nicaragua ügyek is megerősítették.¹³¹⁹ Az esetjog szerint tehát a környezeti károk megelőzése egy folyamatos kötelezettséget jelent.

¹³¹⁶ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 74. p. 140.§.

¹³¹⁷ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m., 46. p. 105.§

¹³¹⁸ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 69. p. 197.§

¹³¹⁹ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 61. p. 161.§

4. Együttműködési kötelezettség

4.1 Az együttműködés alapja

Az együttműködési kötelezettség a nemzetközi jog elveként számontartott követelmény, ami számos nemzetközi jogi instrumentumban megtalálható, *hard law* és *soft law* dokumentumokban egyaránt.¹³²⁰ Az együttműködés elvét az ENSZ Közgyűlés 2625 (XXV) sz. határozata általánosan fogalmazza meg: „Az államoknak kötelességük, hogy tekintet nélkül politikai, gazdasági és társadalmi rendszereikben levő különbségekre, együttműködjenek egymással a nemzetközi kapcsolatok különféle szféráiban, avégett, hogy fenntartsák a nemzetközi békét és biztonságot, valamint hogy előmozdítsák a nemzetközi gazdasági stabilitást és fejlődést, a nemzetek általános jólétét és az ilyen különbségeken alapuló hátrányos megkülönböztetéstől mentes nemzetközi együttműködést.”¹³²¹ Az ENSZ Alapokmányának 74. cikke előírja a tagok számára, hogy politikájukat a jószomszédság általános irányelvére kell alapítaniuk, „a szociális, gazdasági és kereskedelmi téren tekintetbe véve a világ többi részének érdekeit és jólétét.”

Az UNEP (az ENSZ Környezetvédelmi Programja) elvek szerint az információcserét, a konzultációt és notifikációt, valamint az együttműködést a jóhiszeműség és a jó szomszédság elvének szellemében kell lefolytatni.¹³²² Az együttműködési kötelezettség a jószomszédság elvéből vezethető le. Sands szerint a nemzetközi környezetvédelmi jogban alapvetően a nemzetközi környezetvédelmi együttműködést elősegítő szabályok kidolgozásában és alkalmazásában ölt testet, amit a *sic utere tuo* maxima alkalmazása útján vesznek figyelembe.¹³²³ A Stockholmi Nyilatkozat a környezetvédelmi kérdésekben általános jelleggel ír elő nemzetközi együttműködési kötelezettséget, míg a Riói Nyilatkozat elsősorban a fenntartható fejlődés és a deklarációban szereplő más elvek, mint a megelőzés elősegítése érdekében írja elő a jóhiszemű együttműködést az államok számára. Ezt tükrözi az ILC megelőzési tervezete is (4. cikk), mely szintén előírja a jóhiszemű együttműködés követelményét.

¹³²⁰ ILC, Draft articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016, 3. cikkhez fűzött kommentár

¹³²¹ KOVÁCS (2016) i. m. 140. p.

¹³²² UNEP Principles of Conduct in the Field of the Environment for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilization of Natural Resources Shared by Two Or More States of 19 May 1978, 7. elv

¹³²³ SANDS – PEEL – FABRA – MACKEZNE (2012) i. m. 203. p.

4.2 Az együttműködési kötelezettség formái a nemzetközi környezetvédelmi jogban

A környezeti károk megelőzésében az elvárható gondos magatartás szerinti eljárás megköveteli az államoktól az együttműködést a károk elkerülése érdekében. Sok esetben ahhoz, hogy a környezeti károk megelőzhetőek legyenek, szükséges, hogy az államok egymással együttműködve járjanak el. Ilyen módon erőfeszítéseik hatékonyak lehetnek¹³²⁴ vagy hatékonyabbá válhatnak nemcsak a környezeti károk elkerülésében, de a már bekövetkezett sérelmek enyhítésében is. Az együttműködés gyakran nemzetközi szerződés formájában ölt testet, meghatározva annak folyamatát. A jóhiszemű együttműködés követelményének alkalmazásával egy szerződéses kötelezettség tartalma akár pontosítható lehet.¹³²⁵ Az együttműködés tartalmát egy nemzetközi bírósági fórum is definiálhatja így különbözőképpen jelenhet meg.

Rosenstock helyesen jegyzi meg, hogy a jóhiszeműség elve a nemzetközi kapcsolatok teljes szerkezetét lefedi.¹³²⁶ Dupuy és Vinuales szerint az együttműködés egy olyan magatartási kötelezettség, aminek a konkrét megnyilvánulása attól függ, hogy mi várható el egy jóhiszeműen eljáró államtól.¹³²⁷ A jóhiszeműség a nemzetközi jogban rendkívül fontos szerepet tölt be, így az együttműködést is áthatja. Ezt tükrözi a csendes - óceáni nukleáris kísérletek ügy is, melyben az ICJ kimondta, hogy a jogi kötelezettség létrehozásának és teljesítésének alapelve, bármi is legyen a forrása, a jóhiszeműség.¹³²⁸ Az ICJ hangsúlyozta, hogy a bizalom benne rejlik a nemzetközi együttműködésben.¹³²⁹ A Lac Lanoux ügyben eljáró választottbíró is hangsúlyozta a jóhiszeműség elvét. Az ítéletben az együttműködési kötelezettség a tárgyalások szükségességében és az érdekek összeegyeztetésében nyilvánult meg. Az ítélet kimondta, hogy az államoknak jóhiszeműen eljárva kell fogadniuk minden tárgyalást és megkeresést, ami az érdekek összeegyeztetését szolgálja, így a kölcsönös jó szándékon keresztül a lehető legjobb pozícióba kerülhetnek a megállapodások elfogadása végett.¹³³⁰ Az államok közötti tárgyalásnak a jóhiszeműségnek megfelelően valódinak kell

¹³²⁴ BOZHENKO, Olha: *More on Public International Law and Infectious Diseases: Foundations of the Obligation to Report Epidemic Outbreaks*, <https://www.ejiltalk.org/more-on-public-international-law-and-infectious-diseases-foundations-of-the-obligation-to-report-epidemic-outbreaks/> (letöltve: 2020. 10. 03.)

¹³²⁵ DUPUY – VINUALES (2018) i. m. p. 75.

¹³²⁶ ROSENSTOCK, Robert: *The Declaration of Principles of International Law Concerning friendly Relations: A Survey*, *The American Journal of Interantional Law*, Vol. 65. No. 5, 1972, 734. p.

¹³²⁷ DUPUY – VINUALES (2018) i. m. p. 75.

¹³²⁸ ICJ, *Nuclear Test Case (Australia v. France) (Judgment)* 1974 i. m. 19. p. 46.§

¹³²⁹ Uo. 19. p. 46.§

¹³³⁰ LAYLIN – BIANCHI (1959) i. m. 45. p.

lennie, és nem pusztán formalitásnak.¹³³¹ Ez azt jelenti, hogy a tárgyalások indokolatlan megtagadása, az előzetes megegyezések és a rendszer visszautasítása a másik fél javaslatainak vagy érdekeinek figyelembevételére, így a jóhiszeműség megsértése mind gátolják a felek közötti hatékony és megfelelő együttműködést.¹³³² Ez volt a helyzet pl. a Kékúszójú tonhal ügyben is, ahol ahogy arra már korábban is kitértünk, Japán nem kívánt felhagyni a kékúszójú tonhalállományra veszélyt jelentő kutatóprogramjával, és a kékúszójú tonhal halászati kvótájának megállapításában sem tanúsított együttműködő magatartást.¹³³³ Az esetben az ITLOS ideiglenes intézkedésben javasolta a feleknek, hogy haladéktalanul folytassák a tárgyalásokat a kékúszójú tonhalállomány megőrzésének biztosítása érdekében. Az együttműködési kötelezettség itt a tárgyalások folytatásában és a tonhalállománynak okozott károk megelőzésével kapcsolatban jelent meg. A jogvita alapvető problémáját a felek közti politikai zsákutca jelentette, amin az ITLOS majd a választottbíróóság az együttműködés hangsúlyozásával próbált segíteni.¹³³⁴ Az ügy érdekessége, hogy az együttműködést nemcsak *inter partes* határozta meg, hanem ösztönözte a vitás feleket, hogy más államokkal is működjenek együtt a kékúszójú tonhal megővése érdekében. Ugyanez figyelhető meg a MOX üzem esetében is, ahol az ITLOS a környezet védelme érdekében szintén kulcsfontosságúnak találta az együttműködést és a tárgyalást. A Bős-Nagymaros ügyben is hasonló volt az eljárás. A felek képtelenek voltak közösen együttműködve megoldást találni és így egyezségekre jutni. Az ICJ ez esetben is kötelezte a feleket, hogy folytassanak tárgyalásokat a szerződés céljainak megvalósítása érdekében, figyelembe véve a nemzetközi jog normáit.¹³³⁵

Az együttműködést más esetekben úgy került értelmezésre mint ami megköveteli az információcserét. Példaként említhető a MOX erőmű ügy, ahol Írország sérelmesnek tartotta, hogy nem kapta meg a MOX erőművel kapcsolatban kért információkat az Egyesült Királyságtól. Az ügyben az ITLOS hangsúlyozta, hogy a vitás feleknek együtt kell működnie a MOX erőmű kockázataival és hatásaival kapcsolatos információcserében.¹³³⁶ Ennek szellemében kötelezte a feleket, hogy osszának meg egymással minden szükséges adatot a

¹³³¹ Lake Lanoux Arbitration (1957) i. m. 15. p.

¹³³² SANDS – PEEL – FABRA – MACKEZNIÉ (2012) i. m. 160. p.

¹³³³ CHURCHILL, Robin., R., – Evans, Malcolm D.: *International tribunal for the Law of the Sea the Southern Bluefin Tuna Cases (New-Zealand v. Japan, Australia v. Japan): Order for the Provisional Measures of 27 August 1999*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 49, No. 4, 2000, 986. p.

¹³³⁴ STEPHENS, Tim: *The Limit of the International Adjudication in International Environmental Law: Another Perspective on the Southern Bluefin Tuna Case*, The International Journal of Marine and Coastal Law, Vol. 19, No. 2, 2004, 187. p.

¹³³⁵ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 74. p. 140. §

¹³³⁶ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m. 110. p. 84. §

MOX üzem hatásaival összefüggésben.¹³³⁷ Az információ fontosságát emelte ki a választottbíróóság a Lac Lanoux ügyben is, amikor kimondta, hogy egy projektet tervező állam nem döntheti el egyoldalúan, hogy az adott tevékenység hatással lesz-e egy másik állam érdekeire, azt az érintett államnak kell eldöntenie és joga van a projekttel kapcsolatos információkhoz.¹³³⁸ Az ICJ a papírmalmok ügyben is hangsúlyozta az ICJ az információcsere szerepét az együttműködés és a környezeti károk megelőzésével összefüggésben.¹³³⁹

Más esetekben az együttműködés az értesítésen és a konzultáción keresztül jelent meg. A MOX üzem ügyben az ITLOS előírta a feleknek, hogy az együttműködés céljából kezdjenek konzultációkba,¹³⁴⁰ míg a papírmalmok ügyben az ICJ kimondta, hogy a notifikáció és az információ létfontosságú osztott erőforrások esetén, melyeket csak folyamatos együttműködéssel lehet megfelelően megóvni.¹³⁴¹ Az értesítés megteremti az együttműködés sikeres feltételeit: lehetővé teszi a tárgyalások kezdeményezését és az információcserét.

A környezeti hatásvizsgálat során is lényeges lehet az együttműködés. Ha időben megtörténik az értesítés, lehetőség nyílik a felek számára, hogy együttesen értékeljék a környezeti károk kockázatait és hatásait, továbbá esetlegesen a környezeti hatásvizsgálat lefolytatása során a közös eljárást. Ahogy arra a papírmalmok ítélet is utal, az államok az együttműködésen keresztül tudják együttesen vizsgálni a hatásokat, hogy még időben megelőzzék a lehetséges károk bekövetkezését.¹³⁴²

A környezeti károk vonatkozásában az államok erőfeszítései hatékonyabbá válhatnak az együttműködés útján, nemcsak a károk elkerülésében, de akár a már bekövetkezett negatív hatások enyhítésében is. Ezek szerint az együttműködési kötelezettség eljárási¹³⁴³ és magatartási kötelezettséget jelent.

A fentiekből levonható következtetés az, hogy a környezeti tárgyú jogvitákban az együttműködés különböző módon jelenik meg. Bár az együttműködés fogalma homályos, az ítélezés általában úgy értelmezi, mint ami minden esetben megköveteli az információcserét,¹³⁴⁴ a hatásokról való konzultációt és értesítést.¹³⁴⁵ Legáltalánosabban tárgyalások folytatását is jelentheti egy közös egyezség megszületése érdekében.¹³⁴⁶ Sok

¹³³⁷ Uo. 110. p. 89.§

¹³³⁸ Lake Lanoux Arbitration (1957) i. m. 15. p.

¹³³⁹ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 51. p. 81.§

¹³⁴⁰ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m. 111. p. 89.§

¹³⁴¹ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 51. p. 81.§

¹³⁴² Uo. 49. p. 77.§

¹³⁴³ Uo. 56. p. 102.§

¹³⁴⁴ Pl. MOX erőmű ügy

¹³⁴⁵ Pl. Papírmalmok ügy

¹³⁴⁶ Pl. Bős-Nagymaros ügy

esetben az államok rendelkeznek valamilyen szervezet felállításáról, amin keresztül valósul meg az együttműködés. Ilyen például a CARU vagy az Állandó Indus Bizottság. A Kishenganga ügyben a választottbíróóság például elutasította Pakisztán arra irányuló kérelmét, hogy a választottbíróóság maga állítson fel egy ellenőrző rezsimet, azon az alapon, hogy a notifikáció és a konzultáció, azaz a felek együttműködése az Állandó Indus Bizottságon keresztül valósul meg.¹³⁴⁷ Bizonyos esetekben tehát az együttműködési kötelezettség harmadik felel keresztül is megvalósulhat.

5. Notifikációs és konzultációs kötelezettség

5.1 Célja

Az értesítési és konzultációs kötelezettség az együttműködés két tipikus formája. A nemzetközi környezetvédelmi jogban kiemelkedő fontossággal bír, hiszen a megfelelő tájékoztatás és információk birtokában lehetőség nyílik arra, hogy a felek időben reagálhassanak a veszélyekre. Az értesítés első lépéseként az érintett állammal létrejöhet a kommunikáció, ami egyenes utat jelent az együttműködés megkezdése felé. Addig, ameddig a konzultáció folyamatban van, az állam nem engedélyezheti a tevékenységet, és *a fortiori* nem hajthatja végre, mivel az az együttműködési kötelezettség megsértését vonná maga után.¹³⁴⁸

A papírmalmok ügyben az ICJ kimondta, hogy a notifikáció célja, hogy az érintett állam részt vehessen a hatások vizsgálatának folyamatában, ezzel az értékelés teljességét elérve, hogy így a tervet és annak hatásait a tények teljes ismeretében lehessen fontolóra venni.¹³⁴⁹ A értesítésnek tehát elsődleges célja, hogy az adott tervezett tevékenység lehetséges hatásairól az érintett állam hivatalosan és megfelelően tájékoztatást kapjon. A notifikációs kötelezettség nem teljesül, ha más forrásból érkezik az információ, mint pl. magánszervezetektől vagy vállalatoktól. Ezt alátámasztja a papírmalmok ügy is: az állam értesítési kötelezettségét nem helyettesítette az, hogy a malmok terveiről az információ a cégektől, illetve más nem-kormányközi forrásokból érkezett.¹³⁵⁰

5.2 A notifikáció címzettje

¹³⁴⁷ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 41. p. 120.-122.§

¹³⁴⁸ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 67. p. 144.§

¹³⁴⁹ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 27. p. 71.§, ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 60. p. 119.§

¹³⁵⁰ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 27. p. 71.§, ICJ, Pulp Mills Case, Judgment (2010) i. m. 58. p. 110.§

A notifikáció lényegében azt jelenti, hogy a tevékenységet tervező államoknak értesíteniük kell az érintett államokat azokról a tevékenységekről, amik káros hatással lehetnek a szomszédos államra. Az értesítés címzettje általában a környezeti hatásokkal feltehetően érintett állam, ami arra utal, hogy a notifikáció és konzultáció általában bilaterális, államközi kontextusban zajlik.¹³⁵¹

Minden államnak joga van ahhoz, hogy meghatározott körülmények esetén információt kérjen egy másik államtól. A Lac Lanoux ügyben a választottbíróság egyértelműen kimondta, hogy az érintett állam maga is kezdeményezheti az értesítést és konzultációt, ha úgy látja, hogy fennáll a kockázat, hogy egy másik, szomszédos állam tevékenysége határon áttérjedő következményekkel járhat, és az nem cselekszik ezügyben.¹³⁵² Ez történt például a Kishenganga esetében is, melyben Pakisztán attól tartott, hogy India projektje negatív hatással lehet érdekeire és kérte Indiát, hogy adjon számára tájékoztatást.¹³⁵³ Ahogy arra már az együttműködés révén korábban kitértünk, bizonyos esetekben a folyamatba lép egy harmadik fél is, ami tipikusan egy szerződés által felállított szerv. A papírmalmok esetében ilyen volt a CARU, amin keresztül Uruguay-nak értesítenie kellett volna Argentínát.¹³⁵⁴ A Kishenganga ügyben az Állandó Indus Bizottság volt az a szerv, amelyen keresztül történt a felek között mindenfajta notifikáció és konzultáció.¹³⁵⁵ Mindkét ügyben eljáró nemzetközi bírói fórum hangsúlyozta a bizottságok szerepét¹³⁵⁶ kiemelve, hogy azok értesítése jelentik az eljárási mechanizmusban az első lépést.¹³⁵⁷ A konzultáció és az értesítési kötelezettségnek közvetlenül is eleget tehetnek a felek, mégpedig az együttműködés elősegítése érdekében közös megegyezéssel létrehozott szerveken keresztül.

¹³⁵¹ CHAZOURNES, Kaurence Boisson de – SANGBANA, Komlan: Principle 19 Notification and Consultation with Transboundary Impact, In: VINALES, Jorge E ed.: *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2015, 497. p.

¹³⁵² BIRNIE – BOYLE– REDGWELL (2009) i.m. 603. p.

¹³⁵³ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 46. p. 140.§

¹³⁵⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 60. p. 122.§

¹³⁵⁵ RAMAN, Durgeshree.: *Review of the Indus Waters Kishenganga Arbitration (Final Award) 2013: An Ecological Perspective*, Indian Journal of Arbitration Law, Vol. 3, No. 2, 2014, 48. p.

¹³⁵⁶ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 27. p. 71.§, ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 43. p. 90-91.§

¹³⁵⁷ Uo. 27. p. 71.§ és ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 44. p. 94.§

5.3 Időbelisége: mikor kell kezdeményezni a notifikációt és a konzultációt?

A nemzetközi szerződések különbözően fogalmazzák meg, hogy mikor szükséges notifikálni a másik felet, általában az „időben” és „a lehető legkorábban”¹³⁵⁸ fogalmakat alkalmazzák, de az is előfordul, hogy nem határoznak meg időpontot.¹³⁵⁹ Az értesítési kötelezettség időbelisége több jogvitában is vitás kérdésként merült fel. A Costa Rica és Nicaragua ügyben a felek pl. nem értettek egyet abban, hogy mikor kötelesek tájékoztatni a másik felet. Amíg Nicaragua álláspontja szerint csak akkor áll fenn ilyen kötelezettség, ha fennáll a környezeti hatásvizsgálat szerint a károkozás kockázata, addig Costa Rica szerint az értesítésnek még a környezeti hatásvizsgálat előtt kell megtörténnie. Az ügyben tehát nem volt egyértelmű a vitás államok számára, hogy az értesítést és a konzultációt milyen körülmények megvalósulása esetén kell kezdeményezni.¹³⁶⁰ Hasonló volt a helyzet a Silala folyó esetében is. Már a Lac Lanoux ügyben is központi szerepet játszott a notifikáció és konzultáció. Ebben az esetben Spanyolország sérelmesnek találta, hogy Franciaország nem értesítette a Carol folyó eltereléséről, amit Franciaország helyes eljárásnak vélt, tekintettel arra, hogy a projekt nem okozott volna jelentős, határon áterjedő hatásokat.¹³⁶¹

Az ítékezés egyértelműen megállapítja a notifikáció időpontját: annak még azelőtt kell megtörténnie, hogy az állam döntést hozna a projekt megvalósításáról.¹³⁶² A papírmalmok ügyben az ICJ nem találta jogszerűnek, hogy Uruguay csak akkor értesítette Argentínát és küldte meg számára a projekttel kapcsolatban készült környezeti hatástanulmányokat, miután már kibocsátotta a környezetvédelmi engedélyt a malmok megépítésére.¹³⁶³ Az ILC megelőzési tervezete szerint még „időben” kell megtenni az értesítést, így elegendő idő áll rendelkezésre az államok számára hogy, konzultáljanak és felkészüljenek a megfelelő intézkedések meghozatalára.¹³⁶⁴

A Costa Rica és Nicaragua ügyekben hozott ítélet továbbfejlesztette az értesítési kötelezettséget: az ítélet összeköti egymással a környezeti hatásvizsgálatot a notifikációs és konzultációs kötelezettséggel. E szerint, ha a környezeti hatástanulmány eredménye alapján

¹³⁵⁸ Például a Biológiai Sokféleség Egyezmény 14. cikkének, 1. pont d) szerint azonnali értesítés szükséges. Az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló, Espooi Egyezmény 3. cikk 1. pontja a „lehető legkorábban” szóhasználatát él. A Duna védelmére és fenntartható használatára irányuló együttműködésről szóló 1994. június 29-én, Szófiában létrehozott egyezmény 10. cikk f) pontja nem jelöli ki pontosan, hogy mikor kell megtenni az értesítést.

¹³⁵⁹ CHAZOURNES – SANGBANA (2015) i. m. 500. p.

¹³⁶⁰ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Sep. Op. of Donoghue 2015 i. m. 126. p. 17.§

¹³⁶¹ *Lake Lanoux Arbitration* (1957) i. m. 10. p.

¹³⁶² *Pulp Mills Case, (Judgment)* (2010) i. m. 60. p. 120.§

¹³⁶³ Uo. 60. p. 121-122.§

¹³⁶⁴ ILC, *APTHHA* (2001) i. m.165. p. 5.§

fennáll a jelentős határon átnyúló kár kockázata, az államnak az elvárható gondosság szerint köteles tájékoztatni és jóhiszeműen konzultálni az érintett állammal.¹³⁶⁵ Ezt követően kell a veszélyt megelőző, illetve károkat csökkentő intézkedéseket megtenni.

Az ítélet tükrözi az ILC 2001-es megelőzési tervezetét, ami szintén a környezeti hatásvizsgálathoz kapcsolja az értesítési kötelezettséget. A 8. cikk szerint, akkor merül fel az állam tájékoztatási kötelezettsége, ha a környezeti hatásvizsgálat eredménye szerint jelentős a határon áterjedő károkozás kockázata. Ezzel kapcsolatban kérdés, - amire maga Donoghue bíró is rávilágított – hogy vajon csak abban az esetben kell-e tájékoztatni az érintett államot amikor a hatásvizsgálat alapján jelentős károkozás kockázata áll fenn. Donoghue bíró szerint az elvárható gondosság más szakaszban is igényelheti az értesítést és a konzultációt.¹³⁶⁶ Ez a módszer egyébként hozzájárulna ahhoz is, hogy a tudományos bizonyítékokkal és a környezeti hatásokkal kapcsolatban az államok egyetértésre jussanak.

Az ítélekezésből az a következtetés vonható le, hogy a notifikációs és konzultációs kötelezettség kiváltó oka a jelentős határon áterjedő környezeti kár kockázata, így az érintett állammal csak akkor kell konzultálni, ha ez fennáll. Abban az esetben, ha ez a helyzet, akkor megelőző intézkedéseket szükséges eszközölni.

5.4 A notifikáció és konzultáció tartalma

Az értesítés és konzultáció egy magatartási norma, amit általános jelleggel ír elő a nemzetközi környezetvédelmi jog a veszélyes tevékenységekkel kapcsolatban.¹³⁶⁷ De vajon mire terjednek ki ezek a kötelezettségek? A notifikáció tartalmának megfelelőnek kell lennie ahhoz, hogy a felek a konzultációt jóhiszeműen és hasznosan tudják folytatni egymással.¹³⁶⁸ Az esetjog arra utal, hogy a jóhiszeműségnek és az elvárható gondosságnak megfelelően az értesítésnek tartalmaznia kell azokat az adatokat és információkat, amely alapján hatékony konzultációra vagy tárgyalásokra kerülhet sor. Ilyen információk és adatok lehetnek tipikusan azok, amiket egy környezeti hatásvizsgálat tartalmaz. Előbbire utal a papírmalmok ügyben hozott döntés is, ami szerint az értesítés során figyelembe kell venni a környezeti hatásvizsgálat eredményét.¹³⁶⁹

¹³⁶⁵ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104. §

¹³⁶⁶ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Sep. Op. of Donoghue (2015) i. m. 127. p. 21. §

¹³⁶⁷ CHAZOURNES – SANGBANA (2015) i. m. 502. p.

¹³⁶⁸ DUPUY – MOLI – VINUALES (2018) i. m. 22. p.

¹³⁶⁹ ICJ, *Pulp Mills Case*, (Judgment) (2010) i. m. 60. p. 120. §

Általánosságban, a konzultáció az érintett államokkal való párbeszéd igényét és szükségességét juttatja kifejezésre a környezeti hatásokkal kapcsolatban. Ahogy arra már kitértünk, az izlandi halászati övezettel kapcsolatos ügyben és a Lac Lanoux esetében is a bíróság a jóhiszeműség fontosságát hangsúlyozta, és egymás jogainak, valamint érdekeinek az észszerű figyelembevételét a tevékenységek tervezése során. A konzultáció során a tevékenységet folytatni kívánó államnak joga van ahhoz, hogy beruházásokat és projekteket kezdeményezzen, azonban nem köteles a megvalósításban társulnia a hatásoknak valószínűleg kitétt állammal. Utóbbi tehet javaslatokat a projekt megvalósítására, de a tevékenységet tervező állam nem köteles ezeket elfogadni, jogában áll megválasztani azt a módszert és eljárást, amit megfelelőnek lát, azonban ennek során észszerű módon figyelembe kell vennie a másik állam érdekeit is.¹³⁷⁰ A konzultáció tehát nem jelent kötelezettséget arra, hogy mindenképpen el kellene fogadni az érintett állam javaslatait, és így ennek megfelelően kellene eljárni a döntéshozatal során. Viszont kötelezettséget jelent arra, hogy a jóhiszeműség szellemiségében a javaslatokat figyelembe vegye, valamint megvizsgálja az ajánlásokat és észrevételeket.¹³⁷¹ Következésképpen, az állam a konzultáció végén, saját kockázatára dönthet úgy, hogy tovább halad a kivitelezéssel.¹³⁷² A konzultáció célja nem a tevékenység megkezdésének megakadályozása, vagy megvétőzását jelenti, hanem azt, hogy a felek a jóhiszeműség és az érdekek észszerű módon való figyelembevételével egy olyan megoldást találjanak, ami előmozdítja a határon áterjedő környezeti károk megelőzése érdekében tett intézkedéseket.¹³⁷³

5.5 Kell az érintett állam előzetes beleegyezése?

Ahhoz, hogy egy állam olyan tevékenységbe kezdjen saját területén, ami káros hatással lehet egy szomszédos államra, szükséges-e az utóbbi beleegyezése, esetleg engedélye? Ezt a kérdést tisztázza a Lac Lanoux ítélet. A választottbíróság deklarálta, hogy azaz állam, amelyik olyan tevékenységet kíván végezni, ami hatással van egy osztott erőforrásra, nem döntheti el egyoldalúan, hogy az a szomszédos államra hatással lesz-e. Ezt, csakis az érintett állam döntheti el, így joga van az információhoz. Ebből következik, hogy az érintett állam maga is jogosult notifikációt kezdeményezni, ha a forrásállam nem teszi azt.¹³⁷⁴ Viszont lényeges, hogy az

¹³⁷⁰ LAYLIN – BIANCHI (1959) i. m. 48. p.

¹³⁷¹ Uo. i. m. 48. p.

¹³⁷² ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 69. p. 154.§

¹³⁷³ Ezt egyébként az ILC 2001-es megelőzési tervezete is megerősíti, melynek 9. cikke szerint az államoknak törekednie kell egy olyan megoldás kialakítására, ami az érdekek egyensúlyának megteremtését célozza.

¹³⁷⁴ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 603. p.

értesítés nem engedélykérekként működik. Nem jelenti azt, hogy a forrásállam csak az érintett állam előzetes beleegyezésével kezdhetne meg egy tevékenységet: a Lac Lanoux ítélet elutasította azt a nézetet, miszerint az állam a saját területén lévő természetes erőforrás hasznosításához a tevékenység hatásaival feltehetően érintett állam hozzájárulásához lenne szükséges.¹³⁷⁵ Másképpen fogalmazva: az értesítés nem vétőjogot jelent. Véleményem szerint ezt alátámasztja az a tény is, - ahogy Redgwell, Birnie és Boyle megjegyzik - hogy a nemzetközi szerződések rendszerint nem adnak vétőjogot ilyen esetekben.¹³⁷⁶ Ennek oka, hogy a notifikáció célja nem az adott tevékenység folytatásának megakadályozása, hanem az elvárható gondos magatartás jegyében a szükséges információk megadása, és konzultációk kezdeményezése az együttműködés érdekében, ami végső soron a környezeti károk megelőzését szolgálják.

6. Környezeti hatásvizsgálat

6.1 A környezeti hatásvizsgálatról általában

Az értekezésben már többször is felmerült a jogesetek tárgyalása kapcsán a környezeti hatásvizsgálat, így felmerül a kérdés, hogy ez valójában mit is takar? A környezeti hatásvizsgálat először az USA-ban került bevezetésre az 1969-ben elfogadott nemzeti környezetpolitikai törvénnyel (National Environmental Policy Act, röviden NEPA), ami, elsőként követelte meg a létesítményektől a környezeti hatástanulmány elkészítését.¹³⁷⁷ A környezet védelme iránti érdek erősödésének köszönhetően, a NEPA-t követően széleskörűen elterjedt a nemzeti jogban és a nemzetközi jogban egyaránt.

A környezeti hatásvizsgálat arra szólít, hogy álljunk meg egy pillanatra, és még mielőtt cselekvésre kerülne sor, gondoljuk át a cselekményünk környezetet érintő következményeit.¹³⁷⁸ Bándi Gyula megfogalmazása szerint a környezetvédelmi hatásvizsgálat egy módszer, mely során vizsgálják, hogy a tevékenység milyen kockázatokkal jár.¹³⁷⁹ Egy olyan rendszerezett és multidiszciplináris eljárás, ami az adott tevékenység természetes környezetre várhatóan gyakorolt hatásainak értékelését végzi.¹³⁸⁰ A környezeti hatástanulmány feladata, hogy a

¹³⁷⁵ Lake Lanoux Arbitration (1957) i.m. 13. p.

¹³⁷⁶ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 202. p.

¹³⁷⁷ CALDWELL, Lynton Keith: *The National Policy Act: An Agenda for the Future*, Indiana University Press, Bloomington, 1999, 1-6. p.

¹³⁷⁸ YANG, Tseming: *The Emergence of the Environmental Impact Assessment Duty as a Global Legal Norm and General Principle of Law*, *Hastings Law Journal*, Vol. 70, 2019, 529. p.

¹³⁷⁹ BÁNDI Gyula: *Környezetjog*, Harmadik kiadás, Szent István Társulat, Budapest, 2022, 274- 278. p.

¹³⁸⁰ GLASSON, John – THERIEVEL, Riki – CHADWICK, Andrew: *Introduction to Environmental Impact Assessment*, Third Edition, Routledge, London, New York, 2005, 1-3. p.

döntéshozókat megfelelő információval lássa el,¹³⁸¹ egy jól informált döntés megszületése érdekében. Ez nem feltétlenül vezet a tevékenység folytatásának megakadályozásához, inkább arról van szó, hogy amikor a projekt engedélyezésre vagy megkezdésre kerül, az a környezetet érintő hatások teljes tudatában történik, ami végső soron a kármegelőzést szolgálja. Okowa megfogalmazása szerint minden esetben cél, hogy biztosítva legyen, hogy a tevékenység a környezetre nézve a legkevésbé ártalmas módon kerüljön folytatásra.¹³⁸²

6.2 Nemzetközi szokásjog?

Milyen szerepet, státuszt tölt be a környezeti hatásvizsgálat a nemzetközi környezetvédelmi jogban? Véleményem szerint az esetjog kielégítő választ ad kérdésre. A környezeti hatásvizsgálathoz fűződő kérdések felmerültek a már a sokszor említett Bós-Nagymaros ügyben is, ahol a felek nem értettek egyet abban, hogy a közös beruházásnak milyen hatásai lehetnek a természetes környezetre. Csehszlovákia a kockázatokat elhanyagolhatónak tartotta, míg Magyarország attól félt, hogy a projekt súlyos környezeti károkat okozhat.¹³⁸³ A környezeti hatások jellege így az ügy lényeges elemét alkotta. Figyelemre méltó, hogy ebben a jogesetben Weeramantry bíró a környezeti hatásvizsgálatot már a környezetvédelmi jog egyik követelményének tekintette.¹³⁸⁴ Az igazi áttörést a papírmalmok ügyben hozott ítélet jelenti, mivel ez volt az első eset, amikor deklarációra került, hogy a környezeti hatásvizsgálat nem egy szerződésen alapuló kötelezettség, hanem a nemzetközi jog általános követelménye,¹³⁸⁵ amit később a Costa Rica és Nicaragua ügyek is megerősítettek.¹³⁸⁶ Ez azt jelenti, hogy környezeti hatásvizsgálatot kell lefolytatni minden olyan tevékenység esetén, amik a környezeti károkozás kockázatát hordozzák magukban. A kötelezettség forrása egyrészt a szerződések, másrészt a szokásjog, elmulasztása pedig az elvárható gondosság elmulasztásának minősül és felveti az állam felelősségét.

¹³⁸¹ JAY, Stephen – JONES, Carys – SLINN, Paul – WOOD, Christopher: Environmental impact assessment: retrospective and prospect, *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 27, No. 4, 2007, 287. p.

¹³⁸² OKOWA, Phoebe: *Procedural Obligations in International Environmental Agreements*, British Yearbook of International Law, Vol. 67, No. 1, 1996, 275. p.

¹³⁸³ SANDS – PEEL – FABRA – MACKEZNIE (2012) i. m. 619. p.

¹³⁸⁴ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Sep. Op. of Vice-President Weeramantry, 1997, 112. p.

¹³⁸⁵ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 83. p. 205.§

¹³⁸⁶ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104.§

6.3 Célja, tartalma

Az államok többségének saját jogrendszere tartalmaz valamilyen hatásvizsgálati kötelezettséget, azonban ezek tartalmi követelményei különbözhetnek egymástól. Ilyen különbség lehet pl. az, hogy míg egyik ország előírja, hogy a környezeti hatásvizsgálatnak tartalmaznia kell nemcsak az országhatáron belüli, de a szomszédos államok területére gyakorolt környezeti hatásokat is, addig egy másik ország csak a saját területét érintő hatások vizsgálatát teszi kötelezővé. Másképpen fogalmazva, a jogszabályok nem mindig követelik meg, hogy a projektet tervező állam a természetes környezetét érintő kockázatok mellett a határon túli hatásokra is kitérjen.¹³⁸⁷ A környezeti hatásvizsgálatot érintő egyezmények közül érdemes megemlíteni az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló Espooi egyezményt (bár regionális egyezmény)¹³⁸⁸ amely részletesen meghatározza a környezeti hatásvizsgálatra vonatkozó követelményeket.¹³⁸⁹ E tekintetben kivételesnek tekinthető, mivel pontos felsorolást ad a környezeti hatásvizsgálat szükséges elemeit tekintve.¹³⁹⁰ Egyetértek Bhandari bírósági véleményével, aki szerint hasznos lenne, ha az államok az egyezményre mérceként tekintenének.¹³⁹¹

Vajon van-e valamilyen általános követelmény a nemzetközi szokásjogban? Minden állam diszkrecionális joga, hogy megszabja, mit kell tartalmaznia a hatásvizsgálatnak, vagy annak vannak bizonyos, általános nemzetközi jog szerinti elemei?

Az ICJ az államok feladataként tartja számon a környezeti hatásvizsgálat pontos tartalmának meghatározását.¹³⁹² E szerint, minden államnak saját magának kell meghatároznia a nemzeti

¹³⁸⁷ KNOX, John H.: *The Myth and Reality of Transboundary Environmental Impact Assessment*, *The American Journal of International Law* Vol. 96, No. 2, 2002, 298. p.

¹³⁸⁸ Convention on Environmental Impact Assessment in a transboundary context, 1995; Magyarországon kihirdette: 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló, Espooban (Finnország), 1991. február 26. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről

¹³⁸⁹ KISS, Alexander - SHELTON, Dinah: *International Environmental Law*, Second Edition, Transnational Publishers, INC, New York 2000, 204. p.

¹³⁹⁰ „A környezeti hatásvizsgálat dokumentációjába foglalandó információk a 4. Cikknek megfelelően legalább a következőket tartalmazzák: a) a tervezett tevékenység és célja leírása; b) a tervezett tevékenység elfogadható (például telepítési vagy technológiai) változatainak, valamint a tevékenység nélküli változatnak a leírása, amennyiben ez indokolt; c) a tervezett tevékenység vagy ennek változatai által várhatóan jelentősen befolyásolt környezet leírása; d) a tervezett tevékenység és változatai lehetséges környezeti hatásának leírása és jelentőségének becslése; e) az ártalmas környezeti hatás lehető legalacsonyabb szinten való tartását szolgáló mérséklő intézkedések leírása; f) az előrejelző módszerek és az azokat megalapozó feltételezések, valamint a vonatkozó felhasznált környezeti adatok tételes bemutatása; g) a szükséges információk összeállításakor az ismeretekben lévő hiányosságok és bizonytalanságok számbavétele; h) megfigyelési és kezelési programok, valamint az utóelemzésre vonatkozó bármely terv felvázolása, amikor az helyénvaló; és i) közérthető összefoglaló, beleértve a vizuális megjelenítést (térképek, grafikonok stb.), amennyiben az indokolt.”

¹³⁹¹ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Separate Opinion of Judge Bhandari, 2015, 140. p.

¹³⁹² ICJ, *Pulp Mills Case*, (Judgment) (2010) i. m. 83. p. 205. § ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104. §

jogban vagy az engedélyezési eljárásában a környezeti hatásvizsgálat tartalmát minden egyes esetben, figyelembe véve a tervezett tevékenység természetét, nagyságát és a környezetre gyakorolt negatív hatásait.¹³⁹³ Véleményem szerint a megközelítés az ILC 2001-es megelőzési tervezetét tükrözi. A tervezet is az államok feladatának tekinti a környezeti hatásvizsgálat pontos tartalmának megállapítását, azonban annak mindenképpen tartalmaznia kell egy lényeges elemet: a környezeti hatásvizsgálatnak nemcsak a saját területet ért, de a határon áterjedő környezeti hatásokra is ki kell terjednie.¹³⁹⁴ A tervezet szerint tehát minden esetben ki kell térnie nemcsak a személyeket és tulajdont ért következményekre, de a más államok környezetére gyakorolt hatásokra is.¹³⁹⁵ Ezt úgy lehet értelmezni, hogy bármit is írjon elő a nemzeti jogszabály, a nemzetközi jog követelménye, hogy a környezeti hatásvizsgálat magában foglalja legalább a tevékenység emberekre, tulajdonra és más államok környezetére gyakorolt negatív következményeket. Ahogy arra Boyle is felhívja a figyelmet, ha a nemzeti jog nem biztosítja az ilyen vizsgálatot, akkor az elkerülhetetlenül a környezeti hatásvizsgálat kötelezettségének megsértését eredményezi.¹³⁹⁶

Ahogy Owada bíró fogalmaz, a környezeti hatásvizsgálat egy olyan eszköz, ami azt a környezetvédelmi jogi célt szolgálja, hogy az állam a határon áterjedő károk bekövetkezésének megelőzésében elvárható gondossággal járjon el.¹³⁹⁷ A környezeti hatásvizsgálat elsődlegesen nem azt a célt szolgálja, hogy bizonyítsa, hogy egyáltalán nem áll fenn a környezeti károkozás kockázata, lényege az információk és adatok megismerésében rejlik, ami elvezet a megfelelő döntéshez és intézkedésekhez.¹³⁹⁸ A jogvitákban az államok a környezeti hatástanulmányokat sok esetben bizonyítékként alkalmazzák a saját érvelésük alátámasztásához.¹³⁹⁹ Ez a helyzet állt elő *inter alia* a Bős-Nagymaros, MOX erőmű és a Kishenganga ügyben, ahol a vitás felek teljesen más álláspontot képviseltek az adott projekt környezeti hatásairól. A MOX erőmű esetében az Egyesült Királyság szerint elhanyagolható szennyezésre került volna sor, amit a saját környezetvédelmi nyilatkozatával próbált alátámasztani. Írország szerint viszont a nukleáris tevékenységek természetüknél fogva veszélyesek, az Egyesült Királyság környezeti hatásvizsgálatát pedig hiányosnak tartotta.¹⁴⁰⁰ A Kishenganga ügyben a felek olyan környezeti

¹³⁹³ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 83. p. 205.§

¹³⁹⁴ ILC, APTHTA (2001) i. m. 7. cikk

¹³⁹⁵ Uo. 157. p. 8. cikk

¹³⁹⁶ BOYLE, Alan: *Developments in International Law of EIA and their Relation to the Espoo Convention*, 2011, 5. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Seminar_Boyle.pdf (letöltve: 2020.06.14.)

¹³⁹⁷ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Sep. Op. Owada (2015) i. m. 4. p. 21.§

¹³⁹⁸ BOYLE (2011) i. m. 4. p.

¹³⁹⁹ STEC (1999) i. m. 388. p.

¹⁴⁰⁰ TANAKA, Maki: *Lessons Learned from the Protracted Mox Plant Dispute: A Proposed Protocol on Marine Environmental Impact Assessment to the United Nations Convention on the Law of the Sea*, Michigan Journal of International Law, Vol. 25, No. 2, 2004, 393. p.

hatásvizsgálatot készítettek, melyek teljesen eltértek egymástól mind a módszert, mind az eredményt tekintve. Amíg Pakisztán egy összetett hatástanulmányt készített, addig India csak egy egytényezőt, ami csak a néhány kiválasztott környezeti elemre gyakorolt hatásokat vizsgálta.¹⁴⁰¹ Az ítélet szerint nincs megfelelő megközelítése a környezeti hatásvizsgálatnak, így vannak olyan esetek, amikor egy egyszerű hatástanulmány is elegendő lehet. Figyelemre méltó azonban, ahogy arra már a jogeset bemutatása során is utaltunk, hogy a PCA mégis a Pakisztán által készített részletes hatástanulmányt találta célszerűnek, ami véleményem szerint arra utal, hogy a PCA a komplex jellegű környezeti hatásvizsgálat mellett foglalt állást. A Dél-kínai tengerrel kapcsolatos ügyben is hasonló megközelítés megfigyelhető. A PCA nem tudta egyértelműen megállapítani, hogy a Kína által készített tanulmányokat lehet-e környezeti hatásvizsgálatnak tekinteni, mert azok kevésbé voltak „átfogóak” mint más, olyan környezeti hatásvizsgálatok, melyeket különböző ügyekben vizsgáltak nemzetközi bíróságok. Mbengue helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a PCA az „átfogóságot” jelölte meg a környezeti hatásvizsgálat legfontosabb jellemzőjeként.¹⁴⁰² Úgy gondolom, hogy sajnálatos, hogy a PCA nem kísérelte meg tisztázni, hogy a kifejezés mit jelent, milyen tényezők vagy elemek belefoglalása szükséges a környezeti hatásvizsgálatba, vagy hogy milyen ügyekkel történt az összehasonlítás (csak a papírmalmok ügy került említésre lábjegyzetben). A fentiekből következik, hogy szükség lenne arra, hogy a környezeti hatásvizsgálat tartalma pontosításra kerüljön, ezáltal az adatok és tények eltérő értelmezéséből fakadó tudományos nézeteltérések kiküszöbölhetők, vagy legalábbis mérsékelhetők lehetnének. A nemzetközi bírói fórumok alkalmasak lehetnek arra, hogy körvonalazzák ezeket, az elvárható gondosság jegyében. Ezzel a felek közelebb kerülhetnének egy közös megoldáshoz, másrésztől levonná a terhet a nemzetközi bírói fórumok válláról, hogy tudományos kijelentéseket tegyenek, amit egyébként rendszerint valamilyen úton, módon próbálnak kikerülni.

A környezeti hatásvizsgálat tehát kulcsszerepet játszik, amikor egy tevékenység környezetre gyakorolt hatásai értékelésére kerül sor. Az időbeliséggel kapcsolatban két kérdés merül fel: i) mikor kell elkészíteni a környezeti hatásvizsgálatot és ii) egyszeri vagy folyamatos kötelezettséget jelent?

¹⁴⁰¹ PCA, Kishenganga, Final Award (2013) i. m. 35. p. 98.§

¹⁴⁰² MBENGUE, Makane Moïse: *The South China Sea Arbitration: Innovations in Marine Environmental Fact-Finding and Due Diligence Obligations*, American Journal of International Law, Vol. 110, 2016, 285-286. p.

6.4 Időbelisége

Az államok gyakorlata szerint vélelmezhető, hogy szükséges a környezeti hatásvizsgálat, ha a tevékenység ismerten jelentős környezetszennyezést okozhat.¹⁴⁰³ Az ICJ a papírmalmok ügyben kimondta, hogy akkor kell környezeti hatásvizsgálatot készíteni, ha fennáll a veszély, hogy az adott ipari tevékenység jelentős határon átvívelő károkat okozhat.¹⁴⁰⁴ Ebből két következtetés vonható le: egyrészt, hogy az ítélet elsősorban az ipari tevékenységekre korlátozódik, másrészt előírja, hogy akkor kell elvégezni a környezeti hatásvizsgálatot, ha „fennáll a veszélye” annak, hogy a tervezett projektnek „jelentős” határon áterjedő következményei lehetnek. A Costa Rica és Nicaragua ügyekben hozott ítélet hasonlóan közelíti meg a kérdést, azonban kiszélesíti az alkalmazási kört, és kimondja, hogy a környezeti hatásvizsgálat lefolytatásának kötelezettsége általánosságban vonatkozik minden tevékenységre, aminek jelentős, határon áterjedő negatív hatása lehet.¹⁴⁰⁵ Az ítélet szerint egy államnak az elvárható gondosság jegyében, még mielőtt olyan tevékenységbe fogna, ami hátrányos hatása lehet egy másik állam környezetére, meg kell győződnie arról, hogy fennáll-e a határon áterjedő jelentős károkozás kockázata, „ami maga után vonná a környezeti hatásvizsgálat elvégzésének követelményét.”¹⁴⁰⁶ Ez egyrészt azt jelenti, hogy a környezeti hatásvizsgálatot még a tevékenység megkezdése előtt kell elvégezni, ami tükrözi az ILC megelőzési tervezetének 7. cikkét: „minden olyan döntés, ami az e cikkek hatálya alá tartozó tevékenység engedélyezéséről szól, különösen az adott tevékenység által okozott országhatárokon áterjedő lehetséges károk értékelésén kell alapulnia, beleértve bármilyen környezeti hatásvizsgálatot.” Másrésztől akkor kell lefolytatni a környezeti hatásvizsgálatot, amikor valószínűleg fennáll a jelentős határon áterjedő károkozás kockázata. Az ítéletek tükrözik a Riói Nyilatkozat 17. elvét is, mely szerint környezeti hatástanulmányokat kell készíteni az olyan javasolt tevékenységekre nézve, amelyeknek nagy valószínűséggel jelentős mértékű káros hatása lesz a környezetre. Tehát a jelentős határon áterjedő kár bekövetkezésének valószínűségéhez kötődik a környezeti hatásvizsgálat elkészítésének kötelezettsége. A küszöb, amit el kell érni, az a „jelentős”. De honnan tudjuk megállapítani, hogy ez pontosan milyen mértéket jelent? A MOX üzem ügyben például problémát jelentett

¹⁴⁰³ BOYLE, Alan: *Developments in the International Law of Environmental Impact Assessments and their Relation to the Espoo Convention*, Review of European Community & International Environmental Law, Vol. 20, No. 3, 2011, 228. p.

¹⁴⁰⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 83. p. 204.§

¹⁴⁰⁵ ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, (Judgment) (2015) i. m. 45. p. 104.§

¹⁴⁰⁶ Uo. 45. p. 104.§

a küszöbérték meghatározásának módszere, aminek hiányában vita tárgyát képezte, hogy az erőmű okozna-e jelentős károkat a tengeri környezetben. Mivel hiányzott a kritérium, ami alapján ez megállapítható lett volna, a felek nem tudtak egyetérteni, hogy az adott tevékenység keletkeztet-e kötelezettséget a környezeti hatásvizsgálat lefolytatására.¹⁴⁰⁷ Kulcskérdés lehet tehát az, hogy hogyan határozható meg, hogy egy tevékenységnek nagy valószínűséggel jelentős mértékű káros hatása lesz-e. A Costa Rica és Nicaragua ügyekben felmerült egyik mód, ami alapján megbizonyosodhat egy állam, hogy a tervezett tevékenysége hordoz-e magában jelentős határon áttérjedő kockázatot, azaz, ha előzetes felmérést készít a tevékenység által jelentett kockázatokról.¹⁴⁰⁸ Ehhez az ICJ annyit tett hozzá, hogy ennek a felmérésnek érdemes kitérnie a projekt kiterjedésére.

6.5 Jellege

Elég-e egyszer elkészíteni a környezeti hatástanulmányt a tevékenység megkezdése előtt, vagy a tevékenység megkezdését követően is van szerepe? A Bős-Nagymaros ügyben született ítéletben tiszta választ találunk a kérdésre. Az ítélet a környezeti hatásvizsgálat folytonos jellegét hangsúlyozta és kimondta, hogy a feleknek folyamatosan vizsgálniuk kell a projekt környezetre gyakorolt hatásait.¹⁴⁰⁹ Weeramantry bíró szerint az óvatosság jegyében szükség van a folyamatos ellenőrzésre, ami magában foglalja a környezeti hatástanulmány elkészítését is, ezáltal minden lehetséges veszély megíósolható válhat.¹⁴¹⁰ Ez azt jelenti, hogy a környezeti hatásvizsgálat és az ellenőrzés folyamatos kötelezettség, ami az adott projekt egész életére kiterjed. A környezeti hatásvizsgálat jellegéből és céljából adódik, hogy a környezeti hatásokat ellenőrizni kell a működés alatt akkor is, ha azt nemzetközi szerződés kifejezetten nem írja elő.¹⁴¹¹ Az ellenőrzés és a környezeti hatásvizsgálat között tehát kapcsolat áll fenn, ami azt jelenti, hogy a megfelelő ellenőrzések elmulasztása egyben az elvárható gondosság elmulasztásának is minősül.

¹⁴⁰⁷ TANAKA (2004) i. m. 393. p.

¹⁴⁰⁸ ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, (Judgment) (2015) i. m. 720. p. 154.§

¹⁴⁰⁹ ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Case* (Judgment) (1997) i. m. 74. p. 140.§.

¹⁴¹⁰ ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Case*, Sep. Op. of Vice-President Weeramantry (1997) i. m. 111. p.

¹⁴¹¹ Uo. 112. p.

7. Az elővigyázatosság

7.1 Az elővigyázatosságról általában

Az elővigyázatosság elve is már többször említésre került az értekezésben, különösen az államok érvelése révén. Az elővigyázatosság egyik jellemzője, hogy csak nem régóta van jelen a nemzetközi környezetvédelmi jogban, kialakulása az 1980-as évekre tehető. A koncepció (Vorsorgeprinzip) eredetileg Németországból származik,¹⁴¹² ami szerint a környezetvédelemnek elsődlegesen megelőző funkciót kell betöltenie. A kockázatok kezelésének hagyományos módja azon a felvetésen alapult, hogy a tudomány képes eléggé előre jelezni a tevékenység környezetre gyakorolt hatásait. A környezet megóvására irányuló fellépésre csak akkor került sor, amikor bizonyítást nyert, hogy a tevékenység jelentős károkat fog okozni.¹⁴¹³ A nemzetközi egyezmények a tudomány állása alapján követelték meg az államoktól a szükséges intézkedések megtételét, mely szerint csak akkor kell cselekedni, amikor tudományos bizonyíték áll rendelkezésre arról, hogy jelentős környezeti károk fenyegetnek.¹⁴¹⁴ Az intézkedések elmulasztásának indokaként így felvethető, a tudományos bizonyosság hiánya a veszélyekről. Az elővigyázatosság megkérdőjelezi ezt a szemléletmódot. Ahogy Bándi fogalmaz, az elővigyázatosság a várható következmények bizonyítottságának szintjét leszállítja a bizonyosságról a tudományos bizonytalanságra.¹⁴¹⁵

Az elővigyázatosság mögött rejlő gondolat az, hogy tudományos bizonyosság hiányában is figyelemmel kell lenni a megelőzésre, pontos fogalma azonban nem teljesen tisztázott, különböző módon jelenik meg nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. Vita tárgyát képezi a nemzetközi környezetvédelmi jogban betöltött szerepe is: nem egyértelmű a státusza, alkalmazása, de még a jelentése sem. Vannak, akik elvként tekintenek rá,¹⁴¹⁶ míg mások „elővigyázatos megközelítésnek” nevezik,¹⁴¹⁷ de az sem ritka, hogy a nemzetközi szokásjog

¹⁴¹² CAMERON, James – ABOUCHA, Julia: *The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment*, Boston College International and Comparative Law Review, Vol. 14, No. 1, 1991, 6. p.

¹⁴¹³ GILLESPIE, Alexander: *The Precautionary Principle and the 21st Century: A Case Study of Noise Pollution in the Ocean*, The International Journal of Marine and Coastal Law, Vol. 22, No. 1, 2007, 2. p.

¹⁴¹⁴ SANDS – PEEL- FABRA- MCKENZIE (2012) i.m. 219. p.

¹⁴¹⁵ BÁNDI Gyula: *Gondolatok az elővigyázatosság elvéről*, Jogtudományi Közlöny 2013/10, 479. p.

¹⁴¹⁶ SANDS – PEEL- FABRA- MCKENZIE (2012) i.m. 152. p.; FITZMAURICE, Malgosia: *Contemporary Issues in International Environmental Law*, Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 2009, 1. p.; AMBRUS, Monika: *Precautionary Principle and a Fair Allocation of the Burden of Proof in International Environmental Law*, Review of European, Comparative and International Environmental Law, Vol. 21, No. 3, 2012, 259. p.

¹⁴¹⁷ VANDERZWAAG, David L.: *The ICJ, ITLOS and the Precautionary Approach: Paltry Progressions, Jurisprudential Jousting*, University of Hawaii Law Review, Vol. 35, No. 2, 2013, 617. p.

szabályaként¹⁴¹⁸ vagy mint általános jogelvként hivatkozzanak rá a jogirodalomban.¹⁴¹⁹ Fitzmaurice például a nemzetközi környezetvédelmi jog egyik alapelvének nevezi.¹⁴²⁰ Az egyes nemzetközi egyezményekben¹⁴²¹ és *soft law* dokumentumokban is különböző módon jelenik meg. Mindenesetre az egyik legáltalánosabb és gyakran hivatkozott megfogalmazást a Riói Nyilatkozat 15. elve tartalmazza: „A környezet védelme érdekében az Államok, lehetőségeiknek megfelelően, széles körben törekedni fognak az elővigyázatosságra. Ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem használható fel indoklásként a környezetromlást megakadályozó, a hatékonysággal járó intézkedések elhalasztására.” A Riói Nyilatkozat megfogalmazását alapul véve a következőket állapíthatjuk meg: az elővigyázatosság lényegi eleme a tudományos bizonytalanság, vagyis elővigyázatos megközelítés szükséges, amikor tudományos bizonytalanság áll fenn az okozatosság, a károkozás valószínűségének és a károk kiterjedésének mértékére vonatkozóan.¹⁴²² Ez a bizonytalanság a megelőzés érdekében ösztönöz a veszélyek felmérésére, a tevékenység folyamatos ellenőrzésére, illetve a tudományos kutatások végzésére.¹⁴²³ Bizonyos fogalmak a bizonyítási terhet megfordítják, e szerint azt kell bizonyítani, hogy a tevékenység nem fog károkat okozni. Azonban sok esetben ezt szinte lehetetlen bebizonyítani. A bizonytalanság a tudományos folyamat velejárója, nem lehetséges valamit 100%-os bizonyossággal állítani. Mindig lesznek nézetek, amik nem értenek egyet a többséggel, így mindig fog létezni valamilyen szintű bizonytalanság.¹⁴²⁴

7.2 Elővigyázatosság mint elvárható gondossági kötelezettség

Ahogy a jogesetek ismertetése során láthattuk, az államok előszeretettel hivatkoznak az államok, eddig azonban úgy tűnik, hogy kevés sikerrel teszik azt. Ennek oka, hogy az elővigyázatosság nem teljesen letisztult még. Mit jelent az elővigyázatosság az ítékezés

¹⁴¹⁸ SIRINSKIENE, Agne: *The Status of Precautionary Principle: Moving Towards a Rule of Customary Law, Jurisprudence*, Mykolas Romeris University, Vol. 118, No. 4, 2009, 354. p.

¹⁴¹⁹ Ld.: ICJ Pulp Mills on the River Case, Sep. Op. of Judge Cancado Trindade 2010

¹⁴²⁰ FITZMAURICE (2009) i. m. 1. p.

¹⁴²¹ Ld.: A veszélyes hulladékok Afrikába történő behozatalának tilalmáról, valamint Az országhatárokon áterjedő mozgalmak és a veszélyes hulladékok kezeléséről szóló 1991-es bamakoi egyezmény (Bamako Convention on the Ban of the Import into Africa and the Control of Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes within Africa) 77. cikk és ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény 1992 (United Nations Convention on Climate Change) 3. cikk

¹⁴²² RAISZ Anikó: Nemzetközi környezetjogi alapelvek a gyakorlatban, In: SZALMA József eds.: *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2014*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2015, 259. p.

¹⁴²³ CRAWFORD James: *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, Oxford, 2010, 528. p.

¹⁴²⁴ STEVENS, Mary: *The Precautionary Principle in the International Arena, Sustainable Development Law & Policy*, Vol. 2, No. 2, 2002, 13-15. p.

szerint? Elvárható gondossági kötelezettség-e az elővigyázatosság? Malaihollo válasza a kérdésre igenlő, véleménye szerint az államnak gondosan és előrelátóan kell eljárnia olyan, joghatósága alá tartozó tevékenységekkel kapcsolatban, melyek jelentős károkat okozhatnak vagy kockázattal rendelkeznek.¹⁴²⁵ Az elővigyázatosság, sok esetben „óvatosság” vagy „éberség”, illetve „körültekintés” szavak használatával jelenik meg a nemzetközi bírói döntéseiben. Véleményem szerint előbbi szavak használatával az adott fórum lényegében az elővigyázatosságra utal anélkül, hogy arról egyértelmű és nyilvánvaló kijelentést tenne.

Az elővigyázatosság és az elvárható gondosság közötti kapcsolatot *inter alia* elismerte a papírmalmok ügyben született ítélet is. A jogesetben az ICJ az „óvatosság” kifejezést használta az elvárható gondossággal és a megelőzéssel kapcsolatban, amikor kimondta, hogy az elvárható gondosság „nemcsak a megfelelő szabályok és intézkedések elfogadását vonja maga után, hanem a végrehajtásukban bizonyos fokú óvatosságot is.”¹⁴²⁶ Az elővigyázatos megközelítés és az elvárható gondosság közötti kötelék implicit megjelenik a Kékúszójú tonhal ügyben hozott ideiglenes intézkedésekben is, melyben az ITLOS a feleket „körültekintésre” és „óvatosságra” intette a környezet megőrzését célzó intézkedések meghozatalának biztosításában.¹⁴²⁷ Az ügyben az ITLOS elismerte továbbá, hogy tudományos bizonytalanság állt fenn a kékúszójú tonhalállomány megőrzésével kapcsolatban, és bár maga nem tudta meggyőzően értékelni a tudományos bizonyítékokat, úgy találta, hogy sürgősen intézkedésekre van szükség.¹⁴²⁸ Az ITLOS tanácsadó véleménye szerint az elővigyázatosság olyan helyzetekre vonatkozik, amikor az adott tevékenység lehetséges káros hatásairól rendelkezésre álló tudományos bizonyítékok elégtelenek, de a kockázat valószínűsíthető.¹⁴²⁹ A tanácsadó vélemény alapján nem teljesül az elvárható gondosság, ha ezek a kockázatok figyelmen kívül maradnak. A fentiek alapján az elővigyázatosság a megelőzéshez tartozik, melynek során elvárható gondossággal kell eljárni, amibe bizonyos értelemben beletartozik az „óvatosság” is.

¹⁴²⁵ MALAIHOLLO, Medes: *Due Diligence in International Environmental Law and International Humanitarian Law: A Comparative Legal Study of the Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement and Positive Obligations under the European Convention on Human Rights*, Netherlands International Law Review, Vol 68. No. 1, 2021, 128. p.

¹⁴²⁶ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 69. p. 197.§

¹⁴²⁷ ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Prov. Meas. (1999) i. m. 295-296. p. 70.§ és 77.§

¹⁴²⁸ Uo. 295-296. p. 70.§ és 80.§

¹⁴²⁹ STEPHENS – DUNCAN (2016) i. m. 46. p.

7.3 Megfordítja-e az elővigyázatosság a bizonyítási terhet?

A jogirodalomban vannak, akik szerint az elővigyázatosság megfordítja a bizonyítási terhet.¹⁴³⁰ A nézet szerint az elővigyázatosság a bizonyítási terhet leszállítja a megelőzés magas szintű bizonyítási terhéről egy alacsonyabb szintre. A papírmalmok ügyben Argentína érvelésében nagymértékben támaszkodott az elővigyázatosság elvére, amit a bizonyítási terhet Uruguay-ra való helyezéseként értelmezett.¹⁴³¹ Az ICJ azonban nem fogadta el Argentína érvelését, és az elővigyázatosság elvéről annyit mondott, hogy az „elővigyázatos megközelítés” releváns lehet a vitás felek közti szerződés rendelkezéseinek értelmezése és alkalmazása szempontjából, azonban ebből nem következik, hogy az a bizonyítási teher megfordításaként működne.¹⁴³² Az ICJ tehát elutasította az elővigyázatosság elvének ilyenfajta értelmezését, ami aláássa néhány szerző e mellett történő állásfoglalását.¹⁴³³ Ezzel az állásponttal több bíró is egyetértett az ítélethez fűzött véleményében,¹⁴³⁴ melyben hangsúlyozták, hogy a kötelezettségek nem változtatják meg azt az alapelvet, miszerint a bizonyítás azt terheli, aki a tényt állítja. A marha hormonok ügyben eljáró WTO Fellebbezési Testület szintén elutasította ezt a megközelítést.¹⁴³⁵

Hasonlóan járt el az ITLOS a MOX üzem esetében is. Írország szerint az elővigyázatosság elve az Egyesült Királyságra helyezte a bizonyítási terhet, és neki kellett volna bizonyítania, hogy az erőmű nem fogja szennyezni a tengeri környezetet.¹⁴³⁶ Az ITLOS követve az ICJ útvonálát, nem ismerte el, hogy az elővigyázatosság ezt eredményezné vagy jelentené. Megfigyelhető azonban, hogy jobban hajlik az elővigyázatosság alkalmazására, ami az ideiglenes intézkedésekkel kapcsolatos döntéséből kitűnik: a kékúszójú tonhal ügyben megtiltotta a feleknek a halászatot, míg a papírmalmok ügyben az ICJ elutasította a malmok építésének felfüggesztését. Kazhadan szerint ez arra utal, hogy a két ítélkező fórum másképpen értelmezi az elővigyázatosság elvét: míg az ICJ homályosabb szereppel ruházza fel, ami kevesebb anyagi jogot biztosít, addig az ITLOS úgy értelmezi, mint ami csökkenti a bizonyítási terhet.¹⁴³⁷ Ezt azonban nem támasztja alá az a tény, hogy az ITLOS a MOX ügyben elutasította

¹⁴³⁰ PI. SANDS – PEEL- FABRA- MCKENZIE (2012) i.m. 218. p., MALAIHOLLO (2021) i. m. 129-130. p.

¹⁴³¹ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 60. p. 160.§

¹⁴³² Uo. 61. p. 164.§

¹⁴³³ FOSTER, Caroline E.: *Science and the Precautionary Principle in International Courts*, Cambridge University Press, New York, 2011, 189-193. p.

¹⁴³⁴ ICJ, Pulp Mills on the River, Dis. Op. of ad hoc Vinuesa, 267. p.; Sep. Op. of Judge Greenwood 220 p.

¹⁴³⁵ NEUGEBAUER, Regine: *Fine Tuning WTO Jurisprudence and the SPS Agreement: Lessons from the Beef Hormone Case*, Law and Policy in International Business, Vol. 31, No. 4, 2000, 1280. p.

¹⁴³⁶ ITLOS, MOX Plant Case, Prov. Meas. (2001) i. m. 108. p. 71.§

¹⁴³⁷ KAZHADAN (2011) i. m. 549. p.

az üzem működésének felfüggesztését. Véleményem szerint a két fórum hasonlóképpen értelmezi, azzal a különbséggel, hogy az ITLOS jobban hajlik az elővigyázatosság alkalmazására.

7.4 Felülírja, vagy módosítja-e az elővigyázatosság elve a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítését?

A WTO keretében kibontakozott marha hormonok ügyben az EK az elővigyázatosság elvére úgy hivatkozott mint olyan nemzetközi szokásjogi szabályra, ami felülírja, illetve módosítja az egyezményben lefektetett kötelezettségek értelmezését, illetve teljesítését.¹⁴³⁸ A Fellebbezési Testület döntésében kimondta (utalva a Bős-Nagymaros ügyben született ítéletre), hogy az elővigyázatosság elve nem írja felül a nemzetközi szerződésekből fakadó kötelezettségeket.¹⁴³⁹ Ahogy az már korábban ismertetésre került, a Bős-Nagymaros ügyben Magyarország *inter alia* hivatkozott az elővigyázatosság elvére, mint ami igazolta az 1977. évi Budapesti szerződés felmondásának jogszerűségét,¹⁴⁴⁰ és ami felülírta a vízlépcsőrendszer megépítésére és üzembehelyezésével kapcsolatos kötelezettségeket.¹⁴⁴¹ Az ICJ nem fogadta el a magyar érvelést és nem kívánta meghatározni azokat a körülményeket sem, melyek megvalósulása esetén a környezettel kapcsolatos aggodalmak esetlegesen felülírhatják vagy módosítják a szerződéses kötelezettségeket.¹⁴⁴²

7.5 Nemzetközi szokásjog az elővigyázatosság?

A Bős-Nagymaros ügyben a vitás felek egyetértettek, hogy „elővigyázatos” lépéseket kell tenni, azonban abban már nem tudtak megegyezni, hogy ez a közös beruházásra milyen következményekkel jár.¹⁴⁴³ Véleményem szerint miután az ICJ elutasította a magyar érvelést, az ICJ kitérhetett volna és tisztázhatta volna az elővigyázatosság jelentését és tartalmát vagy státuszát, azonban ettől a lépéstől inkább tartózkodott, annak ellenére, hogy mindeközben kimondta az új normák figyelembevételének kötelezettségét.¹⁴⁴⁴ Az elővigyázatosság elvét tehát nem tekintette ilyen, újonnan kifejlődött normának. A papírmalmok ügyben Argentína

¹⁴³⁸ WTO, AB, Beef Hormones, (1997) i. m. 7. p. 16.§

¹⁴³⁹ Uo. 46. p. 123.§

¹⁴⁴⁰ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 59. p. 97.§

¹⁴⁴¹ Uo. 64. p. 111-114.§; 74. p. 140.§

¹⁴⁴² STEC (1999) i. m. 380. p.

¹⁴⁴³ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 65. p. 113. §

¹⁴⁴⁴ Uo. 64. p. 111-114.§; 74. p. 140.§

hivatkozott az elővigyázatosság elvére, és remélte, hogy az ICJ elismeri annak szokásjogi státuszát.¹⁴⁴⁵ Várakozása azonban hiába volt, mivel az ICJ vonakodott bármilyen erre utaló kijelentéstől.

Ezt az utat követte a WTO Vizsgálóbizottsága és a Fellebbezési Testület is. A Marha hormonok ügyben a Fellebbezési Testület nem fogadta el az EK érvelését az elővigyázatosság elvének szokásjogi státusza mellett. Döntésében kimondta, hogy nem lehet kristálytisztán megállapítani, hogy az államok szélesköre elfogadja-e az elővigyázatosság elvét, így visszautalva a Bős-Nagymaros ügyre, inkább tartózkodott attól, hogy bármilyen kijelentést tegyen annak státuszáról.¹⁴⁴⁶

A MOX erőmű ügyben az ITLOS is hasonlóan járt el. Írország ideiglenes intézkedések elrendelését kérte, mert félt, hogy az üzem visszafordíthatatlan környezeti károkat fog okozni a káros anyagok kibocsátása miatt.¹⁴⁴⁷ Az ITLOS követve az ICJ lépéseit, nem tért ki az elővigyázatosságra, e helyett az ideiglenes intézkedésekben csak megkövetelte a megfontoltságot és figyelmet az együttműködés és információcsere során.¹⁴⁴⁸ Ez egy jó lehetőség lett volna az elv górcső alávételére, hiszen a helyzet adta magát: tudományos bizonytalanság állt fenn.¹⁴⁴⁹ Wolfrum Bíró szerint az ITLOS semmilyen értelemben sem alkalmazhatta az elővigyázatosság elvét, mert kétséges annak szokásjogi státusza, továbbá félt, hogy azzal az ITLOS lényegében megelőlegezné az ítéletet.¹⁴⁵⁰ Bár ahogy már az ismertetésre került, az ITLOS a MOX üzem felfüggesztése iránti kérelmet elutasította - úgy találta, hogy nem állt fenn sürgősség és a tengeri környezetnek okozott helyrehozhatatlan károk valós kockázata sem - mégis hozott ideiglenes intézkedéseket, ami mögött viszont felfedezhetünk egyfajta elővigyázatos megközelítést. Indokolásában kifejtette, hogy a „körültekintés és óvatosság” megköveteli, hogy a felek együttműködjenek a MOX üzem hatásaival és kockázataival kapcsolatos információcserében.¹⁴⁵¹ Az ITLOS ennek szellemében kötelezte a feleket az erőmű hatásainak figyelemmel kísérésére, és az erőmű működéséből származtatható szennyezések megelőzéséhez szükséges intézkedések tervezésére.¹⁴⁵² Ez azért fontos, mert ahogy arra már korábban is utaltunk, az ITLOS nem találta úgy, hogy az erőmű üzembehelyezése visszafordíthatatlan következményeket vonna maga után arra az időszakra

¹⁴⁴⁵ ICJ, Pulp Mills Case, Rejoinder of Uruguay, 2008, 311. p. 566.§

¹⁴⁴⁶ WTO, AB, Beef Hormones (1997) i.m. 45. p. 123.§

¹⁴⁴⁷ ITLOS, MOX Plant, Prov. Meas. (2001) i. m. 108. p. 68-69.§

¹⁴⁴⁸ Uo. 110. p. 84.§

¹⁴⁴⁹ ITLOS, MOX Plant, Sep. Op. of ad hoc Judge Székely 2001, 146. p. 8.§

¹⁴⁵⁰ ITLOS, MOX Plant, Sep. Op. of Judge Wolfrum, 2001, 133-134. p.

¹⁴⁵¹ ITLOS, MOX Plant, Prov. Meas. (2001) i. m. 110. p. 84.§

¹⁴⁵² Uo. 110. p. 89.§

nézve, ameddig felállításra került volna az ügyet érdemben tárgyaló testület, tehát nem állt fenn a sürgősség, mint feltétel az ideiglenes intézkedések elrendeléséhez, aminek következtében utasította el végül Írország kérelmét. Treves és ad hoc Székely bíró szerint az ITLOS egyrészt megállapította, hogy a helyzet nem sürgős, másrészt viszont mégis sürgősnek találta ahhoz, hogy másféle ideiglenes intézkedéseket hozzon.¹⁴⁵³ Erre az inkonzisztenciára Brown is helyesen mutatott rá.¹⁴⁵⁴ Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy vajon az ITLOS döntését az elővigyázatosságra alapozta? Ezzel elismert-e implicit módon, hogy az erőmű üzembe helyezése Írország jogait sértheti? Az üzem környezetre való negatív hatásainak megelőzése érdekében volt-e szükséges előírni az együttműködés és a tudományos információk megosztását?

Az ITLOS a kékúszójú tonhal ügyben is hasonlóan járt el, ami szintén elővigyázatos megközelítést tükröz. Ebben az ügyben is inkább az óvatosság jellemezte a fórumot, ahol a MOX ügyet megelőzően alkalmazta az elővigyázatosságot, bár nem *expressis verbis* tette azt. A két ügy közötti különbség abban áll, hogy a MOX ügyben a felek vitatták a tudományos bizonyítékokat, addig a kékúszójú tonhal ügyben a felek egyetértettek abban, hogy a tonhalállomány történelmi mélypontra került, csak az állomány vizsgálatával kapcsolatos módszerekkel, illetve a tonhalállomány akkori állapotával kapcsolatos tudományos adatokkal nem értettek egyet. A MOX ügyben az elővigyázatosság, illetve megelőzésre alapozott ideiglenes intézkedések elrendeléséhez szükség lett volna a bizonyítékok értékelésére a radioaktivitás káros vagy ártalmas mivoltának megállapításához, ami viszont már az ügy érdemi tárgyalásához tartozó kérdések lettek volna, amit maga Wolfrum bíró is megerősített.¹⁴⁵⁵ A MOX erőmű ügyben az elővigyázatosság közvetetten jelent meg, akkor, amikor az ITLOS kimondta, hogy „óvatosság és körültekintés” megköveteli az együttműködést. A döntés arra utalt, hogy a bizonytalanság nem volt jelentős ahhoz, hogy a sürgősségi feltétel kimerítésre kerüljön, de az „óvatosság és körültekintés” (elővigyázatosság) egy sokkal együttműködőbb megközelítést igényelt.¹⁴⁵⁶ Az ITLOS végzése azt az érzetet kelti, hogy mögötte elővigyázatossági megfontolások rejlenek.

A kékúszójú tonhal ügyben Ausztrália és Új-Zéland az elővigyázatosság elvére kívánt támaszkodni, amikor ideiglenes intézkedéseket kértek az ITLOS-tól, hogy megakadályozza

¹⁴⁵³ ITLOS, MOX Plant, Sep. Op. Székely (2001) i. m. 143-145. p. 3-6.§

¹⁴⁵⁴ BROW, Chester: *Povisional Measure before the ITLOS: The MOX Plant Case Current Legal Developments: International tribunal for the Law of the Sea*, International Journal of Marine and Coastal Law, Vol. 17, No. 2, 2002, 282. p.

¹⁴⁵⁵ ITLOS, MOX Plant, Sep. Op. of Judge Wolfrum 2001, 133-134. p.

¹⁴⁵⁶ PEEL, Jacqueline: *Precaution – A Matter of Principle, Approach or Process?* Melbourne Journal of International Law, Vol. 5, No. 2, 2004, 495. p.

Japán kvóta feletti halászatát.¹⁴⁵⁷ Amíg Új-Zéland úgy gondolta, hogy a tudományos adatok alapján nem lehetett megállapítani, hogy mi a halállomány valódi helyzete, addig Japán úgy vélte, hogy a legjobb módszer az adatok gyűjtésére egy halászati kutatóprogram. Az ITLOS a halállomány megóvása érdekében rendelt el ideiglenes intézkedéseket, amiben megtiltotta a feleknek a kísérleti célú halászatot, kivéve, ha az a kvótán belül történt. Az ITLOS indokolásában szintén nem szerepelt *expressis verbis* az elővigyázatosság, de a döntés mögött valószínűleg elővigyázatosság húzódik meg: i) elismerte, hogy tudományos bizonytalanság állt fenn; ii) kimondta, hogy az élő tengeri erőforrások védelme érdekében a feleknek „óvatossággal” kell eljárniuk.¹⁴⁵⁸ Ez az óvatosság azt jelentette, hogy a feleknek olyan intézkedéseket kellett hozniuk, melyek a kékúszójú tonhalállományt fenyegető komoly károk megelőzését szolgálták. A végzés egyrészt utalás az elővigyázatosság és az elvárható gondosság közötti kapcsolatra, másrészt - ahogyan Treves bírő különálló véleményében kifejtette - egyértelmű célzás az elővigyázatosságra.¹⁴⁵⁹ Laing és Treves bírő is azon az állásponton volt, hogy az ITLOS óvatos megközelítésével és az alkalmazott nyelvezetével azt kívánta érzékeltetni, hogy az elővigyázatos megközelítés nem rendelkezik kötelező erővel.¹⁴⁶⁰ Churchill és Evans helyesen jegyzi meg, hogy az ITLOS a kérdésben az ICJ irányvonalát követte.¹⁴⁶¹ Érdeemes felhívni a figyelmet Treves bírő különálló véleményére, amiben kifejti, hogy az elővigyázatos megközelítés az ideiglenes intézkedések fogalmában már benne rejlik.¹⁴⁶² Ahogy arra Laing is utal, a tengerjogi egyezmény több rendelkezés is tartalmazza a megőrzés fontosságát, ami tükröz némi elővigyázatossági megközelítést,¹⁴⁶³ tehát az ITLOS az elővigyázatos megközelítést nem, mint nemzetközi szokásjogi szabály alkalmazta, és mint olyanról, nem is tett kijelentést, ami az ICJ kérdéssel kapcsolatos magatartását tükrözi.

Egy dolog biztosan megállapítható: az ítélkezési gyakorlat az elővigyázatosság elvét nem ismeri el nemzetközi szokásjogi szabályként, és nem eredményezi bizonyítási teher megfordulását sem, amit jól szemléltetnek a vizsgált ítéletek. Az ICJ, mint az általános nemzetközi jog őre, nem jogelvként tekint rá, hanem inkább megközelítésként, ami az ítéletekben fellelhető nyelvezetből világosan kitűnik. Az ITLOS döntéseiben is inkább az óvatosság és körültekintés, valamint elővigyázatos megközelítésként jelenik meg. Mi lehet ennek az oka? Laing bírő szavait idézve, az „elővigyázatos megközelítés” rugalmasságot

¹⁴⁵⁷ Southern Bluefin Tuna Arbitral Award (2000) i.m. 14. p. 31.§

¹⁴⁵⁸ ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Prov. Meas. (1999) i. m. 109. p. 70.§; 77.§

¹⁴⁵⁹ ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Sep. Op. of Judge Treves 1999, 318. p. 8.§

¹⁴⁶⁰ ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Sep. Op. of Judge Laing 1999, 311. p. 16.§

¹⁴⁶¹ CHURCHILL – EVANS (2000) i. m. 987. p.

¹⁴⁶² ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Sep. Op. Treves (1999) i. m. 318. p. 9.§

¹⁴⁶³ ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Sep. Op. Laing (1999) i. m. 312. p. 17.§

eredményez, egyúttal kifejezi a tartózkodást attól, hogy bizonyos normákról idő előtti kijelentésekre kerüljön sor.¹⁴⁶⁴ Ezért az elővigyázatosság, mint óvatosság vagy megközelítés Peel szavaival fogalmazva, „kivitelezhető megoldást kínál,” amikor az elővigyázatosság értelmezéséről van szó.¹⁴⁶⁵ A „megközelítés” és „óvatosság” fogalmak használatával a nemzetközi bírói fórumoknak egyfajta középutat sikerül elérnie, ami elegendő rugalmasságot enged ahhoz, hogy a különböző ügyekben alkalmazhatóvá váljon és alapot szolgáltatson például ideiglenes intézkedések elrendeléséhez olyan esetekben, amikor egy adott tevékenység környezetre gyakorolt hatásaival kapcsolatban tudományos bizonytalanság áll fenn, mint ahogy azt az ITLOS is tette. Továbbá azt is lehetővé teszi a fórumoknak, hogy az elővigyázatosság jegyében kötelezzék az államokat az együttműködésre a környezeti károk megelőzésében.

Az ITLOS egyébként elismerte, hogy van egy trend, ami az elővigyázatosság térnyerésére utal. A felelősséggel kapcsolatos tanácsadó véleménye szerint az elővigyázatos megközelítést egyre több nemzetközi szerződésbe és egyéb eszközbe foglalják bele, ami a Riói Nyilatkozat 15. elvében foglalt formulát látszik tükrözi. Az ITLOS szerint ezzel az elővigyázatos megközelítés a nemzetközi szokásjoggá válás útjára lép.¹⁴⁶⁶ Az ICJ is elismerte, hogy releváns lehet a szerződések alkalmazása és értelmezése során, amit fel lehet fogni úgy mint ami elismeri ezt a folyamatot. Az államok számára, azonban ez nem jelent egyértelmű iránymutatást a kockázattal kapcsolatos döntéshozatalban, olyan esetben, amikor tudományos bizonytalanság áll fenn, mivel az „óvatosság” általános jellegű előírása a valóságban a döntéshozókra hagyja az elővigyázatosság különböző értelmezésének kockázatát. Ahogy Peel is megjegyzi, nyitva marad, hogy milyen döntéshozatali eljárás az, ami körültekintő vagy elővigyázatos olyan helyzetekben, amikor a rendelkezésre álló tudományos adatok nem adnak pontos választ a lehetséges kockázatokra.¹⁴⁶⁷ Az esetjogból annyi olvasható ki, hogy a környezeti kockázatokkal kapcsolatos kérdésekben szükséges figyelembe venni a tudományos bizonytalanságot, továbbá az óvatosság és a körültekintés megköveteli az államoktól, hogy együttműködjenek a hatásokkal kapcsolatos információcserében. Ahogy Székely fogalmaz, az elővigyázatos megközelítés egy sokkal együttműködőbb megközelítést jelent az eljárásokban.¹⁴⁶⁸ Véleményem szerint az esetjogból tisztán kiolvasható a nemzetközi bírói fórumok hozzáállása a kérdéshez: végső soron vonakodnak attól, hogy világos és tiszta kijelentéseket tegyenek az

¹⁴⁶⁴ Uo. 312. p. 17.§

¹⁴⁶⁵ PEEL (2004) i. m. 495. p.

¹⁴⁶⁶ ITLOS, Responsibility and Obligations... Adv. Op. (2011) i. m. 47. p. 135§

¹⁴⁶⁷ PEEL (2004) i. m. 496-497. p.

¹⁴⁶⁸ ITLOS, MOX Plant, Sep. Op. Székely, (2001) 143-145. p. 4.§

elővigyázatosságról, mindazonáltal implicit módon megjelennek a döntésekben. Egyelőre úgy tűnik, hogy ezen a téren még várat magára a jog progresszív fejlődése.

8. Fenntartható fejlődés

8.1 A fenntartható fejlődésről általában

8.1.1 A fenntartható fejlődés elterjedése

A fenntartható fejlődés fogalma már az 1980-as években megjelent a nemzetközi szerződésekben és azóta számos jogi instrumentumban megtalálható.¹⁴⁶⁹ A fenntartható fejlődést mint széleskörben elfogadott célt, általában az 1987-ben megjelent Brudtland Jelentéshez¹⁴⁷⁰ szokták kötni. Ezt követően egyre jobban elterjedté vált, amire utal, hogy az 1992-es Rio de Janeiroban megrendezett világkonferencia középpontjában is a fenntartható fejlődés volt. A politikában és a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésében betöltött szerepe tulajdonképpen itt nyert megerősítést. A konferenciát követően a fenntartható fejlődést számos ország a politikája részévé tette, de hatott több nemzetközi szervezetre is, mint pl. a FAO, WTO, vagy a Világbank.¹⁴⁷¹ A fenntartható fejlődés gondolatát számos nemzetközi szerződés is a maga részévé tette, mint pl. a biológiai sokféleségről szóló egyezmény,¹⁴⁷² a klímaváltozásról szóló egyezmény,¹⁴⁷³ vagy a sivatagosodás elleni küzdelemről szóló egyezmény¹⁴⁷⁴ és a párizsi éghajlatvédelmi egyezmény.¹⁴⁷⁵

8.1.2 A fenntartható fejlődés jelentése

A fenntartható fejlődés több szinten is megjelenik, döntésekben, nyilatkozatokban, irányelvekben, szerződésekben és számos más dokumentumban. A fenntartható fejlődés pontos

¹⁴⁶⁹ SADELEER, Nicolas de: The Principles of Prevention and Precaution in International Law: Two Sides of the Same Coin? In: FITZMAURICE, Malgosia – BRUS, Marcel – MERGKOURIS, Panos eds.: *Research Handbook on International Environmental Law*, Second Edition, Edward Elgar Publishing Limited, Newhampton, 2021, 147. p.

¹⁴⁷⁰ A Bundtland-bizottság Közös Jövönk című jelentése.

¹⁴⁷¹ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 124. p.

¹⁴⁷² Convention on Biodiversity 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről, 8-10. cikkek

¹⁴⁷³ Convention on Climate Change 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXII. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény kihirdetéséről, 3. cikk

¹⁴⁷⁴ Convention to Combat Desertification 1994, Magyarországon kihirdette: 2003. évi CVII. törvény „A sivatagosodás elleni küzdelemről a súlyos aszályal és/vagy sivatagosodással sújtott országokban, különös tekintettel Afrikára” ENSZ Egyezmény kihirdetéséről, 4-5. cikkek

¹⁴⁷⁵ United Nations Paris Agreement 2015, 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részben Felelők 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről, 2. és 4-8. cikkek

jelentése és tartalma körül homály uralkodik a nemzetközi környezetvédelmi jogban, annak definíciójáról, természetéről és státuszáról sem alakult ki még szilárd egyetértés, így egy igen vitatott témának számít a jogirodalomban. Bándi is úgy tartja, hogy a fenntartható fejlődés fogalmának különböző értelmezései között jelentős különbségek vannak, de annyi biztosan leszögezhető, hogy a környezetvédelem a fenntartható fejlődés szerves része, sőt, lényegi eleme.¹⁴⁷⁶ Fitzmaurice szerint szinte lehetetlen feladatot jelent a fogalom definiálása és jogi státuszának meghatározása.¹⁴⁷⁷

Vannak, akik a fenntarthatóságra és a fejlődésre összpontosítanak, míg mások a Brundtland Jelentést és a Riói Nyilatkozatban foglaltak értelmezésén keresztül próbálják felfedni a fogalom pontos jelentését. A többség talán az utóbbi kategóriába tartozik.¹⁴⁷⁸ A fenntartható fejlődés definiálása során általában az utóbbi kettőt szokták idézni, az ezekben a dokumentumokban megtalálható fogalmak széleskörben ismertek. A Brundtland Jelentés a fenntartható fejlődést úgy definiálta mint „a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől.” A jelentés a fenntartható fejlődés három pillérét határozta meg, melyeket a környezet, gazdaság és a szociálpolitika alkotnak. Ezeknek a területeknek az előmozdítása jelentené az utat az emberiség fenntartható fejlődéséhez, ami komoly ellentmondásokat generál.¹⁴⁷⁹ A Riói Nyilatkozat a Brundtland Jelentéshez hasonlóan fogalmaz: „A fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek.”¹⁴⁸⁰ Kerekes szerint ez a legkevésbé kézzelfogható fogalom,¹⁴⁸¹ míg Láng lényegében egy politikai üzenetnek nevezi.¹⁴⁸² Gyulai szerint „az ökológiai szemléletű fenntarthatósági megközelítések alapvetőnek tartják a természetes ökoszisztémák működőképességének megőrzését, amelynek feltétele, hogy a természeti erőforrásokat csak olyan mértékig szabad használatba venni, amennyiben azok hosszú távon is folyamatosan

¹⁴⁷⁶ BÁNDI Gyula: *Környezetvédelem, fenntartható fejlődés és integráció*, In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László eds.: Ünnepi kötet Tersztyánszkykyné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából, Pázmány Press, Budapest, 2015, 50. p.

¹⁴⁷⁷ FITZMAURICE, Malgosia: *International Protection of the Environment*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, Martinus Nijhoff Publishers, Hauge, Boston, London, 2002, 59. p.

¹⁴⁷⁸ SCHWARZ, Priscilla: *Sustainable Development in International Law*, Non-State Actors and International Law, 2005, Vol. 5, No. 1, 133. p.

¹⁴⁷⁹ KESERŰ Barna Arnold: *A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére*, Dialóg Campus, Budapest, 2019, 52. p.

¹⁴⁸⁰ Riói Nyilatkozat a Környezet és Fejlődésről, 3. elv

¹⁴⁸¹ KERÉKES Sándor: A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése In: BULLA Miklós – TAMÁS Pál: *Fenntartható fejlődés Magyarországon – Jövőkép és forgatókönyvek*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006, 200. p.

¹⁴⁸² LÁNG István: *Stockholm – Rio – Johannesburg: Lesz-e új Nap alatt a környezetvédelemben?* Magyar Tudomány, 2001/12, 1415-1422. p.

biztosítani tudják szolgáltatásaikat.”¹⁴⁸³ Sands a fenntartható fejlődés négy elemét azonosítja: i) generációk közötti méltányosság elve; ii) fenntartható használat; iii) méltányos használat; és végül vi) az integráció elve.¹⁴⁸⁴ A generációk közötti méltányosság elve a természetes erőforrások megőrzésének szükségességét fejezi ki a jövő generációk számára, míg a fenntartható használat elve a természetes erőforrások fenntartható módon történő kiaknázását. A harmadik, vagyis a méltányos használat arra utal, hogy az államoknak figyelembe kell vennie más államok igényeit, míg az utolsó, az integráció elve a környezetvédelmi megfontolások tevékenységekbe való beépítését jelenti.¹⁴⁸⁵ Boyle a fenntartható fejlődés további elemként azonosítja még a fejlődéshez való jogot, és a Riói Nyilatkozat alapján anyagi és eljárásjogi elemekre bontja fel.¹⁴⁸⁶ Míg az anyagi elemekhez sorolja a környezetvédelem és gazdasági a fejlődéshez való jogot, a fenntartható használatot, és az erőforrások méltányos elosztását, addig az eljárási elemek között tartja számon a nyilvánosság részvételét és a környezeti hatásvizsgálat elkészítését.¹⁴⁸⁷ Lowe, Birnie és Boyle, és Redgwell szerint ellenére, hogy ugyan meg lehet határozni a fenntartható fejlődés elemeit, azonban nem lehet biztonsággal kijelenteni, hogy annak mi a pontos jelentése, és hogy milyen konkrét normatív következményei vannak.¹⁴⁸⁸ A nemzetközi bírói fórumok döntéseiben fel szokott merülni a fenntartható fejlődés, melyből adódnak a következő kérdések: i) mi a jelentése; ii) a nemzetközi jog minden fejlődéstől megköveteli-e a fenntarthatóságot, kötelező erővel bír-e; iii) ha igen, akkor mi a fenntarthatóság, hogyan mérhető és hogyan állapítható meg. Álláspontom szerint az ítélkezési gyakorlat azt mutatja, hogy amikor felmerül a fenntartható fejlődés fogalma, akkor az előbbi kérdéseket a nemzetközi bírói fórumok igyekeznek elkerülni, és a fentiekkel ellentétben más módon közelítik meg a fenntartható fejlődés elvét.

8.2 A fenntartható fejlődés természete

A jogirodalomban nemcsak a fenntartható fejlődés jelentése, de annak természete is vitatott. Rendelkezik-e a kötelező erővel vagy inkább csak egy koncepcióként van jelen a nemzetközi jogban? A vélemények ezzel kapcsolatban is eltérőek. Bándi nézete szerint „egy ilyen fogalomból nem lehet jogszabályi következményeket levonni, jogintézményeket levezetni,

¹⁴⁸³ GYULAI Iván: *Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről*, Magyar természetvédők Szövetsége, Budapest, 2008, https://mtvsz.hu/dynamic/FF_kerdések_valaszok.pdf, 9. p. (Letöltve 2022. 03. 01.)

¹⁴⁸⁴ SANDS – PEEL – FABRA – MCKENZIE (2012) i. m. 207. p.

¹⁴⁸⁵ Uo. 207. p.

¹⁴⁸⁶ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 116. p.

¹⁴⁸⁷ Uo. 116. p.

¹⁴⁸⁸ Uo. 125. p.

joggyakorlatot táplálni akkor sem, ha látszólag jogszabályi fogalommal állunk szemben.”¹⁴⁸⁹ Míg Sands a nemzetközi környezetvédelmi jog elvei között tartja számon,¹⁴⁹⁰ ahogyan Weeramantry is,¹⁴⁹¹ addig Boyle,¹⁴⁹² Lowe,¹⁴⁹³ és Vinuales¹⁴⁹⁴ is inkább egy koncepcióként tekint rá.¹⁴⁹⁵ A fenntartható fejlődést Handl sem ismeri el a nemzetközi jog kötelező normájaként.¹⁴⁹⁶ Miért fontos a megkülönböztetés? A koncepció és az elv közötti különbség abban áll, hogy ellentétben a koncepcióval, az elvek az államok magatartására irányadó elsődleges kötelezettségi szabályként működnek, ami alapján egy ügyet el lehet dönteni.¹⁴⁹⁷ Ebből a szempontból nézve, a fenntartható fejlődés közelebb áll a koncepcióhoz, ami kiolvasható az ICJ Bős-Nagymaros ügyben hozott ítéletéből is.

Vinuales a normákat funkciójuk szerint három kategóriába sorolja. Az első kategóriába azokat sorolja, amelyek a szerződések felépítésében játszanak szerepet (ezeket építészeti normáknak nevezi). A másodikba azok a normák tartoznak, melyeknek értelmező szerepük van. Ezeket egyrészt másik norma értelmezésére használják, másrészt egymással versengő normák összeegyeztetésére. Higgins arra utal, hogy a nemzetközi jognak mint egy folyamatnak, bátorítania kell az olyan értelmezést, ami kompatibilis azokkal az értékekkel és célokkal, amiket elkívánunk érn.¹⁴⁹⁸ A harmadik csoportba tartoznak azok, amelyeknek döntéshozó funkciója van, és mint primer normák meghatározzák az államok magatartását, így önmagukban alkalmasak egy ügy eldöntésére.¹⁴⁹⁹ Megfigyelése szerint a fenntartható fejlődés csak az első kettő funkciót tölti be, mert nem a fejlődés fenntarthatósága az, ami eldönt egy ügyet, hanem a releváns szerződéses norma.¹⁵⁰⁰ A fenntartható fejlődés nem rendelkezik pontos kritériumokkal, ami alapján önmagában számon kérhető az államoktól, hogy egy adott fejlesztés fenntartható-e. Lowe szerint a fenntartható fejlődés egy olyan koncepció, ami önmagában nem határoz meg kényszerítő magatartást, mert a normákat normatív módon kell

¹⁴⁸⁹ BÁNDI Gyula: *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai*, 2013, 25. p. http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf (Letöltve 2022. 03. 14.)

¹⁴⁹⁰ SANDS – PEEL – FABRA – MCKENZIE (2012) i. m. 207. p.

¹⁴⁹¹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros, Sep. Op. Weeramantry (1997) i. m. 88. p.

¹⁴⁹² BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 123-127. p.

¹⁴⁹³ LOWE, Vaughan: Sustainable Development and Unsustainable Arguments, In: BOYLE, Allen E. - FREESTONE, David eds.: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Oxford University Press, New York, 2001, 21-36. p.

¹⁴⁹⁴ VINALES (2021) i. m. 299. p.

¹⁴⁹⁵ LOWE (2001) i. m. 21-36. p.

¹⁴⁹⁶ HANDL, Gunther: Sustainable Development: General Rules Versus Specific Obligations, In: LANG, Winfried: *Sustainable Development and International Law*, London, 1995, 35-43. p.

¹⁴⁹⁷ VINALES (2021) i. m. 293. p.

¹⁴⁹⁸ HIGGINS, Rosalyn: *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Clarendon Press, Oxford, 1994, 2-3. p.

¹⁴⁹⁹ Vinales (2021) i. m. Uo. 293. p.

¹⁵⁰⁰ Uo. 293. p.

megfogalmazni, mint pl. az, hogy fejlessz fenntarthatóan, vagy hogy az államoknak joga van a fenntartható fejlődéshez, vagy hogy nem szabad fenntarthatatlanul fejlődniük.¹⁵⁰¹ A fenntartható fejlődés mint norma, bizonytalansággal rendelkezik, ezért kérdés, hogy egyes esetekben milyen hatása lehet. A fenntartható fejlődés nem nevezhető primer normának, hanem inkább egy gyűjtőfogalom, ami lehetőséget teremt egyrészt az ütköző jogok feloldására, másrészt megteremti a nemzetközi jog más normáinak alkalmazásához a kapcsolatot, mint a környezeti károk megelőzése vagy a környezeti hatásvizsgálat lefolytatásának követelménye. Véleményem szerint az esetjog alátámasztja előbbi feltevést.

A fenntartható fejlődés koncepciója a nemzetközi bírói fórumok döntésének folyamatában tud igazán kibontakozni, a bírósági érvelésen keresztül. Ez alapján úgy tűnik, hogy a fenntartható fejlődés egy olyan jogi koncepció, ami tolja és húzza az elsődleges normák határait, amikor azok konfliktusba kerülnek egymással.¹⁵⁰² Úgy gondolom, hogy a jogesetek azt mutatják, hogy a fenntartható fejlődés - *Vinuales* logikáját követve - az értelmezésben és a versengő normák összeegyeztetésében játszik fontos szerepet. A jogvitákban a nemzetközi bírói fórumok feladatát általában az egymással versengő jogok és érdekek összeegyeztetése jelenti, ami sokszor komoly kihívást jelent. Az érvelésben és az adott kérdés megközelítésében kell lennie konzisztenciának, mert ez növeli a kiszámíthatóságot és a hatékonyságot. Egy jogrendszer fenntartásához a folyamatos bírósági fejlesztés és a doktrína koherens megerősítése nélkülözhetetlen.¹⁵⁰³ A koherenciát és konzisztenciát bizonyos jogi koncepciók kategóriájának használata biztosítja, mint az észszerűség. Lowe szerint ezek a jogi koncepciók azok, amik megteremtik a kapcsolatot a primer normák között és módosítják azok alkalmazását. Nézete szerint a bírók ezeket a jogi koncepciókat azért alkalmazzák a döntésekben, mert bár nem határoznak meg pontos kötelezettséget az államok számára, de eszközként tökéletesen megfelelnek arra, hogy iránymutatással szolgáljanak egyes versengő primer normák esetén.¹⁵⁰⁴ Ezeket a fogalmakat nem az államok gyakorlata és az *opinio juris* keletkezteti, mint a szokásjogi normák esetén, hanem a bíróságok hozzák létre és alkalmazzák a döntéshozatal során, aminek következményeként a jog fejlődésére a jövőben hatással lesznek.¹⁵⁰⁵ A fenntartható fejlődés is ilyen jogi koncepció? Az ítéletek *ratio decidendi*e szerint igen, és véleményem szerint úgy tűnik, hogy alkalmas arra, hogy a fejlődéshez való jog és a környezetvédelem követelménye közötti konfliktust feloldja.

¹⁵⁰¹ LOWE (2001) i. m. 24. p.

¹⁵⁰² Uo. 31. p.

¹⁵⁰³ LOWE (2001) i. m. 32. p.

¹⁵⁰⁴ Uo. 34. p.

¹⁵⁰⁵ Uo. 32-34. p.

Ez az értelmezés figyelhető meg több esetben is, mint pl. a Bős-Nagymaros, Kishenganga, Iron Rhine, vagy a Garnélarákok-Teknős ügyben. A Bős-Nagymaros ügyben az ICJ a fenntartható fejlődés alkalmazásával lehetőség nyílik a fejlődés és a környezet védelme közötti érdekek összeegyeztetésére és a konfliktusok feloldására. A fenntartható fejlődés azért alkalmas erre, mert középpontjában a gazdasági fejlődéshez való jog és a környezet megőrzése áll. A Bős-Nagymaros ügyben erre tekintettel mondta ki az ICJ, hogy az új normákat nemcsak új tevékenységekre, de a már múltban megkezdett tevékenységek folytatása esetén is figyelembe kell venni, alkalmazva az evolútív megközelítést. Ezzel az ICJ megnyitotta az utat a szerződések környezetvédelmi alapon történő újra értelmezése előtt. Ez a szemlélet több, későbbi ügyekben hozott döntés indokolásában is megfigyelhető. Erre került sor pl. a WTO garnélarák-technős ügyben hozott döntésében is, ahol a Fellebbezési Testület a GATT XX. cikkének g) pontjában megjelenő kimeríthető természetes erőforrások fogalmát a fenntartható fejlődés tükrében értelmezte, megállapítva, hogy a rendelkezés nem statikus.¹⁵⁰⁶ Ebben az esetben a Fellebbezési Testület a fenntartható fejlődés jegyében egy alapvetően kereskedelmi intézkedést hozott összhangba a környezet védelmének igényével, és értelmezte a GATT releváns rendelkezését. Ez a nézet vezette arra a következtetésre a Fellebbezési Testületet, hogy a technősök kimeríthető természetes erőforrásnak minősülnek.¹⁵⁰⁷ A Fellebbezési Testület a fenntartható fejlődés koncepciójának alkalmazásával teremtette meg a kapcsolatot a kereskedelmi jog és a környezetvédelem között. Itt azért érdemes megjegyezni, hogy a WTO egyezményben *expressis verbis* jelenik meg a fenntartható fejlődés mint cél.¹⁵⁰⁸ Ahogyan arra már korábban utaltunk, a Bős-Nagymaros ügyben is az ICJ számára a közös projekt megvalósítására létrehozott szerződés teremtett alapot a fenntartható fejlődés koncepciójának alkalmazására, illetve a szerződés evolútív értelmezésre. Az ICJ a környezetvédelmi jog új normáinak alkalmazását tehát a szerződésből vezette le. Ebben az esetben az ICJ úgy értelmezte a szerződés rendelkezéseit, mint amik nyitottak a nemzetközi jog újonnan létrejövő szabályainak a beépítésére.¹⁵⁰⁹ Ezt később az antarktisi bálnavadászat ügyben hozott ítélet is megerősítette, mely szerint a szerződések nem statikusak, hanem élő eszközök,¹⁵¹⁰ ami lehetőséget teremt a szerződéses rendelkezések értelmezésének formálásához. A kishenganga ügyben a PCA a szerződés rendelkezéseit szintén a nemzetközi környezetvédelmi joggal

¹⁵⁰⁶ WTO, AB, Shrimp and Turtles (1998) i.m. 48. p. 129.§

¹⁵⁰⁷ Uo. 48. p. 130.§

¹⁵⁰⁸ Agreement Establishing the World Trade Organization, 1998. évi IX. törvény az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakeshi-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről, Preambulum

¹⁵⁰⁹ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 64. p. 112.§

¹⁵¹⁰ ICJ, Whaling in the Antarctic, (Judgment), (2014) 257. p. 83.§

összhangban törekedett értelmezni, és hangsúlyozta a fenntartható fejlődésre hivatkozva a gazdasági érdekek összeegyeztetésének szükségességét a környezet megóvásával.¹⁵¹¹ Az ügyben eljáró fórum a fenntartható fejlődés koncepciója alapján értelmezte az Indus-medencéről szóló szerződés releváns rendelkezéseit.¹⁵¹² A PCA a fenntartható fejlődést alkalmazva állapította meg, hogy a környezetvédelem a projektek minden fázisa során figyelembe veendő.¹⁵¹³ A papírmalmok ügy is hasonló, mely szerint a szerződés tárgya és célja értelmében a használatnak lehetővé kell tennie a fenntartható fejlődést, ami figyelembe veszi a folyó környezetének folyamatos megőrzésének szükségét és a parti államok gazdasági fejlődéséhez való jogát.¹⁵¹⁴ Véleményem szerint ezeknek az ügyeknek a közös jellemzője, hogy a jogvitában megjelenő szerződések lényegében lehetővé tették az eljáró nemzetközi ítélkező fórum számára a fenntartható fejlődés koncepciójának alkalmazását, mert azokból levezethető volt. Mindegyik fent említett esetben az eljáró nemzetközi bírói fórum visszanyúlt a szerződéshez: a fenntartható fejlődést nem, mint primer normát alkalmazta, ami arra is utal, hogy az nem rendelkezik ilyen természettel. Előremutató az Iron Rhine ügy, ahol a felek közötti bilaterális szerződés nem tartalmazott ilyen utalást, a választottbíróság mégis tágan értelmezve, a fenntartható fejlődés koncepcióját alkalmazta annak megállapítására, hogy egy már létező vasútvonal modernizálásába beletartoznak a szükséges környezetvédelmi intézkedések is, és azok a projekt szerves részét jelentik.¹⁵¹⁵ Összességében az a következtetés vonható le, hogy a nemzetközi bírósági döntésekben a fenntartható fejlődés a gazdasági fejlődés környezettel való összeegyeztetését fejezi ki.

Amint az a vizsgált ügyekből tükröződik, a fenntartható fejlődés fontos szerepet tölt be az ítélkezés során, amit a nemzetközi bírói fórumok elsősorban a szerződések értelmezése során alkalmaznak, mégpedig az egymással ütköző jogok, illetve érdekek feloldására. Véleményem szerint *Vinuales* felosztását követve, a fenntartható fejlődés az értelmező funkciót betöltő normák közé tartozik.¹⁵¹⁶ A jogesetek jól szemléltetik, hogy a fenntartható fejlődésre nem primer normaként hivatkoznak *per se* – tehát nem azt vizsgálják, hogy a fejlődés vagy adott tevékenység fenntartható-e – hanem azt a szerződések értelmezéséhez hívják segítségül. Úgy gondolom, hogy a fenntartható fejlődés koncepciójával lehetőség nyílik egyrészt az egymással versengő gazdasági fejlődés és környezetvédelmi érdekek összeegyeztetésére, és a

¹⁵¹¹ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 172. p. 452.§

¹⁵¹² Pakisztán anyagi kárnak tekintette a környezetnek okozott károkat. Uo. 138. p. 371.§

¹⁵¹³ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 172. p. 452.§

¹⁵¹⁴ ICJ, Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 48. p. 75.§

¹⁵¹⁵ ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case (Judgment) (1997) i. m. 74. p. 140.§

¹⁵¹⁶ *VINUALES* (2021) i. m. 298. p.

környezetvédelmi megfontolások figyelembevételére olyan szerződések esetén is, melyek nem tartalmaznak széleskörű környezetvédelmi rendelkezéseket, vagy - mint az Iron Rhine esetben is - szinte semmilyen. Ez oda vezet, hogy a jövőben a fenntartható fejlődést lehet a szerződések „frissítésére” alkalmazni, ezáltal lehetővé válik más nemzetközi környezetvédelmi normák alkalmazása. Erre jó példa a Kishenganga ügyben hozott ítélet, melyben a válsztottbíróóság kimondta, hogy a fenntartható fejlődés az általános nemzetközi jog által megkövetelt környezeti hatásvizsgálat követelményében, az elvárható gondosságban és a megelőzésben nyilvánul meg.¹⁵¹⁷ Ezzel a módszerrel a figyelem középpontjába nem a fejlődés fenntarthatósága kerül, hanem a döntéshozatal és az elvárható gondosság. Így a nemzetközi bíróságoknak nem szükséges minden egyes esetben vizsgálniuk, hogy az adott fejlődés fenntartható volt-e, aminek megállapítása több tényezőtől és értéktől is függ, mint pl. politikai, társadalmi, gazdasági, amik között a környezetvédelem csak az egyik.¹⁵¹⁸

VII: Zárógondolatok

Az értekezés a különböző nemzetközi bírói fórumok egésze alatt született környezeti tárgyú ügyek bemutatásával próbált rávilágítani a nemzetközi bíróságok szerepére a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésében. Véleményem szerint a nemzetközi bíróságok alapvetően befolyásolják az általános nemzetközi jog, illetve a környezeti károkért való felelősség rendszerét az ítélkezési gyakorlaton keresztül. A nemzetközi környezetvédelmi jog szabályai a jelenben alakulnak, formálódnak, így kiváltképpen kívánatos, hogy a nemzetközi bíróságok hatékonyan töltsék be jogfejlesztő szerepüket. A fórumok nemcsak eldöntik az adott ügyet, hanem elősegítik a jog fejlődését is: a nemzetközi bíróságok figyelnek egymásra, és a koherens joggyakorlat pedig hatással van nemcsak a környezeti károkért való felelősség fejlődésére, de általános értelemben véve a nemzetközi jogra. Nem egy esetben láthattuk, hogy egy nemzetközi bírói fórum egy másik fórum joggyakorlatára utalt, abból bizonyos elemeket, érvelést átemelve. Az egyes ügyekben megjelenő visszatérő érvelés hatással lehet az államok magatartására és a jövőbeli nemzetközi jogalkotásra nézve is.

Az állam felelősségének definiálásának kezdete visszavezethető egészen a Chorzów gyár ügyre, melyben a PCIJ kimondta, hogy minden jogi kötelezettség megsértése az állam jóvátételi felelősségét vonja maga után. Ez lényegében az *ex delicto* felelősség manifesztációját jelenti. A nemzetközi bíróságok *ratio decidendijében* olyan felelősségtelepítő megoldásokat (pl. Trail

¹⁵¹⁷ PCA, Kishenganga, Partial Award (2013) i. m. 170. p. 450.§

¹⁵¹⁸ BOYLE – BIRNIE – REDGWELL (2009) i. m. 126. p.

Smelter), elveket és szokásjogi szabályokat rögzített, melyek kétséget kizáróan formáltak nemcsak a primer normákat (a nemzetközi környezetvédelmi jog szabályait), de a szekunder normákat is, azaz az államok nemzetközi jogi felelősségének rendszerét. Az esetjog a környezeti károkkal kapcsolatban az *ex delicto* felelősség uralmára utal, az elvárható gondosság tesztjén keresztül. Felmerül a kérdés, hogy a környezeti károk kategóriájára vetítve van-e létjogosultsága a *sine delicto* felelősségnek? Eme felelősségi alakzat, ahogyan az már ismertetésre került az értekezésben, az ILC is foglalkozott, melynek során végül elhagyta az államok *sine delicto strictu sensu* felelősségének gondolatát, mivel nem találta megalapozottnak: az államok gyakorlata azt tükrözi, hogy nem fogadják el széleskörben, hogy őket elsődlegesen objektív és abszolút felelősség terhelje. E tekintetben a multilaterális egyezmények száma igen kevés, egyetlen releváns multilaterális egyezmény van, az 1972-es úrkárfelelősségi egyezmény, amiben találunk olyan rendelkezést, ami előbbi felelősség elfogadására utal. Mind a mellett, hogy ezt nem lehet reprezentatívnak tekinteni, vita tárgya lehet az is, hogy a környezeti károkat lefedi-e. Véleményem szerint a szerződés definíciójába belefér, de egyetlen multilaterális szerződésből semmi esetre sem vonhatjuk le a következtetést, miszerint a nemzetközi szokásjog alapján elfogadott lenne az államok objektív felelőssége, vagy a környezeti károkért való *sine delicto* felelősség.

Úgy tűnik, hogy az *ex delicto* felelősség dominál a határon áttérjedő környezeti hatásokra nézve, ami az elvárható gondosságon keresztül teljesebben ki, a környezeti károkért való felelősség pedig a primer normák szintjén mutatkozik meg. Előnye, hogy az elvárható gondosság által a hangsúly a megelőzésre helyeződik, ami tagadhatatlanul igazodik a környezeti károk gyakorta visszafordíthatatlan természetéhez, ellentétben a *sine delicto* felelősséggel, ami inkább *ex post* foglalkozik a környezeti károkkal. Véleményem szerint az *ex delicto* felelősség így a hatékony környezetvédelem megvalósulását támogatja. Úgy vélem, hogy az elvárható gondosság megfelelő alapnak, illetve megoldásnak bizonyul ahhoz, hogy az állam környezeti károkért való felelőssége megítélhető legyen, továbbá tükrözi az államok aktuális gyakorlatát és a nemzetközi szokásjogot is. A nemzetközi szerződésekben az objektív vagy szigorú felelősség jellemzően az üzemeltetőre telepítve kerülnek meghatározásra. A jelenlegi trend azt mutatja, hogy egyrészt a polgári jogi út alkalmazása az elfogadott, melyekben az üzemeltető elsődleges felelőssége kerül megállapításra, míg az állam felelőssége csak másodlagosan jelenik meg. Kérdés, hogy lehetnek-e olyan helyzetek, melyek esetén célszerűbb lenne egy szigorúbb felelősségi standard? Úgy gondolom, hogy bár az értekezésben górcső alá vett különböző nemzetközi bírói fórumok döntéseiben eddig mindig megállapításra került az állam jogellenes magatartása, illetve valamilyen nemzetközi kötelezettség megsértése, ami a

felelősség felvetéséhez vezetett, ez nem zárja ki, hogy a jövőben ne kerülhetne sor olyan helyzetre, amikor az állam elvárható gondos eljárása ellenére – azaz megtett minden intézkedést a károk megelőzése végett, környezeti hatásvizsgálatot készített, notifikálta a valószínűleg érintett államot stb. – mégis környezeti kár keletkezik. Egy ilyen helyzet esetén kiindulópontot jelenthet majd az eljáró fórum számára az ILC 2006-os kármegosztási tervezete.

Úgy gondolom, hogy ez a jövőbeli jogesetek tükrében még vizsgálandó kérdés lehet. Ez esetben ugyanis az a helyzet áll elő, hogy az állam egy nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységet nemzetközi jogot nem sértve végzett, ami azonban valamilyen úton módon (kiindulva abból a feltételezésből, hogy a kockázatokat nem lehet nullára csökkenteni) mégis súlyos károkat okozott egy szomszédos állam környezetében. Nem helyénvaló az, hogy a sérült állam viselje teljes mértékben a következményeket, mint pl. a helyreállítás költségeit stb. E tekintetben a nemzetközi bírói fórumok jogfejlesztő szerepe különösen fontos lehet a jövőben: *ratio decidendi*jük hozzájárulhat majd ahhoz, hogy az államok környezeti károkért való felelősségét és általánosan véve a nemzetközi jogi felelősség jogintézményeit a progresszív fejlődés irányába mozdítsa el.

Felmerül továbbá az a kérdés is, hogy mikor és milyen körülmények esetén fogadható el vagy várható el az államoktól, hogy elvárható gondosság hiánya nélkül tegyék jóvá az okozott károkat. Boyle hangsúlyozza, hogy szükséges eldönteni, hogy lehetséges-e egy általános jogelv, azt hogyan kéne definiálni, és ha általánosan nem lehetséges, akkor milyen tevékenységekre kellene alkalmazni.¹⁵¹⁹ Véleményem szerint egyelőre a közeljövőben nincs túl sok esély arra, hogy az államok elfogadjanak egy ilyen általános jogelvet (bár ez változhat még), ugyanakkor léteznek olyan esetek vagy tevékenységek, melyek általánosságban az államok szigorúbb felelősségét igényelhetnék.

Úgy gondolom, hogy elsősorban *de lege ferenda* szükséges lenne egy olyan multilaterális nemzetközi szerződésre, ami általánosan foglalkozik a jogesetekben rendszerint megjelenő kérdésekkel és tisztázza a nemzetközi környezetvédelmi jogot uraló primer kötelezettségek tartalmát. Nagy előre lépésnek számítana, ha *de lege ferenda* az ILC tervezetei egy nemzetközi szerződésbe foglalására kerülne sor. Álláspontom szerint *de lege ferenda* egy általános jellegű, környezeti károkkal foglalkozó multilaterális egyezmény alkalmas lenne arra, hogy rögzítthesse a nemzetközi szokásjogban már kikristályosodott kötelezettségeket, továbbá hozzájárulhatna több problémás kérdés letisztulásához is, amik rendszerint felmerülnek a jogviták során és vita tárgyát képezik.

¹⁵¹⁹ BOYLE (1990) i. m. 23. p.

Az ILC nagy kihívással állt szemben, amikor az államok felelősségének kodifikációjára vállalkozott. Az ILC a kodifikáció során támaszkodott nemcsak nemzetközi szerződésekre, *soft law* dokumentumokra, de a nemzetközi bíróságok joggyakorlatára is. Ezek a tervezetek kétségtelenül értékesek a területen, amit jól érzékeltet, hogy a nemzetközi bírói fórumok is utalnak rá, bár a választott megközelítést több kritika is érte¹⁵²⁰ azon az alapon, hogy az államfelelősség esetében nem a tevékenység jogszerűsége vagy jogszerűtlensége a kérdés, hanem hogy az állam elvárható gondossággal jár-e el.

Ahogy már korábban is említettem, véleményem szerint nem ártana a területnek, ha létezne egy olyan sokoldalú szerződés, ami általánosan foglalkozik a környezeti károkkal, mely esetben jó kiindulópont lehetne az ILC megelőzési tervezete, azonban véleményem szerint szükséges lenne bizonyos rendelkezéseket pontosítani. Érdekes lenne ebben a szerződésben rögzíteni a már széleskörben elfogadott, mára már nemzetközi szokásjogként számontartott elveket és kötelezettségeket, tisztázva ezek kapcsolatát az elvárható gondossággal és más kötelezettségekkel. Problematikus a „jelentős” kár vagy kár okozás kockázatának általánosan elfogadott definíciójának hiánya vagy megítélésének objektív szempontjai, de e tekintetben jó kiindulópontnak tartom az ILC által adott fogalmat. Úgy gondolom, hogy minden egyes esetben, az adott környezeti elemtől és tevékenységtől függően lehet meghatározni, hogy az adott esetre vetítve mi számít „jelentősnek.” E tekintetben tanácsos lenne, ha a komplex tudományos bizonyítékok értékelésében a nemzetközi bíróságok, kiváltképpen az ICJ nagyobb bizalommal hívná segítségül és támaszkodna a tudományos szakértőkre, amikor adott esetben tisztázza, hogy mi a „jelentős kár.” De egy multilaterális szerződés is alkalmas lehetne annak rögzítésére, hogy milyen objektív szempontok alapján megítélendő, ha valami eléri a „jelentős” mértéket.

Nem hagyható el ezzel kapcsolatban a környezeti hatástanulmány elkészítésének fontossága sem. Álláspontom szerint egy általános jellegű multilaterális szerződés alkalmas lehetne arra, hogy tisztázza előbbi norma tartalmát is. A hatékony környezetvédelem megvalósulása érdekében, nézetem szerint a környezeti hatásvizsgálat követelményét jobban ki kellene emelni és kifejteni, pontosítani. Ennek oka, hogy a környezeti hatásvizsgálat a hatékony kármegelőzés mondhatni első lépése, és az elvárható gondos magatartás minimum követelménye, hogy az állam tájékozódik a joghatósága vagy ellenőrzése alá tartozó tevékenységek várható negatív hatásairól. Ebben a szakaszban történik az adatgyűjtés és az adatok kiértékelése, elemzése, ami

¹⁵²⁰ Brownlie szerint a szabály tartalma a lényeg, így a jogszerű és jogellenes tevékenység közötti különbség nem érdekes. Ld. BROWNLIE, Ian: *State Responsibility*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, Oxford, 1983, 50 p.

alapján megállapítható válik a kockázat és a hatások várható mértéke. Ezért úgy gondolom, hogy különösen fontos, hogy a környezeti hatásvizsgálat valós és megbízható legyen. Jelenleg sokszor az is problémás, hogy mit lehet egy környezeti hatásvizsgálatnak tekinteni, és a nemzetközi bíróságok hozzáállása a kérdéshez vitatható. Szükséges volna *de lege ferenda* definiálni, hogy mit értünk megfelelő környezeti hatásvizsgálat alatt, annak mit kell tartalmaznia, milyen adatokra kell kitérnie. Az esetjogban számtalan eset volt, ami lehetőséget teremtett előbb említett kérdések megoldására, és úgy gondolom, hogy hibás megközelítés az, hogy az államok kvázi diszkrecionális joga meghatározni, hogy mit kell tartalmaznia egy ilyen vizsgálatnak. Ahogy azt a bemutatott jogesetek is szemléltetik, számtalan alkalom volt, amikor homály övezte, hogy az állam készített-e környezeti hatástanulmányt, és az is előfordult, hogy egy tanulmány nem volt elég részletes sem, véleményem szerint azért, hogy a saját érvelését és érdekeinek megvalósulását alátámassza. Ez az eljárás láthatjuk, hogy nem vezet a hatékony kármegelőzéshez. Szükség van egy általánosan elfogadott standardra vagy objektív szempontokra, ami összességében segítené a jogviták gyorsabb lefolytatását, így i) egyszerűbb lenne megítélni, hogy egy tanulmány megfelel-e a nemzetközi jog által támasztott követelményeknek, ami a hatásokat vizsgálja, ii) hozzájárulna annak könnyebb tisztázásához is, hogy az állam elvárható gondossággal járt-e el a megelőzés során; iii) nem képezne vita tárgyát az sem, hogy vajon milyen részletességű tanulmány fogadható el, iv) valamelyest kiküszöbölhető lenne az is, hogy az államok a tevékenység mellett szóló érvelésüket számukra kedvező részletességű és minőségű információkkal töltsék fel. Ennek kapcsán akár jó kiindulópontot adhatna az 1991-es Espooi egyezmény.

A környezeti hatásvizsgálat kiemelkedő eszköze a megelőzésnek, ezért érdemes lenne mélyíteni a szerepét. A környezeti hatásvizsgálattal szoros kapcsolatban áll az értesítési és konzultációs kötelezettséggel is. Nézetem szerint, az értesítés időpontja és tartalma is pontosításra szorul. Jelen esetben az esetjog szerint a jelentős határon áterjedő kár kockázata váltja ki a notifikációs és konzultációs kötelezettséget, azonban a károk minimalizálását szolgálná, és így a környezeti károk hatékony megelőzését, ha az államok már előtte is konzultálnának egymással,¹⁵²¹ így lehetőség nyílna a hatások közös felmérésére és a kockázatok kezelésére. Amikor például egy osztott természetes erőforrásról van szó, mint egy folyó, akkor a jóhiszeműség jegyében közösen vizsgálhatnák meg az államok, hogy milyen környezeti hatásai lehetnek az adott tevékenységnek. E tekintetben lényeges lenne rögzíteni, hogy pontosan mit is kell tartalmaznia egy ilyen értesítésnek, mire kell kiterjednie és milyen

¹⁵²¹ Ld. Nicaragua és Costa Rica ügyek. Erre utal egyébként Donoghue bíró is eltérő véleményében. Ld. ICJ, *Certain Activities and Construction of a Road*, Sep. Op. of Judge Donoghue (2015) i. m. 121-128. p.

információkat kell adnia az érintett állam számára. Álláspontom szerint a környezeti hatásvizsgálat, az értesítés és konzultáció hármassága megfelelő utat biztosít az államok közötti együttműködéshez, és úgy gondolom, hogy csak ez esetben valósulhat meg a hatékony kármegelőzés. Ezért egy környezeti sérelmekkel általános jelleggel foglalkozó szerződésnek a szívéét kell, hogy adják ezeknek a követelményeknek a pontosítása, meghatározva és pontosítva az együttműködés formáit. Véleményem szerint így nagymértékben tisztázásra kerülne az is, hogy az elvárható gondosság mit követel meg az államoktól, végső soron nagymértékben segítené a nemzetközi bíróságok munkáját is az államok magatartásának értékelésében.

Úgy gondolom, hogy a jövőben nagyobb hangsúlyt kellene fektetni *de lege ferenda* az elővigyázatosságra elvére is. A jogesetek jól mutatták, hogy az államok több esetben is nemzetközi szokásjogként hivatkoztak rá, és a bizonyítási teher megfordulásaként értelmezték. Az ítélkezési gyakorlat úgy tűnik, hogy eddig elutasította ezt a megközelítést. Azonban egy általános sokoldalú környezeti tárgyú nemzetközi szerződés lehetőséget teremtene az elv pontosítására és rögzítésére. Úgy tűnik, hogy jelenleg nincs egyszerű feladata annak az államnak, aki meggyőzően akarja bizonyítani, hogy egy projekt káros a környezetre, még mielőtt az megépülne. Elég, ha a magyar vonatkozású Bős-Nagymaros vízlépcsőrendszer esetére gondolunk. Komoly problémákkal kell szembenéznie annak az államnak, aki a jelentős környezeti károk kockázatára hivatkozik. E tekintetben az elővigyázatosság elve megkönnyítené a helyzetet, mert elősegítené a környezetet károsító módon eljáró államokkal szembeni eljárások megindítását. Ahogy Kecskés is megjegyzi, kérdéses, hogy mekkora azon határon áterjedő környezeti károkkal kapcsolatos ügyek száma, melyek nem kerültek vagy kerülnek egyetlen nemzetközi bírósági fórum asztalára sem. Az elővigyázatosság elvének előbbi módon történő értelmezésével javítható lenne a helyzet, ami végső soron a nemzetközi bíróságok aktívabb szerepvállalását idézné elő a környezettel kapcsolatos vitákban. Másik lehetőség, ami hasonló eredményre vezethetne, ha a megelőzés *erga omnes* jellege univerzális elismerést nyerne. Megeshet, hogy a környezettel kapcsolatos ügyek számának előbbi okokból történő növekedésével a nemzetközi bírói fórumok a nemzetközi környezetvédelmi jog gyorsabb fejlődésének katalizátoraként szolgálhatnak, mint ahogyan azt eddig is tette (pl. Trail Smelter ügyel).

Az értekezésben megpróbáltam rávilágítani a környezeti károkért való felelősség jelenleg is folyamatban lévő alakulására és az egyes, környezeti tárgyú döntésekből kiolvasható trendekre. A kutatás hasznosítható lehet akár a jövőbeli nemzetközi jogalkotásra, mivel a nemzetközi bírói fórumok döntései véleményem szerint hatnak az államok gyakorlatára, illetve a nemzetközi jogalkotásra. Így egy esetleges kodifikációs törekvés során segítséggel szolgálhat. A terület

még számtalan problémával és kérdéssel néz szembe, melyek letisztulása még várat magára, de ebben kétséget kizáróan az ítélkezési gyakorlat a jövőben is fontos szerepet fog betölteni.

VIII: A kutatási eredmények összegzés

A környezetvédelem napjaink egyik égető témájává vált, ami az emberiség környezetpusztító magatartásának köszönhető. A környezet globális oltalma nemzetközi szinten valósulhat meg a leghatékonyabban, ami igazolja az értekezés témájának aktualitását. A kutatás középpontja az államok környezeti károkért való nemzetközi felelőssége, a nemzetközi bírósági fórumok releváns esetjogát alapul véve. Az értekezésben alkalmazott induktív megközelítés lehetőséget teremt egyes nemzetközi szokásjogi elvek és normák identifikálására és tartalmuk meghatározására, valamint pontosítására. A nemzetközi ítélkezés nagymértékben hozzájárult a nemzetközi környezetvédelmi jog, illetve a környezeti károkért való felelősség fejlesztéséhez, ami az értekezésben vizsgált jogesetektől tisztán kiolvasható.

A nemzetközi környezetvédelmi jog egy relatíve új jogterület, fejlődésének több állomása különböztethető meg, melyek jól tükrözik a tudomány előrehaladását, az újabb technológiák megjelenését és azok hatásának megértését, továbbá a politikai tudat változásait, és a nemzetközi jogrend és intézmények változó szerkezetét.¹⁵²² Az olyan esetek, mint az 1914-es Bhopáli vegyi üzem katasztrófája, (melyben közel 20.000 ezer ember vesztette életét)¹⁵²³ vagy az 1948-ban Donora városában kialakult gyilkos köd,¹⁵²⁴ és az 1952-ben London felett elterjedő gyilkos füstköd (szintén több ezer emberéletet követelt), és más hasonló események mind hozzájárultak a környezet és az ipar, illetve a gazdasági fejlődéshez kapcsolódó érdekek és szükségletek közötti összefüggés felismeréséhez.¹⁵²⁵ Az első és a második ipari forradalmat követően, tehát nyilvánvalóvá vált, hogy a természetes erőforrások, az élővilág kontrollálatlan kiaknázása egyenes út az erőforrások teljes kimerítéséhez: megfelelő védelem és ellenőrzés hiányában több faj kihalását eredményezheti, ami a gazdasági érdekeknek sem tesz jót.¹⁵²⁶ A környezeti értékek megőrzése iránti érdeklődés így elsősorban nem a környezet romlásának

¹⁵²² SANDS – PEEL – FABRA – MACKEZNIE (2012) i. m. 22. p.

¹⁵²³ GONSLAVES, Colin: *The Bophal Catastrophe: Politics, Conspiracy and Betrayal*, Economic and Political Weekly, Vol. 45, No. 26/27, 2010, 68-75. p.

¹⁵²⁴ Az USA-ban található városban a felgyülemlett szmog a 6000 fős településen 4000 embernek légzési problémákat, 20 embernek pedig a halálát okozta.

¹⁵²⁵ BEYERLIN, Ulrich – MARAUHN, Thilo: *International Environmental Law*, Hart Publishing, United Kingdom, 2011, 4. p.

¹⁵²⁶ HALVORSSSEN, Anita M.: The origin and development of international environmental law, In: SHAWKAT Alam – KRAVCHENKO Svitlana – CHOWDHURY Tareq M.R. – BHUIYAN Md Jahid Hossain – TECHERA J. Erika (szerk): *Routledge Handbook of International Environmental Law*, Routledge, New York, 2013, 27. p.

tudatosulását jelezte, hanem inkább a természetes erőforrásokkal kapcsolatos gazdasági érdekek védelmének igényét juttatta kifejezésre. Ennek megfelelően a környezetvédelemmel kapcsolatos első rendelkezések leginkább az egyes fajok védelmét célozták, a biodiverzitás védelme még nem jelent meg ezekben a normákban.¹⁵²⁷ Ide sorolhatók többek között az 1902-es Párizsi Egyezmény a mezőgazdaság számára hasznos madarak védelméről,¹⁵²⁸ továbbá az 1911-ben az USA és Nagy-Britannia, Japán és az Orosz Birodalom kötött egyezmény a prêmes fókák védelméről,¹⁵²⁹ az 1916-ban létrejött Kanadai Amerikai madárvédelmi egyezmény,¹⁵³⁰ valamint az első, 1931-ben született bálnavadászatot szabályozó nemzetközi egyezmény,¹⁵³¹ végül az afrikai fauna és flóra megőrzéséről szóló, 1933-ban Londonban aláírt nemzetközi egyezményt.¹⁵³² Ezek közül kivételesnek tekinthető az 1909-ben Nagy-Britannia és az USA között megszületett Nemzetközi határmenti vizekről szóló szerződés.¹⁵³³ A szerződés célja a vízszint és a hajózás megóvása volt a határ menti vizeken, azonban egyik rendelkezése kifejezetten tiltotta a vízszennyezést és a károkozást, annak pontos definiálása nélkül.¹⁵³⁴ Jelentőségét az adja, hogy ez volt az első, amely szennyezés megelőzésére kötelezte a feleket.¹⁵³⁵ Bár a nemzetek törekedtek a környezeti kihívások kezelésére, a korai törekvések szórványosak és hatástalanok voltak. Ennek oka egyrészt a nemzetközi közösség horizontális felépítése,¹⁵³⁶ másrészt az állami szuverenitásra helyezett erős hangsúlyban rejlik.¹⁵³⁷

A nemzetközi környezetvédelmi jog, illetve a kárfelelősség fejlődésében meghatározó szerepet töltött be a szuverenitás értelmezése. Szakítva az abszolút szuverenitás elmélettel, megjelent a gondolat, miszerint az állami szuverenitásnak vannak korlátai, amit minden államnak tiszteletben kell tartania. Ehhez a paradigmaváltáshoz nagymértékben hozzájárultak az első, határon áttérjedő, a környezetre nézve káros hatások megjelenése. A modern technológiák úttörésével jelentősen megnöttek a környezetszennyező tevékenységek is, melyek

¹⁵²⁷ KECSKÉS (2012) i. m. 49. p.

¹⁵²⁸ 1902 Convention of Protection of Birds Useful to Agriculture. Magyarországon kihirdette: 1906. évi I. törvénycikk a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi március hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék becikkelyezéséről

¹⁵²⁹ Preservation and Protection of Fur Seals, Convention signed at Washington July 7, 1911,

¹⁵³⁰ Convention for the Protection of Migratory Birds in Canada and the United States 1916, reaty-Making Power. Legislation under It Constitutional. Migratory Bird Treaty and Act, The Yale Law Journal, Vol. 29, No. 4 (Feb., 1920), 474 p.

¹⁵³¹ Regualtion of Whaling, Geneva, September 24, 1931

¹⁵³² CENTERI Csaba – GYULAI Ferenc – PENSKA Károly: *A világ természetvédelmének története 1913–1933 között (védett területek alapítása)*, Tájékológiai Lapok 5. évf. 2007/1, 10. p.

¹⁵³³ Treaty Relating to Boundary Waters Between the United States and Canada, Jan. 11., 1909

¹⁵³⁴ Uo. Article IV. „It is further agreed that the waters herein defined as boundary waters forbidden waters and waters flowing across the boundary shall not be polluted on either side to the injury of health or property on the other.”

¹⁵³⁵ SANDS – PEEL – FABRA – MACKEZNIE (2012) i. m. 25. p.

¹⁵³⁶ HALVORSSSEN (2013) i. m. 27. p.

¹⁵³⁷ NANDA- PRING (2013) i. m. 71. p.

nem feltétlenül képesek a tevékenység helyszínén, illetve az adott állam határain belül maradni. Az adott tevékenység káros hatásai így nemcsak a forrásállamot érinthetik, hanem - ahogyan azt láthattuk – más, szomszédos országok környezetét is. Az államok határaikon belül szabadon megválaszthatják, hogy milyen tevékenységet kívánnak folytatni vagy engedélyezni, ez a szuverenitás tartalmában benne rejlik. Ebben az esetben tehát nem merül fel a jogellenesség, az állam maga jogszerűen jár el, saját jogot gyakorol a saját területén belül. Az első, korai környezeti tárgyú ügyek jól megvilágítják a problémát: ha jogszerű tevékenységgel kár keletkezik, ennek mi a következménye? A belső jogban ezekre az esetekre a veszélyes üzem, illetve az objektív felelősség ad választ, miszerint a károkozó és a káros cselekmény közti okozati összefüggés fennállása esetén a károkozónak kártérítési kötelezettsége keletkezik. Sikerült-e ezt a megoldást a nemzetközi jogba átültetni? Az értekezésben bemutatott esetjogból levonható következtetés negatív választ kényszerül adni a kérdésre. A korai ítéletek, mint a Trail Smelter ügy arra utal, hogy a választottbíróság analógia mentén elfogadta – az ILC által is alkalmazott terminológiát használva - a *sine delicto* felelősséget. A későbbi ítéletek viszont nem támasztják alá azt a feltevést, hogy a nemzetközi szokásjogban létezne a környezeti károkra vonatkozó, speciális felelősségi alakzat. A Trail Smelter ügy ítéletéből az értekezésben többször is idézett része miszerint egyetlen állam sem használhatja területét vagy engedheti területének oly módon történő használatát, hogy azzal kárt okoz más állam területén, a *sic utere tuo* maximát, a jó szomszédságot, illetve a joggal való visszaélés tilalmát fejezi ki. A kötelezettséget több ízben elismerte az ICJ, mint szokásjogi szabályt. Ez a kötelezettség a környezeti károk megelőzésre, azaz a prevencióra utal és nem a *sine delicto* felelősség elfogadására. Ezt az értelmezést támasztja alá nemcsak a konzisztens ítélkezés, de az ILC és a Nemzetközi Jogi Intézet is. Mindkét esetben az államok nemzetközi jogi felelősségének vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a környezeti károkra is a nemzetközi felelősség általános szabályai az alkalmazandóak. A vizsgált jogesetek is alátámasztják ezt a következtetést. Az ILC az államok nemzetközi felelősségének kodifikációja során különbséget tett *ex delicto* és *sine delicto* felelősség, valamint *primer* és *szekunder* normák között. Bizonyos megfontolások után, az ILC a *sine delicto* felelősséget végül a *primer* normák között helyezte el, annak kizárása nélkül, hogy létrejöhetnek *lex specialis* szabályok a környezeti kárfelelősségre nézve. A Stockholmi Nyilatkozat kifejezetten felhívja az államok figyelmét a környezeti károkért való felelősség fejlesztésére. Ahogyan Bruhács fogalmaz: „A Stokholmi Nyilatkozat óta létezik egy *pactum de contrahendo* a szennyezésre és más környezeti károkra

vonatkozó felelősség és jóvátétel nemzetközi jogának fejlesztésére.”¹⁵³⁸ Létrejöhet-e a környezeti károk kategóriájára nézve az államok *sine delicto* felelőssége? Az ítélkezési gyakorlat tartja magát az államok nemzetközi felelősségének általános szabályaihoz, így egyelőre úgy tűnik, hogy kicsi az esély arra, hogy az ICJ szokásjogként ismerje el a jogszerű magatartással okozott károkért való felelősséget mint önálló felelősségi alakzatot, illetve az államok objektív felelősségét a nemzetközi jog által nem tiltott veszélyes tevékenységek káros hatásaiért. Ehhez hozzájárul, hogy a nemzetközi szerződések sem támogatják az államok objektív felelősségét, rendszerint inkább a magánszemélyekre, azaz az üzemeltetőre telepítik a felelősséget. A környezeti károkért való felelősségre az általános nemzetközi jog szerinti *ex delicto* felelősség szabályai az alkalmazandóak, míg nyitva marad a kérdés, hogy mi történik akkor, ha az állam elvárható gondosan jár el, mégis kár keletkezik. A *lex specialis* felelősségi alakzat nem kizárt, az államok számára továbbra is nyitva áll a lehetőség, hogy a határon áterjedő környezeti károk miatti felelősséget szabályozzák, eltérve az általános felelősségi szabályoktól.

Mindazonáltal a *case law* nagymértékben hozzájárul a környezettel kapcsolatos, nemzetközi szokásjogi elvek azonosításához. A jogeseteket alapul véve úgy tűnik, hogy az ICJ követi az ILC által, a primer normák között elhelyezett *sine delicto* felelősséget. Az ítélkezés alapján meghatározhatók az ilyen értelemben vett *sine delicto* felelősség tartalmi elemei is, mint a megelőzés, a különböző eljárási kötelezettségek, az elvárható gondosság, mint mérce, és az ezek közötti összefüggés. Egyértelműen kijelenthető, hogy a környezeti ártalmak középpontjába a megelőzés kerül. Ezt alátámasztják a legkorábbi ügyek is, mint a Trail Smelter vagy a Korfu-szoros ügy. Az ügyek közös jellemzője, hogy a Trail Smelter ügyben kifejezésre kerülő *sic utere tuo* maximára, illetve a károkozás tilalmára és a jó szomszédságra való építkeznek. Ezekből az elvekből következik a környezeti ártalmak megelőzésének elve. Nem meglepő, hogy bekerült az első környezetvédelmi világkonferencia eredményéül létrejött nyilatkozatba, az 1972-es Stockholmi Nyilatkozatba, majd azt követően megerősítésre került az 1992-es Riói Nyilatkozatban is. Számos alkalommal hangsúlyozták a nemzetközi bírói fórumok is, elismerve annak szokásjogi státuszát. Nem meglepő, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog alappillére a környezeti károk megelőzésének követelménye. A Chorzów-gyár ügyben az PCIJ deklarálta, hogy: „a nemzetközi jog elve, sőt, általános jogi

¹⁵³⁸ BRUHÁCS János: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái. In: MIKLÓS Imre – LAMM Vanda – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Közjogi tanulmányok: Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*, Budapest, Corvinus Egyetem, 2006, 72. p.

alapelv, hogy bármilyen kötelezettség megsértése jóvátételi kötelezettséget von maga után”¹⁵³⁹ és „a jóvátételnek, amennyire lehetséges, el kell tüntetnie a jogellenes cselekmény minden következményét, és vissza kell állítania azt az állapotot, ami valószínűleg fennállt volna, ha a cselekményt nem követték volna el (...) ha ez nem lehetséges, akkor olyan összeg megfizetésére köteles, ami megfelel azzal az értékkel, amellyel az eredeti állapot helyreállítása bírna.”¹⁵⁴⁰ Szabó megjegyzi, hogy a döntés egyértelműen az eredeti állapot helyreállításának elsődlegességét hirdeti, és lefekteti a teljes reparáció elvét.¹⁵⁴¹ A környezeti károk kategóriájára viszont sok esetben nem alkalmazható az *in integrum restitutio*. Az olyan tevékenységek, melyek veszélyes anyagokkal foglalkoznak, kockázatokat jelentenek a társadalomra és a környezetre egyaránt. Az ezekből származó emissziók, illetve hatások sokszor rendkívüli mértékben károsítják a környezetet, ami miatt az eredeti állapot helyreállítása lehetetlenné válik. Az ártalmak kialakulásának megakadályozására ad választ a környezeti károk megelőzésének elve. Az, hogy a megelőzés *erga omnes* jelleggel rendelkezne, a jogesetek alapján nem kijelenthető egyértelműen. A Bős-Nagymaros ügy kiváló lehetőséget szolgáltatott a kérdés tisztázására, ami a Nukleáris fegyverek jogszerűségében kért tanácsadó vélemény során is felmerült, de ez idáig az ICJ nem kívánt egyértelműen állást foglalni. Ezzel ellentétben az ITLOS inkább hajlik a megelőzés *erga omnes* mivoltának elfogadására. Nem kizárt, hogy a jövőben egyre többször fog felmerülni ez a kérdés, mivel a környezeti ártalmak kezelése az emberiség egészének az érdekét szolgálja. Az ítélezési gyakorlatból levonható a következtetés, miszerint a megelőzés nem egy eredménykötelezettség, tehát nem jelenti a károk teljes megakadályozásának követelményét. Ez azért is érdekes, mert az ILC a *sine delicto* felelősség kodifikációja során a megelőzésre eredetileg eredménykötelezettségként tekintettek.¹⁵⁴² Ezt azonban elvetették, és helyette gondossági kötelezettségként ismerték el. Ezt tisztázta az ICJ és az ITLOS is. Az ítélezési gyakorlatból az is világosan látszik, hogy a megelőzés és az eljárási kötelezettségek meghatározott nagyságrendű kár esetére vonatkoznak, ami a „jelentős,” tehát az államoknak a jelentős határon áterjedő környezeti károk esetében terheli a megelőzés kötelezettsége. Ez tükrözi a jó szomszédság elvét, mely kifejezésre juttatja, hogy az érintett államnak bizonyos szintű tűrés kötelezettsége van. A Lac Lanoux ügyben a választottbírók kifejezetten hangsúlyozta, hogy a jóhiszeműség elve szerint az államoknak

¹⁵³⁹ PCIJ Series A, No. 17, 1928, Case Concerning the Factory at Chorzów, (Germany v. Poland) (Judgment No. 13) 29. p.

¹⁵⁴⁰ Uo. 47. p.

¹⁵⁴¹ SZABÓ Marcell: A Jóvátételi cikkek kodifikációja az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában, Doktori Értekezés, Budapest, 2003, 103. p.

¹⁵⁴² ILC Yearbook 2001 Vol. II Part 2, 32. p.

figyelembe kell venniük más államok érdekeit, és törekedniük kell a különböző érdekek összeegyeztetésére.¹⁵⁴³

A kérdésre, hogy az állam teljesítette-e a megelőzés kötelezettségét vagy megsértette-e azt, a mérce az elvárható gondosság. Ez azt jelenti, hogy a határon áterjedő, negatív környezeti hatások megelőzésében az államokat elvárható gondossággal kell eljárni. Az elvárható gondosság az, aminek segítségével megállapíthatóvá válik, hogy az állam mindent megtett-e a környezeti károkozás elkerülése végett. A vizsgált ítéletekből, kiváltképpen a Papírmalmok és a Costa Rica c. Nicaragua ügyekből kitűnik, hogy az elvárható gondosság és a megelőzés között szoros összefüggés fedezhető fel, mivel szinte mindkettő ugyanazon kötelezettségek teljesítésével valósul meg. Az elvárható gondosság az államok szuverenitását ellensúlyozza, mivel kifejezi, hogy bizonyos, észszerű intézkedéseket meg kell tenni más államok érdekeinek megóvása végett, ami a *sic utere tuo* maximával összhangban van. Ez azt jelenti, hogy az állam felelőssége akkor merül fel, ha nem tett meg minden számára elérhető lépést a környezeti károk megelőzésére, ami a felelősség értékelése során kiemelkedő szereppel rendelkezik. Az esetjog vizsgálatával tisztább képet kaphatunk arról, hogy pontosan mit is jelent az, hogy a környezeti károk megelőzésében elvárható gondossággal kell eljárni. Milyen magatartás az, ami megfelel ennek? Az elvárható gondosság jellemzője, hogy rugalmas, és ahogyan arra az ILC is utalt, az elvárható gondosság észszerű standardja változhat, mivel a tudomány és a technológia folyamatos fejlődésen megy keresztül.¹⁵⁴⁴ A Korfu-szoros ügyben az elvárható gondosság elmulasztása miatt állapította meg az ICJ Albánia felelősségét: tudnia kellett a vízbe lerakott aknákról, ami súlyos károkat okozott az áldozatul esett hajóknak. Albániának tájékoztatnia kellett volna a brit hajókat a veszélyekről. Az elvárható gondosság egy magatartási kötelezettség, ami kétséget kizáróan kitűnik a jogesetekből, különösen a Papírmalmok ügyből. Ezt a következtetést az ITLOS felelősséggel kapcsolatos tanácsadó véleménye is igazolja, amikor kimondja, hogy az államoknak meg kell tenniük a lehető legnagyobb erőfeszítéseket. Mik ezek az erőfeszítések? Az ítélezési gyakorlatból kiolvashatók azok az eljárási cselekmények, melyek alapján az állam elvárható gondos magatartása megítélhető. Az első, és talán legfontosabbnak az információk beszerzését lehet megemlíteni. Az állam mielőtt olyan tevékenységbe kezd, ami kockázatokat jelenthet és veszélyeket hordozhat magában más államokra nézve, tájékozódnia kell, azaz be kell szereznie minden adatot, tényt a projektről. Ennek hiányában nem lehet megtenni azokat a lépéseket, amik szükségesek a káros következmények elkerüléséhez, amit *inter alia* az Iron Rhine választottbíróági ítélet is

¹⁵⁴³ Lake Lanoux Arbitration (1957) 32. p.

¹⁵⁴⁴ ILC Yearbook, 1996, Vol. II Part 2, 110-111. p.

hangsúlyozott. A papírmalmok ügy valamelyest pontosítja, hogy milyen lépéseket kell megtenni: nemcsak a megfelelő jogszabályok kialakítása és intézkedések megtétele, de idetartozik a végrehajtásukban és az ellenőrzésben tanúsított óvatosság is. Az ítélet rögzíti, hogy elvárható gondos magatartás elmulasztása felveti az állam felelősségét, azaz károk hiányában létrejön a kötelezettségsértés, amire a nemzetközi felelősség általános szabályai lesznek az alkalmazandóak.¹⁵⁴⁵ Az ítéletek továbbá az evolutív megközelítést sugallják, ami a Bős-Nagymaros ítéletből egyértelműen megállapítható: az elvárható gondosság szintjének meghatározása során figyelemmel kell lenni az adott időben elfogadott és alkalmazott tudományos és technológiai ismeretekre. Az elvárható gondosság szintje így változó, függ a kockázatok fokától, így egy különösen veszélyes tevékenység esetében magasabb: elvárható az, hogy az állam tudjon arról, hogy az adott tevékenységnek jelentős határon túli következményei lehetnek-e vagy sem.

A jogesetek és döntések utalnak arra, hogy milyen követelmények teljesülésével bizonyítható, hogy az állam elvárható gondossággal eljárva megtett mindent a károk elkerülése végett, azaz mi az elvárható gondosság tartalma. Ide sorolhatók a környezeti hatásvizsgálat, a notifikáció és konzultáció, és az együttműködési kötelezettség és az ellenőrzés. Az ICJ kétséget kizáróan kimondta, hogy az elvárható gondosság elmulasztását jelenti a nem megfelelő környezeti hatásvizsgálat elkészítése.¹⁵⁴⁶ A környezeti hatásvizsgálat egy fontos eszköz a kockázatokról és veszélyekről való tájékozódáshoz. Ezentúl azonban egy nemzetközi szokásjogi szabály is, amit az ICJ rögzített a papírmalmok ügyben hozott ítéletében. Az ítélezés nagymértékben hozzájárult a kötelezettséget körülvevő homály tisztázásához. Így immáron világossá vált, hogy a környezeti hatásvizsgálatot nemcsak az ipari tevékenységek esetén kell elkészíteni, de minden esetben, amikor fennáll a veszély arra, hogy a tevékenységből származó következmények jelentős károkat gyakorolhatnak egy másik állam környezetére nézve.¹⁵⁴⁷ A küszöb, konzisztensen itt is a „jelentősben” mutatkozik meg. Ez segíti az államokat, amikor értékelik az egyes tevékenységek határon túli hatásait. Másrésztől azonban még mindig nem elég egyértelmű, hogy ez pontosan mit takar, mikor beszélünk jelentősről. Ez még további pontosítást igényel. Az ICJ szerint ezért szükséges előzetes felmérést végezni,¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁵ ICJ Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 69. p. 197.§

¹⁵⁴⁶ KECSKÉS (2015) i. m. 71. p.

¹⁵⁴⁷ ICJ Pulp Mills Case, (Judgment) (2010) i. m. 83. p. 204.§

¹⁵⁴⁸ DESIERTO, Diane: *Evidence but not Empiricism? Environmental Impact Assessments at the International Court of Justice in Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica Along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*, 2016 <https://www.ejiltalk.org/evidence-but-not-empiricism-environmental-impact-assessments-at-the-international-court-of-justice-in-certain-activities-carried-out-by-nicaragua-in-the-border-area-costa-rica-v-nicaragua-and-con/> (letöltve: 2020.06.15.)

így könnyebben megállapítható. A környezetre gyakorolt hatások monitorozása sem elhanyagolható: a környezeti hatásvizsgálat kötelezettsége is evolutív azaz nem elegendő egyszer egy vizsgálatot készíteni és azzal teljesíteni a kötelezettséget. Ez az elvárható gondosságot tükrözi.

Az elvárható gondosság további, lényeges tartalmi eleme a notifikáció és konzultáció. A jó szomszédság elvében benne rejlik, hogy az érintett állam számára szükséges tájékoztatást adni az őt veszélyeztető tevékenységek esetén. Minden államnak joga van információt kérni. Lényeges leszögezni, hogy a jogesetek szerint azonban a forrásállamnak nincs szüksége a szomszédos állam engedélyére ahhoz, hogy olyan tevékenységbe kezdjen, ami érdekeit szolgálja.¹⁵⁴⁹ A nemzetközi bírói fórumok döntéseiből kitűnik, hogy az értesítési és konzultációs kötelezettség akkor teljesítendő, amikor fennáll a jelentős határon áterjedő károkozás lehetősége. Ebben az esetben tehát kötelezettség terheli az államokat. A konzultáció és az értesítés azonban nem jelent kötelezettséget a javaslatok elfogadására, de mindenképpen hozzájárul az érdeke ütközésének feloldásához. Ezek mind elvárható gondossági kötelezettségek, tehát ha nem is keletkezik környezeti kár, de megállapításra kerül, hogy a forrásállam elmulasztotta értesíteni az érintett államot, akkor felmerül a felelőssége. Ezt jól tükrözi a Korfu-szoros ügy is, ahol pont az értesítés elmulasztása jelentette az elvárható gondosság megsértését.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy hol illik bele a képletbe a fenntartható fejlődés és az elővigyázatosság elve? Az elővigyázatosság elve több ügyben is megjelent, de rendszerint nem, mint elismert szokásjogi szabály. Általában az „óvatosság” „éberség” vagy „körültekintés” kifejezések azok, amik utalnak rá. Ez figyelhető meg *inter alia* az ITLOS által tárgyalt kékúszójú tonhal ügyben is. Az ítéletek alapján levonható a következtetés, hogy az elővigyázatosság a megelőzést szolgálja, így elvárhat gondos magatartást feltételez, és sokszor az intézkedésekben tanúsított eljárás módjára utalnak. Elterjedt az a nézet, miszerint az elővigyázatosság elve megfordítja a bizonyítási terhet, azonban ezt nem támasztja alá az ítélkezési gyakorlat. Az államok több esetben is hivatkoztak az elővigyázatosság elvének ilyen értelmezésre. Az ítélkezési gyakorlat azonban elutasítani látszik ezt. Kitűnik egyrészt az ITLOS ügyeiből, másrészt az ICJ előtti jogesetekből is, főleg, ami a papírmalmok ügyet illeti. Ebben az ügyben egyértelműen kimondta az ICJ, az elővigyázatosság elvét „megközelítésnek” nevezve, hogy nem jelenti a bizonyítási teher megfordulását.¹⁵⁵⁰ A Bős-Nagymaros ügyben Magyarország hivatkozott az elővigyázatosságra, de az ítélet szerint az elv nem úgy

¹⁵⁴⁹ BOYLE-BIRNIE-REDGWELL (2009) i. m. 603. p.

¹⁵⁵⁰ ICJ Pulp Mills on the River Uruguay, (Judgment) (2010) i. m. 61. p. 164.§

értelmezendő, mint ami felülírja a nemzetközi szerződések teljesítését.¹⁵⁵¹ Az elővigyázatosság elvéről nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy az a nemzetközi szokásjog részét képezné. A nemzetközi ítélkezési gyakorlatban még nem volt példa arra, hogy az elővigyázatosság elvét szokásjogként deklarálták volna, bár több lehetősége is lett volna erre, így az ITLOS elé került MOX erőmű ügyben vagy a Bős-Nagymaros esetében. Az elővigyázatosság elvének szokásjogi státuszát kifejezetten elutasította a WTO a környezetet érintő ügyeiben (mint a Marha hormonok ügyben). A nemzetközi bírósági fórumok ügyei kifejezetten nem fogadják el az elővigyázatosság elvét mint szokásjogi szabályt, de megközelítésként közvetett módon mégis alkalmazzák, ami arra utal, hogy a jövőben nem kizárt, hogy az elővigyázatosság további fejlesztésével a nemzetközi környezetvédelemmel kapcsolatos szokásjog részévé váljon, méghozzá a szerződések alkalmazásának és értelmezésének útján, tekintettel arra, hogy egyelőre az elővigyázatosság, mint az értelmezés segédeszköze kerül használatra. Könnyen előfordulhat, hogy a *sine delicto* felelősség egyik tartalmi elemévé válik, a megelőzésre és az elvárható gondosságra figyelemmel.

Egy másik, feltörekvőben lévő elv a fenntartható fejlődés. A vizsgált döntésekből kitűnik, hogy gyakran ölt testet az érvelésekben. A természete és jelentése azonban vitatott. A fenntartható fejlődés egyik széleskörben elfogadott definíciója szerint olyan fejlődést jelent, amivel nemcsak a jelen, de a jövő generációk szükségletei is biztosítottak. A jogesetektől levonható következtetés szerint az a fenntartható fejlődés fogalmát az nemzetközi bíróságok az érdekek összeegyeztetéseként értelmezik és alkalmazzák. A fenntartható fejlődés kifejezi egyrészt a fejlődéshez való jogot, másrészt a környezet megóvásának szükségességét. A Bős-Nagymaros ügy a fenntartható fejlődés előbbi értelmezésével evolutív megközelítést hívta életre, amikor kimondta, hogy az új normákat nemcsak a múltban megkezdett, de a jövőben folyamatban lévő tevékenységekre is alkalmazandó, ami előrevetítette a nemzetközi szerződések környezetvédelmi alapon való újra értelmezésének lehetőségét. Ez a megközelítés volt *inter alia* jellemző a Garnélarákok-Teknős ügyre is, ahol a WTO Fellebbezési Testülete a GATT releváns rendelkezését a fenntartható fejlődés tükrében értelmezte. Röviden fogalmazva, a szerződések nem statikusak, azok értelmezése változhat a nemzetközi jogi normák fejlődésével. Ez a felelősséget tekintve azt jelenti, hogy az elvárható gondosság megítélésében könnyen szerepet játszhat az, hogy az állam megfelelően járt-e el.

Az értekezésben bemutatásra kerültek a legjelentősebb, nemzetközi környezeti kárfelelősséggel kapcsolatos döntések. Az ICJ környezeti tárgyú ítéletein túl megjelentek

¹⁵⁵¹ WTO, Beef Hormones (1997) 46. p. 123.§

nemcsak választottbíróági, de az ITLOS és a WTO döntései is. Az értekezés megkísérelte szemléltetni a teljesség igénye nélkül (tekintettel arra, hogy többek között az Európai Unióhoz köthető ügyek nem kerültek kifejtésre, már csak azért sem, mert a téma önmagában feltételez egy másik értekezést), hogy a nemzetközi ítélkezési gyakorlat milyen hatást gyakorol a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésére. Bár a nemzetközi bíróságok nem kötelesek előző döntéseikhez tartani magukat amikor egy újabb ügyet tárgyalnak, mégis többször visszautalnak és hivatkoznak egy-egy korábbi ügyben született ítéletre. A döntések tehát konzisztenciát és következetességet mutatnak, amiből eljuthatunk az általánosítás szintjére és valós képet kaphatunk a nemzetközi környezetvédelmi jogi kötelezettségekről és kárfelelősségről. Hagyományos értelemben vett jogalkotó szerv nélkül ezeknek a döntéseknek az értéke kiemelkedő a jogfejlesztésre nézve. Ez különösen igaz a nemzetközi környezetvédelmi jogra: a jogeseteken keresztül a nemzetközi bírói fórumok, kiváltképpen az ICJ számos nemzetközi szokásjogi elvet identifikált és pontosította azok tartalmát. A jogesetek vizsgálatával tisztábbá válik a környezeti károkért való felelősséget uraló szabályok és irányvonalak, trendek. Az értekezés ezeknek az azonosítására törekedett. Az értekezés talán egyik legfontosabb következtetése, hogy a *sine delicto* felelősség a Trail Smelter ítéletben halványan körvonalazódni látszott felelősségi alakzattal szakított az ítélkezési gyakorlat. E helyett, az ILC által is nevezett *sine delicto* felelősség a megelőzéssel, és az annak során tanúsított elvárható gondosság teljesítésével kapcsolatos. A bekörnyezeti károk sokszor nagyon nehezen bizonyíthatók, amit maguk az ítéletek támasztanak alá. A hatások sokszor kumulálódnak, és csak egy bizonyos idő után jelennek meg, így szemmel nem feltétlenül láthatóak azonnal, így nehezen értékelhetőek is. Az elvárható gondosság elmulasztásával, azonban nem szükséges bizonyítani a létrejött környezeti kárt, annak hiányában is megállapíthatóvá válik a felelősség, hiszen nemzetközileg jogellenes cselekmény következik be. Ehhez hozzáadódik, hogy az államok érdekeit össze kell egyeztetni, amire az ítélkező fórumok kiváltképpen törekednek, nem egy esetben gyakorlatilag diplomáciai szerepet vállalva. A jövőbeli ügyek várhatóan, - mint ahogy az utóbbi évtizedben is – a megelőzés és az elvárható gondosság értelmezésével, az ILC értelmezése szerinti *sine delicto* felelősség tartalmi elemeinek kidolgozásával és pontosításával, valamint kötelezettségek azonosítására fogja helyezni a hangsúlyt. A kérdés továbbra is nyitva marad, hogy mi történik abban az esetben, ha az állam elvárható gondossággal járt el, mégis környezeti kár keletkezett. Erre eddig még nem volt példa, azonban az eshetőség nem kizárt, aminek megítélése a jövőre marad.

Summary

The protection of the environment has become one of the most crucial topics of our time, thanks to the destruction of the environment that humanity has done. The global protection of the environment can be effectively achieved on an international level, which justifies the actuality of this paper's topic. The focus of this research is on the responsibility and liability of states for environmental damage, based on the relevant case law of international adjudicating bodies. The inductive approach used in this paper creates an opportunity to identify international customary law, principles, and norms and to define and clarify their content. International case law has contributed greatly to the development of international environmental law and the responsibility for environmental damage; these are clearly readable from the examined case law in this paper.

International environmental law is a relatively new area of law, with several stages in its development that reflect advances in science, the emergence of new technologies and our understanding of their impact, changes in political consciousness, and the changing structure of the international legal order and institutions.¹⁵⁵² Incidents such as the Bhopal chemical plant disaster of 1914 (which killed nearly 20,000,000 people),¹⁵⁵³ the killer fog in Donora in 1948,¹⁵⁵⁴ the killer smoke haze over London in 1952 (which also killed thousands), and others like them have all contributed to the recognition of the link between the environment and the interests and needs of industry and economic development. The killer fog in Donora in 1948, the great smoke of London in 1952 (which also killed thousands), and so on have all contributed to the recognition of the link between the environment and the interests and needs of economic development.¹⁵⁵⁵ After the first and second industrial revolutions, it became clear that the uncontrolled exploitation of natural and living resources is a direct road to total depletion: without proper protection and control, it can lead to the extinction of many species, which is not good for economic interests either.¹⁵⁵⁶ The interest in preserving environmental values was thus not primarily an awareness of environmental degradation but rather an expression of the need to protect economic interests related to natural resources. Accordingly, the first provisions

¹⁵⁵² Sands – Peel – Fabra– MacKeznie (2012) i. m. 22. p.

¹⁵⁵³ Sands – Peel – Fabra– MacKeznie (2012) i. m. 22. p.

¹⁵⁵⁴ Az USA-ban található városban a felgyülemlett szmog a 6000 fős településen 4000 embernek légzési problémákat, 20 embernek pedig a halálát okozta.

¹⁵⁵⁵ BEYERLIN, Ulrich –MARAUHN, Thilo: *International Environmental Law*, Hart Publishing, United Kingdom, 2011, 4. p.

¹⁵⁵⁶ HALVORSSON, Anita M.: The origin and development of international environmental law, In: SHAWKAT Alam – KRAVCHENKO Svitlana – CHOWDHURY Tareq M.R. – BHUIYAN Md Jahid Hossain – TECHERA J. Erika (szerk): *Routledge Handbook of International Environmental Law*, Routledge, New York, 2013, 27. p.

on environmental protection were mainly aimed at the protection of individual species, while the protection of biodiversity was not yet included in these standards.¹⁵⁵⁷ These include the 1902 Paris Convention for the Protection of Birds of Agricultural Use,¹⁵⁵⁸ the 1911 Convention for the Protection of Fur Seals between the USA and Great Britain, Japan, and the Russian Empire,¹⁵⁵⁹ the 1916 American Convention for the Protection of Birds of Canada,¹⁵⁶⁰ and the first international convention on whaling, adopted in 1931,¹⁵⁶¹ and finally the International Convention on the Conservation of African Fauna and Flora, signed in London in 1933.¹⁵⁶² Among these, the 1909 International Boundary Waters Treaty between Britain and the USA is exceptionally important.¹⁵⁶³ The aim of the treaty was to protect water levels and navigation in the transboundary waters, but one of the provisions explicitly prohibited water pollution and damage without precisely defining it.¹⁵⁶⁴ Its significance is that it was the first to oblige the parties.¹⁵⁶⁵ While nations have sought to address environmental challenges, early efforts have been sporadic and ineffective. This is due to the horizontal structure of the international community¹⁵⁶⁶ and the strong emphasis on state sovereignty.¹⁵⁶⁷

The interpretation of sovereignty has played a crucial role in the development of international environmental law and responsibility or liability. In a break with the theory of absolute sovereignty, the idea emerged that there are limits to state sovereignty that all states must respect. The emergence of the first transboundary effects that were harmful to the environment greatly contributed to this paradigm shift. With the advent of modern technologies, there has also been a significant increase in polluting activities, which cannot necessarily remain within the boundaries of the location of the activity or within the borders of the state in question. The harmful effects of an activity may affect not only the source state but also, as we have seen, the

¹⁵⁵⁷ KECSKÉS (2012) i. m. 49. p.

¹⁵⁵⁸ 1902 Convention of Protection of Birds Useful to Agriculture. Magyarországon kihirdette: 1906. évi I. törvénycikk a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi márczius hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék becikkelyezéséről

¹⁵⁵⁹ Preservation and Protection of Fur Seals, Convention signed at Washington July 7, 1911,

¹⁵⁶⁰ Convention for the Protection of Migratory Birds in Canada and the United States 1916, reaty-Making Power. Legislation under It Constitutional. Migratory Bird Treaty and Act, The Yale Law Journal, Vol. 29, No. 4 (Feb., 1920), 474 p.

¹⁵⁶¹ Regulation of Whaling, Geneva, September 24, 1931

¹⁵⁶² CENTERI Csaba – GYULAI Ferenc – PENSZKA Károly: *A világ természetvédelmének története 1913–1933 között (védett területek alapítása)*, Tájékológiai Lapok 5. évf. 2007/1, 10. p.

¹⁵⁶³ Uo. Article IV. „It is further agreed that the waters herein defined as boundary waters forbidden waters and waters flowing across the boundary shall not be polluted on either side to the injury of health or property on the other.”

¹⁵⁶⁴ Uo. Article IV. „It is further agreed that the waters herein defined as boundary waters forbidden waters and waters flowing across the boundary shall not be polluted on either side to the injury of health or property on the other.”

¹⁵⁶⁵ SANDS – PEEL – FABRA – MACKEZNE (2012) i. m. 25. p.

¹⁵⁶⁶ HALVORSSSEN (2013) i. m. 27. p.

¹⁵⁶⁷ NANDA- PRING (2013) i. m. 71. p.

environment of other neighboring countries. Within their borders, states are free to choose which activities they wish to pursue or authorize, and this is inherent in the concept of sovereignty. In this case, therefore, there is no illegality; the state itself is acting lawfully, exercising its own rights within its own territory. The first, early environmental cases shed light on the problem: if damage is caused by a legal activity, what is the consequence? In domestic law, the answer to these cases is provided by the concept of ultrahazardous activity and objective liability, which means that if there is a causal link between the tortfeasor and the harmful act, the tortfeasor is liable to pay compensation. Has this solution been transposed into international law? The conclusion that can be drawn from the case law presented in the thesis is that one is forced to give a negative answer to the question. Early judgments such as the Trail Smelter case suggest that the arbitral tribunal adopted by way of analogy - using the same terminology as the ILC - *sine delicto* liability. Later judgments, however, do not support the premise that a special form of liability for environmental damage exists in customary international law. The part of the Trail Smelter judgment, quoted several times in this paper, says that no state may use or permit the use of its territory in such a way as to cause damage to the territory of another state, expresses the maxim *sic utere tuo*, good neighborliness, and the prohibition of abuse of rights. The obligation has been repeatedly recognized by the ICJ as a rule of customary law. This obligation refers to the prevention of environmental damage, i.e., to prevention, and not to the acceptance of liability *sine delicto*. This interpretation is supported not only by consistent case law but also by the ILC and the International Law Institute. In both cases, it has been concluded that the general rules of international responsibility apply to environmental damage. This conclusion is supported by the cases examined. In codifying the international responsibility of states, the ILC has distinguished between *ex delicto* and *sine delicto* responsibility and between primary and secondary norms. After some reflection, the ILC finally placed *sine delicto* liability among the primary norms, without excluding the possibility of creating *lex specialis* rules for environmental liability. The Stockholm Declaration explicitly calls on states to develop liability for environmental damage. As Bruhács puts it, "Since the Stockholm Declaration, there has been a *pactum de contrahendo* for the development of international law on liability and reparation for pollution and other environmental damage."¹⁵⁶⁸ Could there be a liability *sine delicto* for the category of environmental damage in the future? The case law adheres to the general rules on the international responsibility of states, so for the time being, there seems little chance that the ICJ will recognize as customary

¹⁵⁶⁸ BRUHÁCS (2006) i. m. 72. p.

law the liability for damage caused by lawful conduct as a separate form of liability or the objective responsibility of states for the harmful effects of hazardous activities not prohibited by international law. This is compounded by the fact that international treaties do not support the objective responsibility of states, usually placing the responsibility on private individuals, i.e., the operator. Liability for environmental damage is governed by the rules of *ex delicto* responsibility under general international law, while the question remains open as to what happens if the state acts with due care and diligence but damage is nevertheless caused. A *lex specialis* form of liability is not excluded, but the possibility remains open for states to regulate liability for transboundary environmental damage by derogating from the general liability rules.

Nevertheless, case law contributes greatly to the identification of customary international law principles relating to the environment. On the basis of the case law, the ICJ seems to follow the *sine delicto* liability placed by the ILC among the primary norms. On the basis of the case law, the content of *sine delicto* liability in this sense can also be identified, such as prevention, the various procedural obligations, the standard of care to be expected, and the interrelationship between them. It is clear that prevention is the heart of environmental law. This is borne out by the earliest cases, such as Trail Smelter and the Corfu Channel case. The common feature of the cases is that they are based on the *sic utere tuo* maxim, expressed in the Trail Smelter case, as well as on the prohibition of harm and good neighborliness. From these principles follows the principle of prevention of environmental harm. It is not surprising that it was included in the declaration resulting from the first World Conference on the Environment, the Stockholm Declaration of 1972, and subsequently reaffirmed in the Rio Declaration of 1992. It has been underlined on several occasions in international forums, recognizing its customary status. Notably, the requirement to prevent environmental damage is a cornerstone of international environmental law. In the Chorzów factory case, the PCIJ declared that "it is a principle of international law, and even a general conception of law, that any breach of an engagement involves an obligation to make reparation"¹⁵⁶⁹ and „is that reparation must, as far as possible, wipe out all the consequences of the illegal act and reestablish the situation which would, in all probability, have existed if that act had not been committed (...) if this is not possible, payment of a sum corresponding to the value which a restitution in kind would bear."¹⁵⁷⁰ Szabó notes that the decision clearly proclaims the primacy of restoration and lays down the principle of full

¹⁵⁶⁹ PCIJ, Case Concerning the Factory at Chorzów, (1928) i.m. 29. p.

¹⁵⁷⁰ Id. 47.

reparation.¹⁵⁷¹ However, in many cases, *in integrum restitutio* is not applicable to the category of environmental damage. Activities involving hazardous substances pose risks to society and the environment. The resulting emissions and impacts are often extremely damaging to the environment, making it impossible to restore the original state. The prevention of environmental damage is the answer to preventing damage from occurring in the first place. It is not clear from the case law that prevention is *erga omnes*. The Bős-Gabčíkovo case provided an excellent opportunity to clarify the issue, which was also raised in the advisory opinion requested on the legality of nuclear weapons, but so far the ICJ has not sought to take a clear position. In contrast, ITLOS is more inclined to accept the *erga omnes* of prevention. It is not excluded that this issue will arise more and more in the future, as addressing environmental harm is in the interest of humanity as a whole. The conclusion to be drawn from the case law is that prevention is not an obligation to achieve a result and therefore does not imply a requirement to prevent damage altogether. This is also interesting because the ILC, in codifying *sine delicto* liability, originally considered prevention as a result obligation.¹⁵⁷² However, this was rejected and instead recognized as a duty of care. This was clarified by the ICJ and ITLOS too. It is also clear from the case law that the prevention and procedural obligations apply to damage of a certain magnitude, which is "significant", i.e., the duty of prevention imposed on States in the case of significant transboundary environmental damage. This reflects the principle of good neighborliness, which expresses that the state concerned has a certain level of tolerance. In the Lac Lanoux case, the arbitral tribunal expressly emphasized that the principle of good faith requires states to take into account the interests of other states and to seek to reconcile the different interests.¹⁵⁷³

On the question of whether the state has fulfilled or breached its duty of prevention, the standard is due diligence. This means that states must act with due diligence to prevent transboundary negative environmental impacts. Expected due diligence is the yardstick for determining whether a state has done everything possible to avoid environmental damage. It is clear from the judgments examined, in particular the Paper Mills and Costa Rica v. Nicaragua cases, that there is a close link between due diligence and prevention since both are almost identical obligations. Due diligence counterbalances the sovereignty of states by expressing the need to take certain reasonable measures to protect the interests of other states, which is in line

¹⁵⁷¹ SZABÓ Marcell: A Jóvátételi cikkek kodifikációja az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában, Doktori Értekezés, Budapest, 2003, 103. p.

¹⁵⁷² ILC Yearbook 2001 Vol. II Part 2, 32. p.

¹⁵⁷³ Lake Lanoux Arbitration (1957) 32. p.

with the maxim *sic utere tuo*. This means that a state's responsibility arises when it has not taken all the steps available to it to prevent environmental damage, which is a key element in the assessment of responsibility. By examining the case law, we can get a better picture of what exactly it means to act with due diligence in preventing environmental damage. What is the behavior that meets this requirement? The feature of reasonable care is that it is flexible, and, as the ILC has suggested, the reasonable standard of care may change as science and technology continue to evolve.¹⁵⁷⁴ In the Corfu Channel case, the ICJ found Albania liable for failure to exercise due diligence: it must have known about mines that had been dumped in the water, causing serious damage to the ships involved. Albania should have informed the British ships of the dangers. Due diligence is a duty of conduct, which is clear from the cases, in particular the Paper Mills case. This conclusion is also confirmed by the ITLOS advisory opinion on responsibility, which declares that states must make the greatest possible effort. What are these efforts? The case law indicates such procedural acts by which the state's due diligence can be judged. The first, and perhaps most important, is the gathering of information. Before a state engages in an activity that may pose risks and dangers to other states, it must be informed, i.e., it must obtain all the data and facts about the project. Failing this, it is not possible to take the steps necessary to avoid adverse consequences, as highlighted *inter alia*, in the Iron Rhine arbitration award. The paper mills case provides some clarification on the steps that need to be taken: not only the development of appropriate legislation and measures, but also the prudence in their implementation and monitoring. The judgment establishes that failure to act with due care gives rise to state responsibility, i.e., in the absence of damages, a breach of duty is established, to which the general rules of international responsibility will apply.¹⁵⁷⁵ Furthermore, the judgments suggest an evolutionary approach, which is clear from the Bös-Gabčíkovo judgment: the level of care required must be determined in the light of the scientific and technological knowledge accepted and applied at the time. The level of due diligence thus varies according to the degree of risk involved, and is therefore higher in the case of a particularly dangerous activity: the state is expected to know whether or not the activity in question may have significant transboundary consequences.

Cases and decisions refer to the requirements to prove that the state acted with due diligence to avoid the damage, so what is the content of due diligence? These include environmental impact assessment, notification and consultation, and the duty of cooperation and monitoring. The ICJ has ruled beyond doubt that failure to prepare an adequate EIA constitutes a failure to

¹⁵⁷⁴ ILC Yearbook, 1996, Vol. II Part 2, 110-111. p.

¹⁵⁷⁵ ICJ Pulp Mills on the River Uruguay, (Judgment) (2010) i. m. 69. p. 197. §

exercise due diligence. The EIA is an important tool for informing decision makers about risks and hazards. However, it is now also a rule of customary international law, as recorded by the ICJ in its judgment in the Pulp Mills case. The ruling has gone a long way toward clarifying the ambiguity surrounding the obligation. It has now become clear that an EIA must be carried out not only for industrial activities but in all cases where there is a risk that the consequences of the activity may cause significant damage to the environment of another state. The threshold is consistently "significant". This is helpful when states are assessing the transboundary impacts of certain activities. On the other hand, it is still not clear what exactly the meaning of significant, which still needs further clarification. According to the ICJ, it is therefore necessary to carry out a prior assessment so that it can be more easily established if there is a risk. The monitoring of environmental impacts is not negligible; the obligation to carry out an EIA is also evolutionary, i.e., it is not sufficient to carry out an assessment once and fulfill the obligation, which reflects due diligence.

Notification and consultation are another essential element of due diligence. It is inherent in the principle of good neighborliness that the state concerned must be informed of threatening activities. Every state has the right to request information. It is essential to note that, according to case law, the source state does not need the neighboring state's permission to engage in activities that are in its interest.¹⁵⁷⁶ It is clear from the decisions that the obligation to notify and consult must be fulfilled where there is a possibility of causing significant transboundary harm. In this case, therefore, there is an obligation on the states. However consultation and notification does not imply an obligation to accept the proposals, but it certainly contributes to resolving conflicts of interests. These are all due diligence obligations, so if no environmental damage is caused but the source state is found to have failed to notify the affected state, then responsibility will arise. This is illustrated by the Corfu Channel case, where it was the failure to notify that constituted a breach of due diligence.

The question then arises: where do the principles of sustainable development and precaution fit into the equation? The precautionary principle has appeared in a number of cases, but not usually as a recognised rule of customary law. Generally it is the terms "prudence", "vigilance" or "caution" that refer to it. This can be observed, *inter alia*, in the ITLOS's bluefin tuna case. It can be concluded from the judgments that precaution is a preventive measure that implies a careful attitude and often refers to the way in which measures are to be taken. There is a widespread view that the precautionary principle reverses the burden of proof, but this is not

¹⁵⁷⁶ Boyle-Birnie-Redgwell (2009) i. m. 603. p.

supported by case law. States have invoked this interpretation of the precautionary principle in several cases. However, the case-law seems to reject this. This is clear from the ITLOS cases on the one hand and from the cases before the ICJ on the other, in particular the pulp mills case. In this case, the ICJ clearly stated, calling the precautionary principle an "approach", that it does not imply a reversal of the burden of proof.¹⁵⁷⁷ In the Bős- Gabčíkovo case, Hungary invoked the precautionary principle, but the judgment held that the principle should not be interpreted as overriding the performance of international treaties.¹⁵⁷⁸ The precautionary principle cannot clearly be said to be part of customary international law. In international case law, there have been no examples of the precautionary principle being declared to have customary nature, although there have been several opportunities to do so, such as in the MOX plant case before ITLOS or the Bős- Gabčíkovo case. The status of the precautionary principle as customary law has been explicitly rejected by the WTO in cases involving the environment (such as the Beef Hormones case). The cases of international adjudicatory forums do not explicitly accept the precautionary principle as a customary rule, but it is still applied indirectly as an approach, suggesting that in the future, with further development, precaution will become part of customary international environmental law through the application and interpretation of treaties, for the time being, precaution is used as an auxiliary tool of interpretation. It could easily become a substantive element of *sine delicto* liability, subject to prevention and due diligence.

Another emerging principle is sustainable development. The decisions examined show that it is often embodied in arguments of states. However, its nature and meaning are controversial. One widely accepted definition of sustainable development is that it is such a development that meets the needs not only of the present but also of future generations. The conclusion that can be drawn from the case law is that the concept of sustainable development is interpreted and applied by international adjudicative forums as a reconciliation of interests. Sustainable development expresses both the right to development and the need to protect the environment. The Bős-Gabčíkovo case invoked an evolutionary approach to sustainable development by stating that the new norms apply not only to activities begun in the past but also to those that will be ongoing in the future, which foreshadowed the possibility of reinterpreting international treaties on an environmental basis. This was the approach taken, *inter alia*, in the Shrimp/Turtles case, where the WTO Appellate Body interpreted the relevant GATT provision in the light of sustainable development. In short, treaties are not static, and their interpretation

¹⁵⁷⁷ ICJ Pulp Mills on the River Uruguay, (Judgment) (2010) i. m. 61. p. 164. §

¹⁵⁷⁸ WTO, Beef Hormones (1997) 46. p. 123. §

can change as international legal standards evolve. In terms of liability, this means that whether a state has acted appropriately can easily play a role in the assessment of the due diligence required.

The thesis presents the most significant decisions on international environmental liability. In addition to the ICJ environmental judgments, it includes not only arbitral awards but also ITLOS and WTO decisions. The thesis has attempted to illustrate, in a non-exhaustive manner (given that, *inter alia*, cases relating to the European Union have not been discussed, if only because the topic in itself presupposes another thesis), the impact of international case law on the development of international environmental law. Although international adjudicative forums are not obliged to abide by their previous decisions when they hear a new case, they do refer to previous judgments in a number of cases. The decisions thus show a consistency and coherence that can be used to generalize and give a true picture of international environmental law obligations and responsibility. Without a traditional legislative body, these decisions are of outstanding value for the development of law. This is particularly true in international environmental law: through case law, international adjudicative forums, in particular the ICJ, have identified and clarified the content of a number of customary international law principles. By examining the case law, the rules and trends governing liability for environmental damage become clearer. This thesis has sought to identify them. Perhaps one of the most important conclusions of the thesis is that *sine delicto* liability, which seemed to have been vaguely outlined in the Trail Smelter judgment, has been avoided in case law. Instead, *sine delicto* liability, also referred to by the ILC, relates to prevention and the exercise of due care in the course of preventive actions. Environmental damage is often very difficult to prove, as the judgments themselves confirm. The effects are often cumulative and only appear after a certain period of time, so they may not be immediately visible to the eye and are difficult to assess. However, in the absence of due diligence, it is not necessary to prove that environmental damage has occurred, and liability can be established even in the absence of due diligence since an internationally wrongful act has occurred. In addition, there is a need to reconcile the interests of the states, which is what the courts are particularly keen to do in more than one case by playing a virtually diplomatic role. As in the last decade, future cases are likely to focus on the interpretation of prevention and due diligence, the elaboration and clarification of the content of *sine delicto* liability as interpreted by the ILC, and the identification of obligations. The question remains open as to what happens when the state has acted with due diligence and yet environmental damage has occurred. This has not yet happened, but the possibility cannot be ruled out, which remains to be seen.

Az értekezésben ismertetett ügyek táblázata

Évszám	Ügy neve	Felek	Nemzetközi bírói fórum
1941	Trail Smelter	USA c. Kanada	Választottbíróóság
1949	Korfu-szoros	Nagy-Britannia c. Albánia	Nemzetközi Bíróság
1957	Lac Lanoux	Spanyolország c. Franciaország	Választottbíróóság
1973	Csendes-óceáni nukleáris kísérletek ügyek	Ausztrália, Új-Zéland c. Franciaország	Nemzetközi Bíróság
1974	Izlandi halászati övezettel kapcsolatos ügyek	Egyesült-Királyság, Németország c. Izland	Nemzetközi Bíróság
1991	Tonhal/Delfinek	Mexikó c. USA	WTO
1995	Újra feldolgozott benzin	Venezuela c. USA	WTO
1996	Marha hormonok	USA c. EC	WTO
1996	Nukleáris fegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó vélemény	WHO és az ENSZ kérésére	Nemzetközi Bíróság
1997	Bős-Nagymaros	Csehszlovákia c. Magyarország	Nemzetközi Bíróság
1998	Óriás lapos halak	Spanyolország c. Kanada	Nemzetközi Bíróság
1998	Garnélarakok/Teknősök	India, Malajzia, Pakisztán, Tájféld c. USA	WTO
1999	Kékúszójú tonhal ügy	Új-Zéland, Ausztrália c. Japán	Tengerjogi Törvényszék
2001	MOX-üzem	Írország c. Egyesült Királyság	Tengerjogi Törvényszék
2005	Iron Rhine	Belgium c. Franciaország	Választottbíróóság
2010	Kishenganga	Pakisztán c. India	Választottbíróóság
2010	Papírmalmok	Argentína c. Uruguay	Nemzetközi Bíróság
2014	Antarktiszi Bálnavadászat ügy	Ausztrália, Új-Zéland c. Japán	Nemzetközi Bíróság
2015	Costa Rica és Nicaragua ügyek	Costa Rica c. Nicaragua; Nicaragua c. Costa Rica	Nemzetközi Bíróság
2016	Dél-kínai tenger ügy	Fülöp-szigetek c. Kína	Választottbíróóság
2022	Silala folyó ügy	Chile c. Bolívia	Nemzetközi Bíróság

Forrásjegyzék

Felhasznált irodalom

1. AGO, Roberto, Second Report on State Responsibility, ILC Yearbook 1970, Vol. II,
2. AGO, Roberto: „*Binding*” *Advisory Opinions of the International Court of Justice*, The American Journal of International Law, Vol. 85, No. 3
3. AGO, Roberto: Third Report, ILC Yearbook, 1971, Vol. II, Part One
4. ALBERS, Jan: *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea, Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*, Springer, New York, London, 2014
5. ALBERS, Jan: *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea, Existing Rules and the 1999 Liability Protocol tot he Basel Convention*, Springer, New York, London, 2014,
6. AMADOR, García: Fifth Report, ILC Yearbook 1960, Vol. II
7. AMBRUS, Monika: *Precautionary Principle and a Fair Allocation of the Burden of Proof in International Environmental Law*, Review of European, Comparative and International Environemntal Law, Vol. 21, No. 3, 2012,
8. BAJWA, Saira: *The World trade Organization and the Environment*, Gonzaga Journal Law Vol. 12, No.1, 2008
9. BÁNDI Gyula: *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai*, MTA Doktori Értekezés, 2013, 25. p. http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf (Letöltve 2022. 03. 14.)
10. BÁNDI Gyula: *Gondolatok az elővigyázatosság elvéről*, Jogtudományi Közlöny 2013/10
11. BÁNDI Gyula: *Környezetjog*, Harmadik kiadás, Szent István Társulat, Budapest, 2022
12. BÁNDI Gyula: *Környezetvédelem, fenntartható fejlődés és integráció*, In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László eds.: *Ünnepi kötet Tersztyánszkyné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*, Pázmány Press, Budapest, 2015
13. BANNELIER, Karen: *Foundational Judgment or Constructive Myth? The Court’s Decision as a Precursor to Internaitonal Environmental Law* In: BANNELIER, Karine – CHRISTAKIS, Theodore – HEATHCOTE, Sarah eds.: *The ICJ and the Evolution of International Law, The Enduring Impact of the Corfu Channel Case*, Routledge, London/New York, 2012

14. BARANYAI Gábor - BARTUS Gábor: *Anatomy of a Deadlock: A Systemic Analysis of Why the GabčíkovoNagymaros Dam Dispute is Still Unresolved*, Water Policy, Vol. 18, No. 1, 2016
15. BARBOZA, Julio: *International Liability for the Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law and Protection of the Environment*, Recueil des Cours, Collected Courses, Vol. 247, 1994,
16. BARBOZA, Julio: *Second report on international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law*, ILC Yearbook, 1989 Vol. II, Part 1
17. BARBOZA, Julio: *The Environment, Risk and Liability in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2011
18. BARNES, A. James: *The Growing International Dimension to Environmental Issues*, Columbia Journal of Environmental Law Vol. 13, No. 12, 1988
19. BARTOLINI, Giulio: The Historical Roots of the Due Diligence Standard, In: HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard eds.: *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2020
20. BARTOLINI, Giulio: The Historical Roots of the Due Diligence Standard, In: HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard eds.: *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2020
21. BAXTER, Quentin: Preliminary Report, ILC Yearbook, 1980, Vol. II, Part 1
22. BAYER József: *A szuverenitás politikaelmélete*, Magyar Tudomány, 2013/4
23. BAZNÁTH Barbara – MORDIVOGLIA Clio – SÜLYÖK Katalin: *A határon átnyúló víztartó rétegek vízkészletmegosztására vonatkozó nemzetközi szokásjogi elvek és nemzetközi vitarendező mechanizmusok*, Pro Futuro, 2018/ 1.
24. BENNUONA, Mohamed: The Corfu Channel Case and the Concept of Sovereignty, In: BANNELIER, Karine – CHRISTAKIS, Theodore –HEATHCOTE, Sarah eds.: *The ICJ and the Evolution of International Law, The enduring impact of the Corfu Channel Case*, Routledge, London, New York, 2012
25. BERKES, Antal: *The League of Nations and the International Law of State Responsibility*, International Community Law Review, Vol. 22, No. 2-3, 2020
26. BEYERLIN, Ulrich –MARAUHN, Thilo: *International Environmental Law*, Hart Publishing, United Kingdom, 2011

27. BIBÓ István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Kiadványai 3., Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság 1934
28. BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan – REDGWELL, Catherine: *International Law and the Environment*, Third Edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2009
29. BJORGE, Eirik: *The Evolutionary Interpretation of Treaties*, Oxford University Press, New York, 2014
30. BLADE, Ineke van: The Iron Rhine Case The Art of Treaty Interpretation, The Application of Nineteenth Century Obligations in the Twenty-first Century, In: BLOKKER, Niels – LEFEBER, René – LIJZAAD, René – BLADEL, van Ineke eds.: *The Netherlands in Court, essays in Honour of Johan G. Lammers*, Martinus Nijhoff Publisher, Leiden, Boston, 2006
31. BLUTMANN László: „A nemzetközi jog fragmentációja: utóirat egy kifulladás vitához” *Jogtudományi Közlöny*, 2020/3.
32. BODANSKY, Daniel: *Customary (And not so Customary) International Environmental Law*, Indiana Journal of Global Legal Studies, Vol. 3, No. 1, 1995
33. BODANSKY, Daniel: International Environmental Law, In: ESPOSITÓ, Carlos – PARLETT, Kate eds.: *The Cambridge Companion to the International Court of Justice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023
34. BODANSKY, Daniel: *Symposium: The ILC's State Responsibility Articles: Introduction and Overview*, The American Journal of International Law, Vol. 96, No. 4, 2002
35. BORDIN, Fernando Lusa: Analogy In: D'ASPREMONT, Jean – SINGH, Sahib eds.: *Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 2019
36. BOWMAN, Michael – DAVIES, Peter – REDGWELL, Catherine: *Lyster's International Wildlife Law*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2010
37. BOYLE, Alan – EVANS, Malcolm D.: *The Southern Bluefin Tuna Arbitration*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 50, No. 2, 2001
38. BOYLE, Alan: *Developments in the International Law of Environmental Impact Assessments and their Relation to the Espoo Convention*, Review of European Community & International Environmental Law, Vol. 20, No. 3, 2011
39. BOYLE, Alan: *Further Development of the Law of the Sea Convention: Mechanisms for Change*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 54, No. 3, 2005

40. BOYLE, Allen: *State Responsibility and Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?* International and Comparative Law Quarterly, Vol. 39, No. 1, 1990
41. BOZHENKO, Olha: *More on Public International Law and Infectious Diseases: Foundations of the Obligation to Report Epidemic Outbreaks*, <https://www.ejiltalk.org/more-on-public-international-law-and-infectious-diseases-foundations-of-the-obligation-to-report-epidemic-outbreaks/> (letöltve: 2020. 10. 03.)
42. BROW, Chester: *Povisional Measure before the ITLOS: The MOX Plant Case Current Legal Developments: International tribunal for the Law of the Sea*, International Journal of Marine and Coastal Law, Vol. 17, No. 2, 2002
43. BROW, Chester: *Povisional Measure before the ITLOS: The MOX Plant Case Current Legal Developments: International tribunal for the Law of the Sea*, International Journal of Marine and Coastal Law Vol. 17, No. 2, 2002
44. BROWN Weiss, Edith: *International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order*, Georgetown Law Faculty Publications and Other Works, Vol. 81, No. 3, 1993
45. BROWNLIE, Ian: *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford University Press, New York, 2008
46. BROWNLIE, Ian: *State Responsibility*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, Oxford, 1983
47. BRUHÁCS János, *Nemzetközi vízjog, A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosítása*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1986
48. BRUHÁCS János: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség büntetőjogi aspektusai*, In: Sükösd Ferenc ed.: Emlékkönyv Markos György egyetemi adjunktus tiszteletére, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2009,
49. BRUHÁCS János: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái. In: MIKLÓS Imre – LAMM Vanda – MÁTHÉ Gábor (eds.): *Közjogi tanulmányok: Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*, Corvinus Egyetem, Budapest, 2006
50. BRUHÁCS János: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség, Az államok nemzetközi jogi felelőssége – tíz év után, In.: BALOGH Elemér – BLUTMAN László: *In memoriam Nagy Károly. Lectiones Iuridicae*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2011
51. BRUHÁCS János: *Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben*, JURA, 2012/2

52. BRUHÁCS János: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet*, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 61. kötet, 2002/1-26
53. BRUHÁCS János: *Nemzetközi Jog I.*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2011
54. BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog II. - Különös rész*, Dialóg Campus, Budapest, Pécs, 2010
55. BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog, Különös rész*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 2010
56. BRUHÁCS János: *Sine delicto nemzetközi felelősség? A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században* In: KAJTÁR Gábor – SONNEVEND Pál eds.: *Tanulmányok Valki László tiszteletére*, Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 2021
57. BRUNEE, Jutta: *International Environmental Law: Rising to the Challenge of Common Concern? Proceedings of the Meeting*, American Society of International Law, Vol. 100
58. BULLA M. - FARAGÓ T.- NATHON I. eds.: *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Környezet és Fejlődés Konferenciája: Tények és adatok Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájának Magyar Nemzeti Bizottsága*, Budapest, 1992
59. CADDELL, Richard: *Science Friction: Antarctic Research Whaling and the International Court of Justice*, Journal of Environmental Law, Vol. 26., No. 2, 2014
60. CALAPAI, Dominique M.: *International Trade and Environmental Impact: The WTO Reformulated Gasoline Case*, Environmental Lawyer, Vol. 3, No. 1, 1996
61. CALAPAI, Dominique M.: *International Trade and Environmental Impact: The WTO Reformulated Gasoline Case*, Environmental Lawyer, Vol. 3, No. 1, 1996
62. CALDWELL, Lynton Keith: *The National Policy Act: An Agenda for the Future*, Indiana University Press, Bloomington, 1999
63. CALSTER, Geert van – PRÉVOST, Denise: *Research Handbook on Environment, Health and the WTO*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 2013
64. CALSTER, Geert van – PRÉVOST, Denise: *Research Handbook on Environment, Health and the WTO*, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2013
65. Cambridge University Press, Cambridge, 2021
66. CAMERON, James – ABOUCHA, Julia: *The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment*, Boston College International and Comparative Law Review, Vol. 14, No. 1, 1991

67. CAMERON, James – GRAY, Kevin R.: *Principles of International Law in the WTO Dispute Settlement Body*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 50, No. 2, 2001
68. CENTERI Csaba – GYULAI Ferenc – PENSZKA Károly: *A világ természetvédelmének története 1913–1933 között (védett területek alapítása)*, Tájökológiai Lapok 5. évf. 2007/1
69. CHARNOVITZ, Steve: *Exploring the Environmental Exceptions in GATT Article XX*, Journal of World Trade, Vol. 25, No. 5,
70. CHAZOURNES, Kaurence Boisson de – SANGBANA, Komlan: Principle 19 Notification and Consultation with Transboundary Impact, In: VINUALES, Jorge E ed.: *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2015,
71. CHENG, Bing: *General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals*, Cambridge Grotius Publications Limited, Cambridge, 1987
72. CHESTERMAN, Simon: *An International Rule of Law?* American Journal of Comparative Law, Vol. 56, No. 2, 2008
73. CHRISTOL, Carl Q. – SCHMIDHAUSER, John R. – TOTTEN, George O.: *The Law and the Whale: Current Developments in the International Whaling Controversy Case*, Western Reserve Journal of International Law, Vol. 8, No. 1, 1976
74. CHURCHILL, R. R.: *The Fisheries Jurisdiction Cases: The Contribution of the International Court of Justice to the Debate on Coastal States' Fisheries Rights*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 24, No. 1, 1975
75. CHURCHILL, Robin.,R., – Evans, Malcolm D.: *International tribunal for the Law of the Sea the Southern Bluefin Tuna Cases (New-Zealand v. Japan, Australia v. Japan): Order for the Provisional Measures of 27 August 1999*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 49, No. 4, 2000
76. CORBETT, P. E.: *The Settlement of Canadian-American Disputes a Critical Study of Methods and Results*, Yale University Press, New Haven, 1937
77. CRAWFORD James: *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, Oxford, 2010,
78. CRAWFORD, James: *State Responsibility, The General Part*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014
79. CSÁKI György: *Nemzetközi gazdaságtan*, Budapest, Napvilágkiadó2017
80. CSÁKI György: *Nemzetközi gazdaságtan*, Napvilágkiadó, Budapest, 2017

81. CSAPÓ Zsuzsanna: "[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni." Az 1969. évi bécsi egyezmény és a *ius cogens* módosíthatósága, *Állam-és Jogtudomány*, 2020/1.
82. CSAPÓ Zsuzsanna: *A környezet védelme fegyveres konfliktus idején – Nemzetközi szokásjogi alapok*, *Állam-és Jogtudomány*, 2014/3.
83. CSAPÓ Zsuzsanna: *Nemzetközi bíróságok döntései* In.: JAKAB András – FEKETE Balázs eds.: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő SÜLYOK Gábor) 2018, <https://ijoten.hu/uploads/nemzetkozi-birosagok-dontesei.pdf> (letöltve: 2020. 02. 24.)
84. CSAPÓ Zsuzsanna: Szóló disputa a nemzetközi környezetjogi bíróság tervének létjogosultságáról, In.: KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (eds.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János 80. születésnapja tiszteletére*, PTE ÁJK, Pécs, 2019
85. DALY, Herman E.: *From Adjustment to Sustainable Development, the Obstacle of Free Trade*, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 15, No. 1, 1992
86. DALY, Herman E.: *From Adjustment to Sustainable Development, the Obstacle of Free Trade*, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 15, No. 1, 1992
87. DE LA FAYETTE, Louise: *The Fisheries Jurisdiction Case (Spain v. Canada) Judgment on Jurisdiction of 4 December 1998*, *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 48, No. 3, 1999
88. DE LA MARE, William – GALES, Nick – MANGEL, Marc: *Applying Scientific Principles in International Law on Whaling*, *Science*, Vol. 345, No. 6201, 2014
89. DEETS, Stephen: *Constituting Interests and Identities in a Two-Level Game: Understanding the Gabčíkovo-Nagymaros Dam Conflict*, *Foreign Policy Analysis*, Vol. 5, No. 1, 2009
90. DEPLANO, Rossana – TSAGOURIAS, Nicholas: *Research Methods in International Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 2021
91. DESIERTO, Diane: *Evidence but not Empiricism? Environmental Impact Assessments at the International Court of Justice in Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica Along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*, 2016 <https://www.ejiltalk.org/evidence->

- but-not-empiricism-environmental-impact-assessments-at-the-international-court-of-justice-in-certain-activities-carried-out-by-nicaragua-in-the-border-area-costa-rica-v-nicaragua-and-con/ (letöltve: 2020. 05. 14.)
92. DIEFFAL, Christian: *The Iron Rhine Case – A Treaty’s Journey from Peace to Sustainable Development*, Heidelberg Journal of International Law, Vol. 71, No. 3, 2011
 93. DRIVER, G. R. - MILES, John C.: *The Babylonian Law, Volume I. Legal Commentary*, Clarendon Press, Oxford, 1960
 94. DUPUAY, Pierre-Marie – MOLI, Ginerva Le – VINUALES, Jorge E.: *Customary International Law and the Environment*, C-EENRG Working Papers, Cambridge University Press, 2018/2
 95. DUPUY, Pierre Marie: *La Responsabilité Internaitonale de Etats Pur Les Dommages d’origine Technologique et Nucléaire*, Pedone, Paris, 1976
 96. DUPUY, Pierre-Marie – VINUALES, Jorge E.: *International Environmental Law*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2018
 97. DUVIC-PAOLO, Leslie- Anne: *The Prevention Principle in International Environmental Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018
 98. EAGLETON, Clyde: *Responsibility of States in Internaitonal Law*, New York University Press, New York, 1928
 99. EAGLETON, Clyde: *Responsibility of States in International Law*, New York University Press, New York, 1928
 100. EICHER, Patrick. T.: *International Forum Shopping: The Mox Plant Case and the ECJ*, Dublin University Law Journal, Vol. 30, 2008
 101. eli.org/vibrant-environment-blog/bluefin-tuna-critically-endangered-species-or-%E2%80%9Cworld-gourmet%E2%80%9D (Letöltve 2020. 06. 12.)
 102. EVANS, Malcolm D.- OKOWA, Phoebe N.: *Recent Cases: Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, International & Comparative Law Quarterly, Vol. 47, No. 3, 1998
 103. FANO, Jesper Jarl: *Enforcing International Maritime Legislation on Air Pollution through UNCLOS*, Hart Publishing, Oxford, 2019
 104. FITZMAURICE, Malgosia: *Contemporary Issues in International Environmental Law*, Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 2009
 105. FITZMAURICE, Malgosia: *Environmental Protection and the International Court of Justice*, In: LOWE, Vaughan – FITZMAURICE, Malgosia eds.: *Fifty Years of the*

- International Court of Justice. *Essays in Honour of Sir Robert Jennings*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996
106. FITZMAURICE, Malgosia: *International Protection of the Environment*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, Martinus Nijhoff Publishers, Hauge, Boston, London, 2002
107. FORSTER, Malcolm J.C.: *The Mox Plant Case-Provisional Measure in the Internaitonal Tribunal for the Law of the Sea*, *Lieden Journal of International Law* Vol. 16 No. 3, 2003
108. FOSTER, Caroline E.: *Science and the Precautionary Principle in International Courts*, Cambridge University Press, New York, 2011
109. FREEMAN, Alwyn V.: *Responsibility of States for Unlawful Acts of theri Armed Forces*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, Vol. 88, 1955/II
110. FRENCH, Duncan: ILA Study Group on Due Diligence in International Law, Working Session, 9 August 2016
111. FRIEDMANN, Wolfgang: *General Course in Public International Law*, *Recueil des Cours*, Vol. 127, 1969
112. FRIEDMANN, Wolfgang: *The International Court of Justice and the Evolution of International Law*, *Archiv des Völkerrechts*, Published by Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 14. Bd., No. ¾, 1970
113. GAMBELL, Ray: *The International Whaling Commission Today*, In: PETURSDOTTIR, Gudrun ed.: *Whaling in the North Atlantic: Economic and Political Perspectives*, University of Iceland Press, Reykjavik, 1997
114. GEORGE, Susan: *A WTO. Korlátlan világkereskedelem vagy szolidáris globalizáció - Critica*, Napvilágkiadó, Budapest, 2003
115. GEORGE, Susan: *A WTO. Korlátlan világkereskedelem vagy szolidáris globalizáció?* Budapest, Napvilágkiadó, 2003
116. GILLESPIE, Alexander: *The Precautionary Principle and the 21st Century: A Case Study of Noise Pollution in the Ocean*, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 22, No. 1, 2007
117. GLASSON, John – THERIEVEL, Riki – CHADWICK, Andrew: *Introduction to Environmental Impact Assessment*, Third Edition, Routledge, London, New York, 2005
118. GOH, Gavin, - Trudy Witbreuk: *An Introduction to the WTO Dispute Settlement System*, *University of Western Australia Law Review*, Vol. 30, No. 1., 2001

119. GOLDIE, L. F. E.: Development of an International Environmental Law - An Appraisal, In: HARGROVE, John L. ed.: *Law, Institutions, and the Global Environment, Papers and Analysis of the Proceedings*, Oceana Publications, New York, 1972
120. GOLDIE, L. F. E.: *Liability for Damage and the Progressive Development of International Law*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 14, No. 4., 1965
121. GONSLAVES, Colin: *The Bophal Catastrophe: Politics, Conspiracy and Betrayal*, Economic and Political Weekly, Vol. 45, No. 26/27, 2010
122. GUILFOYLE, Douglas: Defending Individual Ships from Pirates, In: CHRISTINE, Chinkin – BAETENS, Freya eds.: *Sovereignty, Statehood and State Responsibility, Essays in Honour of James Crawford*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015
123. GYULAI Iván: *Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről*, Magyar természetvédők Szövetsége, Budapest, 2008, https://mtvsz.hu/dynamic/FF_kerdesek_valaszok.pdf, 9. (Letöltve 2022. 03. 01.)
124. HAFNER, Gerhard.: *Pros and Cons ensuing from Fragmentation*, Michigan Journal of International Law, Vol. 25, No. 24, 2004
125. HALVORSSSEN, Anita M.: The origin and development of international environmental law, In: SHAWKAT Alam – KRAVCHENKO Svitlana – CHOWDHURY Tareq M.R. – BHUIYAN Md Jahid Hossain – TECHERA J. Erika (szerk): *Routledge Handbook of International Environmental Law*, Routledge, New York, 2013
126. HALVORSSSEN, Anita M.: The Origin and Development of International Environmental Law, In: SHAWKAT Alam – KRAVCHENKO Svitlana – CHOWDHURY Tareq M.R. – BHUIYAN Md Jahid Hossain – TECHERA J. Erika eds.: *Routledge Handbook of International Environmental Law*, New York, Routledge 2013
127. HANDL, Gunther: Sustainable Development: General Rules Versus Specific Obligations, In: LANG, Winfried: *Sustainable Development and International Law*, London, 1995
128. HANDL, Günther: *Balancing of Interests and International Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited*, Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien de Droit International, Vol. 13, 1976
129. HANDL, Günther: *Balancing of Interests and International Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited*, The Canadian Yearbook of International Law, Vol. 13, No. 13, 1975
130. HANDL, Günther: *Territorial Sovereignty and the Problem of Transnational Pollution*, The American Journal of International Law, Vol. 69, No. 1, 1975

131. HARASZTI György: *A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata, 1946-1956*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958
132. HARRISON, James: *Significant International Environmental Law Cases*, Journal of Environmental Law, Vol. 18. No. 3, 2006
133. Harvard Law School, The Law of Responsibility of States for Damage Done in their Territory to the Person or Property of Foreigners, The American Journal of International Law, Vol. 23, No. 2, 1929
134. HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard: Due Diligence in the International Legal Order: Dissecting the Leitmotif of Current Accountability Debates, In: HEIKE, Krieger – PETERS, Anne – KREUZER, Leonhard eds.: *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2020
135. HERCEGZ Géza: *Bős-Nagymaros*, Valóság, XLVII. 47. évf./ 1-12., 2004
136. HERNÁNDEZ, Gleider I.: *International Judicial Lawmaking*, In.: BRÖLMANN, Catherine - RADI, Yannick eds.: *Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton 2016
137. HERNÁNDEZ, Gleider I.: *The International Court of Justice and the Judicial Function*, Oxford University Press, Oxford, 2014
138. HERTOGEN, An: *The Persuasiveness of Domestic Law Analogies in International Law*, The European Journal of International Law, Vol. 29, No. 4, 2019
139. HIGGINS, Rosalyn: *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Clarendon Press, Oxford, 1994,
140. HORVÁTHY Balázs: *Környezeti érdek kontra globális kereskedelmi jog – Észrevételek Kanada, Norvégia és az EU újabb vitájához*, Külgazdaság, LV. évf., 2011/1-2.
141. HORVÁTHY Balázs: *Környezeti érdek kontra globális kereskedelmi jog – Észrevételek Kanada, Norvégia és az EU újabb vitájához*, Külgazdaság, LV. évf., 2011/1-2.
142. HUGHES, Layla: *Limiting the Jurisdiction of Dispute Settlement Panels: the WTO Appellate Body Beef Hormone Decision*, Georgetown International Environmental Law Review, Vol. 10, No. 3, 1998
143. HUGHES, Layla: *Limiting the Jurisdiction of Dispute Settlement Panels: the WTO Appellate Body Beef Hormone Decision*, Georgetown International Environmental Law Review, Vol. 10, No. 3, 1998
144. ICJ, Pulp Mills on the River Case, Joint Dissenting Opinion of Al-Khasawneh and Simma 2010

145. IGLER, Wolfgang: Az Európai Unió és a Kereskedelmi Világszervezet. Európai Parlament, 09/2021, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.2-2-pdf
146. IGLER, Wolfgang: Az Európai Unió és a Kereskedelmi Világszervezet. Európai Parlament, 09/2021, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.2-2-pdf
147. JAY, Stephen – JONES, Carys – SLINN, Paul – WOOD, Christopher: Environmental impact assessment: retrospective and prospect, *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 27, No. 4, 2007
148. JENKS, C. Wilfred: *The conflict of law-making treaties*, British Year Book of International Law, Vol. 30, 1953
149. JENNINGS, Robert - WATTS, Arthur: *Oppenheim's International Law, Volume 1 Peace*, Ninth Edition, Longman, London, New York, 2008
150. JENNINGS, Robert: *The Role of the International Court of Justice in the Development of International Environment Protection Law*, Review of European, Comparative, and International Law, 1992, Vol. 1., No. 3
151. JESSUP, Philip C.: To From a More Perfect United Nations, RCADI (129), 1970/I
152. JINFENG, Zhou - SHUYA, HUANG - Wong, Linda - RECIO-BLANCO, Xiao: *Bluefin Tuna: Critically Endangered Species or "World Gourmet"?* Environmental Law Institute, 2017
153. JUSTE-RUIZ, José.: *The International Court of Justice and International Environmental Law*, In.: BOSCHIERO, Nerina – SCOVAZZI, Tullio - PITEA, Cesare – RAGNI, Chiara eds.: *International Court and the Development of International Law*, Asser Press, Hague, 2013
154. KARDOS András: Bálnavadászat az Antarktiszon, avagy környezetvédelmi ügyek a Nemzetközi Bíróság előtt, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, 2012/11
155. KATZ, Stephen R.K: *Issues Arising in the Icelandic Fisheries Case*, The International and Comparative Law Quartely, Vol. 22, No. 1, 1973
156. KAZHADAN, Daniel: *Precautionary Pulp: Pulp Mills and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle*, Ecology Law Quartely, Vol. 38, No. 2, 2011
157. KECSKÉS Gábor: *A jogellenes magatartásból eredő államfelelősség kodifikációjának története*, Jog, Állam, Politika, 4. évf. 2012/ 2
158. KECSKÉS Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, Doktori Értekezés, Győr, 2012

159. KECSKÉS Gábor: *A Nemzetközi Bíróság Ítélezési Gyakorlata a Környezeti Tárgyú Ügyekben*, Állam- és Jogtudomány, LVI. évf. 3. szám, 2015
160. KELSEN, Hans: *Az államelmélet alapvonalai*, Prudentia Iuris 7., Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997
161. KENNY, James T.: *Manley O. Hudson and the Harvard Research in International Law 1927-1940*, The International Lawyer Vol. 11, No. 2, 1997
162. KERÉKES Sándor: A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése In: BULLA Miklós – TAMÁS Pál: *Fenntartható fejlődés Magyarországon – Jövőképek és forgatókönyvek*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006
163. KERTÉSZ István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938
164. KESERŰ Barna Arnold: *A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére*, Dialóg Campus, Budapest, 2019
165. KHOUL, Autar Krishen: *Guide to the WTO and GATT: Economics, Law and Politics*, Springer, New Delhi, 2018
166. KISS, Alexander - SHELTON, Dinah: *Guide to International Environmental Law*, Leiden, Martinus Nijhoff Publisher, 2007
167. KISS, Alexander - SHELTON, Dinah: *International Environmental Law*, Second Edition, Transnational Publishers, New York, 2000,
168. KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *Strict Liability in International Environmental Law*, In.: NDIAJYE, Tasfir Malick – WOLFRUM, Rüdiger eds.: *Law of the Sea, Environmental law and Settlement of Disputes: Liber Amicorum Judge Thomas A. Menash*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2007
169. KNOX, John H.: *The Myth and Reality of Transboundary Environmental Impact Assessment*, *The American Journal of International Law* Vol. 96, No. 2, 2002
170. KOJIMA, Chie: *South China Sea Arbitration and the Protection of the Marine Environment: Evolution of UNCLOS Part CII Through Interpretation and the Duty to Cooperate*, *Asian Yearbook of International Law*, Vol. 21., 2015
171. KONG, Lingjie: *The Dispute over the Status and Use of the Waters of the Silala Case and the Customary Rules on the Definition of International Watercourse*, *Review of European Comparative and International Environmental Law*, Vol. 29, No. 3, 2020
172. KOVÁCS Péter: *A Nemzetközi Jog Fejlesztésének Lehetőségei és Korlátai a Nemzetközi Bíróságok Joggyakorlatában*, Jogtudományi Monográfiák 1., Sorozatszerkesztő: Varga Csaba, Alszorozatszerkesztő: Schanda Balázs, PPKE JÁK, Budapest, 2010

173. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, 3. átdolgozott és bővített kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2016
174. KOVÁCS Péter: *Szemtől szembe... Avagy hogyan kölcsönöznek egymástól a nemzetközi bíróságok, különös tekintettel az emberi jogi vonatkozású ügyekre*, Acta Humana, 2002/49
175. KULESZA, Joanna: *Due Diligence in International Law*, Leiden, Boston, Brill Nijhoff, 2016
176. LAMM Vanda: *A nemzetközi bírászkodás kilenc évtizede*, Jog – Állam – Politika, III. évf. 2011/1.
177. LAMM Vanda: *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945–1993*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995
178. LAMMERS, Johan G.: *Case Analysis: The Gabčíkovo-Nagymaros Case Seen in Particular From the Perspective of the Law of International Watercourses and the Protection of the Environment*, Leiden Journal of International Law, Vol. 11, No. 2, 1998
179. LÁNG István: *Stockholm – Rio – Johannesburg: Lesz-e új Nap alatt a környezetvédelemben?* Magyar Tudomány, 2001/12
180. LANG, Chris: *ENCE Cancels Pulp Mills in Uruguay*, PULP INC. Oct. 2, 2006 <https://pulpinc.wordpress.com/2006/10/02/ence-cancels-pulp-mill-in-uruguay/> (letöltve: 2020.06.08.)
181. LAUTERPACHT Hersch: *The Scholar as Judge*, I-III, British Yearbook of International Law, Vol. 37, 1961
182. LAUTERPACHT, Hersch: *The Development of International Law by the Permanent Court of International Justice*, Longmans, Green and Company, London, 1934
183. LAUTERPACHT, Hersch: *The Development of International Law by the International Court*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982
184. LAVRANOS, Nikolaos: *The Mox Plant and Ijzeren Rijn Disputes: Which Court is the Supreme Arbiter*, Leiden Journal of International Law, Vol. 19, No. 1, 2006
185. LAVRANOS, Nikolas: *Epilogue in the MOX Plant Dispute*, Energy and Environmental Law Review, Vol. 18, No. 3, 2009
186. LAYLIN, John, G. – BIANCHI, Rinaldo L.: *The Role of Adjudication in International River Disputes: The Lake Lanoux Case*, The American Journal of International Law, Vol. 53, No. 1., 1959

187. Ld. LAMM Vanda: *Nemzetközi bírászkodás*, in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-biraskodas>, 2022 (letöltve: 2023. 08.07.) 26-28. p.
188. League of Nations, *Acts for the Codification of International Law, Meetings of the Committees*, Vol. IV Minutes of the Third Committee, Geneva, 1930
189. League of Nations, *Acts of the Conference on the Codification of International Law*, Vol. I. Plenary Meetings, Series of League of Nations Publications, No. C.351.M.145., 1930. V.,
190. LEFEBER, René: *Case Analysis: The Gabčíkovo-Nagymaros Project and the Law of State Responsibility*, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11, No. 3, 1998
191. LEFEBER, René: *Transboundary Environmental Interference*, *Kulwer Law International*, The Hague, London, Boston, 1996
192. LONGOBARDO, Marco: *The Relevance of the Concept of Due Diligence for International Humanitarian Law*, *Wisconsin International Law Journal*, Vol. 37, No. 1., 2019
193. LOWE, Vaughan: *Sustainable Development and Unsustainable Arguments*, In: BOYLE, Allen E. - FREESTONE, David eds.: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Oxford University Press, New York, 2001
194. MALAIHOLLO, Medes: *Due Diligence in International Environmental Law and International Humanitarian Law: A Comparative Legal Study of the Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement and Positive Obligations under the European Convention on Human Rights*, *Netherlands International Law Review*, Vol 68. No. 1, 2021,
195. MARCEAU, Gabrielle: *A History of Law and Lawyers in the GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015
196. MARCEAU, Gabrielle: *A History of Law and Lawyers in the GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015
197. MARTINEZ, Jenny S.: *Towards an International Judicial System*, *Stanford Law Review*, Vol. 56, No. 2., 2003
198. MATHESON, Michael: *The Opinions of the International Court of Justice on Threat or Use of Nuclear Weapons*, *The American Journal of International Law*, Vol. 91, No. 3, 1997

199. MAZZESCHI, Pisillo: *The Due Diligence Rule and the Nature of International Responsibility of States*, German Yearbook of International Law, Vol. 35, 1992
200. MBENGUE, Makane Moïse: *The South China Sea Arbitration: Innovations in Marine Environmental Fact-Finding and Due Diligence Obligations*, American Journal of International Law, Vol. 110, 2016
201. MCCAFFREY, Stephen: *International Water Cooperation in the 21st Century: Recent Developments in the Law of International Watercourses*, Review of European Community and International Environmental Law, Vol 23, No. 1, 2014
202. MCCAFFREY, Stephen: *The Law of International Watercourses: Non-Navigational Uses*, Oxford University Press, Oxford, 2001
203. MESHEL, Tamar: *The Harmon Doctrine is Dead, Loong Live the Harmon Doctrine!* Virginia Journal of International Law, Vol. 63, No. 1, 2022
204. MILLER, A. Russel: *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006
205. MILLER, Hunter: *The Hague Codification Conference*, The American Journal of International Law, Vol. 24, No. 4, 1930
206. MOHAY Ágoston: Külső fórumok és az uniós jog autonómiája, In: In.: KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (eds.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János 80. születésnapja tiszteletére*, PTE ÁJK, Pécs, 2019
207. MONTESQUIEU, Charles-Louis: *A törvények szelleméről*; Fordította: CSÉCSY Imre - SEBESTYÉN Pál, Osiris – Attraktor, Budapest, 2000
208. MUNOZ, Asier Garrido: *Managing Uncertainty: The International Court of Justice, Objective Reasonableness and the Judicial Function*, Leiden Journal of International Law, Vol. 30, No. 2, 2017
209. NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991
210. NAGY Károly: *Az analógia és a joghégzag kérdései a nemzetközi jogban*, Acta Universitatis Szegedinesis: acta juridica et politica, 5. Kötet, 1958/1-15
211. NAGY Károly: *Nemzetközi Közjog*, Püski, Budapest, 1999
212. NANDA, Ved - PRING, George (Rock): *International Environmental Law and Policy for the 21st Century*: 2nd Revised Edition, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2013

213. NEUGEBAUER, Regine: *Fine Tuning WTO Jurisprudence and the SPS Agreement: Lessons from the Beef Hormone Case*, Law and Policy in International Business, Vol. 31, No. 4, 2000,
214. NEWCOMB, Andrew Paul – PARADELL, Luis: *Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment*, Kulwer Law International, Netherlands, 2009
215. OKOWA, Phoebe: *Procedural Obligations in International Environmental Agreements*, British Yearbook of International Law, Vol. 67, No. 1, 1996
216. OPPENHEIM, Lassa: *International Law A Treatise, Vol. I*, Longmans, Green, and Co., London - New York and Bombay 1912
217. OPPENHEIM, Lassa: *International Law, A Treatise, Vol. II, War and Neutrality*, Second Edition, New York, Bombay, Calcutta, Longmans Green and Co. 1912
218. OWADA, Hisashi: *International Environmental Law and the International Court of Justice*, Iustum Aequum Salutare, II. 2006/3-4
219. PAYNE, Cymer R.: *Pulp Mills ont he River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, American Journal of International Law, Vol. 105, No. 1, 2011,
220. PAYNE, Cyrine R.: *Environmental Impact Assessment ad a Duty under International Law: The International Court of Justice Judgment on Pulp Mills ont he River Uruguay*, European Journal of Risk Regulation, Vol. 1, No. 3, 2010,
221. PELLET, Alain: The ILC's Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts and Related Texts, In: CRAWFORD, James – PELLET, Alain – OLLESON, Simon eds.: *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, Oxford, 2010
222. PELLET, Allen - MÜLLER, Daniel: *Article 38* in ZIMMERMANN, Andreas – TAMS, Christian J. eds.: *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford, 2019
223. PELLET, Allen: *Shaping the Future of International Law: The Role of the World Court in Law-Making* in: ARSANJANI, Mahnoush H, – COGAN, Jacob Katz – SLOANE, Rober D. – WIESSNER, Siegfried eds.: *Shaping the Future of International Law: The Role of the World Court in Law-Making*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2011
224. PLANT, Brendan: *Sovereignty, Science and Cetans: The Whaling int he Antarctic Case*, The Cambridge Law Journal, Vol. 74, No. 1, 2015
225. Preliminary Documents of the Conference for the Codification of International Law, The Hague, march-April, 1930, Supplement to the American Journal of International Law, Vol. 24, 1930
226. QUENTIN -BAXTER, Robert: Preliminary Report, ILC Yearbook, 1980, Vol. II, Part 1

227. RAISZ Anikó: Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának egymásra hatása, PhD értekezés, Miskolc, 2009
228. RAISZ Anikó: *Kölcsönhatásban az európai emberi jogvédelem legfőbb nemzetközi letéteményesei – avagy milyen hatással van az Európai Bíróság az Emberi Jogok Európai Bíróságára*, Debreceni Jogi Műhely, III. évf., 2006/3., 4. p. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/10704/3207.pdf> (Letöltve: 2023. 07. 11.)
229. RAISZ Anikó: Nemzetközi környezetjogi alapelvek a gyakorlatban, In: SZALMA József eds.: *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2014*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2015,
230. RAISZ Anikó: *Nemzetközi környezetvédelmi kérdések a Nemzetközi Bíróság előtt napjainkban*, Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXIX évf. 2011/1
231. RAMAN, Durgeshree.: *Review of the Indus Waters Kishenganga Arbitration (Final Award) 2013: An Ecological Perspective*, Indian Journal of Arbitration Law, Vol. 3, No. 2, 2014
232. RAMOLGAN, Rajendra: *The Environment and International Law: Rethinking the Traditional Approach*, Vermont Journal of Environmental Law, Vol. 3, No. 1, 2001-2002
233. RAO, Pemmaraju Sreenivasa: First Report, Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities ILY Yearbook 1989, Vol. II, Part 1
234. RAO, Pemmaraju Sreenivasa: Second Report, Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities, ILC Yearbook, 1999, Vol. II, Part 1
235. RATLIFF, P. Dane: *The PCA Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment*, Leiden Journal of International Law, Vol. 14, No. 4, 2001
236. READ, John E.: *The Trail Smelter Dispute*, Canadian Yearbook of International Law, 1. évf., 1963
237. REEVES, Jesse S.: *The Hague Conference on the Codification of International Law*, The American Journal of International Law, Vol. 24, No. 1, 1930
238. REST, Alfred: *The Indispensability of an International Environmental Court*, Review of European, Comparative, and International Law, Vol 7. No. 1, 1998
239. RICHARDSON, R.D.: *Sic utere tuo ut alienum non laedas*, The Manitoba Law Journal, Vol. 2, No. 7, 1885,
240. ROLLAND, E. Sonia: *Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand Intervening)*, The American Journal of International Law, Vol. 108, No. 3, 2014

241. ROSENSTOCK, Robert: *The Declaration of Principles of International Law Concerning friendly Relations: A Survey*, The American Journal of Interantional Law, Vol. 65, No. 5, 1972
242. ROTHWELL, Donald R. - STEPHENS, Tim: Mox Plant Case, In: ELFERINK, Alex G. Oude - ROTHWELL, Donald eds.: *Oceans Management in the 21st Century: institutional Frameworks and Responses*, Martinus Nijhoff, Leiden, Boston, 2004
243. RUBIN, Alfred P.: *Pollution by Analogy: The Trail Smelter Arbitration*, Oregon Law Review, Vol. 50, No. 3, 1971
244. RUDA, José Maria: *Some of the Contributions of the International Court of Justice to the Development of International Law*, N.Y.U. Journal of International Law & Politics, Vol. 24, No. 1, 1991
245. RUDALL, Jason: Certain Acitivites Carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) American Journal of International Law, Vol. 112, No. 2, 2018
246. SADELEER, Nicolas de: The Principles of Pprevention and Precaution in International Law: Two Sides of the Same Coin? In: FITZMAURICE, Malgosia – BRUS, Marcel – MERGKOURIS, Panos eds.: *Research Handbook on International Environmental Law*, Second Edition, Edward Elgar Publishing Limited, Newhampton, 2021
247. SANDS, Philippe – MACKENZIE, Ruth: *Guidelines for Negotiating and Drafting Disputte Settlement Clauses for international Environmental Agreements*, In.: International Bueau of Permanent Court of Arbitration, International Investments and Protection of the Environment: The Role of Dispute Resolution Mechanisms, The Permanent Court of Arbitration/Peace Palace Papers, Vol. 2, 2001
248. SANDS, Philippe – PEEL, Jacqueline – FABRA, Adriana – MACKENZIE, Ruth: *Principles of International Environmental Law*, Third Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2012
249. SANDS, Philippe: *International Environmental Litigation: What Future?* Review of European, Comparative, and International Law, Vol 7. No. 1, 1998
250. SCHIFFMAN, Howard S.: *The Southern Bluefin Tuna Case: ITLOS Hears Its First Fishery Dispute*, Journal of International Wildlife Law and Policy Vol. 2 No. 3., 1999
251. SCHRIJVER, Nico: *Environmental Law: Sovereignty versus the Environment?* Cambridge University Press, Cambridge, 1997
252. SCHURITAKU, Sompong: State Responsibility and International Liability under International Law, Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, Vol. 18, No. 4, 1996

253. SCHWARZ, Priscilla: *Sustainable Development in International Law*, Non-State Actors and International Law, Vol. 5, No. 1, 2005
254. SCHWARZENBERGER, Georg: *The Fundamental Principles of International Law*, Recueil des Cours, Vol. 87, 1955/I
255. SCHWARZENBERGER, Georg: *The Inductive Approach to International Law*, Stevens, London, New York, 1965
256. SCHWARZENBERGER, Georg: *The Inductive Approach to International Law*, Harvard Law Review, Vol. 60, No. 4, 1947
257. SCHWEBEL, Stephen M. Special Rapporteur: *Third Report on the Law of the non-navigational uses of international watercourses*, ILC Yearbook, 1982, Vol. II, Part 1
258. SCHWEBEL, Stephen M.: *Justice in International Law: Further Writings*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994
259. SCOVAZZI, Tullio: *Some Remarks on International Responsibility in the Field of Environmental Protection*, In RAGAZZI Maurizio eds.: *International Responsibility Today: Essays in Memory of Oscar Schachter*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2005
260. SCOVAZZI, Tullio: *State Responsibility for Environmental Harm*, Yearbook of International Environmental Law, Oxford, Vol. 12, No. 1, 2002
261. SHANY, Yuval: *The Competing Jurisdiction of International Courts and Tribunals*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003
262. SHIGETA, Yasuhiro: *International Judicial Control of Environmental Protection: Standard Setting, Compliance Control, and the Development of International Environmental Law by the International Judiciary*, Kulwer Law International BV, the Netherlands, United Kingdom, 2010
263. SIMAY Attila Endre: *Bírói testület nélkül maradt nemzetközi kereskedelmi jog*, *Glossa Iuridica*, VII. évfolyam, 1-2. szám, Budapest, 2020
264. SIMAY Attila Endre: *Bírói testület nélkül maradt nemzetközi kereskedelmi jog*, *Glossa Iuridica*, VII. évf. 2020/1-2., 2020
265. SIRINSKIENE, Agne: *The Status of Precautionary Principle: Moving Towards a Rule of Customary Law*, *Jurisprudence*, Mykolas Romeris University, Vol. 118, No. 4, 2009
266. SIVAKUMARAN, Sandesh: *Techniques in International Law-Making: Extrapolation, Analogy, Form and the Emergence of an International Law of Disaster Relief Focus: Responsibility*, *European Journal of International Law*, Vol. 28, No. 4, 2017

267. SKILTON, Thomas E.: *GATT and the Environment in Conflict: The Tuna-Dolphin Dispute and the Quest for an International Conservation Strategy*, Cornell International Law Journal, Vol. 26, No. 2., 1993
268. SMITH, Michael B.: *Gatt, Trade, and the Environment*, Environmental Law, Vol. 23, No. 2, 1993
269. SOHN, Louis B.: Institute of International Law, Session of Strasbourg, Preparatory Works, Yearbook, Vol. 67, Part I, 1997
270. SPIJKERS, Otto: *The No Significant Harm Principle and the Human Right to Water*, International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, Vol. 20, No. 4, 2020
271. SPRINGER, Allen: *The International Law of Pollution: Protecting the Global Environment in a World of Sovereign States*, Greenwood Press, USA, 1983
272. STEC, Stephen: *Do Two Wrongs Make a Right - Adjudicating Sustainable Development in the Danube Dam Case*, Golden Gate University Law Review, Vol. 29, No. 3, 1999
273. STEINBERG, Richard H.: *Judicial Lawmaking at the WTO: Discursive, Constitutional, and Political Constraints*, The American Journal of International Law, Vol. 98, No. 2, 2004
274. STEPEHNS, Tim: *The Limit of the International Adjudication in International Environmental Law: Another Perspective on the Southern Bluefin Tuna Case*, The International Journal of Marine and Coastal Law, Vol. 19, No. 2, 2004
275. STEPHENS, Tim – FRENCH, Duncan: ILA Study Group on Due Diligence in International Law, Second Report, 2016
276. STEPHENS, Tim: *Multiple International Courts and the 'Fragmentation' of International Environmental Law*, Australian Year Book of International Law, Vol. 25, 2006
277. STEWART, Terence P – JOHANSON, David S.: *The WTO Beef Hormone Dispute: An Analysis of the Appellate Body Decision*, U. C. Savis Journal of International Law and Policy, Vol 5, No. 2, 1999
278. STRAKE, Gabriel.: *An Introduction to International Law*, Seventh Edition, Butterworths, London, 1972
279. STROM, Torsten H.: *Pouring Fuel on the Fire The WTO's Reformulated Gasoline Case*, Canadian Yearbook of International Law, Vol. 34, 1997
280. STRUTZ, Leah: *Southern Bluefin Tuna Case: Australia and New Zealand v. Japan*, Ecology Law Quarterly, Vol. 28, No. 2, 2001

281. STUBBE, Peter: *State Accountability for Space Debris, A Legal Study of Responsibility for Polluting the Space Environment and Liability for Damage Caused by Space Debris*, Brill, Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2017
282. SUCHARITKUL Sompong: *The Role of the International Law Commission in the Decade of International Law*, Leiden Journal of International Law, Vol. 3, Special Issue 3, 1990,
283. SULYOK Katalin: *Science and Judicial Reasoning: The Legitimacy of International Environmental Adjudication*,
284. SZABÓ Marcel: *A Jóvátételi cikkek kodifikációja az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában*, Doktori Értekezés, Budapest, 2003
285. SZABÓ Marcell: *The Implementation of the Judgement of the ICJ in the Gabčíkovo-Nagymaros Dispute*, Iustum Aequum Salutare V. évf./1., 2009
286. TAMS, Christian J.: *The Development of International Law by the International Court of Justice*, Gaetano Morelli Lectures Series, Vol. 2, 2018
287. TANAKA, Maki: *Lessons Learned from the Protracted Mox Plant Dispute: A Proposed Protocol on Marine Environmental Impact Assessment to the United Nations Convention on the Law of the Sea*, Michigan Journal of International Law, Vol. 25, No. 2, 2004
288. TERRIS, Daniel – ROMANO, Cesare P.R. – SWIGART, Leigh: *The International Judge: An Introduction to the Men and Women who Decide the World's Cases*, University Press of New England, Hanover and London, 2007
289. TIGNINO, Mara – BRÉTHAUT, Christian: *The Role of International Case Law in Implementing the Obligation not to Cause Significant Harm*, International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, Vol. 20, 2020
290. TOMKA, Peter – WORDSWORTH, Samuel: *The First Site Visit of the International Court of Justice in Fulfillment of Its Judicial Function*, The American Journal of International Law Vol. 92, No. 1, 1998
291. TOMKA, Peter: *Custom and International Court of Justice*, Law and practice of International Courts and Tribunals, Vol. 12., No. 2, 2013
292. TRIGGS, Gillian: *World Trade Organization: Dispute Settlement and the Environment* Gillian Triggs, *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, Vol. 7, No. 3 & 4, 2002
293. TZANAKOPOULOS, Antonios: *Domestic Judicial Lawmaking* In.: BRÖLMANN, Catherine - RADI, Yannick eds.: *Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 2016
294. United Nations Environment Programme: *Latin America and the Caribbean*, GEO Yearbook, Nairobi, 2007

295. United Nations: The International Law Commission's Draft Articles on State Part 1., Articles 1-35, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, London, Boston, 1991
296. VANDERZWAAG, David L.: *The ICJ, ITLOS and the Precautionary Approach: Paltry Progressions, Jurisprudential Jousting*, University of Hawaii Law Review, Vol. 35, No. 2, 2013,
297. VATTEL, Emer de: *The Law of Nations of the Principles of Natural law Applied to the Conduct and to the Affairs of Nations and of Sovereigns*, New Edition by Joseph Chitty, with Additional Notes and References by Edward D. Ingraham, T. and J. W. Johnson and Co., Law Booksellers, Philadelphia, 1858,
298. VICUNA, Orrego: Final Report, Institute of International Law, Session of Strasbourg, Preparatory Works, Yearbook, Vol. 67, Part I, 1997
299. VÍG Zoltán: Szabadkereskedelem és környezetvédelem: a WTO Vitarendezési Testületének gyakorlata, In.: CSEHI Zoltán – RAFFAI Katalin eds.: *Állam és magánjog*, Budapest, Pázmány Press, 2014
300. VINUALES, Jorge E.: Sustainable Development from a Legal Standpoint, In: RAJAMANI, Lavanya – Peel, JACQUELINE eds.: *The Oxcord Handbook of International Environmental Law*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 2021
301. VIÑUALES, Jorge E.: *The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment*, Fordham International Law Journal, Vol. 32, No. 1, 2008
302. WAICYMER, Jeffrey: *Reformulated Gasoline under Reformulated WTO Dispute Settlement Procedures: Pulling Pandora out of a Chapeau*. Michigan Journal of International Law, Vol. 18, No. 1, 1996,
303. WEERAMANTRY, C. G.: *The Function of International Court of Justice in the Development of International Law*, Leiden Journal of International Law, Vol. 10, No. 2, 1997
304. WOLFRUM, Rudiger: *Purposes and Principles of International Environmental Law*, German Yearbook of International Law, Vol. 33, 1990
305. YANG, Tseming: *The Emergence of the Environmental Impact Assessment Duty as a Global Legal Norm and General Principle of Law*, Hastings Law Journal, Vol. 70, 2019
306. YOUNG, Michaela: *Whaling in the Antarctic (Australia v Japan? New Zealand Intervening): progressive judgment or missed opportunity for the development of international environmental law?* Comparative and International Journal of Southern Africa, Vol. 48, No. 1, 2015

307. ZIMMERMAN, Richard: *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Juta and Co, Ltd., Cape Town, Johannesburg, 1992

Jogesetek jegyzéke

ICJ előtti ügyek listája

1. The Corfu Channel Case (UK v. Albania) (Merits) 1949
2. North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany/Netherlands) (Judgment) 1969
3. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia Notwithstanding Security Council Resolution 276, (1970), (Advisory Opinion) 1971
4. Fisheries Jurisdiction Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) (Judgment) 1974
5. Jurisdiction Case (Federal Republic of Germany v. Iceland) Judgment 1974
6. Nuclear Test Case (Australia v. France) (Judgment) 1974
7. Nuclear Test Case (New Zealand v. France) (Judgment) 1974
8. Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey) (Judgment) 1978
9. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)) (Provisional Measures) 1993
10. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, (Advisory Opinion) 1996
11. The Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment) 1997
12. Fisheries Jurisdiction Case (Spain v. Canada) (Judgment) 1998

13. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) (Judgment) 2007
14. Dispute Regarding Navigational and Related Rights (Costa Rica v. Nicaragua) (Judgment) 2009
15. Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) (Judgment) 2010
16. Whaling in the Antarctic (Austria v. Japan: New Zealand intervening) (Judgment) 2014
17. Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica Along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica) (Judgment) 2015
18. Certain Activities Carried Out by Nicaragua, (Costa Rica v. Nicaragua) (Compensation Judgment) 2018
19. Status and Use of the Waters of the Silala, (Chile v. Bolivia) (Judgment) 2022

PCIJ döntések

1. PCIJ Series A, No. 10, 1927, The Case of the S.S. Lotus, (France v. Turkey) (Judgment No. 9)
2. PCIJ Series A, No. 17, 1928, Case Concerning the Factory at Chorzów, (Germany v. Poland) (Judgment No. 13)

ITLOS előtti ügyek

1. Southern Bluefin Tuna (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan), Provisional Measures, Order of 27 August 1999, ITLOS Reports 1999
2. The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures Provisional Measures, Order of December 2001, ITLOS Reports 2001

Választottbírószági döntések

1. Reports of International Arbitral Awards, Trail Smelter Case, (USA, Canada) 1938 and 1941
2. Reports of International Arbitral Awards, Southern Bluefin Tuna (New Zealand-Japan, Australia-Japan) 2000
3. The MOX Plant Case, (Ireland v. United Kingdom) (Order No. 3) (PCA) 24 June 2003
4. The Iron Rhine („Ijzeren Rijn”) Railway, (The Kingdom of Belgium and the Kingdom of the Netherlands) (Award) (PCA) 24 May 2005
5. The MOX Plant Case, Ireland v. United Kingdom (Order No. 6) (PCA) 22 January 2007
6. In the Matter of the Indus Waters Kishenganga Arbitration, (Interim Measures) (PCA) 23 September 2011
7. In the Matter of the Indus Waters Kishenganga, (Partial Award) (PCA) 18 February 2013
8. In the Matter of the Indus Waters Kishenganga, (Final Award) (PCA) 20 December 2013
9. The Matter of the South China Sea Arbitration, (Award) (PCA) 12 July 2016

ECJ döntés

C-459/03 Commission of the European Communities v. Ireland (ECJ) 30 May 2006

WTO és GATT döntések

1. United States – Restrictions on Imports of Tuna, GATT Panel Report, DS21/R-39s/155, 3 September 1991, (unadopted)
2. Appellate Body Report United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline WTO Doc. WT/DS2/AB/R, (adopted 20 May 1996)
3. Appellate Body Report - EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), WTO Doc. WT/DS26/AB/R - WT/DS48/AB/R, (adopted 16 January 1998)
4. Appellate Body Reports, United States-Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, WTO Doc. WT/DS58/AB/R, (6 November 1998)

Jogesetekhez kapcsolódó további dokumentumok

1. Pleadings, Oral Arguments, Documents, Nuclear Tests Cases, Volume I., (Australia v. France), 1974
2. Nuclear Tests Case (Australia v. France) (Request for the Indication fo Interim Measures of Protection by Australia, Order) 1973
3. Nuclear Tests Case (New Zealand v. France) (Request for the Indication fo Interim Measures of Protection by New Zealand, Order) 1973
4. ICJ, Nuclear Tests Case, Dissenting Opinion of Judge De Castro, 1974
5. ICJ, Nuclear Test Case, Verbatim Record 1995/22
6. ICJ Nuclear Test Case, Verbatim Record, 1995/26
7. ICJ, Nuclear Test Case, Verbatim Record, 1995/32

8. ICJ, Nuclear Test Case, Verbatim Record 1995/34
9. ICJ, Nuclear Test Case, Verbatim Record 1995/35
10. ICJ, Nuclear Test Case, Verbatim Record, 1995/26
11. ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Verbatim Record 1995/22
12. ICJ, Legality of the Use a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, Press Release, No. 96/22, 8 July 1996
13. ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, 1996
14. ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Abdul G. Koroma Separate Opinion, 1997
15. ICJ, Gabcikovo-Nagymaros Case, Separate Opinion of Vice-President Weeramantry, 1997
16. ICJ, Gabčíkovo-Nagymaros Dispute Press Release 1998/31
17. ICJ, Fisheries Jurisdiction, Dissenting Opinion of Judge Bedjaoui 1998
18. ICJ, Fisheries Jurisdiction, Dissenting Opinion of Vice-President Weeramantry 1998
19. ICJ Pulp Milss Case, Memorial of Argentina 2007
20. ICJ Pulp Milss Case, Rejoinder of Uruguay 2008
21. ICJ, Pulp Mills Case, Verbatim Record 2009/14
22. ICJ Pulp Mills on the River Case, Separate Opinion of Judge Cancado Trindade 2010
23. ICJ, Pulp Mills Case Dissenting Opinion of Judges Al-Khasawneh and Simma 2010
24. ICJ, Pulp Mills Case, Dissenting Opinion of Judge ad hoc Vinuesa 2010

25. ICJ, Pulp Mills on the River Case, Separate Opinion of Judge Greenwood 2010
26. ICJ, Certain Activities Carried in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) Request for the Indication of Provisional Measures Order of 8 March 2011
27. ICJ, Whaling in the Antarctic, Dissenting Opinion Judge Yusuf 2014
28. ICJ, Whaling in the Antarctic, Dissenting Opinion of Judge Owada 2014
29. ICJ, Whaling in the Antarctic, Dissenting Opinion of Judge Sebutinde 2014
30. ICJ, Whaling in the Antarctic, Separate Opinion of Judge Xue 2014
31. ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Separate Opinion of Donoghue 2015
32. ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Separate Opinion of Judge Owada 2015
33. ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Separate opinion of Judge Dugard 2015
34. ICJ, Certain Activities and Construction of a Road, Separate Opinion of Judge Bhandari, 2015
35. ICJ, Waters of the Silala, Declaration of Judge Tomka 2022
36. ICJ, Waters of the Silala, Declaration of Judge Charlesworth, 2022
37. European Court of Human Rights, Press release issued by the Registrar, Chamber Judgment Tătar v. Romania 27.1.200, 2009
38. ITLOS Southern Bluefin Tuna Case, Separate Opinion of Judge Laing, 1999

39. ITLOS, Southern Bluefin Tuna Case, Joint Declaration by Vice President Wolfrum Judges Caminos, Marotta Rangel, Yankov, Anderson and Eiriksson, 1999
40. ITLOS, Southern Bluefin Tuna, Separate Opinion of Judge Treves 1999
41. Southern Bluefin Tuna Case Arbitration, Separate Opinion fo Justice Sir Kenneth Keith, 2000
42. ITLOS MOX Plant Case, Press Release/62, 3 December 2001
43. ITLOS MOX Plant Case, Written Response of the United Kingdom, 15 Nov 2001
44. ITLOS, MOX Plant Case, Separate Opinion of ad hoc Judge Székely 2001
45. ITLOS, MOX Plant Case, Separate Opinion of Judge Wolfrum 2001
46. WTO, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by the United States, 1997, WT/DS26/R/USA
47. WTO, EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), Complaint by Canada, 1997, WT/DS48/R/CAN

Nemzetközi szerződések és egyéb dokumentumok

Nemzetközi szerződések

1906

Convention of Protection of Birds Useful to Agriculture 1902, kihirdette: 1906. évi I. törvénycikk a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi március hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék becikkelyezéséről

1916

Egyezmény a vándormadarak védelméről Kanadában és az Egyesült Államokban,
Convention for the Protection of Migratory Birds in Canada and the United States 1916

1945

United Nations Charter 1945, Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült
Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról

1949

1949. évi genfi egyezményeknek a nemzetközi fegyveres konfliktusok áldozatainak
védelméről szóló I. Kiegészítő Jegyzőkönyve, kihirdette: 1989. évi 20. a háború
áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött
Egyezmények I. és II. Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló törvényerejű
rendelet

1964

Agreement Between the Republic of Finland and the Union of Soviet Socialist Republics
Concerning Frontier Watercourses, Helsinki, 24 April 1964

1973

Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, 1973,
Magyarországon kihirdette: a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi
kereskedelméről szóló, az 1986. évi 15. törvényerejű rendelet

Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, 1973,
Magyarországon kihirdette: a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi
kereskedelméről szóló, az 1986. évi 15. törvényerejű rendelet

Treaty Argentina and Uruguay Concerning the La Plata River and its Maritime Limits,
19 November 1973

1976

Közös egyezményes terv létrehozásáról szóló 1976. május 6-i megállapodás

1977

A környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló egyezmény 1977, kihirdette: 1978. évi 29. törvényerejű rendelet

1978

Budapesti szerződés Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről, kihirdette: 1978. évi 17. számú törvényerejű rendelet

1979

Conservation of Migratory Species of Wild Animals 1979, kihirdette: 1986. évi 6. törvényerejű rendelet a Bonnban, az 1979. évi június hó 23. napján kelt, a vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló egyezmény kihirdetéséről

1982

United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, Magyarországon: 91/2001. (XII. 21.) OGY határozat az Egyesült Nemzetek Montego Bayben, 1982. december 10-én aláírásra megnyitott Tengerjogi Egyezménye megerősítéséről

1992

Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, Helsinki, 1992, Magyarországon kihirdette: 213/2005. (X. 5.) Korm. rendelet a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelmére és használatára vonatkozó, Helsinkiben, 1992. március 17-én aláírt egyezményhez kapcsolódó Víz és Egészség Jegyzőkönyv kihirdetéséről

Convention on Biological Diversity 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről

Convention on Climate Change 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXII. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény kihirdetéséről

1993

Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna 1993

Külön megállapodás a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság közötti, a Bős-Nagymarosi Tervvel kapcsolatos vitának a Nemzetközi Bíróság elé terjesztéséről, 1993

1994

Convention to Combat Desertification 1994, kihirdette: 2003. évi CVII. törvény „A sivatagosodás elleni küzdelemről a súlyos aszályal és/vagy sivatagosodással sújtott országokban, különös tekintettel Afrikára” ENSZ Egyezmény kihirdetéséről

A Duna védelmére és fenntartható használatára irányuló együttműködésről szóló 1994. június 29-én, Szófiában létrehozott egyezmény

1995

Convention on Biological Diversity, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary context, 1995; Magyarországon kihirdette: 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló, Espoóban (Finnország), 1991. február 26. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről

1997

A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú használatáról szóló egyezmény Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses 1997, UN General Assembly, A/RES/51/229, 21 May 1997, New York

Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997, A nemzetközi folyók nem hajózási célú hasznosításának jogáról szóló egyezmény, New York

1998

1998. évi IX. törvény az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről

1999

Indus Waters Treaty, Az Indus medencéről szóló szerződés, 19601009/1999 (1. 29.) számú kormányhatározat

2016

United Nations Paris Agreement 2015, 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről

Egyéb dokumentumok

1. FAO Report: The State of World Fisheries and Agriculture, 1996
2. FAO Report: The State of World Fisheries and Agriculture, 2020
3. Forty-Sixth World Health Assembly, WHA46/1993/REC/1, 46.40, 1993
4. ILC Yearbook 1949, Vol. I
5. ILC Yearbook 1963, Vol. II
6. ILC Yearbook 1969, Vol. II
7. ILC Yearbook 1970, Vol. II
8. ILC Yearbook 1974, Vol. II Part 2
9. ILC Yearbook 1980. Vol. I

10. ILC Yearbook 1980, Vol. II Part 2
11. ILC Yearbook 1983, Vol. II Part 1
12. ILC Yearbook, 1989 Vol. II. Part 1
13. ILC Yearbook 1996, Vol. II Part 2
14. ILC Yearbook 1997, Vol. II Part 1
15. ILC Yearbook 2001, Vol. II Part 2
16. ILC Draft Articles on the Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities With Commentaries, 2001
17. ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001
18. ILC Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities 2006
19. ILC, Draft Articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016
20. ILC, Draft Principles on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, 2022
21. ILC The Identification of Customary International Law: The Role of Decisions of National Courts in the Case Law of International Courts and Tribunals of a Universal Character for the Purpose of the Determination of Customary international law, Memorandum by the Secretariat, ILC Sixty-eight session, A/CN.4/691, 2016
22. ILC Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Mr. Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682, 2006
23. A Nemzetközi Bíróság Statútuma (Statue of the International Court of Justice)

24. ITLOS Rules
25. ITLOS, Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with respect to activities in the Area, Advisory Opinion, List of Cases: No. 17, 2011
26. IWC Resolution 2003-2
27. Közös egyezményes terv létrehozásáról szóló 1976. május 6-i megállapodás
28. Máté 7:12, Lukács 6:31
29. 1992-es Riói Nyilatkozat a Környezet és Fejlődésről (Rio Declaration on Environment and Development)
30. 1972-es Stocholmi Nyilatkozat az Emberi Környezetről (Stockholm Declaration on the Human Environment)
31. Nyilatkozat az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi elvekről az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban (Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, General Assembly – Twenty-fifth Session) Resolutions Adopted on the Reports of the Sixth Committee, 1970, A/Res/2625(XXV)
32. The PCA Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment 2001, Az Állandó Választottbíróság természetes erőforrásokkal és/vagy környezettel kapcsolatos viták eljárásának opcionális szabályai
33. UN Juridical Yearbook, Part Two, 1964
34. UN Juridical Yearbook, Part Two, 1965

35. UNEP Principles of Conduct in the Field of the Environment for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilization of Natural Resources Shared by Two Or More States of 19 May 1978, Magatartási alapelvek az államok iránymutatására a környezetvédelem területén, két vagy több állam által közösen használt természeti erőforrások megőrzésére és harmonikus hasznosítására
36. United Nations General Assembly Res. 799 (VIII) (Dec. 7. 1953)
37. United Nations General Assembly Res. A/RES/2581(XXIV), (Dec. 15. 1969)
38. United Nations General Assembly Res. 3071 (XXVIII) (Nov. 30. 1973)
39. United Nations General Assembly 91th Plenary Meeting A/RES/49/75K, 1994
40. United Nations General Assembly Res. A/RES/56/83 (28. Jan. 2002)
41. UN General Assembly, Official Records, Fifty-First Session, Sixth Committee, 37th meeting, 1996, A/C.6/51/SR.37
42. UN General Assembly, Official Records, Fifty-First Session, Sixth Committee, 41st meeting, 1996, A/C.6/51/SR.41
43. 80/836/Euratom 1980 tanácsi irányelv
44. 85/337/EEC 1985 tanácsi irányelv
45. 96/22/EK 1996 tanácsi irányelv

Internetes források

1. The Institute of Cetacean Research <https://www.icrwhale.org/abouticr.html> (letöltve 2020. 04. 25.)
2. International Joint Commission <https://www.ijc.org/en/who/role> (letöltve: 2020. 01. 08.)

3. Plan for the Second Phase of the Japanese Research Program under Special Permit in the Antarctica (JARPA II), SC/57/01, 9., envlaw.com.au/wp-content/uploads/whale18.pdf (letöltve 2021. 04. 23.)
4. IWC honlapja, <https://iwc.int/statement-on-government-of-japan-withdrawal-from-t> (letöltve 2020. 04. 25.)
5. IWC táblázat iwc.int/table_permit (letöltve 2021. 04. 07.)
6. World Trade Organisations: Mexico etc versus US: ‘tuna-dolphin’ https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (letöltve: 2022. 03. 04.)
7. World Trade Organization, History of the Multilateral Trading System, wto.org/english/thewto_e/history_e.htm (letöltve: 2022. 03. 04.)

K R E | Károli Gáspár Református Egyetem

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary
Állam- és Jogtudományi Kar | Faculty of Law

NYILATKOZAT

(Bele kell fűzni a doktori értekezésbe)

Alulírott DR. REGŐS FRANCISKA KATALIN (név), neptun
kód: X.W.3.V.4.Y nyilatkozom, hogy JOGTUDOMÁNY
(tudományágban) nincs folyamatban fokozatszerzési eljárásom, illetve fokozatszerzési
eljárásra való jelentkezésemet két éven belül nem utasították el, továbbá két éven belül nem
volt sikertelenül zárult doktori védésem.

Nyilatkozom tovább, hogy nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt,
illetve öt éven belül nem vontak vissza tőlem korábban odaítélt doktori fokozatot.

Dátum: 2023.08.20.

alíírás

NYILATKOZAT

(bele kell fűzni a doktori értekezésbe)

Alulírott ezennel kijelentem, hogy a doktori fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám eredménye. A benne található – másoktól származó – nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban (lábjegyzetekben), az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem.

Kijelentem továbbá, hogy a benyújtott értekezéssel azonos tartalmú értekezést más egyetemen nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából.

E kijelentésemet büntetőjogi felelősségem tudatában tettem.

(dátum).....20.23.08.20.....

.....
 aláírás

Közlemények listája

A környezeti kár fogalma a nemzetközi jogban, KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA, 2019/1

Covid-19 járvány és a vadvilág nemzetközi kereskedelmének kapcsolata In: Miskolczi-Bodnár, Péter (szerk.) XVIII. Jogász Doktoranduszok Szakmai Találkozója 2020, Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2021)

A Nemzetközi Bíróság és az Antarktisi bálnavadászat ügy In: Csanádi, Viktor; Farkas, György Tamás; Jakab-Köves, Gyopárka; Jeki, Gabriella; Segesdi, Gergő; Tóth-Gyóllai, Dániel (szerk.) Studia Iuris, Historiae, Theologiae: A KRE I. Multidiszciplináris Doktori Konferenciájának Tanulmánykötete, Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata (2021)

A Nemzetközi Jogi Bizottság nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatos munkája In: Csanádi, Viktor; Farkas, György Tamás; Jakab-Köves, Gyopárka; Jeki, Gabriella; Segesdi, Gergő; Tóth-Gyóllai, Dániel (szerk.) Studia Iuris, Historiae, Theologiae: A KRE I. Multidiszciplináris Doktori Konferenciájának Tanulmánykötete, Budapest, Magyarország : Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata (2021)

A nemzetközi ítélkezési gyakorlat hatása a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésére In: Miskolczi, Bodnár Péter (szerk.) XVI. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2020)

Az államok határokon áterjedő környezeti károkért való felelőssége: A Tisza szennyezésének esete In: Miskolczi, Bodnár Péter (szerk.) XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2019)

A határon áterjedő környezeti hatásvizsgálat kapcsolata más nemzetközi környezetvédelmi kötelezettségekkel KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA 2020/1

Az államok etikai felelősségének néhány kérdése a COVID-19 járvány idején GLOSSA IURIDICA, Különszám 2021

A nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősség fejlődése, különös tekintettel a Nemzetközi Jogi Bizottság munkájára, KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA 2023/1

A WTO környezettel kapcsolatos ügyei KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA 2023/1

A papírgyár valamint a Costa Rica és Nicaragua ügyek: néhány nemzetközi környezetvédelmi kérdés a Nemzetközi Bíróság asztalán, KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA 2020/1

A Nemzetközi Jogi Bizottság és a környezet védelme háborús konfliktus idején IUSTUM AEQUUM SALUTARE 2020/3

Beszámoló „A magyar közigazgatási jogtudomány aktuális kérdései” című konferenciáról, GLOSSA IURIDICA 2018/1-2

A nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésének főbb állomásai, IUSTUM AEQUUM SALUTARE 2021/2

Nemzetközi környezetvédelmi ügyek: a Trail Smelter esete In: Miskolczi, Bodnár Péter (szerk.) XVII. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2020)

Ismertető a Nemzetközi Jogi Bizottság 71. üléséről, KÜLÜGYI MŰHELY 2021/1

Az államok felelőssége a környezeti károk megelőzésében, In: Miskolczi, Bodnár Péter (szerk.) XIII. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2018)

Az elővigyázatosság elve a nemzetközi környezetvédelmi jogban, In: Miskolczi, Bodnár Péter (szerk.) XV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2020)

Nándor, Birher, Nikolett, Fábryné Keszler, Bálint, Kulifay, Franciska, Regős: Legal and moral considerations of artificial intelligence and its effects on the creations of norms, GLOSSA IURIDICA 2019/1-2

Területi szuverenitás és a nemzetközi környezetvédelmi jog, KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA 2019/1

A Nemzetközi Jogi Bizottság és a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményeiért való felelősség KRE-Dit: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA 2021/1